

İLETİŞİM

Alanında Uluslararası Çalışmalar

Mart 2025

EDİTÖR

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2025

ISBN • 978-625-5552-72-3

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

İLETİŞİM

BİLİMLERİ ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

KAZAKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE LEZZETLİ BİR YOLCULUK: MANTİ, PİLAV, KATIK VE BAURSAK'IN GÖSTERGEBİLİMSEL SERÜVENİ

Nurdan AKİNER, Shaira MURODQZY ZHURAKHANOVA—1

Bölüm 2

İLETİŞİMSEL PERSPEKTİFTEN SAĞLIK İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARI: LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE SİSTEMATİK BİR ANALİZ

Sinem UTANIR ALTAY—15

Bölüm 3

STUART HALL'UN TEMSİL KURAMI ÇERÇEVESİNDE KÜÇÜK DENİZ KIZI (2023) FİLMİNİN ANA KARAKTERİ ARIEL'İN SİNEMATİK METAMORFOZU

Nurdan AKİNER, Aleyna Rüya KÖMÜRCÜ—27

Bölüm 4

SOFIA COPPOLA FİMLERİNDE ETİK BAKIŞ AÇISI

Zeynep AKIN SONGUR, Kemal Cem BAYKAL—53

Bölüm 5

KUSTURİCA'NIN YERALTI'SI VE ABRAMOVIĆ'İN BALKAN EPIĞİ'NDE İRRASYONEL İLETİŞİMİN MEKÂNI OLARAK BALKANLAR

Erdem Çolak—65

Bölüm 6

EKRAN KARŞISINDA BÜYÜMEK: ÇİZGİ FİMLER YOLUYLA ŞİDDETİN NORMALLEŞMESİ

Betül PAZARBAŞI—81

Bölüm 7

HOLLANDA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜKTEN ASİMİLASYONA: ANLATILAR, DÜŞÜNCELER VE SINIRLAR

Ayşe Aldemir—93

Bölüm 8

HALKLA İLİŞKİLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: ELEŞTİREL TEORİNİN VE MARKSİST KAVRAMLARIN DİSİPLİNE KATKISI

Nazan Ayan—117

Bölüm 9

TÜRK BASIN TARİHİNDE ÖZEL BİR SAYFA: SİVAS'TA YEREL GAZETE YAYINCILIĞININ DÖNÜM NOKTALARI (1878-1946)

Yıldırım Görler—135

Bölüm 10

İMPARATORLUKLARDAN POST-MODERN DÖNEME DEVLETE SIZMIŞ ÇETE SİSTEMLERİNİN DERİN İLETİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÜÇ İLİŞKİLERİ

Sıddık Arslan—151

**KAZAKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE LEZZETLİ
BİR YOLCULUK: MANTI, PİLAV, KATIK VE
BAURSAK'IN GÖSTERGEBİLİMSEL SERÜVENİ**

Nurdan AKİNER¹, Shaira MURODQYZY ZHURAKHANOVA²

1 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, nurdanakiner@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0295-9373

2 Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema ABD Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, jurahanova17@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-9613-3841

Giriş

Yemek yalnızca hayatta kalmak ve beslenmek için değil, aynı zamanda anlamlandırma ve yorumlama süreçlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu için gösterge sisteminin de önemli bir parçasıdır. Roland Barthes, semiyotik teoriyi yemeğe uygulayarak, yemeği besin değerinin ötesinde anlam taşıyan bir işaretler sistemi olarak ele alır. Orta Asya'dan Türkiye'ye yemek kültürüne bakıldığında, yiyeceklerin yalnızca lezzet ve besin olmanın ötesinde, kimlik inşası, toplumsal sınıfların belirlenmesi ve kültürel mirasın korunması gibi işlevler üstlendiğini görmek mümkündür. Örneğin, Orta Asya'dan gelen geleneksel yemekler ve Türk mutfağındaki farklılıklar hem geçmişin izlerini taşır hem de toplumun modernleşme süreçleriyle nasıl etkileşime girdiğini gösterir. Bu yiyecekler, dil, gelenek ve sosyal yapı ile bağlantılı olarak birer kültürel kod sunar.

Yiyeceklerin göstergebilimsel serüveni, toplumların değerlerini ve ideolojilerini, tarihsel süreçler ve kültürel etkileşimler aracılığıyla iletme-leri açısından önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, Orta Asya'dan Türkiye'ye uzanan coğrafya, yemeklerin çok katmanlı anlamlarının açığa çıkmasına olanak tanır. Bir yandan, yiyecekler, bölgenin geleneksel kültürüne dair izler taşırken, diğer yandan modernleşme ve küreselleşme ile yeni anlamlar ve pratikler kazanır.

Göstergebilim, yapısı gereği doğal dil de dâhil olmak üzere birçok iletişim biçimini genel olarak kapsar. Fransız göstergebilim ekolünün son temsilcilerinden Roland Barthes ilk kez 1957 yılında yayımlanan *Mythologies* isimli eserinde, göstergelerin dil yapısı içinde doğal olarak yer aldığı, ancak günlük yaşamda ve dil dışı dünyada da izlerinin bulunduğunu, kanıtlanabildiğini ileri sürmüştür (Barthes, 2014, s.180).

Yemekler, bir milletin yaşadığı coğrafyanın, inançlarının, gelenek ve göreneklerinin derin izlerini taşır. İnsanların yaşamın devamı için biyolojik bir olay olarak açlık ve susuzluklarını gidermelerinin yanı sıra, bu eylemin nerede, ne zaman ve nasıl giderildiği ve buna bağlı olarak duygu, düşünce ve davranış kalıplarının oluşması ile toplumların mutfak kültürleri şekillenmiştir. Bu bağlamda kültürün önemli bir göstergesi olarak kabul edilen mutfak kültürü, belirli bir bölgede yetiştirilen bitkisel ve hayvansal ürünler, sebze ve meyvelerin işlenerek yiyecek ve içecek haline getirilmesi gibi uygulamalar, çeşitli pişirme ve saklama yöntemleri, yemek masasındaki görgü kuralları ve mutfak aletleri gibi bir dizi unsuru kapsamaktadır (Yazgan Serinkaya, 2017, s.28).

Amaç

Roland Barthes (2008, s. 31) yemeğin sembolik yönünü vurgulayarak, besin maddelerinin toplamından daha fazlası olduğunu; bir iletişim

biçimi, bir dizi imge, bir gelenekler, durumlar ve davranışlar protokolü olduğunu belirtmektedir. Bu makalenin amacı Roland Barthes'ın kuramsal yaklaşımıyla, Kazakistan'dan Türkiye'ye uzanan coğrafyada, yemeğin göstergebilimsel serüvenini kadim yiyecekler mantı, pilav, katık ve boursak ile analiz etmektir. Barthes, yemeğin kültürel kimliğe derinden bağlı olduğunu vurgular. İnsanların ne yedikleri, nasıl hazırladıkları ve nasıl tükettikleri kültürel geçmişlerini ve sosyal statülerini yansıtır. Yemek, bir grubu diğerinden ayıran bir kimlik işareti olarak işlev görür.

Roland Barthes'ın Bir İletişim Sistemi Olarak Yemek Teorisi

Roland Barthes'ın bir iletişim sistemi olarak yemeğin teorisi, yemeğin kültürel, sosyal ve ideolojik boyutlarını anlamak için güçlü bir çerçeve sunar. Yemeği bir dil olarak ele alan Barthes, onun nasıl anlam aktardığını, kimliği nasıl şekillendirdiğini ve sosyal yapıları nasıl güçlendirdiğini ortaya koyar. Gıda uygulamaları küreselleşme, sürdürülebilirlik ve teknolojik değişime bağlı olarak evrilirken, Barthes'ın çalışmaları yediklerimizin içerdiği anlamları ve mesajları çözmek için hayati bir araç olmaya devam etmektedir.

Roland Barthes'ın bir iletişim sistemi olarak yemek teorisi, işaret ve sembollerin incelenmesi olan göstergebilim alanındaki daha geniş çalışmalarıyla uyumlu olan büyüleyici ve etkili bir bakış açısidir. "Çağdaş Yemek Tüketiminin Psikososyolojisine Doğru" adlı makalesinde Barthes (1961), yemeğin sadece biyolojik bir gereklilik değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve ideolojik mesajlar ileten karmaşık bir anlam sistemi olduğunu savunur.

Roland Barthes (2014, s.7) Çağdaş Söylenler kitabında metinsel olanın ötesinde bir dilin var olduğunu, bunun söylenlerden (mitlerden) oluştuğunu ve çalışmalarında dış dünyanın tüm olgularına yayılan bir durumun mevcudiyetini belirtir. Söylenin (mitlerin), gerçeğin doğal bir imgesini barındırabilmesine olanak sağlayan mekanizma; zaman ve mekândan bağımsız olarak bu olguların insanlar tarafından kendini yeniden üretebilir ve norm kılmasıdır.

Kültürün önemli bir unsuru olan yemekler, ait oldukları toplum bağlamında pek çok yan anlamı da beraberinde getiren göstergelerdir. Toplumların mutfaklarındaki önemli yemekler, Fransız mutfağındaki biftek ve patates kızartması örneğinde olduğu gibi, o toplumun algısında normatif mitler barındırmaktadır. Barthes analizinde, Fransız kültüründe şarabın nasıl sadece bir içecek değil, aynı zamanda şenlik, sofistike ve ulusal mirasın bir sembolü olduğunu tartışır. Yiyecek seçimleri ve uygulamaları tarafsız değildir; kültürel anlatılara ve ideolojilere gömülüdürler (Barthes, 1990, s. 59).

Roland Barthes'ın (2008, s. 32-34) bir iletişim sistemi olarak yemek teorisi, üç temel yaklaşımı içinde barındırmaktadır:

Bir İşaret Sistemi Olarak Yemek yemeğin kendi grameri, sözdizimi ve kelime dağarcığı ile bir dil işlevi gördüğünü savunur. Tıpkı kelimeler ve cümlelerin fikirleri iletmesi gibi, yemek ve hazırlanması da kültürel değerleri, sosyal normları ve ideolojik mesajları iletir. Yemek daha derin kültürel anlamlara (gösterilen) işaret eden bir gösterendir. Örneğin, Fransa'da bir baget sadece ekmek değildir; Fransız kimliğini, geleneğini ve ulusal gururunu ifade eder.

Sosyal Bir Ritüel Olarak Yemek yemeğin toplumsal ritüeller ve törenlerdeki rolünü vurgular. Yemekler sadece beslenmeyle ilgili değil, aynı zamanda sosyal bağ, hiyerarşi ve gelenekle de ilgilidir. Yemeğin servis edilme, paylaşılma ve tüketilme şekli sosyal ilişkileri ve güç dinamiklerini iletir. Çok yemekli resmi bir akşam yemeği zenginlik, statü ve incelik anlamına gelirken, sıradan bir aile yemeği samimiyet ve gayri resmiyet anlamına gelir. Yemek ritüelleri sosyal yapıları ve normları güçlendirir.

Bir Mit Olarak Yemek mit kavramından yola çıkarak Barthes (Mythologies, 1957), yemeğin bir mit işlevi görebileceğini, kültürel yapıları doğallaştırarak evrensel veya kaçınılmaz görünmelerini sağlayabileceğini savunur. Örneğin, “kahvaltının günün en önemli öğünü olduğu” fikri, belirli yeme alışkanlıklarını ve programlarını pekiştiren kültürel bir mittir. Yemek mitleri kültürel kökenlerini gizleyerek sosyal olarak inşa edilmiş uygulamaları doğal veya evrensel olarak sunar. “Fransız mutfağının” doğası gereği üstün olduğu miti, kültürel hiyerarşileri ve ulusal gururu pekiştirir.

Araştırmanın Yöntemi

Göstergebilim, göstergelerin anlamlarını ve işlevlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Peirce gibi düşünürlerin katkılarıyla şekillenen göstergebilim, Barthes'in çalışmalarıyla birlikte daha kültürel bir boyuta taşınmıştır. Barthes, mit kavramına odaklanarak göstergelerin yalnızca dilbilimsel bir çerçevede değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel analizlerle de değerlendirilebileceğini savunmuştur. Ona göre mitler, toplumun gerçeği algılama biçimini ve bu algıyı yeniden üreterek norm haline getirme sürecini ifade eden bir yapıdır. Bu bağlamda yemek, kültürel bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Barthes'in mit çözümleme modeli iki temel anlam katmanına dayanır: düz anlam (denotation) göstergenin temel, sözlükteki karşılığını ifade ederken; yan anlam (connotation) göstergenin tarihsel, simgesel ve toplumsal bağlamlarda kazandığı anlamlara işaret eder.

Barthes, çalışmalarında toplumsal yüzeyde görünenlerin arkasında

saklı olan “mit” yapısını analiz etmiş ve yemeklerin yalnızca bir beslenme unsuru olmanın ötesinde, toplumsal kodları simgeleyen göstergeler olduğunu belirtmiştir (Berger, 2022, s.107-111). Yemek kültürü bağlamındaki göstergeler, Barthes’ın semiyotik analiz yönteminde olduğu gibi, düz anlam ve yan anlam düzeylerinde incelenerek toplumsal ve kültürel işlevleri ile anlamları analiz edilmiştir. Yan anlam (connotation), Latince *connotare* kelimesinden türeyerek “birlikte yazmak” anlamını taşır. Bu şekilde yan anlam, tarihsel, simgesel ve duygusal unsurlarla birlikte gelen bir kavrama işaret eder.

Yan anlam, bir olguya eklenen kültürel anlamı ifade etmek için kullanılmış bir kavramdır, olgunun öznesi bir terim bir imge veya bir metin olabilir. Buna karşın düz anlam bir olgunun gerçek ve sözlük anlamını tanımlamaktadır. Düz anlam, terimleri var olan iletişim biçimleri de dahil olmak üzere imgeleri, sesleri ve nesnelere gerçek anlamları ile ele alır “Düz anlam bir göstergenin taşıdığı gerçek anlamla ilgilidir (Berger, 2022, s.107-109).

Bu çalışmada Kazak kültürünün kadim yiyecekleri mantı, pilav, kaptık ve boursak göstergebilimsel analize tabi tutulacak ve mitsel boyutları ortaya konulacaktır. Söz konusu yiyecekler yine Roland Barthes’ın yemek teorisi ile de yorumlanacaktır.

Kazakiztan’dan Türkiye’ye, Yemeğin Göstergebilimsel Serüveninin Analizi

Barthes’in mit çözümleme modeli, yemeklerin yalnızca bireysel bir tüketim nesnesi olmadığını, aynı zamanda toplumsal normları ve kültürel kodları yeniden üretme sürecinde önemli bir rol üstlendiğini göstermiştir. Yemeklerin tarihsel ve toplumsal işlevleri, mitolojik anlamlarla örtüşürken modern toplumdaki konumları hakkında da eleştiriler ortaya konulmuştur. Farklı kültürlerde benzer sembolik anlamlar taşıyan yemeklerin varlığı, Barthes’in teorisinin evrenselliğini doğrulamaktadır. Örneğin, Fransız mutfağındaki biftek ve patates kızartmasının üstlendiği sembolik anlam, Anadolu’nun tarhanasının anlam katmanlarıyla benzerlik gösterebilir (Barthes, 1990, s.59).

Manti

Mantı, tarihi çok eskilere dayanan bir Türk yemeğidir. Orta Asya’da ‘Metni’ olarak bilinir. Kayseri çevresinde çok meşhur olan bu yemek Anadolu’nun birçok yerinde ‘Tatar böreği’ olarak da adlandırılır. Hamurun içine kıyma veya herhangi bir iç malzeme konularak suda haşlanır ve yoğurtla yenir (Talas , 2005, s. 280).

Mantının 15. yüzyıl Osmanlı saray mutfağında önemli bir yemek olduğu ve Fatih Sultan Mehmet’in sabah sofrasında haftanın beş günü servis

edildiği kaydedilmektedir. Beyazıt döneminde Topkapı Sarayı'nda sonbahar yemekleri listesine dahil edildiği, yapımında nohut gibi baklagiller ve kıyma kullanıldığı da belgelenmiştir (Coşkun ve Yılmaz, 2010, s.461-463).

Tablo 1 Kazak Kültürünün Kadim Yiyeceği Manti, Fotoğraf: Shaira Zhurakhanova

Manti	Mitler
	<ul style="list-style-type: none">• Aile bağları• Toplumsal dayanışma• Misafirperverlik• Paylaşma• Birlik ve dayanışma

Kazakistan mantısı, boyutları ve hazırlanma şekliyle Türk mantısından farklılık gösterir. Genellikle daha büyük yapılan Kazak mantısı “manti” buharda pişirilir. İç harcı, çoğunlukla kuzu eti, soğan ve bazen kabak gibi sebzelerle doldurulur. Türk mantısında yaygın olarak tercih edilen yoğurtlu sos yerine, Kazak mantısı sade ya da tereyağı ile sunulur. Bu farklılıklar, her iki mutfağın ihtiyaçları ve damak tatlarına göre şekillendiğini yansıtır.

Kazak kültüründe manti, aile bağlarını ve toplumsal dayanışmayı temsil eder. Genellikle büyük porsiyonlarda hazırlanıp birlikte tüketilen bu yemek, misafirperverlik ve paylaşmanın önemli bir göstergesidir. Mantinin ortak sofralarda sunulması, Kazak toplumunun birlik ve dayanışma değerlerini ortaya koyar. Manti tüm bu yönleriyle Roland Barthes'ın bir iletişim sistemi olarak yemek teorisinin her üç yaklaşımını da içinde barındırmaktadır. Uzun yollar aşır “manti”ya dönüştüğü göstergebilimsel serüvende, kültürel değerleri, sosyal normları, ritüelleri ve mitleri beraberinde taşımıştır.

Pilav

Orta Asya Türk mutfak kültüründen günümüze uzanan evrim sürecinde pilav, hazırlama tekniklerinde ve malzemelerinde önemli değişiklikler geçirmiş ve çeşitli kültürel geleneklerden etkilenmiştir. Başlangıçta pilavlar bulgur ve pirinç kullanılarak hazırlanırken, zamanla pirinç ağırlıklı malzeme haline gelmiştir. Çin mutfağından etkilenme döneminde

pirinç pilavı, Selçuklu beyliklerindeki Arap mutfak kültüründen etkilenecek haşlama yönteminden yağda kavurma ve demleme yöntemine geçerek hazırlanışında bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde pirinç pilavı tören yemeklerinde ön plana çıkmış, borani, güveç, helise, şerbet ve çorbalarla birlikte servis edilmiştir (Güzeler ve Özbek, 2021, s.169).

Pilav, Osmanlı saray mutfağında sıkça tüketilen yemeklerden biridir. Osmanlı mutfağına ait en eski pilav tarifleri, II. Murat dönemine ait olan Şirvani'nin eserinde yer alır. Şirvani'ye göre, muzaferiyye pilavı; tavuk, badem, safran ve şekerle hazırlanırken, dane-i kabunî pilavı nohut ve etle yapılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa'nın düzenlediği ziyafetlerde altın nohutlu pilav sunulduğu bilinmektedir. Pirinç ise XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı mutfağında kullanılmaya başlanmıştır (Demirgöl, 2018, s.116). Pilav, aynı zamanda Türk sosyal hayatında da önemli bir yiyecektir. Halk sofralarının vazgeçilmez öğeleri arasında yer alan pilavın Anadolu'da yeni doğan bebeklere ziyarete gelenlere ikram edildiği bilinir (Halıcı, 1997, s.65).

Tablo 2 Kazak Kültürünün Kadim Yiyeceği Pilav, Fotoğraf: Shaira Zhurakhanova

Pilav	Mithler
	<ul style="list-style-type: none"> • Misafirin hayati önemi • Misafire hürmet • Paylaşım • Toplumsal dayanışma

Kazakistan'da pilavlar ev ve bayram pilavı olarak farklı yöntemlerle hazırlanır. Genellikle evde yapılan pilav, et ile pişirilir. Bayram pilavı ise et, nohut ve üzüm eklenerek yapılır. Pilav, çoğu zaman kırmızı veya sarı havuç kullanılarak hazırlanır. Bu iki çeşit havuç, pilava kendine özgü bir tat katar. Pilav yalnızca Kazak mutfağına ait bir yemek olmayıp, Orta Asya coğrafyasında yaygın olarak tüketilir ve her ülkenin kendine has pilav yapma yöntemi vardır.

Kazak halkında misafir ağırlamak ve onu doyurmak hayati önem taşımaktadır. Eve gelen konağı güler yüzle ve iyi şekilde karşılamak gerekir. Gelen misafire hürmet göstermek, Kazak halkının başlıca görevleri arasındadır. Bunun için onlara özel yemekler hazırlanmaktadır. Gelen kişiler

elli adamdan fazlaysa pilav verilir, eğer elli adamdan az ise hamur ve et (beşparmak) verilir. Kuzey Kazakistan'da pilavın eti ve beş parmağın eti çok olur. Güney Kazakistan da ise pilavı çok eti az olur, etin suyu ile pilav yapılır. Kısaca Kazakistan'da etsiz pilav düşünülemez ve olamaz. Kazak atasözünde konuk için et yemeğinin önemi şu şekilde vurgulanmıştır, “konuğa et pişirilir, et pişirilmezse bet (yüz) pişirilir” (Kazbekof, 1996, s. 208-220).

Pilav bu yönüyle de Roland Barthes'ın yemek teorisinin tüm bileşenlerini kendisinde taşıyan kadim bir göstergedir, işaret sisteminin önemli bir parçasıdır. Pilavın kendi grameri, sözdizimi ve kelime dağarcığı bulunduğu ve dil işlevi gördüğünün en önemli göstergesi misafir sayısına göre pişirilmesi gibi hazırlanma sürecine dair kurallardır.

Kazak pilavı, Türk pilavına kıyasla daha yoğun ve besleyici bir yapıya sahiptir. Türk pilavı genellikle sade, tereyağı veya çeşitli sebzelerle hazırlanırken, Kazak pilavı et ve baharatlarla zenginleştirilir ve daha karmaşık bir lezzet sunar. Ayrıca, Kazak pilavında kullanılan havuç miktarı, Türk pilavına oranla daha fazladır ve bu, pilava özgün bir tat katar. Türk pilavı genelde bireysel porsiyonlarda servis edilirken, Kazak pilavı daha çok büyük gruplar için pişirilir ve bu durum, pilavın paylaşım ve toplumsal dayanışmayı simgeleyen bir yemek olduğunu gösterir.

Katık

Katık, tarih boyunca göçebe Türk topluluklarının beslenmesinde temel bir unsur olmuştur. Orta Asya ve Türk mutfak kültüründe yemeklerin yanında tüketilen tamamlayıcı bir gıda olarak önemli bir yere sahiptir. Genel olarak yoğurt, ayran, lor, kefir ve peynir gibi süt ürünlerini ifade eder. Süt ürünlerinin uzun süre saklanabilmesi için işlenmesi gerektiğinden, katık geleneksel mutfakların vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Katık, sadece yemeklerin yanında tüketilen bir gıda değil, aynı zamanda misafir ağırlamada da kullanılan bir ikram ögesidir. Türk kültüründe katık hem bireysel hem de toplumsal yaşamın bir yansımasıdır; evlerde günlük tüketimden özel törenlere kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Türk mutfağında katık, farklı çeşitlerde hazırlanır ve tüketilir. Yoğurt, en yaygın katık türü olup sade olarak ya da yemeklerin üzerine sos olarak kullanılır. Ayran, özellikle yaz aylarında serinletici bir içecek olarak tüketilirken, lor ve çökelek genellikle kahvaltılarda yer alır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde katık, süt ürünlerine baharat, tuz veya sarımsak eklenerek zenginleştirilir. Bu çeşitlilik, Türk mutfak kültürünün bölgesel zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtır. Katık, günlük hayatta temel bir gıda olmasının ötesinde, kültürel kimliğin ve sofralardaki paylaşım anlayışının önemli bir simgesidir.

Tablo 3 Kazak Kültürünün Kadim Yiyeceği Katık, Fotoğraf: Shaira Zhurakhanova

Katık	Mitler
	<ul style="list-style-type: none"> • Türklük • Göçebe yaşam tarzı • Misafirperverlik • Topluluk bağlarını güçlendirme

Günümüz Kazak dilinde halk arasında yaygın olan ayran türleri arasında katık ayran, kilegey ayran, koyırtpak ve şalap gibi çeşitler bulunmaktadır. Kazaklar arasında, Türklere olduğu gibi toplu halde yemek yeme geleneği yaygındır, ancak her yemeğin yanında ayran bulunmaz. Öte yandan, Anadolu'da misafirlere ana yemeğin yanında ayran ikram edilmesi eskiden beri süregelen bir gelenek olarak kabul edilir (Süren, 2021, s. 46-71). Katık kelimesi orta çağlarda yemeğe eklenen katkı maddesi ve tutmaç yemeğine eklenen ekşi sos, iştah açıcı anlamına gelirdi. Günümüzde ise katık kelimesinin anlamı netleşmiş olup, «as katık», «köje katık», «çay katık» gibi ifadelerle de kullanılır. Katık kelimesinin ikinci anlamı ise kurut yapmak için ayranın süzülmesiyle elde edilen yoğun süzme yoğurttur.

Boursak

Türk kültüründe hamur kızartması, ritüelistik açıdan değerlendirildiğinde benzer işlev ve özelliklere sahiptir. Bu yiyecek, birçok toplumda aynı tür malzemeler ve şekillerle hazırlanır. Bir tür ekmek olarak kabul edilen hamur kızartması, az malzeme gerektirmesi, kolay hazırlanması, uzun süre tazeliğini koruması ve hızlı enerji sağlaması nedeniyle Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Özellikle göçebe yaşam tarzını ve bozkır hayatını düşündüğümüzde bu yemek adeta bir kurtarıcı rolü üstlenmiştir.

Türk dünyasında bu yemeğin farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Kazaklar, Nogaylar ve Başkurtlar buna boursaq, Kırgızlar boorsok, Özbekler bo'g'irsoq, Uygurlar boğursak veya kuymak, Türkmenler pişme, Azerbaycan Türkleri ərđək, Balkan Türkleri pesmet veya lokum, Türkiye Türkleri ise lokma ya da pişi demektedir. Bu yiyeceğin ana malzemeleri un, su ve tuz olup, isteğe bağlı olarak yumurta, süt, maya ve yoğurt da kullanılabilir. Un, su ve tuz gibi temel malzemelerin Türk mutfağında önemli bir yer tuttuğu ve Türk kültüründe sembolik anlamlar taşıdığı bilinmek-

tedir. Dünyanın farklı bölgelerinde yetiştirilip en çok tüketilen gıda maddesi olan buğday, tarih öncesi Türk topluluklarının da beslenme kaynağı olmuştur ve bu durum arkeolojik buluntularla kanıtlanmıştır (Sezgin ve Bülbül, 2017, s.1081).

Tablo 4 Kazak Kültürünün Kadim Yiyeceği Boursak Fotoğraf: Shaira Zhurakhanova

Boursak	Mitletler
	<ul style="list-style-type: none"> • Toplumsal Dayanışma • Paylaşım • İyilik • Mutluluk • Nezaket • Sevgi • Bereket • Kansız kurban

Türk mutfağındaki pişi, hamurun kızartılarak hazırlanan ve genellikle kahvaltılarda tüketilen bir lezzet iken, Kazak mutfağında da benzer şekilde hamurdan yapılan pişi, özellikle geleneksel yemeklerde, misafirperverlik ve topluluk paylaşımlarını simgeleyen bir yiyecek olarak öne çıkar. Kazak Dilini Anlama Sözlüğü'nde boursaq kelimesi şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kalınlaştırılmış hamurdan hazırlanarak, yuvarlak ya da kare biçiminde kesilip yağda kızartılan ekmek türü, yemek çeşidi (Iskakov, 1976, s.173).” Bu maddeyi açıklayan örnekler ise şunlardır: “Gökten boursak yağmak: Beklenmedik bir anda, aniden bir iyiliğin gerçekleşmesi” ve “Boursak saçmak/dağıtmak: Yeni doğan bir bebek beşiğe konulduğunda ya da eve genç bir gelin geldiğinde mutluluğu ve nezaketi ifade eden bir saçdır (Iskakov, 1976, s.173).”

Görüldüğü üzere, boursaq çeşitli ritüellerde kansız bir kurban olarak sunulmaktadır. Ayrıca, Kazaklar arasında “baurım” kelimesinin bir sevgi ifadesi olarak kullanıldığı ve “canım ciğerim” anlamına geldiği bilinmektedir. Boursak, çeşitli kutlamalarda ve dastrakan olarak adlandırılan, geleneksel yiyeceklerle donatılmış bir sofraya (gerçek bir masadan ziyade sembolik bir masa) üzerinde sunulmaktadır (Chuluunbaatar ve Iklasova, 2016).

Sonuç olarak, boursak, Kazak ve Türk mutfağında köklü bir geçmişe sahip, yalnızca bir yiyecek değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, paylaşımı ve ritüelistik anlamları simgeleyen kültürel bir değer olarak kar-

şımıza çıkar. Göçebe yaşam tarzının bir mirası olan bu hamur işi, hazırlık kolaylığı ve besleyiciliğiyle, her iki kültürde de kutlamalar ve özel anların vazgeçilmez bir parçasıdır. Boursak, geçmişten günümüze gelenek ve modern yaşam arasında bir köprü işlevi görmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Roland Barthes'in göstergebilimsel analiz yöntemini kullanarak Türk ve Kazakistan mutfağının mantı, pilav, katık ve boursak gibi kadim yiyeceklerinin kültürel ve sosyal anlamlarını incelemiştir. Çeşitli yiyecek ve içecekler yalnızca somut nesnelere değil, aynı zamanda Türk ulusal ve toplumsal değerleri arasında kültürel mirasın ve sosyal bağların simgeleri olarak analiz edilmiştir. Analiz, bu yiyeceklerin her birinin ait oldukları toplulukların sosyal yapısını, ritüellerini ve tarihsel sürekliliğini yansıttığını göstermiştir.

Manti aile bağlarını güçlendiren ve insanları bir araya getiren bir yemek olarak görülürken, pilav hem günlük hem de özel günlerde bereketi ve misafirperverliği simgeler. Boursak toplu etkinliklerde ve geleneklerde birlik duygusunu artırır. Katık ise sadeliği ve doğallığı yansıtarak geçmişten günümüze uzanan geleneksel yaşamın bir parçası olarak kabul edilir. Kazak yemek kültüründe yemeğe dair ritüellerin önem arz etmesinin nedenleri misafirperverlik ve sosyal bağlar, aile bağları, doğal ve tarımsal bağlar, dini ve manevi boyut ile kültürel kimlik olarak sıralanabilir. Bu ritüeller, Kazak halkının tarihsel, kültürel ve sosyal bağlarını pekiştiren önemli unsurlardır.

Kazaklar, geleneksel olarak çok misafirperver bir halktır ve misafirlerle sunulan yemek, bir kişinin değerini ve saygınlığını gösteren bir işarettir. Yemek, misafire olan saygıyı ve konukseverliği gösteren bir araç olarak görülür. Yemeğe davet etmek, toplumsal bağların güçlenmesi açısından çok önemlidir. Yemekler, ailenin bir araya geldiği, birlikte vakit geçirdiği ve geleneksel değerlerin yaşatıldığı anlar olarak kabul edilir. Aile içindeki güçlü bağlar, genellikle sofrada bir araya gelerek pekiştirilir. Bu da yemek ritüelini özel kılar.

Kazak halkı, göçebe bir yaşam tarzına sahip olduğu için, yemekler büyük ölçüde doğayla ve mevsimsel ürünlerle bağlantılıdır. Özellikle et, süt ürünleri ve buğday gibi gıda maddeleri temel besin kaynaklarıdır ve bu malzemelerin doğru kullanımı yemek ritüellerinde çok önemlidir. Bazı yemek ritüelleri, Kazakların inançlarına da dayanır. Örneğin, bazı yemekler belirli dini kutlamalarla veya özel günlerle ilişkilendirilir. Yemeklere şükür ve dua ile başlanabilir, bu da manevi bir boyut katar.

Yeme içme kültürü, bir halkın kimliğinin en önemli göstergelerinden biridir. Kazak yemek kültürü, geleneksel yemekler ve onları hazırlama bi-

çimleriyle, Kazakların tarihini, göçebe geçmişini ve kültürel değerlerini yansıtır. Yemeğin nasıl servis edileceği, hangi yemeklerin hangi zamanlarda yenileceği ve nasıl paylaşılacağı gibi detaylar, kültürel mirası yaşatmanın bir yoludur. Sonuç olarak, Kazak yemek kültüründeki ritüeller, sadece bir yemeğin hazırlanmasından daha fazlasını ifade eder.

Roland Barthes'ın bir iletişim sistemi olarak yemek teorisinin, yemeğin göstergebilimi alanında ne denli etkili olduğu, Orta Asya'dan Türkiye'ye uzanan coğrafyanın kadim yiyecekleriyle gözlemlenmiştir. Barthes'a göre yemek, bir gösterge olarak, toplumların kültürel kodlarını, toplumsal normlarını ve ideolojilerini yansıtan bir dil gibi işlev görür. Bu yiyecekler, yalnızca fiziksel varlıklarının ötesine geçerek, sosyal kodları, kültürel mirası ve ritüelleri yansıtan derin anlamlar taşımaktadır. Barthes'in önerdiği mitolojik analiz modeli, bu yiyeceklerin toplumsal normları ve değerleri yeniden üretmeye yardımcı olan "mitler" haline nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Bu coğrafyada, yemekler sadece birer besin kaynağı olmakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve toplumsal kimliklerin şekillendiği, iletildiği ve yeniden üretildiği araçlar haline gelir. Tüm bu kültürel kodlar, yemeğin lezzetli serüveni, daha geniş toplumsal değerleri ve yapıları göstergebilimsel düzeyde temsil etmektedir.

Sonuç olarak, yiyeceklerin taşıdığı anlam, yalnızca bir beslenme eylemiyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda kültürel bir iletişim aracına dönüşür. Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı, yemeklerin toplumsal yapıyı, bireysel kimlikleri ve kültürel değerleri nasıl biçimlendirdiğini ve toplumsal mesajları nasıl iletildiğini anlamamıza yardımcı olur. Orta Asya'dan Türkiye'ye uzanan coğrafyada yiyecekler, bir iletişim sistemi olarak, halkların geçmişini, kültürünü ve kimliğini bugüne taşıyan birer sembol haline gelir.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. (2008). Toward a psychosociology of contemporary food consumption. C. Counihan and P. Van Esteri, (Ed.) *Food and Culture içinde* (28-35). New York: Routledge.
- Barthes, R. (2014). Çağdaş Söylenler (T. Yücel, Çev.). Metis Yayınları. 47-110.
- Barthes, R. (1990). Çağdaş Söylenler (T. Yücel, Çev.) Hürriyet Yayınları. 57-159.
- Berger A. A. (2022). Kültür Eleştirisi Kültürel Kavramlara Giriş (Ö. Emir, Çev)
- Coşkun, F. ve Yılmaz, İ. (2010). Trakya'nın geleneksel sını mantısı. 1.Uluslararası "Adriyatik'ten Kafkaslar'a Geleneksel Gıdalar" Sempozyumu, Sempozyum Kitabı. Tekirdağ: 461-463.
- Chuluunbaatar, B. ve Iklasova, A. (2016). Cross-cultural comparison of the Republic of Kazakhstan and Mongolia. *Journal of Oriental Studies*, 78(3), 184-188.
- Demirgöl, F. (2018). Çadırdan saraya Türk mutfağı. *Uluslararası Türk dünyası turizm araştırmaları dergisi*, 3, 105-125.
- Güzeler, N., ve Özbek, Ç. (2021). Traditional Anatolian Ceremonial Dishes. *Aydın Gastronomy*, 5(2): 167-176.
- Halıcı, N. (1997). Anadolu bayramlarında beyaz renkler. Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 65-67.
- Iskakov, A. (1976). Kazaq Tilining Tüsindirme Sözdigi. (2): 173.
- Sezgin, C. ve Bülbül, A. S. (2017). "Türk Sanatı ve Mutfak Kültüründe Buğday." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (54): 1081-1091.
- Süren, T., Kizileli, M. // Geleneksel Türk İçecekleri. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 2021. №24 (1). – P. 46-71.
- Talas, M. (2005). Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 273- 283.
- Yazgan Serinkaya, E. (2017). Mutfak Kültürünün Gaziantep'in Geleneksel Konutlarında İncelenmesi, *ARTIUM*, 5(1), 27-41.

**İLETİŞİMSSEL PERSPEKTİFTEN SAĞLIK İLETİŞİMİ
ÇALIŞMALARI: LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE
SİSTEMATİK BİR ANALİZ**

Sinem UTANIR ALTAY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO, ORCID:
0000-0003-2793-5036, sinem.utanir.altay@ege.edu.tr

Giriş

Sağlık iletişimi, bireylerin ve toplulukların sağlıkla ilgili bilgiye erişimini, bu bilgiyi anlamasını, doğru yorumlamasını ve sağlıklı yaşam biçimlerini benimsemesini teşvik eden bir iletişim süreci olarak tanımlanır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), sağlık iletişimini bireylerin ve toplumların sağlık durumunu geliştirmeye yönelik bilgilendirme, motive etme ve etkili iletişim stratejileri oluşturma süreci olarak ifade eder (WHO, 2021). Sağlık iletişimi, bireylerin sağlık bilincini artırmayı, sağlık davranışlarını geliştirmeyi ve sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmayı amaçlayan stratejik bir disiplindir.

Sağlık iletişiminin önemi, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlığı koruma ve geliştirme süreçlerindeki rolünden kaynaklanmaktadır. Etkili bir sağlık iletişimi, sağlık okuryazarlığını artırarak bireylerin sağlıkla ilgili karar alma süreçlerini kolaylaştırır (Nutbeam, 2008). Özellikle salgın hastalıkların yayılımını önlemek, kronik hastalıkların yönetimini desteklemek ve riskli sağlık davranışlarını azaltmak gibi kritik alanlarda sağlık iletişimi hayati bir işlev üstlenir. COVID-19 Pandemisi süresince toplumun bilgilendirilmesi, aşı tereddüdünün azaltılması ve doğru bilgiye erişim gibi konularda sağlık iletişiminin oynadığı rol bu önemi açık bir şekilde ortaya koymuştur (Lin vd., 2021).

Sağlık iletişiminin kullanım alanları oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Kamu spotları, halk sağlığı kampanyaları, sosyal medya platformları, televizyon programları, sağlık eğitim materyalleri, dijital sağlık teknolojileri ve sağlık hizmeti sağlayıcılarının birebir iletişim süreçleri bu alanlardan bazılarıdır. Örneğin, bağımlılık, sigara kullanımı veya sağlıklı beslenme gibi konularda kamu spotları yoluyla verilen mesajlar, geniş kitlelere ulaşarak sağlık davranışlarını olumlu yönde etkilemeyi hedefler (Wakefield, Loken ve Hornik, 2010). Benzer şekilde, sosyal medya platformları üzerinden yürütülen sağlık kampanyaları, genç nüfus gibi dijital teknolojilere daha yakın grupları etkilemede etkili bir araç haline gelmiştir.

İletişim bilimiyle olan ilişkisi bağlamında sağlık iletişimi, iletişim teorileri ve modellerinden yoğun bir şekilde faydalanır. Bu teoriler, sağlık mesajlarının nasıl kodlandığı, hedef kitleler tarafından nasıl çözümlendiği ve bu mesajların davranış değişikliği üzerindeki etkisini anlamada önemli bir çerçeve sunar. Örneğin, Stuart Hall'ın kodlama/çözümleme modeli, sağlık mesajlarının farklı toplumsal gruplar tarafından nasıl farklı şekillerde anlamlandırıldığını açıklamak için kullanılabilir (Hall, 1980). Ayrıca Lazarsfeld ve Katz'ın iki aşamalı akış iletişim modeli, sağlık mesajlarının etkisinin yalnızca doğrudan bireyler üzerinde değil, aynı zamanda bu bireylerin sosyal ağları aracılığıyla dolaylı olarak da hissedildiğini göstermektedir (Katz ve Lazarsfeld, 1955).

Sağlık iletişiminin önemi sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve küresel sağlık politikalarının etkinliğinde de kendini göstermektedir. Sağlık eşitsizliklerinin azaltılması, halk sağlığı krizlerinin yönetimi ve sağlık hizmetlerinin etkin sunumu gibi alanlarda etkili sağlık iletişim stratejileri, toplum sağlığını iyileştirme açısından kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, sağlık iletişimi yalnızca iletişim bilimleri ile sağlık bilimleri arasında bir köprü oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda bu iki disiplini disiplinlerarası bir perspektifle birleştirerek yenilikçi çözümler geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda sağlık iletişimi bireylerin sağlıkla ilgili bilgiye erişimini kolaylaştıran, toplumların sağlık davranışlarını olumlu yönde etkileyen ve sağlık hizmetlerinin etkinliğini artıran bir çalışma alanıdır. Disiplinlerarası doğası sayesinde, sağlık iletişimi hem iletişim bilimlerine hem de sağlık bilimlerine katkıda bulunarak toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi için stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Yöntem

Sistematik analiz, belirli bir araştırma sorusuna yanıt bulmak amacıyla, mevcut literatürün önceden tanımlanmış kriterlere göre kapsamlı, şeffaf ve tekrarlanabilir bir şekilde incelenmesini sağlayan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, belirli bir sorunsalın daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanırken, aynı zamanda mevcut bilgilerin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesine ve bu bilgilerin sentezlenmesine olanak tanır. Sistematik analiz, özellikle sosyal bilimler ve sağlık bilimleri gibi disiplinlerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Creswell, 2014).

Bu yöntemin temel ayırt edici özelliği, analiz sürecinin yapılandırılmış bir yöntemle gerçekleştirilmesidir. Araştırma sürecinde, hangi kaynakların taranacağı, hangi ölçütlere göre değerlendirileceği ve hangi veri analiz yöntemlerinin uygulanacağı önceden belirlenir. Booth, Sutton ve Papaioannou (2016), sistematik analizde kullanılan bu yapılandırılmış yaklaşımın, araştırma bulgularının güvenilirliğini ve geçerliliğini artırdığını belirtmektedir. Aynı şekilde, Gough, Oliver ve Thomas (2017), sistematik analizde metodolojik tutarlılığın, literatür taramasını yalnızca bir bilgi toplama sürecinden çıkararak, kapsamlı bir analiz ve eleştirel değerlendirme sürecine dönüştürdüğünü vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, sistematik analiz, hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerini kapsayabilen, metodolojik olarak güçlü bir yaklaşımdır. Bu yöntemin uygulandığı çalışmalar, yalnızca var olan bilgiyi özetlemekle kalmayıp, aynı zamanda bu bilgiyi eleştirel bir bakış açısıyla yeniden yorumlama imkânı sunmaktadır. Böylece, sistematik analiz, belirli bir alanda mevcut bilgiyi bütüncül bir şekilde kavrayarak, yeni araştırmalara zemin hazırlayan bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada da aşağıdaki araştırma sorularını cevaplamak üzere iletişimsel perspektiften ele alınan sağlık iletişimi lisansüstü tezleri, sistematik analiz ile incelenmiştir (*Şema 1*).

Araştırma Soruları

İletişimsel perspektifle sağlık iletişimi alanında yazılan lisansüstü tezlerde son 5 yılda hangi amaçlar ile hangi ana temalar ve konular çalışılmıştır?

İletişimsel perspektifle sağlık iletişimi kapsamında ele alınan lisansüstü tezlerde kullanılan nitel araştırma yöntemleri/analizleri nelerdir?

İletişimsel perspektifle lisansüstü tezler sağlık iletişimi kavramına kuramsal bölümlerinde hangi kapsamda yer ayırmıştır?

Şema 1: Sistematik Analiz PRISMA Akış Şeması

Dahil etme Kriterleri
<i>Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Halk Sağlığı ve İletişim</i> N:41
<i>Yıl sınırı: 2019-2024 Dil: Türkçe</i> N: 31
<i>Araştırma Yöntemi Nitel</i> N: 14
Dışlanma Kriterleri
<i>Nitel Araştırma Yöntemleri</i>
<i>İngilizce</i>
<i>Sağlık Bilimleri Çalışmaları</i>

Bulgular

Sistematik analiz sonucunda ortaya çıkan 14 lisansüstü tez, türüne, yayınlanma yılına, üniversiteye göre dağılımına, metodolojik yaklaşımlarına, amaçlarına ve sağlık iletişimi kavramının tezlerin kuramsal bölümlerinde ne şekilde yer ayrıldığına göre kategorize edilmiştir.

Tablo 1: Yıl ve Lisansüstü Tez Türüne Göre

Yıllar	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
2019	3	27.2	-	-
2020	-	-	-	-
2021	4	36.4	1	33.3
2022	1	9.1	-	-
2023	1	9.1	1	33.3
2024	2	18.2	1	33.3
Toplam	11	100.0	3	100.0

2019-2024 yılları arasında tamamlanan yüksek lisans ve doktora tezlerine ilişkin veriler incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine kıyasla sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde toplamda 11 yüksek lisans ve 3 doktora tezi tamamlanmıştır.

Yıllara göre dağılım incelendiğinde, 2019 yılında 3 yüksek lisans tezi üretilirken, doktora tezi bulunmamaktadır. 2020 yılında ise herhangi bir yüksek lisans veya doktora tezinin tamamlanmamış olması, bu dönemde akademik araştırmalarda bir duraksama yaşandığını düşündürmektedir.

2021 yılı, hem yüksek lisans hem de doktora tezleri açısından en üretken yıl olarak öne çıkmaktadır. Bu yılda 4 yüksek lisans ve 1 doktora tezi tamamlanmıştır. Buna karşın, 2022 yılı yalnızca 1 yüksek lisans tezi ile en düşük akademik üretkenliğe sahip dönem olarak dikkat çekmektedir.

2023 ve 2024 yıllarında hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinin üretildiği görülmektedir. Her iki yılda da 1 yüksek lisans ve 1 doktora tezi tamamlanmıştır. Öte yandan, doktora tezlerinin yalnızca 2021, 2023 ve 2024 yıllarında üretildiği ve her yıl sadece bir adet tamamlandığı dikkate değerdir.

Genel olarak, yüksek lisans tezlerinin yıllar içinde değişkenlik gösterdiği, ancak doktora tezlerinin belirli yıllarda istikrarlı bir şekilde üretildiği gözlemlenmektedir. 2020 yılındaki üretim eksikliği, küresel pandemi gibi dışsal faktörlerin etkisiyle ilişkilendirilebilir. 2021 yılındaki artış ise akademik ilginin bu dönemde yoğunlaştığını göstermektedir. Son yıllarda doktora tezlerinin devamlılık gösterdiği, ancak yüksek lisans tezlerinde belirli bir azalma eğilimi olduğu dikkat çekmektedir. Bu eğilimler, akademik araştırma politikaları, kurumsal faktörler ve toplumsal dinamikler çerçevesinde ele alınabilir (Tablo 1).

Tablo 2: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	n	%
Doğuş Üniversitesi	1	8.3	-	-
Marmara Üniversitesi	2	16.7	1	33.3
Ege Üniversitesi	1	8.3	1	33.3
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi	1	8.3	-	-
Yalova Üniversitesi	1	8.3	-	-
İstanbul Ticaret Üniversitesi	2	16.7	1	33.3
İnönü Üniversitesi	1	8.3	-	-
Fırat Üniversitesi	1	8.3	-	-
Gazi Üniversitesi	1	8.3	-	-
Toplam	12	100.0	3	100.0

Tablo incelendiğinde, 2019-2024 yılları arasında farklı üniversitelerde tamamlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin dağılımına ilişkin veriler ortaya konmaktadır. Bu dönemde toplamda 12 yüksek lisans ve 3 doktora tezi üretilmiştir.

Üniversitelere göre dağılım değerlendirildiğinde, Marmara Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi ve Ege Üniversitesi doktora tezi üretmiş kurumlardır. Bu üniversitelerin her biri 1 doktora tezi tamamlamış olup doktora düzeyindeki akademik üretimin belirli üniversitelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Yüksek lisans tezleri açısından ise daha geniş bir dağılım söz konusudur. Marmara Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2'şer yüksek lisans tezi ile bu alanda en fazla akademik üretime sahip kurumlardır. Diğer üniversiteler (Doğuş Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Yalova Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Fırat Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi) ise her biri 1 yüksek lisans tezi ile temsil edilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yüksek lisans tezleri daha geniş bir üniversite yelpazesinde üretilirken, doktora tezlerinin belirli üniversitelerde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, doktora programlarının sunulma koşulları, akademik danışmanlık imkanları ve kurumsal araştırma kapasitesi gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Özellikle doktora tezlerinin yalnızca üç üniversitede üretilmiş olması, bu düzeydeki akademik çalışmaların belirli kurumlarda yoğunlaştığını göstermektedir.

Bu bulgular, yüksek lisans eğitiminin daha geniş bir kurumsal çerçevede sunulmasına karşın, doktora çalışmalarının daha sınırlı sayıda üniversitede yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu farklılık, üniversitelerin akademik yapılanmaları, doktora programlarının erişilebilirliği ve ilgili üniversitelerdeki akademik kadro kapasitesi ile açıklanabilir (Tablo 2).

Tablo 3: Lisansüstü Tezlerin Metodolojik Yaklaşımları

Veri Toplama Tekniği	Yüksek Lisans		Doktora	
	n	%	n	%
Göstergebilimsel analiz	3	27.3	0	0.0
Eleştirel Söylem Analizi	0	0.0	2	66.7
Derinlemesine Görüşme	5	45.4	1	33.3
Film analizi	1	9.1	0	0.0
Betimsel Analiz	1	9.1	0	0.0
Literatür taraması	1	9.1	0	0.0
Toplam	11	100.0	3	100.0

Tablo, 2019-2024 yılları arasında tamamlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan veri toplama tekniklerinin dağılımını ortaya koymak-

tadır. Veriler incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinde daha çeşitli yöntemlerin tercih edildiği, doktora tezlerinde ise belirli analiz tekniklerinin öne çıktığı görülmektedir.

Yüksek lisans tezleri açısından en sık kullanılan veri toplama yöntemi derinlemesine görüşme olup, bu teknik toplamda 5 tezde tercih edilmiştir. Bunu göstergebilimsel analiz (3 tez), film analizi (1 tez), betimsel analiz (1 tez) ve literatür taraması (1 tez) takip etmektedir. Yüksek lisans düzeyinde nitel analiz yöntemlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Doktora tezlerinde ise eleştirel söylem analizi en fazla kullanılan yöntem olup, toplamda 2 doktora tezinde bu yönetime başvurulmuştur. Buna ek olarak, yalnızca 1 doktora tezinde derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Göstergebilimsel analiz, film analizi, betimsel analiz ve literatür taraması gibi yöntemlerin doktora düzeyindeki çalışmalarda tercih edilmediği dikkati çekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yüksek lisans tezlerinde daha geniş bir metodolojik çeşitlilik gözlemlenirken, doktora tezlerinde belirli analiz yöntemlerinin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle eleştirel söylem analizi, doktora çalışmalarında baskın bir yöntem olarak öne çıkarken, yüksek lisans tezlerinde derinlemesine görüşme en yaygın kullanılan veri toplama tekniği olmuştur. Bu durum, doktora çalışmalarında daha teorik ve eleştirel yöntemlerin tercih edildiğini, yüksek lisans tezlerinde ise saha araştırmalarına ve uygulamalı analizlere daha fazla yer verildiğini göstermektedir.

Bu metodolojik farklılıklar, tezlerin araştırma kapsamı, akademik yönelimi ve çalışılan konuların niteliği ile ilişkilendirilebilir. Doktora düzeyinde daha derinlemesine ve teorik analizlerin tercih edilmesi, metodolojik olarak daha kapsamlı bir çerçeve gerektirdiğini göstermektedir. Buna karşın, yüksek lisans tezlerinde daha geniş bir veri toplama yöntemi yelpazesinin kullanılması, bu düzeydeki araştırmaların uygulamaya yönelik yönelimleriyle açıklanabilir (*Tablo 3*).

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Amaçları

Tezlerin Amaçları	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	n	%
Madde bağımlılığı kamu spotlarında izleyici kitlesinde oluşturulmaya çalışılan anlamlandırmayı açıklamak	1	9.1	0	0.0
Haber sitelerinde korku ve panik söylemlerini incelemek	0	0.0	1	33.3
Terapötik iletişimin temel becerilerinin ve terapötik tekniklerinin kişilerarası ilişkiler bağlamında değerlendirmek	1	9.1	0	0.0
Multimedya teknolojisinin cerrahi bilimlerde kullanımını iletişimsel perspektiften açıklamak	0	0.0	1	33.3
Çölyak hastalığına yönelik sağlık politikalarının ve uygulamalarının iletişimsel boyutunu incelemek	1	9.1	0	0.0
Sağlık iletişimini kamu spotları üzerinden tartışmak	1	9.1	0	0.0
Mülteci olmanın yarattığı olumsuz koşulları kadınların daha katmanlı ve derin yaşadığını göç süreçlerinde ve sağlık hizmeti sunucuları ile kurdukları ilişkide açığa çıkarmak	1	9.1	0	0.0
Televizyon sağlık programlarını eleştirel sağlık iletişimi yönünden analiz etmek	0	0	1	33.3
Dijital hastanelerin gerçekleştirmekte olduğu bütünlük pazarlama iletişimi faaliyetlerinin sağlık iletişimine olan katkısını ortaya koymak	1	9.1	0	0.0
Sağlık iletişimi çerçevesinde HIV pozitif bireyler ile AIDS evresinin konu edildiği filmler üzerine bir incelemek	1	9.1	0	0.0
Sağlık iletişim kampanyalarının davranış değişikliği üzerindeki etkilerini geliştirilen teori ve modeller bağlamında açıklamak	1	9.1	0	0.0
Aile hekimliği merkezlerinde sağlık iletişimi uygulamalarını incelemek	1	9.1	0	0.0
Sağlık İletişimi'nin internet medyasında nasıl yer aldığını tespit etmek	1	9.1	0	0.0
Bağımlılıkla Mücadelede sosyal medya kullanımı ve ikna yöntemlerini incelemek	1	9.1	0	0.0
Toplam	11	100.0	3	100.0

2019-2024 yılları arasında tamamlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin amaçlarına yönelik analiz, çalışmalarda sağlık iletişimi temelli konuların ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Özellikle sağlık iletişimi, medya söylemleri, kamu spotları, dijitalleşme ve toplumsal dinamikler gibi alanlarda gerçekleştirilen araştırmalar, iletişim bilimleri perspektifinden sağlık konularına yönelik akademik ilgiyi göstermektedir.

Yüksek lisans tezleri, geniş bir konu yelpazesine sahip olup daha çok

uygulamalı analizler ve medya içerik incelemeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Kamu spotlarının sağlık iletişimi bağlamında incelenmesi, sağlık iletişim kampanyalarının davranış değişikliği üzerindeki etkilerinin araştırılması ve aile hekimliği merkezlerinde sağlık iletişimi uygulamalarının değerlendirilmesi gibi çalışmalar, sağlık hizmetlerinin iletişimsel boyutuna yönelik pragmatik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, bağımlılıkla mücadelede sosyal medya kullanımı ve ikna yöntemlerinin analiz edilmesi, HIV pozitif bireylerin medya temsillerinin incelenmesi ve mülteci kadınların sağlık hizmetleriyle kurduğu ilişkilerin değerlendirilmesi gibi tezler, sağlık iletişimi alanında toplumsal ve kültürel bağlamları ele alan araştırmaların önemini ortaya koymaktadır.

Doktora tezlerinde ise metodolojik derinlik ve kuramsal çerçevenin daha belirgin olduğu görülmektedir. Haber sitelerinde korku ve panik söylemlerinin söylem analizi perspektifinden ele alınması, multimedya teknolojilerinin cerrahi bilimlerde kullanımının iletişimsel bağlamda değerlendirilmesi ve televizyon sağlık programlarının eleştirel sağlık iletişimi kuramları çerçevesinde analiz edilmesi, doktora düzeyindeki çalışmaların teorik yönelimini ve eleştirel bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu durum, doktora tezlerinde sağlık iletişiminin medya ve söylem analizi perspektifinden ele alınmasının yaygın olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yüksek lisans tezleri daha geniş bir metodolojik çeşitlilik ve uygulamalı yaklaşımlar içerirken, doktora tezleri kuramsal derinliği yüksek, eleştirel ve söylem temelli analizleri içeren çalışmalar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle sağlık iletişimi bağlamında yapılan araştırmaların medya analizleri, söylem çalışmaları ve teknolojiyle etkileşim bağlamında ele alınması, bu alandaki akademik yönelimin güncel toplumsal ve teknolojik gelişmelerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, sağlık iletişimi alanında yürütülen akademik çalışmaların, bireylerin ve toplumun sağlık algısını şekillendiren medya pratikleri, söylem biçimleri ve iletişim süreçlerini çok yönlü bir perspektifle ele aldığı söylenebilir (*Tablo 4*).

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Kuramsal Bölümlerinde Sağlık İletişimine Ayırdığı Yer

Yıllar	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Alt Başlık	3	27.3	1	33.3
Ana Başlık	8	72.7	2	66.7
Toplam	11	100.0	3	100.0

Tablo, 2019-2024 yılları arasında tamamlanan lisansüstü tezlerin kuramsal bölümlerinde sağlık iletişimine ayrılan kapsamı, ana başlık ve alt başlık düzeyinde ele almaktadır. Veriler incelendiğinde, hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinde sağlık iletişiminin daha çok ana başlık düzeyinde işlendiği görülmektedir.

Yüksek lisans tezleri açısından değerlendirildiğinde, toplam 8 tez sağlık iletişimini kuramsal çerçevesinde ana başlık olarak ele alırken, 3 tez ise sağlık iletişimini bir alt başlık olarak incelemiştir. Bu durum, sağlık iletişiminin yüksek lisans düzeyinde çoğunlukla çalışmanın temel kuramsal çerçevesini oluşturduğunu, ancak bazı araştırmalarda daha geniş bir konu bağlamında destekleyici bir unsur olarak ele alındığını göstermektedir.

Doktora tezleri açısından bakıldığında, benzer bir eğilim gözlemlenmektedir. 2 doktora tezinde sağlık iletişimi doğrudan ana başlık olarak ele alınmış, 1 tezde ise alt başlık düzeyinde değerlendirilmiştir. Doktora düzeyinde yapılan araştırmalarda sağlık iletişiminin çoğunlukla kuramsal yapıyı oluşturan ana başlıklardan biri olarak çalışıldığı, ancak bazı tezlerde daha geniş bir teorik çerçeve içinde ele alındığı görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, lisansüstü tezlerde sağlık iletişimi konusunun çoğunlukla temel bir akademik başlık olarak ele alındığı, ancak bazı tezlerde belirli bir teorik çerçevenin destekleyici bir unsuru olarak işlendiği söylenebilir. Yüksek lisans düzeyinde sağlık iletişiminin ana başlık olarak ele alınma oranı yüksek olmakla birlikte, doktora tezlerinde de benzer bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgu, sağlık iletişimi konusunun lisansüstü araştırmalarda giderek daha fazla önem kazandığını ve akademik literatürde merkezi bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Tablo 5).

Sonuç

Bu çalışma, 2019-2024 yılları arasında tamamlanan lisansüstü tezlerin sağlık iletişimi bağlamındaki kuramsal çerçevelerini ve araştırma eğilimlerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Sağlık iletişimi, lisansüstü tezlerde genellikle önemli bir araştırma konusu olarak ele alınmakta, ancak her iki düzeyde de araştırmanın kuramsal derinliği ve metodolojik yaklaşımları farklılık göstermektedir.

Yüksek lisans düzeyinde, sağlık iletişimi genellikle ana başlık olarak ele alınmakta, saha araştırmaları ve uygulamalı analizler ön plana çıkmaktadır. Doktora düzeyinde ise sağlık iletişimi, daha teorik bir bakış açısıyla, söylem analizi ve medya teorileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu eğilim, sağlık iletişimi alanındaki akademik araştırmaların güncel toplumsal ve kültürel dinamikler ile ilişkilendirildiğini ve bu alandaki araştırmaların gelişen medya ve teknoloji ile şekillendiğini göstermektedir.

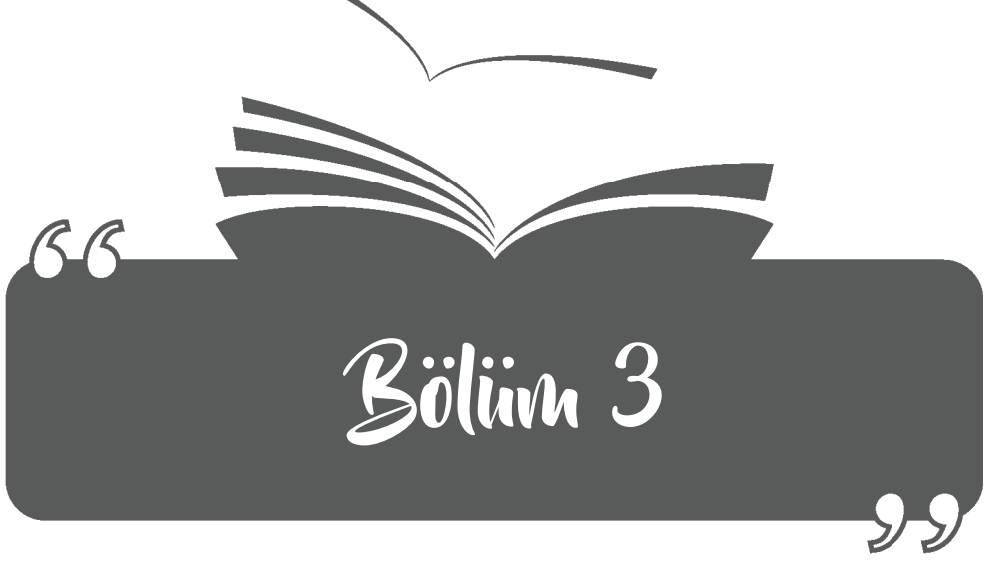
Üniversiteler arası dağılımda, sağlık iletişimi tezlerinin belirli üniversitelerde yoğunlaşması, bu kurumların araştırma kapasitesini ve bu alandaki akademik alt yapıyı yansıtmaktadır. Bu durum, sağlık iletişimi alanının özellikle büyük ve araştırma odaklı üniversitelerde daha fazla ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Sağlık iletişimi konusunun ana başlık ve alt başlık düzeyinde ele alınışı, tezlerde bu kavramın önemini ve araştırmalarda nasıl konumlandığını anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Veriler, sağlık iletişiminin lisansüstü tezlerde büyük oranda ana başlık olarak işlendiğini, fakat bazen de daha dar bir perspektifle alt başlık olarak yer aldığını göstermektedir. Bu eğilim, yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların sağlık iletişimini daha geniş bir bağlamda ele aldığı, doktora düzeyindeki çalışmaların ise teorik derinliği artırarak bu konuyu daha alt başlıklar aracılığıyla da incelemeyi tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, sağlık iletişimi alanındaki lisansüstü tezlerin, genellikle güncel sağlık iletişimi sorunları, medya temsilleri ve toplumsal sağlık dinamikleri gibi konularda yoğunlaştığını, ancak bu alanın farklı düzeylerde ve bağlamlarda incelendiğini göstermektedir. Bu açıdan, sağlık iletişimi, akademik çalışmalarda bir ana başlık olarak güçlü bir varlık gösterirken, teorik bir çerçevede daha dar bir alan olarak da alt başlık düzeyinde ele alınabilmektedir.

Sonuç olarak, sağlık iletişimi alanındaki lisansüstü tezlerin, hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde, toplumsal bağlamı ve medya temsillerini analiz eden, güncel gelişmelerle uyumlu ve teorik açıdan derinlemesine çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Bu bulgular, sağlık iletişimi alanının giderek daha fazla önem kazandığını ve bu alandaki akademik üretimin, toplumsal, kültürel ve medya perspektiflerinden zenginleşen bir yapıya büründüğünü göstermektedir.

Kaynakça

- Hall, S. (1980). *Encoding/decoding*. In Centre for Contemporary Cultural Studies (Ed.), *Culture, Media, Language*. London: Routledge.
- Katz, E., & Lazarsfeld, P. F. (1955). *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. New York: Free Press.
- Lin, C., Tu, P., & Beitsch, L. M. (2021). Confidence and Receptivity for COVID-19 Vaccines: A Rapid Systematic Review. *Vaccines*, 9(1), 16.
- Nutbeam, D. (2008). The evolving concept of health literacy. *Social Science & Medicine*, 67(12), 2072-2078.
- Wakefield, M. A., Loken, B., & Hornik, R. C. (2010). Use of mass media campaigns to change health behaviour. *The Lancet*, 376(9748), 1261-1271.
- World Health Organization (WHO). (2021). *Health communication: A key strategy to improve public health*. Geneva: WHO.

**STUART HALL'UN TEMSİL KURAMI
ÇERÇEVESİNDE KÜÇÜK DENİZ KIZI (2023)
FİLMİNİN ANA KARAKTERİ ARIEL'İN
SİNEMATİK METAMORFOZU**

Nurdan AKINER¹, Aleyna Rüya KÖMÜRCÜ²

1 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, nurdanakiner@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0295-9373

2 Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü Öğrencisi, aleynaruyakomurcu@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-7486-5452

Giriş

Disney, masalları sinemaya uyarlama konusunda en ünlü ve köklü şirketlerden biridir. Disney, The Walt Disney Company adıyla bilinen bir şirkettir ve The Walt Disney Company, The Walt Disney Studios ve Disney+ gibi markaları bünyesinde bulundurur. Özellikle “Disney Prensesleri” serisi, “Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler”, “Uyuyan Güzel”, “Cinderella” gibi masalların animasyon ve canlı aksiyon versiyonlarını tasarlamıştır. Disney’in ün kazandığı bir diğer önemli örnek ise Danimarkalı yazar Hans Christian Andersen’in masallarından ilham alarak, tıpkı Andersen gibi sayısız masal yazmış olan Alman Grimm Kardeşler’in klasik anlatılarını temel alan animasyon serisidir.

Disney Stüdyoları’nın masalları sinema perdesine uyarlarken, izleyiciye belli başlı ideolojileri ve ana fikirleri sunmayı amaçladığı ve senaryolaştırdığı masallar, yıllardır süregelen bir tartışma konusudur. Filmlerdeki başlıca iyi ve kötü temsilleri, doğru ve yanlışın sembolleri olarak izleyicinin karşısına çıkar. ‘Masum prenses’ ve ‘kötücül cadı’ gibi temsillerin öne çıktığı onlarca karakter arasında gelişen ayrımlar, çatışmalar ve zamanla değişip evrilen göstergeler, toplumbilimcilerin de dikkatini çeken önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Hans Christian Andersen, Küçük Deniz Kızı masalını 1837 yılında kaleme almıştır ve bu eser, genellikle toplumda sevgi, fedakârlık ve kimlik arayışı gibi evrensel temaları işler. Andersen’in orijinal hikayesinde, deniz kızı Ariel, insan olma arzusuyla denizin derinliklerinden yüzeye çıkar. Bu yolculuk, kişisel fedakârlık, içsel çatışmalar ve nihayetinde kimlik bunalımı gibi süreçlerle şekillenir. Masal, bireylerin toplumla ve kendileriyle yaşadıkları mücadeleleri, arzularını ve kimlik arayışlarını derinlemesine keşfeder (Trites, 1991, s.145-146). Bu bağlamda, masalın ana mesajı, aşkın ve kendilik keşfinin bazen zorlu bir mücadele gerektirdiği ve bu süreçteki fedakarlıkların, bireyi bambaşka bir varoluşa dönüştürebileceğidir.

Bu çalışmada, Disney Stüdyoları’ndan çıkan, biri animasyon diğeri canlı çekim (live-action) olmak üzere aynı hikâyenin farklı versiyonları ele alınacaktır. Ana karakterin (protagonist) belden aşağısı balık olan bir deniz kızı olarak tanıdığımız, Ron Clements ve John Musker’in yönettiği Küçük Deniz Kızı (The Little Mermaid, 1989) ile aynı adı taşıyan ve Rob Marshall tarafından yönetilen Küçük Deniz Kızı (2023) arasındaki otuz dört yıllık zaman farkının izleyiciye yansıtılan hikâye üzerindeki etkisi, göstergelerdeki değişim, gelişen teknoloji ile artan imkanların nasıl kullanıldığı ve Disney Stüdyoları’nın prenses masallarına yaklaşımındaki farklılıklar analiz edilecektir. Ayrıca, her iki filmdeki ana karakteri Ariel’in izleyiciye yansıtılış farkları, Stuart Hall’un Temsil Kuramı (1997) çerçevesinde incelenecektir.

Sinema, kültürel temsillerin ve toplumsal anlamların üretilip iletildiği önemli bir medyatik alan olarak toplumsal yapıları yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu yapıları yeniden üreterek kültürel normları, ideolojileri ve güç ilişkilerini pekiştirir. Stuart Hall'un Temsil Kuramı (1997) çerçevesinde medya, özellikle sinema, yalnızca bir "gerçeklik yansıması" olarak değil, toplumsal anlamların kurulduğu ve aktarılması gereken bir "anlam üretim alanı" olarak incelenir. Hall, temsili, toplumsal grupların, kimliklerin ve değerlerin toplum tarafından nasıl kodlandığını ve bu kodların medya aracılığıyla nasıl sunulduğunu anlamının anahtarı olarak tanımlar (Hall, 1997). Sinema, kültürel imgeler ve semboller aracılığıyla toplumdaki cinsiyet rolleri, ırk, sınıf ve kimlik gibi konulara dair anlamlar üretir ve bu anlamlar izleyicinin toplumsal gerçeklik algısını şekillendirir.

Disney'in Küçük Deniz Kızı (2023) filmi, özellikle ana karakter Ariel'in dönüşümü üzerinden, sinemada kültürel temsillerin nasıl yeniden biçimlendiğini gözler önüne sermektedir. 1989 yapımındaki Ariel daha çok Batı'nın idealize ettiği beyaz, heteroseksüel kadın figürünün bir yansımasıyken, 2023 yapımındaki Ariel, daha kapsayıcı bir kimlik ile temsil edilmekte ve toplumda çeşitliliğe dair yeni anlamlar üretmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca bir karakterin estetik ve kimliksel değişimi değil, aynı zamanda küresel ölçekte toplumsal cinsiyet, ırk ve kimlik üzerine inşa edilen hegemonik temsillerin sorgulanması ve yeniden yapılandırılmasında önemli bir örnektir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Disney'in orijinal animasyon filmi Küçük Deniz Kızı (1989) ile 2023 remake versiyonunu, sinemadaki kültürel temsiller ve anlamlandırmalar açısından karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma, Stuart Hall'un Temsil Kuramı çerçevesinde, her iki yapımda yer alan karakterlerin, toplumsal cinsiyet, güç, kimlik ve ideoloji gibi kültürel kavramlar üzerinden nasıl temsil edildiğini analiz etmeyi hedeflemektedir. Özellikle, Ariel'in özgürlük ve kimlik arayışı ile Ursula'nın kötü karakter olarak tasvir edilmesi gibi karakter dinamiklerinin toplumsal bağlamda nasıl şekillendiği incelenecektir. Ayrıca, filmdeki görsel anlatım, sembolizm ve ses tasarımı gibi sinematik araçların, kültürel temsillerin oluşturulmasındaki rolü de değerlendirilecektir. Bu bağlamda, 1989 yapımı orijinal animasyon filmi Küçük Deniz Kızı ile 2023 remake'i arasındaki kültürel temsil farkları ve bu farkların toplumsal anlamlandırmalar üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Bu analiz, sinemada kültürel temsillerin nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümün toplumsal ve kültürel değerlerle nasıl etkileşime girdiğini anlamayı amaçlamaktadır.

Kültürel Temsiller ve Sinemanın Rolü

Temsil kavramının anlambilimsel açıdan varoluş tarihinin ve temsile yönelik görüşlerin neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu görülür. Çünkü temsil oluşturma kuramsal söylem dışında da varlığını sürdürebilir (Varol, 2016, s. 38). Toplumlar bir arada kalabilmek ve anlaşabilmek için hikayeler anlatırlar, şarkılar söylerler, dövnürler, sarılırlar, gülüşürler.

İngiltere'deki Birmingham School of Cultural Studies'in bir başka deyişle kültürel çalışmalar ekolünün önde gelen teorisyenlerinden Stuart Hall (2017, s. 23) temsili "dil ve imgelerin kullanımı yoluyla anlam üretme süreci" olarak tanımlar; bu anlamlar, izleyicinin toplumsal yapılar ve ilişkiler hakkında fikir sahibi olmasına olanak tanır.

Sinemanın, toplumsal yapıların ve kültürel normların yansımaları olarak önemli bir işlevi vardır; bu işlev, kültürel temsillerin kitlelere aktarılmasında ve toplumsal anlamların yeniden üretiminde belirleyici bir rol oynar. Stuart Hall'un Temsil Kuramı çerçevesinde, sinema, kültürel temsillerin güçlü bir taşıyıcısı ve üreticisi olarak kabul edilir. Sinema, görsel ve işitsel unsurları aracılığıyla bireylerin toplumda nasıl yer aldığını, kimliklerini nasıl inşa ettiklerini ve dünyayı nasıl algıladıklarını biçimlendirir.

Sinemadaki temsiller, bireylerin dünyayı ve kendi kimliklerini anlamlandırma süreçlerinde önemli bir yer tutar, çünkü bu temsiller toplumsal normların ve kültürel kodların belirleyici araçlarıdır. Bu bağlamda, sinema sadece eğlence ya da sanatsal bir ifade biçimi olmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel anlamların ve toplumsal temsillerin üretildiği, izleyiciyle etkileşimde bulunan dinamik bir alan olarak karşımıza çıkar. Sinema, kültürel temsillerin üretildiği ve toplumsal anlamların inşa edildiği güçlü bir mecra olarak işlev görmektedir. Filmler, yalnızca eğlence aracı olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumların değerlerini, normlarını ve ideolojilerini yansıtan ve yeniden üreten bir araçtır.

Sinemadaki karakterler, olay örgüleri, görsel unsurlar ve anlatılar, izleyiciye kültürel anlamları aktarır ve bu anlamların toplumsal yapılarla olan ilişkisini biçimlendirir. Stuart Hall'un Temsil Kuramı'na göre, temsiller toplumsal anlamların üretildiği dinamiklerdir ve sinema, bu anlamların medya aracılığıyla nasıl şekillendiğini gösteren önemli bir alan olarak öne çıkar. Sinemadaki temsiller, toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, etnisite, kimlik ve güç gibi kültürel kavramlarla yakından ilişkilidir. Filmler, bu kavramları görsel ve anlatımsal biçimde sunarak toplumsal algıları şekillendirir. Örneğin, bir filmdeki erkek ve kadın karakterlerin rolü, toplumda kabul gören cinsiyet normlarını yansıtarak, izleyicinin toplumsal cinsiyetle ilgili algısını güçlendirebilir ya da sorgulatabilir. Aynı şekilde, ırk ve etnisite temsilleri, toplumsal grupların kimliklerini ve bu gruplara dair kültürel stereotipleri pekiştirebilir.

Sinema, kültürel temsillerin hem yansıması hem de biçimlendiricisi olarak, toplumsal değişim ve dönüşümde de önemli bir rol oynar. Film yapımcıları, izleyicilerine sunmuş oldukları temsiller aracılığıyla toplumsal değerleri sorgulatabilir, eleştirebilir ve alternatif anlatılar oluşturabilirler. Bu noktada, sinemanın yalnızca mevcut kültürel kodları yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda bu kodları yeniden üretme ve dönüştürme gücüne sahip olduğu söylenebilir. Bu kodlar özellikle medyada kullanıldığında genellikle kendi kültürümüz ile bizimkine benzeyen kültürlerde neredeyse tamamen evrensel olarak tanınan ve uyulmakta olan kodlar olmalarına karşın bu kodlara sahip olmayan ve bizim ekranlarımızda gösterilen temsillerin kendilerinde bir karşılığı bulunmayan başka kültürlerde, oluşan bu dil sisteminin tamamen anlaşılmasız olacağı tahayyül edilebilir (Hall, 2017, s. 38). Yine bununla ilgili olarak medyanın anlamlandırma üzerindeki etkisinin büyük olmakla kalmayıp adeta göstergelerin eklemlendiği noktalardaki iplerin medyanın kontrolünde olduğu benzetmesi uygun olacaktır.

Stuart Hall'a göre, temsiller sadece bireylerin ya da grupların kimliklerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda bu kimliklerin toplumsal anlamlarını ve değerlerini şekillendirir. Araştırmaya konu olan küçük deniz kızı Ariel'in sinema temsillerinde beyazdan siyahıye dönüşmesi, bu kimliğin kültürel anlamlarının yeniden üretilmesine olanak tanır. Siyahi bir Ariel, beyaz karakterlerle özdeşleştirilen geleneksel masalların ve anlatıların dışına çıkarak, etnik çeşitliliğin ve kültürel farklılıkların kutlanması gerektiği bir çağrıda bulunur. Burada, beyazlık ve siyahlık gibi kimlik kategorilerinin, sadece biyolojik ya da dışsal faktörlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapılarla şekillendiği unutulmamalıdır.

Hall'un temsil anlayışında, temsiller aynı zamanda hegemonik ideolojilerin bir aracı olarak işlev görür. Hall (1973, s. 128-130) medya temsillerinin toplumsal güç ilişkilerini meşrulaştıran ve sürdürmeye yardımcı olan bir araç olarak kullanıldığını belirtir. Medya, egemen sınıfların çıkarlarını yansıtan ve bu çıkarları topluma kabul ettirmeye yönelik ideolojik bir araçtır. Bu durum, temsillerin sadece kültürel değil, aynı zamanda politika ve güç ile de sıkı bir ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Beyazlık, özellikle Batı kültürlerinde "evrensel" olarak kabul edilen bir estetik ve ideolojik standart haline gelmiştir. Ariel'in 2023 yapımı filmde siyahi bir karaktere dönüştürülmesi, bu hegemonik normlara karşı bir direnç gösterisi olarak görülebilir. Bu dönüşüm, siyah kimliğin ve kültürün tanınmasını ve kutlanmasını sağlayarak, güç dinamiklerinin ve ideolojik tahakkümlerin sorgulanmasını mümkün kılar. Hall, temsillerin toplumsal değişimin aracı olabileceğini belirtir; bu bağlamda, Ariel'in siyahi hale gelmesi, bir yandan toplumsal eşitlik için bir adım, diğer yandan da geleneksel temsilleri dönüştüren bir güç gösterisi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca Hall, temsillerin zamanla ve mekânla ilişkili olarak değiştiğini vurgular. “Representation: Cultural Representations and Signifying Practices” (1997) isimli eserinde özellikle, toplumsal normlar, değerler, güç ilişkileri ve kültürel kodların zaman içinde nasıl değiştiği ve bu değişimlerin temsiller aracılığıyla nasıl yansıdığına dair bir analiz sunar. Dilimize “Temsil: kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları” ismiyle çevrilen bu başlıca eserinde Hall (2017, s. 318-328) temsillerin hem tarihsel hem de mekânsal bağlama göre değiştiğini vurgulayarak, bu değişimlerin toplumdaki algıları, kimlikleri ve güç ilişkilerini nasıl etkilediğini tartışır. Ariel’in siyahi olarak yeniden sunulması, günümüz toplumunda artan çeşitlilik ve eşitlik taleplerine bir yanıttır. Kültürel ve toplumsal anlamda, bu tür bir temsilin anlamı, 1989’daki orijinal animasyonla karşılaştırıldığında farklıdır. 2023 yapımında, toplumsal bağlamda ırk, etnik köken ve kimlik gibi meseleler daha görünür hale gelmiştir. Bu, sinemanın toplumsal gerçeklikleri yansıtmak yerine şekillendiren bir araç haline geldiğinin de bir göstergesidir.

Araştırmanın Yöntemi

Stuart Hall’un temsil kuramı ışığında, *The Little Mermaid* (Küçük Deniz Kızı) filmindeki Ariel karakterinin siyahi bir karaktere dönüşmesi, kültürel temsillerin toplumsal bağlamlarla nasıl şekillendiğini ve dönüştürebileceğini gösteren önemli bir örnektir. Bu dönüşüm, egemen ideolojilere karşı bir eleştiri ve toplumsal çeşitliliğin kutlanmasında bir adım olarak okunabilir. Hall’un perspektifinden, bu tür bir temsili değiştirme çabası, toplumsal kimliklerin, güç ilişkilerinin ve kültürel normların yeniden yapılandırılmasına olanak tanır. Ariel karakterinin geçirdiği değişim ve dönüşüm Hall’un temsil kuramıyla analiz edildiğinde, bu sürecin temsildeki homojen yapıyı kırarak, daha fazla farklılık ve çeşitliliğin kabul edilmesini sağladığı gözlemlenmiştir. Stuart Hall’un temsille ilgili kuramları, özellikle kültürel temsillerin toplumsal bağlamdaki rolünü anlamada önemli bir referanstır. Hall (1992, 275) kültürel kimliklerin sadece tarihsel ve sosyal bir yansıma değil, aynı zamanda sürekli bir biçimlenme ve yeniden üretim süreci olduğunu belirtir. Küçük deniz kızı Ariel’in kimliğindeki değişim, bu bağlamda, kültürel kimliklerin ve temsillerin nasıl evrilebileceğini gösterir.

Orijinal Animasyon Filmi Küçük Deniz Kızı’nın (1989) Künyesi ve Konusu

1989 yılında başta Amerika Birleşik Devletleri’nde olmak üzere tüm dünyada vizyona girerek seyirciyle buluşan Walt Disney Animasyon Klasiklerinin 28. filmi *Küçük Deniz Kızı* (1989), insana dönüşmek isteyen genç bir denizkızının başından geçenleri anlatmaktadır Film Hans Christian Andersen’in aynı adlı masalından uyarlanmıştır.

Tablo 1 Orijinal Animasyon Filmi *Küçük Deniz Kızı'nın Künyesi (1989)*, (IMDb, 2025).

<i>Yönetmen</i>	Ron Clements, John Musker
<i>Senarist</i>	John Musker, Ron Clements, Hans Christian Andersen, Chris Hubbell, Sam Graham, Gerrit Graham, Howard Ashman
<i>Sanat Yönetmeni</i>	Donald Towns, Michael Pareza Jr.
<i>Yapımcı</i>	John Musker, Howard Ashman
<i>Casting</i>	Mary V. Buck, Susan Edelman
<i>Stüdyo</i>	Walt Disney Pictures, Walt Disney Feature Animation
<i>Dağıtım Şirketi</i>	Buena Vista Pictures Distribution
<i>Oyuncular (Seslendirme)</i>	Jodi Benson (Ariel), Christopher D. Barnes (Eric), Pat Carroll (Ursula), Buddy Hackett (Scuttle) Jason Marin (Flounder), Kenneth Mars (Triton), Samuel E. Wright (Sebastian)
<i>Süre</i>	1'23"
<i>Çıkış Tarihi</i>	17 Kasım 1989
<i>Kurgu</i>	Mark A. Hester
<i>Besteci</i>	Alan Menken
<i>Uyarlandığı Eser</i>	Küçük Deniz Kızı (1837, Hans Christian Andersen)
<i>Bütçe</i>	40 Milyon Amerikan doları
<i>Hasılat</i>	211,3 Milyon Amerikan doları

Filmin nasıl özetlenebileceği hakkında düşünüldüğünde, giriş sekansı haricinde ilk akla gelen sahne Kral Triton'un sarayında sarayın müzik şefi yengeç Sebastian'ın yönettiği ve Triton'un kızları tarafından seslendirilen gösteri sahnesi olmaktadır. Gösterinin assolisti, en güzel sese ve dış görünüme sahip en küçük kız kardeş Ariel'in sahnede olmayışı filmdeki ilk çatışma unsuru olarak değerlendirilebilir. Kurallara ve nizama büyük önem veren Kral Triton'u bu olay çok kızdırmıştır.

Bütün bunlar yaşanırken Ariel, en iyi dostu balık Flounder'la bir gemi batığının içerisinde Ariel'in özel ilgi alanı olan ilginç nesnelere araştırmaktadırlar. Bu sırada ürkütücü görümlü bir köpek balığı onları kovalar, köpekbalığın kurtulduklarında ise Ariel ve Flounder yüzeye çıkarlar ve orada martı arkadaşları Scuttle ile sohbet ederler.

Ariel bir anda ablalarıyla yapmakta olmaları gerek gösteriyi hatırlayıp saraya döner. Sarayda Triton, yengeç Sebastian ile Ariel'i azarlar. Ariel ona karşı çıkarak kendini savunmaya çalışırken yüzeye çıktıklarını ağzından kaçırınca Triton adeta öfkeden çılgına döner ve kızına yüzeye çıkmayı zaten yasakladığı halde bu yaşağı deldiği için daha ağır bir ceza uygulayacağını söyler.

Ariel, üzgün bir şekilde oradan ayrıldığında Triton, Sebastian'a dönerek kızını takip etmesini, onu gözetim altında tutmasını ve tehlikelerden onu korumasını tembihleyerek yengeç Sebastian'ı kızı Ariel'in peşinden gönderir. Ariel babasından gördüğü öfkeli muamele karşısında son derece üzgün ve incinmiş bir halde bulduğu insan eşyalarını biriktirdiği mağaradayken Sebastian gelir. Ariel, onu bunların tehlikeli şeyler olmadıklarına ikna etmeye çalışır. Daha sonra su yüzeyinden yansıyan ışıklarla dikkati çelinen Ariel, hızla yüzeye doğru yüzmeye başlar.

Burada gemiyi görür ve gemiye tırmanır, Prens Eric ve köpeği Max'i geminin dışındaki yuvarlak camlardan birinden görür. Prens'i gördüğü ilk anda ona âşık olmuştur.

Aniden gelen bir fırtına çok geçmeden bir kasırgayı doğurur ve gemi bu olay karşısında alev alır. Eric okyanusa düşer, Ariel onu görüp kurtarır ve kıyıya çıkarır. O sırada Ariel'i belli belirsiz gören Eric, ona dair sadece sesini hatırlamaktadır.

Okyanusun kötü cadısı Ursula'nın yılan balıkları tarafından izlenmekte olan Ariel'in yaşadığı olay ve insan karada yaşama arzusu, Ursula'nın kulağına gitmiştir.

Olayın üzerinden birkaç zaman geçtikten sonra o günden beri Eric'e olan aşkından başka hiçbir şey düşünmeyen Ariel ve bu aşkın bir insana ait olduğunun bilincinde olan Sebastian, ilk aşkın sarhoşluğundaki genç denizkızını ikna edip bu fikre kapılmasını engellemek için onu denizin altındaki hayatın insanların hayatından çok daha rahat ve eğlenceli olduğunu anlatır.

Bu sırada Flounder'la o ortamdan kaçan Ariel, mağaraya tekrar kaçmayı başarmıştır. Tam Eric hakkında Flounder'la konuşur ve Prens'in kurtulduğundan bahsederlerken Sebastian'dan kızının yerini öğrenen Kral mağaraya gelir. Ariel, tartışırken Eric'i boğulmaktan kurtardığını anlatıp ona âşık olduğunu söylemesinin ardından babası, öfkeyle üç dişli mızrağını alarak mağarayı harabeye çevirir.

Ariel uğradığı hem fiziksel hem de ruhsal yıkımla bir köşeye yığılmış ağlamaktayken Ursula'nın yılan balıkları halihazırda yıpranmış olan kıza Ursula'ya gitmesini, onun bu işe bir çözüm bulabileceğini söylerler. Ursula, kendi inine kadar gelen Prenses Ariel'i rahatlatarak onun bu dileğini üç günlüğüne yerine getirebileceğini söyler. Fakat elbette bu anlaşmanın şartları vardır: üçüncü günün gün batımına değin Eric'i öpmesi gerekmektedir, yoksa Ariel da Ursula'nın ele geçirdiği ruhlardan olacaktır. Bir de karşılığı olmalıdır; Ursula'nın kendisine vereceği insan bacakları karşısında ondan alacağı güzel sesi.

Koşulları kabul eden Ariel, Flounder ve Sebastian'la yüzeye çıkar. Ariel'i kıyıda bulup üzerine geçirdiği paçavralarla gören Eric, bu kıza yardım etmek için onu saraya götürür. Sarayda temizlenen ve dinlenen Ariel, ilk geceyi bu şekilde geçirmekten memnundur.

Bu sırada Triton ise kayıp kızını aramakla meşguldür. Kendisinin davranışları yüzünden kızının kaybolduğunu düşünen Kral, bundan büyük pişmanlık duymaktadır.

Sabah olduğunda Eric ve Ariel krallıkta gezinti yaparlar ve akşam olduğunda gölde bir kayıkla turlamaktadırlar. Tam Eric, Ariel'i Sebastian'ın da şarkısının etkisi sayesinde öpeceken yılan balıkları ortamın bozulması için tekneyi devirir. Bu olayı duyan Ursula, Ariel'in öpücüğü almayı başaracağını düşünerek öfkelenir. Kendini büyüyle genç ve güzel bir kıza, Vanessa'ya dönüştürür. Vanessa olarak Eric'in karşısına çıkar ve Ariel'in sesini kullanarak Eric'i kendisini kurtaran genç kız olduğuna inandırır.

Üçüncü günün sonuna yaklaşıırken Vanessa'nın aslında Ursula olduğunu gören martı Scuttle düğünü iptal etmeleri için Ariel ve diğer arkadaşlarını uyarır. Düğünü mahvetmek üzere bir plan kuran Sebastian, diğerlerinin de yardımıyla Ursula'nın planını bozmayı başarsa da cadı, güneşin batmasıyla yeniden denizkızına dönüşen Ariel'la okyanusa geri döner. Triton kızını cadının elinden kurtulmaya çalışırken kendisi aciz ruhlardan biri olur.

Ursula'nın üç dişli mızrağı ve tacı ele geçirmesiyle kopan fırtınadan kurtulmak için Eric de suya dalar. Bu sırada çıkan kargaşada Eric, cadının karnına bir direk saplar ve onu öldürür.

Sonraki saatlerde kıyıya çıkan Eric ve Ariel'in gerçek aşkına şahit olan Triton'un kalbi yumuşar ve kızını gerçek bir insana dönüştürür. Eric ve Ariel bir süre sonra evlenirler. Film, mutlu bir düğün sahnesiyle sona erer.

2023 Yapımı Küçük Deniz Kızı Filminin Künyesi ve Konusu

2023'ün Mayıs ayının 26'sında vizyona girerek izleyici karşısına çıkan *Küçük Deniz Kızı (2023)* filmi, 1989'da yayınlanan animasyon versiyonunun canlı aksiyon halidir ve genel itibarıyla konu üzerinde pek değişiklik yapılmamış olsa da yine de başta Disney'in hayran kitlesi olmak üzere, karakterlerin göstergelerinde ve senaryoda yapılmış olduğu görülen bazı değişiklikler sebebiyle hatırı sayılır derecede büyük bir topluluk tarafından tepkiyle karşılanmış bir yapımdır. Buna karşılık sinema izleyicisinden geçer not almayı başarmış ve büyük bir hasılat elde etmiştir.

Tablo 2 *Küçük Deniz Kızı Filminin Künyesi (2023), (IMDb, 2025).*

Yönetmen	Rob Marshall
Senarist	Jane Goldman, David Magee
Sanat Yönetmeni	Lauren Briggs-Miller, Simon Elsley, Elaine Kushmishko, Vicki Stevenson, Kevin Timon Hill
Yapımcı	Rob Marshall, John DeLuca, Marc Platt, Lin-Manuel Miranda
Castıng	Tiffany Little, Bernard Telsey
Stüdyo	Walt Disney Pictures, Lucamar Productions, Marc Platt Productions, 5000 Broadway Productions
Dağıtım Şirketi	Walt Disney Studios Motion Pictures
Oyuncular	Halle Bailey (Ariel), Jonah Hauer-King (Eric), Daveed Diggs (Sebastian'ın sesi), Melissa McCarthy (Ursula), Javier Bardem (Kral Triton), Jessica Alexander (Vanessa), Jacob Tremblay (Flounder'ın sesi)
Süre	141 Dakika
Çıkış Tarihi	26 Mayıs 2023
Kurgu	Wyatt Smith
Besteci	Alan Menken
Uyarlandığı Eser	Küçük Deniz Kızı (Hans Christian Andersen, 1837)
Bütçe	297 Milyar Amerikan doları
Hasılat	569 Milyar 626 Milyon 289 Bin Amerikan doları

Filmin başlangıcında Hans Christian Andersen'e ait bir alıntı yer almaktadır: “*But a mermaid has no tears, and therefore she suffers so much more.*” (Ancak bir denizkızının gözyaşları yoktur, bu yüzden çok daha fazla acı çeker.) 2023 yapımında, animasyon versiyondaki Ariel'e kıyasla daha sadık ancak daha atik bir Ariel izleyiciye sunulmaktadır. Atlantica hükümdarlığının Kralı Triton'un, eşi Athena'nın bir insan tarafından katledilmesinden sonra yüzeye dair her türlü düşüncüyü ve eylemi yasakladığı görülür. Ariel ise bu sırada insanlara ait merakını içinde tutamamaktadır. Balık Flounder ve Scuttle'in buldukları ve ona getirdikleri insanlara ait eşyaları saklamaktadır.

Coral Moon adı verilen, krallığın kutlama toplantısına katılması gerekirken bunu kaçırarak Ariel'in yokluğunu öğrenen Kral, kızına öfkelenir. Bu muamele karşısında üzülen Ariel, geceleyin su yüzeyinde renk patlamaları görür ve merakına yenik düşer. Karayipler'deki bir adanın krallığının prensi olan Eric'i fark eder ve onu izler, onun insanlara yaptığı konuşmayı dinler. Sonrasında çıkan fırtınada Eric denize düşer ve boğulmaktan son anda Ariel'in onu kurtarması sayesinde kurtulur. Animasyon filminde olduğu gibi prensi kıyıya çıkararak Ariel, ona şarkı söyler. Eric uyanırken Ariel panikle okyanusa geri döner.

Ariel evine döndüğünde artık çok geçtir, Sebastian'ın kızı ikna etme çabaları hiçbir sonuç vermeyecektir çünkü okyanus prensesi, ada prensine âşık olmuştur. Bu sırada ise Eric'in gemiyle okyanusa açılması, onu evlilik alan annesi tarafından yasaklanır.

Ablaları dahil herkesi insanların kötü olmadıklarına ikna etmeye çalışan Ariel, karşısındakilerin kesin kanılarıyla karşı karşıya gelir ve buna dayanamayarak yanlarından ayrılır. Bu fikirlere birdenbire nereden kapıldığını öğrenmek isteyen Kral Triton, yengeç Sebastian'dan olan biteni öğrenir öğrenmez kızının insanlara ait eşyaları biriktirdiği mağaraya gidip onu sorgulamaya başlar, ardından tartışmaya başlarlar. Triton, kızından yüzeye gitmeyi ve o tarafa dahi bakmasını tamamen yasaklar. Ancak Ariel bunu reddeder, Triton ise öfkeyle köpürerek Ariel'in hazinesine dair her şeyi yok eder. Triton oradan ayrıldıktan sonra Ariel yığılır ve heykele yaslanıp ağlamaya başlar. Elektrikli yılan balıkları görünürler ve Ursula aracılığıyla ona yardım teklif ederler.

Ursula, bu filmde Ariel'in aileden dışlanmış halası olarak gösterilmektedir. Ariel, Ursula'nın inine gider ve burada deniz cadısıyla pazarlık yapar. Üç günlük bir süre zarfında Eric'ten gerçek aşkın öpücüğünü alma şartıyla kazanacağı insan bacaklarına karşılık Ursula'nın bir kolyenin içinde saklayacağı sesi. Anlaşmayı kabul eden ve sesini kaybederek bacaklarını kazanan Ariel, 1989'da olduğu gibi Flounder ve Sebastian'ın yardımıyla yüzeye çıkarılır. Ancak farklı olarak bu sefer bir balıkçının yardımıyla Eric'in şatosuna ulaştırılır.

Eric, şatoya gelen bir kadın olduğunu öğrenince bunun kendisini kurtaran kişi olduğunu düşünerek heyecanlanır. Fakat bu kızın konuşamıyor oluşu bütün tahminlerini suya düşürmüştür. O akşam Ariel şatonun içerisinde gezinir ve Eric'in seyahatlerinden biriktirdiği eşyaları keşfeder, Eric'le beraber koleksiyonu incelerlerken Sebastian, Ursula'nın aslında Ariel'in anlaşmanın öpücük şartını unutmaması için özel olarak plan yaptığını öğrenir.

Bir sonraki gün Ariel ve Eric krallığın çarşısına giderler. Scuttle, Sebastian ve Flounder'ın yardımlarıyla neredeyse Eric'i öpmek üzere olan Ariel'i fark eden Ursula, isimleri Flotsam ve Jetsam olan yılan balıklarını gönderir. Ve kızın neredeyse başarmak üzere olduğunu anladığı ve büyük ihtimalle de anlaşmanın kazanan tarafı olacağını düşündüğü için bunu daha fazla riske atamayacağını düşünerek, Ariel'in sesiyle kendini Vanessa adında güzel bir insana dönüştürür.

Ariel'in sesini kullanan Vanessa, Eric'le nişanlanmayı başarır ve hemen bir sonraki gün evleneceklerini duyuracaklardır. Onlar nişan partisindeyken Scuttle, Vanessa'nın aslında Ursula olduğunu öğrenir ve Ariel'e bu bilgiyi aceleyle yetiştirir. Ariel partiye gider; Max, Scuttle ve

diğerlerinin de yardımıyla deniz kabuğu kolyesini koparır ve kırar. Eric, doğru kişinin Ariel olduğunu anlamıştır, ikisi tam öpüşürlerken güneş batar ve Ariel denizkızına dönüşür. Ursula da gerçek formuna dönüşmüştür, Ariel'i da denize iterek yardan düşmesine sebep olur.

Ariel'i ele geçiren Ursula'dan kızını serbest bırakmasını emreden Triton'un aldığı cevap Ursula'nın yeğeniyle yaptığı anlaşmanın bozulamaz olduğu gerekçesidir. Bu sırada çıkan kargaşada Ariel neredeyse kaçmak üzereyken yılan balıklarına yakalanır. Ursula, Triton'un kendisini kızıyla takas etmesini sağlar. Bununla birlikte üç dişli mızrağı alan Ursula, tacı da alır ve Triton'u öldürür. Ursula kendini yeni hükümdar ilan etmiştir. Ariel, Ursula'ya saldırmaya çalışır.

Ariel'i aldığı darbeden sonra oraya yetişmiş olan Eric, bir zıpkınla Ursula'ya saldırır. Yılan balıklarına öldürme emri veren cadıya saldıran Ariel, Ursula'nın saldırısının yolunu şaşırtmayı başarır ve Flotsam ve Jetsam'ın vurulmalarına sebep olur. Küle dönen yılan balıklarını gören Ursula büyük bir öfke patlamasıyla kendini devasa bir Kraken'e dönüştürür.

Eric ve Ariel'e saldırısı sırasında Ursula büyük bir girdap oluşturarak gemi enkazlarını yüzeye çıkartır. Eric, Ursula'nın dikkatini dağıtırken Ursula buna karşılık olarak üç dişli mızrağıyla Eric'i öldürmeye yeltenir. Bu sırada da Ariel kırılmış bir pruva direğini Ursula'nın karnına saplayarak cadıyı öldürmeyi başarır. Ursula öldüğünde lanet kalkar, üç dişli mızrak okyanusa batar. Okyanus tabanına çarpan üç dişli mızrağın büyüyle Triton hayata döner. Triton ve Ariel, birbirlerinin yaptıkları fedakarlıkları fark ederek barışırlar, Eric de şatosuna döner ve orada annesi, gerçek aşkının Ariel olduğuna tamamen ikna olduğunu söyler.

Sebastian'ın da fikrini almasıyla kızının artık sadece mutlu olmasını isteyen Triton, Ariel'i insana dönüştürür ve onu Eric'in yanına gönderir. Eric, Ariel'e evlenme teklif eder ve sonunda Ariel, Eric'ten gerçek aşkın öpücüğünü alabilmiştir. Kısa bir süre sonraki düğün törenlerinde Ariel ve Eric, birlikte seyahate çıkmaya karar verirler. İkisi de arkadaşlarına ve ailelerine veda ederler.

Temsilin Temel Dinamikleri Bağlamında Ariel'in Değişim ve Dönüşümündeki Fantastik Yolculuğun Analizi

Stuart Hall'a (2017, s. 25-28) göre, temsiller sadece bireylerin ya da grupların kimliklerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda bu kimliklerin toplumsal anlamlarını ve değerlerini şekillendirir. Ariel'in beyazdan siyahıye dönüşmesi, bu kimliğin kültürel anlamlarının yeniden üretilmesine olanak tanır. Siyahi bir Ariel, beyaz karakterlerle özdeşleştirilen geleneksel masalların ve anlatıların dışına çıkarak, etnik çeşitliliğin ve kültürel farklılıkların kutlanması gerektiği bir çağrıda bulunur. Burada, beyazlık

ve siyahlık gibi kimlik kategorilerinin, sadece biyolojik ya da dışsal faktörlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapılarla şekillendiği unutulmamalıdır. Her iki yapımda da görülen o ki Küçük Deniz Kızı Ariel bu süreç içerisinde tıpkı hikayesinde olduğu gibi fantastik bir değişim ve dönüşüme, metamorfoza uğramıştır.

Andersen'in masalı daha çok kişinin içsel keşif ve ölüm arasındaki mücadeleyi ele alırken, modern versiyonun sonunda bir "kurtuluş" teması işlenmiş gibi görünmektedir. Bu tür bir dönüşüm, Andersen'in orijinal vizyonuyla çelişiyor olabilir; çünkü o, masallarında genellikle doğrudan ve acımasız gerçekleri, toplumsal normlara karşı olan isyanı, sevdanın bedelini ve insanın içsel çatışmalarını vurgulamıştır. Andersen'in masallarında bulunduğu duygusal yoğunluk, kişisel fedakârlık ve toplumsal normlarla yüzleşme teması, 2023 versiyonunda yumuşatılmış ve daha "mutlu" bir sona bağlanmış olabilir. Bu değişim, onun trajik ama derin felsefi anlamlar taşıyan hikayelerine daha "neşeli" bir dönüşüm getirmiştir.

Tablo 3 Kk Deniz Kızı (1989) Filminin Başlıca Karakterlerine Ait Karşılaştırmalı Tablo (Fotoğraflar: Disney+)

	KARAKTER	FİZİKSEL ÖZELLİKLER
	Ariel Poseidon'un oğlu Triton'un kızıdır ve Yunan mitolojisine bağlıdır. Atlantica prensesidir.	Canlı kızıl sağı, beyaz tenli, mavi gözli, büyük gözleriyle gençlik çağında bir kızdır. Mor deniz kabuklarını üst bedenine giyer. Kuyruğu açık yeşildir.
	Prens Eric Filmde adı geçmese de masala göre Danimarka prensidir. Avrupalıdır.	Beyaz tenli, mavi gözli, atletik yapılı genç bir adamdır. Beyaz bir gömlek, kırmızı kemer ve turkuaz pantolon giyer.
	rsula Cecaelia isminde yarı-insan yarı-ahtapot bir yaratıktır. Deniz cadıdır.	Lila rengi cildi, beyaz saçları, siyah dokunaçları vardır. Gösterişli bir makyajı vardır. İri bir bedene sahiptir.
	Kral Triton Deniz Tanrısı Poseidon'un oğludur. Atlantica'nın kralıdır.	Beyaz uzun sağ ve sakallara sahiptir. Güçlü ve atletik yapılı, sert bakışlıdır, üst bedeni çıplaktır. Üç dişli mızrağa sahiptir.
	Sebastian Jamaika kırmızı yengecidir.	Kralın baş yardımcısı olarak bununla gurur duyar. Ancak Ariel'e kıyamaz.
	Flounder İsminin anlamı dil balığı olmasına rağmen Ariel ona "Sen tam bir lepiressin!" diyerek onu kızdırmaya çalışır.	En yakın dostu Ariel'in yanından bir an olsun ayrılmak istemez. En çok ona güvenir.

a. Kk Deniz Kızı (1989)

Filmin 1989 yapımı olan animasyon versiyonu, Andersen'in 1837'de yazmış olduğu masalın temel olay örgüsüne dikkatle sadık kalmaktadır.

Andersen'in masalındaki gibi çeşitlilik ve toplumsal eşitlik konuları oldukça sınırlıdır, çünkü o dönemin kültürel kodları genellikle monolitik, homojen ve tekdüze'dir. Andersen, ırk ve kimlik üzerine çok fazla derinlemesine bir söylem geliştirmemişti. Andersen'in masalında aşk, kurbanîyet ve kişisel arayış gibi evrensel temalar öne çıkar. Masalda Ariel'i denizin üstündeki hayatı merak etmeye iten asıl çıkış kaynağı büyükannesi olmaktadır (Andersen, 1837, s. 5) Masalın film versiyonunda ise büyükanne yer almamaktadır, bunun yerine Ariel'in su yüzeyini görme isteğinin göstergeleri çeşitli yerlerden topladığı ve bir mağaraya sakladığı insanlara ait eşyalardır. Bu eşyalar Ariel'in su yüzeyine olan açık ilgisini temsil eder (Myisha, v. d., 2024, s. 6).

Film, önceki yıllarda ele alınan diğer klasik halk masallarından uyarlanan prenses filmlerine göre daha modern bir şekilde işlenmiştir. Ariel, Disney Prensesleri kategorisinde dördüncü prenses olarak karşımıza çıkmaktadır, ilk üç prenses ise sırasıyla Pamuk Prenses (1937), Külkedisi Sinderella (1950) ve Uyuyan Güzel Aurora'dır (1959). Bu sürece kadar kurallara bağlı olarak olumlanan ya da bu bağlılıkları pekiştirilen prenses karakterleri, Ariel ile değişir ve bundan sonra, düşüncelerinin temelinde bağımsızlık yatan, asi ve özgür ruhlu başrol kadın karakterler sunulmaya başlanır.

Sinderella'nın her ne kadar evdeki kurallara karşın baloya gidebilmiş olması doğruysa da bundan vazgeçmişken mucizevi bir varlığın etkisiyle bunu başarabilmiştir. Yine de bu iyilik bir şarta bağlıdır, saat gece yarısını vurduğunda bütün büyü kaybolmuştur ve Sinderella yaptığından pişman olur. Aurora ve Pamuk Prenses ise neredeyse tamamen olmak üzere yardıma ve kurtarılmaya muhtaç bir kadın imajı çizmektedir; özellikle de statü ve kas gücü olarak alımlı bir erkeğin yardımıyla ruhu kararmış, kötü kalpli, bencil ve düzenbaz kadınların elinden kurtulmaktadırlar. Her ne kadar bu iki filmin yayınlandığı yıllar olan 1930'lar ile 1950'ler ve ait oldukları masalların yazıldığı yüzyıllardaki kültürel durumlar günümüzden oldukça farklı olsa ve öğütledikleri erdemli davranışlar bulunsa da temsil ettikleri kadın figürleri, onları izleyen küçük kızların daha pasif bir şekilde büyümelerine yol açacak bir etkiye sahip olmuştur.

Ancak Ariel henüz on altı yaşında genç bir kız olmasına rağmen kendi iradesinin farkındadır, kendi mantığına hareket eder ve kendisine sebebi söylenmeyen yasakları sorgular. Bu yasakları koyan kişi ülkesinin kralı ve kendisinin babası olsa bile o, bunlardan ürkmek yerine sürekli olarak bir sorgulama, merak etme, araştırma gibi özellikleri üzerinde taşımayı başarabilmektedir. Elde etmek istediği amaçları uğruna gerekirse sahip olduğu her şeyini tehlikeye atabilecek cesarete sahiptir.

Ariel, bir yandan daha aktif bir prenses görünümünü sunarken diğer taraftan dış dünyaya duyduğu ilgiyle "kapital"ın bütün unsurlarını parlatır (Bostan, A. ve Kirel, S., 2018, s. 10). Filmin yayınlandığı tarihlerde çizil-

meye çalışılan “modern kadın” temsili, Rogers’ın Yeniliğin Yayılımı Teorisi’nde olduğu gibi sırasıyla bilgi, ikna olma, karar, uygulama ve doğrulama aşamalarından geçerek szlp tartılmıştır (Demir, K., 2006, s. 369).

Ancak bir diğer unsur, dünya üzerindeki milletlerin ve ırkların temsili konusunda çok bir yenilik yapılmış olduğu söylenememektedir. Çünkü sahip oldukları masallara sahiplik eden uluslar Avrupa’dan olduğundan mütevellit Sinderella ve Aurora Fransız, Pamuk Prenses ise Alman’dır. Ariel de yine beyaz bir prenses olmakla beraber masalın çıkış noktası yine Avrupa’da bir ülke olan Danimarka’ya aittir, filmde ise babası Kral Triton olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da onu Yunan mitolojisine bağladıklarını gösterir, zira Triton, Denizler Tanrısı Poseidon’un oğludur. Kocaman gövdesi, kaslı vücudu ve güçlü balık kuyruğu onun bir yarı-Tanrı olduğu düşüncesini destekler biçimde tasarlanmıştır.

Filmde Poseidon’un torunu olan Ariel’in kendisi haricinde bütün kız kardeşlerinin ve annesinin adları “A” harfi ile başlayıp biter, toplamda yedi denizkızı dünyanın yedi kıtasını temsil etmektedir. Bütün kızların anneleri aynıdır. Annesine en çok benzeyen kardeş ise Ariel’dir.

Ariel’in yolculuğunda geçtiği yolların üzerinde duran diğer karakterler özelinde ise farklı ayrımlar söz konusudur. Prens Eric dış görünüşü itibariyle su götürmez biçimde Avrupalı olarak öne çıkmaktadır. Pembe-beyaz teni ve parlak mavi gözleri onu ait olduğu masalın kaynaklandığı topraklardan geldiğini ifade etmektedir. Filmde annesi ve babasının neredeyse hiç yeri yoktur, bu sebeple kendileri hakkında pek fazla bir yorum yapmak mümkün değildir. Köpeği Max bile Avrupa’nın en sevilen köpek cinslerinden biri, İngiliz oban Köpeği ırkındandır. Sadık, eğlenceli, anlayışlı, sevecen ve uysal olan bu cins köpekler aynı zamanda oldukça da asildir.

En çok göze çarpan ve sevilen karakterlerden biri de yengeç Sebastian’dır. Hepsininkinden farklı ve dikkat çekici bir aksanı vardır. Jamaikalıların kültürlerine, genlerine işlemiş ve kalıtsallaşmış karakter zellikleri Sebastian’da film boyunca görülür. Çok sadık bir karaktere sahiptir, doğup büyümediği topraklar olsa da yaşadığı topraklara büyük bir saygısı vardır. Sorumluluk sahibidir, biraz sakar olsa da kendisine sunulan kuralardan dışarı çıkmayı hiç istemez. Bu kuralları bir Şekilde aşmak zorunda kaldığı durumlarda ise çok sıkıntılı olduğu her halinden mutlaka belli olmaktadır.

Minik balık Flounder, kişiselleştirme bağlamında incelendiğinde takriben on yaşlarında bir oğlan çocuğunun afacan karakterine sahiptir. Dil balıkları, gerçek dünyada farklı farklı sulara yaşayabilmekte olan deniz balıkları olmakla birlikte lkemizde Ege ve Akdeniz sularında yetişebilmektedir (Esk.gov.tr, 2025) Karakterin temsil ettiği ırk bakımından yine

Avrupa'da Yunanistan'a yakın bir tür olduğu söylenebilir.

Ursula'nın mitolojik ve fantastik türde bir yaratık olmasından dolayı gerçek dünyada ait olduğu belli bir konum bulunmamaktadır. Ancak onun türü bir Cecaelia'dır. Yarı insan – yarı ahtapot bir varlıktır. Deniz-kızlarının zıddı oldukları söylenebilir. Cecaelia'lar, Asya ve Yerli Amerikan mitolojilerinde ve folklorunda kendine yer edinir, bu da Ursula'nın Avrupalı olması ihtimalini akıllardan uzaklaştırır.

Sunulan tüm temsillerin bir araya gelmesiyle, 1989 yapımı Küçük Deniz Kızı filminin başat karakterlerinin Avrupalı oldukları açıkça görülmektedir. Bu durum, masalın kaynağıyla uyumlu olduğu şeklinde değerlendirilebilir

Denizlerin kralının en küçük kızı, maceracı prenses Ariel'i, suyun içinde hızla dönerek yüzerken dans eden kızıl uzun saçları, pastel tonda mor deniz kabuklarından yaptığı "giysisiyle" ve canlı yeşil renkte uzun kuyruğuyla hatırlamak mümkündür. Işıldayan beyaz teni ve parlak mavi gözleriyle gençliğinin izleri her adımında hissedilebilmektedir. Güzel sesi ve heyecanlı yapısıyla diğer kız kardeşlerinden ayrılır. Esnek bedeni, genç kızın içindeki enerjiyi izleyiciye yansıtmaktadır. Parıldayan bir genç kız portresini tam merkezden yakalamayı hedefler. Masaldaki Küçük Denizkızı, Ariel'den görece daha "saftır". Ariel ise daha önce de irdelendiği üzere "modernleştirilen kadın" fikri üzerinde bir Disneyleştirme (Disneyfied) uygulanmıştır. Bu kavram, Keith Booker tarafından Disney, Pixar and Hidden Messages of Children Films (2009) adlı çalışmada kullanılmıştır, Disney'in elinden geçirdiği ve uyarlamasını üstlendiği masalları kendi ideolojisine göre yorumlaması anlamına gelmektedir (Bostan, A. ve Kirel, S., 2018, s. 9).

Stuart Hall'un da söylediği üzere anlam bir mana üreten, şeylerin anlamlı olmasını sağlayan bir anlamlandırma pratiğinin sonucudur ve böylece Disney, bulunduğu yılların sahip olduğu dünya ve Amerikan kültürünü, iç malzemesi aynı kalmak şartıyla eline aldığı hikayeleri istediği surete büründürmektedir. (Hall, 2017, s. 34).

Kral Triton, filmde toplumsal normlar tarafından kabul gören baba temsiliyle karşımıza çıkar; otoriter, güçlü, baskın ve koruyucudur. Sorumluluğunu üstlendiği her şeyi kendi kanatları altında tutmak istemektedir. Diğer karakterlerden açıkça ayrılan son derece kaslı ve büyük gövdesi, dik duruşu ve keskin bakışları bizim onu izleyen küçük çocuklar olarak ondan ürkmemiz ve onun sözünü dinlememiz gerektiğini bilincimize işlemektedir. Diğerlerinden çok daha hızlı yüzüyor oluşu ondan saklanamayacağımızı, mitolojik silahı üç dişli mızrağı ise onu kızdırmamamız gerektiğini bize hatırlatır. Upuzun beyaz sakalları ve saçları onun aynı zamanda yaşlı biri olduğu bilgisini vermektedir, bu da Triton'a duyulan ve duyulması ge-

reken saygı fikrini artıran bir element olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi işaretler, kavramlarımızı kendi ulusal kültürümüze ve küresel insani normlara göre yorumlamamıza sebep olur ve ancak bu işaretlere sahipsek anlam aktarabilir (Hall, S., 2017, s.40).

Prens Eric genellikle gülümserken karşımıza çıkmaktadır, büyük beyaz dişleri parlak gözleriyle gençliğinin verdiği enerji bilincimize işler, onu daha sevecen bulmamız için bu bize yol gösterir. Beyaz ve mavi tonlarında giyinir, denizlerle olan alakasını ve sevgisini bu şekilde yansıtır. Gömleğinin kollarını bir prensin normal şartlarda yapmayacağı bir şekilde katlayış, üst düğmelerinin serbestçe açık olması, belindeki kumaş kırmızı kemer ve rahat pantolonu izleyenlerde bir denizcinin giydiği kıyafetleri çağırıştırılmaktadır. Yapılı vücudu, güçlü çenesi ve siyah saçları da bu çağırışımı pekiştirmektedir. Ayrıca kırmızı kemerin bir sebebi de Ariel’le uyumunun yakalanması olmuş olabilir.

Ursula’nın tasarımında, John Waters’ın 1972 tarihli komedisi Pink Flamingos’da yer aldıktan sonra büyük bir üne kavuşan Drag Queen Divine’dan esinlenilmiştir (Zornosa, 2023). Aşırı iri yapısı, incecik alınmış çatık kaşları ve lila rengi teniyle diğerlerinden farklı olduğunu ve üstün olmaya çalıştığını gösteren Ursula, son derece baskın ve güçlü sesi ile üstten bakan tavriyle, içten pazarlıklı ve arkadan iş çevirmeyi seven kötü cadının özelliklerini yansıtır. Normal bir ahtapotun sekiz bacağına karşılık, Ursula’nın altı adet dokunacı ve iki kolu vardır. Siyaha yakın koyu mor dokunaçları, her an her yere ulaşabileceğini ve karakterin yapışkan özelliğini simgeler. Belirgin bir makyajı vardır: parlak mavi-yeşil göz farları ve cırtlak kırmızı rujuyla, yansıttığı diğer fiziksel özellikleriyle, kişileştirdiği kadın karakteri orta yaşlı, genellikle tütün kullanan, yaşadığı çevredeki her şeyden haberdar, kimseden hoşlanmayan ve özellikle çocuklardan kesinlikle hazzetmeyen biri olarak temsil edilebilir.

Sebastian ve Flounder’ın dış görünüşleri, büyük gözleri ve kıvrımlı hatlarıyla çocuksu ve sevimlidir. Sebastian bir yengeç olmasına rağmen oynak hareketleri ve esnek olduğunu gösteren sahneleriyle izleyicilerin gözünde zarar görmesinin zor olduğunu söyleyerek onları bilgilendirir. Ayrıca korkak ve safça bakışları, ne kadar zeki bir karakter olmasına nazaran onu kibar ve sıcakkanlı bir yengeç olarak karşımıza çıkartır. Flounder ise her haliyle bir çocuktur. Neşeyi çağırıştıran sarı rengi, heyecanla çırpılan yüzgeçleri, Ariel’in güvenli sığınağından bir an olsun ayrılmak istememesi, Triton’a olan büyük korkusu onu her şekilde sevmeye hazır bir karakter yapmaktadır.

Tablo 4 Küçük Deniz Kızı (2023) Filminin Başlıca Karakterlerine Ait Tablo
(Fotoğraflar: Disney+, Karakter Afişleri)

	KARAKTER	FİZİKSEL ÖZELLİKLER
	Ariel “Atlantica” adında hayali bir denizaltı krallığının prensesidir.	Koyu tenli, kahverengi gözlü, küçük yüzlüdür. Saçları koyu kıızıdır ve rastahdır. Yanardönerli mavi üst giyer, kıyruğu da değişen renklerde.
	Prens Eric Karayipler’de bir adanın prensidir, Kral ve Kraliçe’nin evlatlık oğullarıdır.	Koyu kahverengi saçlı, beyaz tenlidir. Beyaz gömlek ve mavi yelek giyer. Yeşil gözlüdür.
	Ursula Cecaelia türünde bir yaratıktır. Deniz cadıdır.	Daha yumuşak yüzlüdür. Ten rengine daha yakın bir teni vardır.
	Kral Triton Atlantica’nın kralıdır.	Daha sevecen bakışlara sahiptir. Göğsüne zırh giymektedir. Üç dişli mızrağa sahiptir.
	Sebastian Kırmızı yengeçtir.	Gerçek bir kırmızı yengece fazlasıyla benzer.
	Flounder Atlantica krallığında yaşayan bir dil balığıdır.	Tasarımında gerçeklikten neredeyse hiç uzaklaşmamıştır.

b. Küçük Deniz Kızı (2023)

Disney, sevilen klasik animasyonlarını canlı çekim versiyonlarına dönüştürmeyi adeta bir seri haline getirdiği günümüzde, bu furyaya ka-

tilan filmlerden biri olan Küçük Deniz Kızı'nda (2023), beyaz perdede izleyiciyle buluşan ve çok sevilen karakterlerin, geçen on yılların, değişen kültürlerin ve dönüşen toplumların etkisiyle günümüz Őartlarına uyum sağlaması gerektiği açıktır. Foucault'nun temsil kavramını kullanıŐı, bu etkilerin gözle görünür biçimde ayrıŐmalarına olanak sağlayabilmektedir. Çünkü Foucault'nun söylemsel yaklaşım çalışmaları tarihsel temele dayanarak temsili açıklamaktadır ve tarihsel zgnlklere daha çok önem vermektedir (Hall, 2017, s. 58). Bunu da konumuzdaki Şu noktaya dayandırabiliriz: toplumların tarihsel bir zemine oturtulmaya çalışılan soyut g gösterileri, Şehirlerde burjuvanın ayak izlerini taşıyan "modern insan"ın evriliŐine önayak olmuştur ve bunun bir olumlu yanı da dünyanın dört bir yanındaki çeşitli ulusların varlıklarının da küreselleŐen medyada görünür olmasına yol açmasıdır.

Ancak, Ariel karakteri özelinde değerlendirildiğinde, bu görünürlüğün yanlış bir Şekilde ele alındığına dair görüşlerle karŐılaŐılmaktadır. Bunun sebebi de Şu vakte değin yapılmış diğer canlı çekim filmlerde, özellikle de prenses filmlerinde animasyon versiyonuna uyumlu olması gözetilen karakterlerin (Elle Fanning-Aurora, Emma Watson-Belle, Naomi Scott-Yasemin, Lily James-Sinderella, Liu Yifei-Mulan [IMDb, 2025]) yanında Ariel'in animasyondaki görünüŐüne uymaması ve siyahi olması dikkat çeken bir unsur olarak karŐıma çıkmaktadır.

İlk filmde başta Poseidon'un oğlu Kral Triton'un da verdiği ipuçları olmak üzere, Akdeniz suları örnek alındığı değerlendirilmesine karşılık olarak 2023 filmi Karayipler'de geçmektedir.

1989 yapımında gördüğümüz Scuttle karakteri erkek bir martı olmasına rağmen, 2023 yapımındaki Scuttle diŐi bir smsk kuŐu olarak karŐıma çıkmaktadır. Smsk kuŐları, Kuzey Atlantik Okyanusu'nun en büyük üreyen deniz kuŐlarıdır (d'Entremont v.d., s. 51) Ayrıca Ursula'nın yılan balıkları Flotsam ve Jetsam'ın da türleri deĐiŐtirilmiŐtir. Animasyondan farklı olarak 2023'n Flotsam ve Jetsam'ı elektrikli yılan balıklarıdır.

Ariel, ablaları, Prens Eric'in üvey annesi gibi karakterler Roland Barthes'in semiyotik teorisiyle, çeşitlilik ve okkltrllĞn temsillerini sunmuŐlardır. Prens Eric'te, Ariel'deki kadar keskin değişimler gözlenirse de öz anne ve babasının nerede olduğu bilinmeyen bir ocuk olarak, muhtemelen Karayipler'deki bir adanın kral ve kraliçesi tarafından kurtarılmıŐtır. Eric'in Karayipli siyahi üvey annesinin varlığı, Atlantica'nın öncekinden farklı olarak, Orta Amerika sularının altında varlığ gösteren bir ülke olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ariel'in de buranın yerlisi olması, aralarındaki ırk farklılığını destekleyen bir unsura dönüşmektedir. Halle Bailey tarafından hayat verilen Ariel temsili, hikâye anlatımında aĐdaŐ çeşitliliğin de temsilcisi haline gelmiştir. Popüler kültürde, farklı temsil-

leri şemsiyesi altına alarak toplumsal ve kültürel değişimler yansıtan bir unsur olmuştur. Bu kasıtlı oyuncu seçimi temsili zenginleştirmekle kalmayıp hikâye anlatımı içinde kraliyet sembollerinin daha geniş bir görüş açısına sahip olmasını sağlamıştır (Myisha v. d., 2024, s. 8-9).

Orijinal metinde Ariel, geleneksel Avrupa estetiğine uygun olarak açık pembe tenli ve mavi gözlü olarak tanımlanıyor. Ancak bu yeni uyarlamada Ariel rolünü Afro-Amerikan oyuncu Halle Bailey üstlenmiştir. Andersen'in (1837, s. 1) masaldaki "altı güzel çocukları vardı, ama en küçükleri hepsinden daha güzeldi; teni bir gül yaprağı kadar berrak ve narin, gözleri en derin deniz kadar maviydi" cümlesi, kızların hepsinin klasik Avrupalı stereotipine göre betimlendiğini göstermektedir.

Ancak bu yeni versiyonda Triton'un kızlarının farklı annelere sahip olduğu ve isimlerinin değiştiği dikkate alındığında, temsilin çoğulculuğu gündeme gelmektedir. Hall (1978, s. 158) temsil kuramında bu durumu temsillerin "çoğulculuğu" ile açıklar. Temsiller, farklı toplumsal gruplar, kültürler ve kimlikler arasında farklı anlatıların çatışmasını ve etkileşimini içerir. Ariel'in siyahi bir karaktere dönüşmesi, klasik masalın homojen kültürel temsiline karşı bir alternatif sunar. Bu dönüşüm, sadece siyahi kimliğe sahip izleyiciler için değil, tüm izleyici kitlesi için daha geniş bir perspektif sunarak, kültürel çeşitliliği ve farklılıkları anlamada bir yol açar. Ariel'in siyahi olması, farklı etnik kimliklerin de evrensel masallarda yer bulabileceğini gösterir. Bu, temsillerin yalnızca baskın kültür tarafından belirlenmediği, daha çok kültürel çatışma ve etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur.

Küçük Deniz Kızı Yeni Kıyılarda: Toplumsal Cinsiyet ve Temsil

Filmin 2023 versiyonu kadın kimliği ve bağımsızlık bağlamında da önem arz etmektedir. Andersen'in masalında, Ariel'in insan olma arzusu büyük ölçüde aşk ve fedakarlıkla bağlantılıdır. O, prensin sevgisini kazanmak için büyük bir bedel öder ve bu, bir anlamda toplumsal cinsiyetin dayattığı "kurbanîyet" temasıyla örtüşür. 2023 versiyonunda ise Ariel'in hikayesi biraz daha özgürleştirici ve bağımsız bir kimlik arayışına evrilmiştir. Ariel, sadece aşk için değil, aynı zamanda kendi kimliğini bulmak için de dünyayı keşfeder. Bu, feminist bir okuma açısından önemli bir değişimdir (Haase, 2004, s. 108). Andersen, masallarında genellikle karakterlerinin toplumsal normlara ve sadakat ile fedakârlık gibi erdemlere odaklanmalarını vurgulamışken, 2023 versiyonunda Ariel'in daha çok kendi kimliğini ve sesini bulma arayışını görmek mümkündür.

2023 yapımı The Little Mermaid filminde Ariel'in karakteri, daha kapsayıcı ve çağdaş bir biçimde temsil edilmektedir. Disney, Ariel'in kimliği, toplumsal çeşitlilik ve ırkçılık karşıtı duruşla yeniden tasarlanmaktadır. Ariel'in başrolünü 'beyaz olmayan' bir aktörün üstlenmesi, çağdaş

toplumda ırksal çeşitlilik ve kimlik temsillerindeki dönüşümle simgelenmektedir. Andersen'in orijinal masalında ise bu tür çeşitlilik ve toplumsal eşitlik temaları oldukça sınırlıydı; çünkü o dönemin kültürel kodları genellikle homojen ve tekdüze idi. Irk ve kimlik üzerine derinlemesine bir söylem geliştirilmemiştir. Bu bağlamda, 2023 versiyonunun, Andersen'in masalındaki ideolojik yapıları sorgulayan çağdaş bir bakış açısını yansıttığı söylenmektedir. Ancak Andersen'in, bu tür yenilikleri benimseyip benimsemeyeceği konusunda kesin bir şey söylenememektedir; zira masalında aşk, fedakârlık ve kişisel arayış gibi evrensel temalar öne çıkmaktadır.

Sonuç

Stuart Hall'un temsil kuramına göre, *The Little Mermaid* (2023) filminde Ariel karakterinin siyahi bir karaktere dönüşmesi, kültürel temsillerin toplumdaki kimlikleri, güç dinamiklerini ve ideolojileri nasıl şekillendirdiğini anlamak için önemli bir örnektir. Hall, temsili yalnızca dil ya da medya aracılığıyla bir şeyin "yansıtılması" olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel anlamların inşa edilmesi, yeniden üretilmesi ve dönüştürülmesi süreci olarak tanımlar. Bu bağlamda, Ariel'in siyah bir karaktere dönüşmesi, temsili yeniden şekillendiren ve farklı kimliklerin, deneyimlerin ve tarihsel bağlamların daha geniş bir şekilde görünür olmasını sağlayan bir değişim olarak yorumlanabilir.

Küçük deniz kızının 2023 filminde siyahi bir karaktere dönüştürülmesi, sinemada temsillerin çeşitlenmesi ve daha kapsayıcı bir kültür yaratma çabalarının bir parçasıdır. Bu, sosyal değişimlerin ve eşitlik taleplerinin sinemaya yansıyan bir göstergesidir. *The Little Mermaid* (Küçük Deniz Kızı) gibi klasik masallar zaman içinde farklı bakış açıları ve kültürel bağlamlarla yeniden uyarlanabilir. 1989 yapımı orijinal animasyon filmde Ariel, beyaz bir karakter olarak tasarlanmıştı, ancak 2023 yapımı filmde Ariel'in bir siyahi oyuncu tarafından canlandırılması, hikâyenin evrenselliğini vurgulamayı amaçlamaktadır. Yani, Ariel'in kimliği, hikâyenin özünden bağımsız olarak, daha geniş bir toplumsal katılım ve temsille uyumlu hale getirilmiştir.

Bu tür değişiklikler genellikle tartışmalara yol açmaktadır. Bir grup insan bu tür temsillerin daha kapsayıcı ve eşitlikçi olduğu görüşünü savunurken, diğerleri geleneksel karakter tasarımlarına sadık kalınması gerektiğini savunabilir. Ancak temel argümanlardan biri, bu tür değişikliklerin yeni nesil izleyicilere farklı kimlikleri ve yaşam biçimlerini kabul etme ve anlamada yardımcı olabileceği düşüncesidir.

Film, prenses denizkızı Ariel'in temsil ettiği kültürel normlar, değerler ve yapı taşları üzerinden Stuart Hall'un temsil kuramı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler göstermektedir ki Küçük Deniz kızı Ariel karaktere-

ri de kültür endüstrisinin etkisiyle değişen ve dönüşen toplumsal yapıya uyum sağlamak amacıyla metamorfoza uğramıştır. Filmin 2023 versiyonu, Danimarkalı yazar Andersen'in masalı kaleme aldığı dönemden bu yana aynı gezegende yaşayan ve gittikçe görünür olan farklı toplulukların kültür endüstrinde kendine yer edinmesi yolunda önemli bir unsur haline getirilmiştir. Ayrıca Hall, temsillerin zamanla ve mekânla ilişkili olarak değiştiğini vurgular. Ariel'in siyahi olarak yeniden sunulması, günümüz toplumunda artan çeşitlilik ve eşitlik taleplerine bir yanıttır. Kültürel ve toplumsal anlamda, bu tür bir temsilin anlamı, 1989'daki orijinal animasyonla karşılaştırıldığında farklıdır. 2023 yapımında, toplumsal bağlamda ırk, etnik köken ve kimlik gibi meseleler daha görünür hale gelmiştir. Bu, sinemanın toplumsal gerçeklikleri yansıtmak yerine şekillendiren bir araç haline geldiğinin de bir göstergesidir.

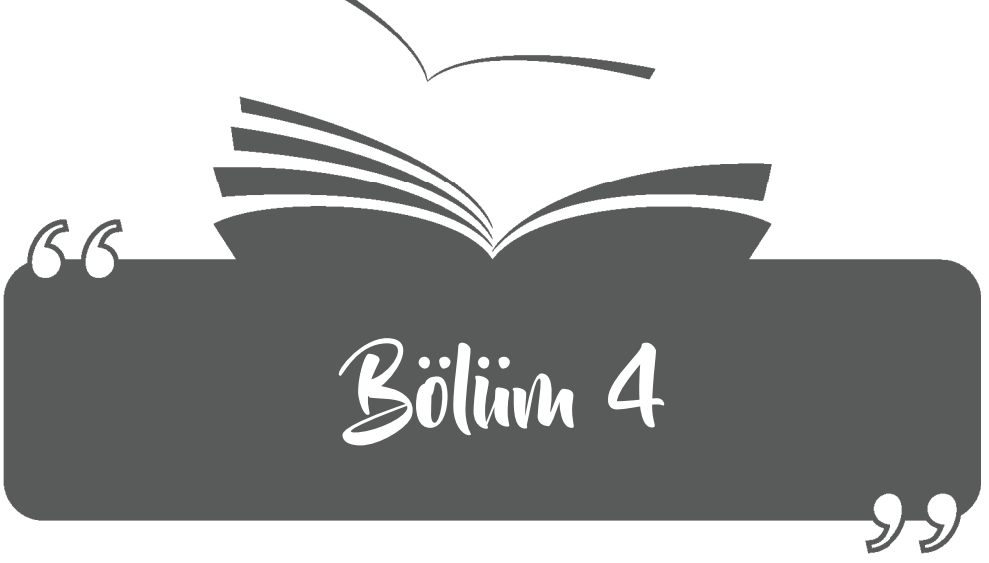
KAYNAKÇA

- Andersen, H. C. (1837) *The Little Mermaid and Other Stories*. Ward Lock, Londra.
- d'Entremont, K. J., Guzzwell, L. M., Wilhelm, S. I., Friesen, V. L., Davoren, G. K., Walsh, C. J., & Montevecchi, W. A. (2022). "Northern Gannets (*Morus bassanus*) breeding at their southern limit struggle with prey shortages as a result of warming waters." *ICES Journal of Marine Science*, 79(1), 50-60.
- Haase, D. (Ed.). (2004). "Fairy tales and feminism: New approaches." Wayne State University Press.
- Hall, S. (1973). "Encoding/Decoding. In *Culture, Media, Language* (pp. 128–138)." Hutchinson.
- Hall, S. (1978). "Pluralism, race and class in Caribbean society. Race and class in post-colonial society," Paris: UNESCO, 1978, 150-182.
- Hall, S. (1992). "The question of cultural identity". In *Modernity and its futures* (pp. 274-316). Polity Press.
- Hall, S. (Ed.). (2017). *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları* (İ. Dündar, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kirel, S., & Bostan, A. D. (2018). "Postmodern Dönem Disney Prenses Anlatılarında İnşa Edilen Kadın Temsilinin Moana Örneği Üzerinden İncelenmesi." *Trt Akademi*, 3(5), 6-27.
- Myisha, N., Sabila, D., Aini, D, Q., Febrianti, M. A., & Putri, F. M. (2024). "Representation of Diversity in *The Little Mermaid* (2023)." *Cultural Narratives*, 2(1), 1-13.
- Trites, R. (1991). "Disney's sub/version of Andersen's "The Little Mermaid"." *Journal of popular film and television*, 18(4), 145-152.
- Varol, S. F. (2016). *Temsil, ideoloji, kimlik*. İstanbul: Varlık Yayınları, 108, 179.

İnternet Kaynakları

- ESK. (t.y) DİL BALIĞI içinde. Erişim Adresi: <https://www.esk.gov.tr/tr/10975/DIL-BALIGI>
- IMDb.Elle Fanning.Erişim adresi https://www.imdb.com/name/nm1102577/?ref_=nv_sr_srg_2_tt_3_nm_3_in_0_q_elle%2520fanni
- IMDb. Emma Watson. Erişim adresi https://www.imdb.com/name/nm0914612/?ref_=fn_all_nme_1
- IMDb. Lily James. Erişim adresi https://www.imdb.com/name/nm4141252/?ref_=nv_sr_srg_1_tt_1_nm_6_in_0_q_lily%2520james
- IMDb.NaomiScott.Erişim adresi https://www.imdb.com/name/nm4305463/?ref_=nv_sr_srg_1_tt_0_nm_7_in_0_q_naomi%2520

- IMDb. The Little Mermaid (1989). Erişim adresi https://www.imdb.com/title/tt0097757/?ref_=mv_close
- IMDb. The Little Mermaid (2023). Erişim adresi https://www.imdb.com/title/tt5971474/?ref_=nv_sr_srg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_the%2520litt
- IMDb. The Little Mermaid 2: Return to the Sea. Erişim adresi https://www.imdb.com/title/tt0240684/?ref_=nv_sr_srg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_return%2520to%2520sea
- IMDb. Yifei Liu. Erişim adresi https://www.imdb.com/name/nm1703577/?ref_=nv_sr_srg_0_tt_0_nm_8_in_0_q_liu%2520yifei
- TIME. (2023). Zornosa, L. Erişim Adresi: <http://time.com/6282514/little-mermaid-ursula-drag-queen-divine/>

SOFIA COPPOLA FİMLERİNDE ETİK BAKIŞ AÇISI

Zeynep AKIN SONGUR¹, Kemal Cem BAYKAL²

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, zeynepsongur@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8464-1432.

2 Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, kcbaykal@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6879-4391.

GİRİŞ

Sinema, yönetmenin kişisel dünya görüşünü estetik kaygılarla ele alarak olgusal bilgi ve onu yansıtma biçimi arasındaki gerilimle var olur. Bu gerilim teorisyenlerin ve filozofların temel konu üzerinde düşünce ve yaklaşımlarının ele alınması ve film ile karşılaştırmalar yoluyla analiz edilmesiyle aşılır. Bir filmin konusu ve anlatım biçiminin toplumsal problemlerin yönetmen üzerindeki izdüşümünün sonucu olduğu ön kabulünden yola çıkılarak, sinema ve beşerî bilimler arasındaki bağın muhtevası daha iyi anlaşılabilir.

İlk çağ filozoflarından bu yana toplumsal düzen arayışı amacıyla etik kavramı üzerinde durulmuş, kavramın sınırı belirlenmeye çalışılmıştır. Kavramlar, içerisinde bulunulan toplumun ihtiyaç ve temellerine ilişkin bir perspektifle anlamlandırılmaktadır. Ancak yine de bu göreceliğin minimize edildiği yaklaşım ve tanımlar da mümkündür. Bu bağlamda etik “...Ahlaksal olanın özünü ve temellerini araştıran, insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları ele alıp inceleyen... iyi nedir ya da ne yapmalıyız gibi soruları kendisine ödev olarak koyan felsefe dalıdır” (Akarsu, 1984: 74). Sanatçının, eserinde etik değerleri sorgulaması kendi düş dünyasında kurguladığı gerçekliğe karşı tutumunu belirlemektedir. Bir yasa koyucu olmaktan ziyade bir olay veya durum karşısındaki etik tutumu sorgular.

Sinema ve etik ilişkisine değinmeden önce sinemanın felsefeyle olan ilişkisine değinmekte fayda vardır. Sinema ne’liği ve felsefe ile olan ilişkisi bağlamında disiplinler arası bir çalışma alanı olarak başlıklar altında ele alınmaktadır. Bu çalışmada, felsefenin çalışma alanı olarak etik konunun sinemada işlenişi, yönetmenin tutumu ve bir şeyi gösterme kaygısıyla özdenetimin çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır.

Sofia Coppola’nın *The Virgin Suicides* ve *Marie Antoinetti* filmlerinde karakterlerin kişisel tutum, davranış ve söylemlerine baktığımız zaman ataerkil toplum yapısının düşünme biçimi şemasıyla karşılaşıyoruz. Hikâyenin de çatışma kısmını oluşturan faktör olarak normatif yapıya karşı koyan karakterlerin varlığı yönetmenin eleştirel bakış açısını temsil ettiği şeklinde açıklanabilmektedir.

Sinemanın ilk örneklerinden bu yana işlenen etik mefhumu, toplumsal cinsiyet ve toplumsal yozlaşma konulu filmlerde özellikle dikkat çekmektedir. Sofia Coppola sinemasında da oluşturulan toplumsal yapı, bu yapının söylemsel işleyişi feminist eleştirel söylem bağlamında ele alınmıştır.

SİNEMA VE ETİK İLİŞKİSİ

Etiğin, felsefi bir disiplin alanı olarak ele alınmadan önce insanoğlunun en başından itibaren gündelik pratikleri ve doğa üzerindeki düzenlemelerinin bir “ehlileştirme” pratiği olarak söz konusu olduğu söylenebilir. Doğanın yasalarını anlamaya çalışmak ve bu çerçevede kendi güvenliğini koruma altına almak üzere önlemler alınmış, üretimin gerçekleşmesi için alternatifler üretilmiştir. Daha sonra, “*Yaklaşık milattan önce beşinci yüzyılda başlayan etiği, felsefenin bir alt dalı olarak ortaya çıkaran en önemli şey, Sokrates ve Platon gibi filozofların insan hayatının amacı ve erdemli bir hayatın niteliği üzerinde düşünmeye başlamaları olmuştur*” (Cevizci, 2014: 25). Adorno’nun dediği “Ahlak felsefesinin görevi bilinç yaratmaktadır” (Adorno, 2012: 15) yaklaşımıyla benzer noktalarda yer alan bu yaklaşım sanatın güzel ve hoş olmasının ötesinde iyi ve doğru olanın önceliğini anlatır.

Sinema ile etik arasındaki ilişkiye değinmeden önce sinema ile felsefe arasındaki ilişkiye değinmekte fayda vardır. Alain Badiou, sinema ile felsefe arasındaki ilişkiyi, sinemanın ne’liğinden yola çıkarak felsefenin çalışma alanlarına uzanan bir dizi soru eşliğinde ele alır. Badiou, sinema ile felsefe arasındaki ilişkiyi ilk olarak sinemanın ve felsefenin kendi içinde çerçevesini ve hareket alanını belirleyerek olası karmaşıklık ve yanlış anlaşılmaları göz önünde bulundurmıştır. O’na göre sinema imgelerin kompozisyonu ve hareketliliğin eşliğinde açıklanabilir de mutabık olunacak bir tanım ancak gelecekte mümkündür. Felsefe ise ancak bir şeyi yalnızca o şeyin bu şeyin kendi içerisinde tanımlarını oluşturması mümkün ise düşünebilir. Dolayısıyla felsefe her şey hakkında bir söylem değildir. Sinema ile felsefe arasındaki ilişkiye dair çıkış noktası Platon’un mağara alegorisidir. Bir retrospektif olarak değerlendirebileceğimiz sinema ve mağara ilişkisi, Badiou’ya göre felsefenin öngörülebilir bir yanı olmasından ileri gelmektedir. Ancak sinema Platon’un mağarası değildir. Çünkü, mağara alegorisinde söz konusu imgelerin yanılması olan görüntü sinemanın anlamından uzaktadır. Sinema, Platon’un kastettiği anlamda imgelerin negatif işlevi olan bir yanılma değildir. Bu durum, Platon’un imgelerinin sahte-gerçeklik fakat sinemanın sahte-gerçeklik olmamasıyla açıklanmaktadır. Sinema gerçeklikle kurulan yeni bir ilişki biçimidir. Sinemanın karmaşık imgelerden oluştuğu gösterilebilir. Fakat bu kompozisyon “Ben gerçeğim, ben gerçeğin kendisiyim” demez. Sinema, gerçekliğin yokluğunda, onun bir yanılma olduğunu söyler. Dolayısıyla mağaranın içerisindeki tutsak ile tamamen farklı bir durum söz konusudur. Mağaranın içerisindeki imgelerin tamamen gerçekliğin biricik biçimleri olduğuna ikna olmuş durumdayızdır. Bunun karşısında sinema, imgeler konusunda öğreticidir. İmgelerin gerçekliğin yerine ikame edildiğini söylemek yerine gerçekliğin yokluğunda bilginin yeni bir biçimi olarak yeni bir şey söyler (Badiou, 2015).

Badiou'nun bu hipotezi sinema ve felsefe arasında katı bir çelişki olmadığını göstermektedir. Buna zıt olarak sinema, günümüzde bir anlamda felsefe yapmanın bir şartıdır. Yani felsefe yapmanın şartı derken, etkinlik, yaratma biçimi, düşünme biçimi olarak felsefi etkinliğin ufku kastedilmektedir. Lale Kabadayı, sinema ile felsefe arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar; “*Sinemanın felsefeye ilişkilendirilmesi, içerik ve biçimsel sorular sorarak felsefenin temel soru(n)larından estetik üzerine eğilmekle ve esas olarak insan ve onunla ilişkili olgular üzerine düşünce geliştirmekle başlamıştır*” (Kabadayı, 2015: 90). Daniel Frampton, sinema deneyimini kendi başına bir felsefi deneyim taşıdığını ileri sürer. Bu bağlamda ileri sürdüğü “filmozofi” kavramı Badiou'nun sinema ile felsefe arasındaki ilişkinin muhtevasına dair benzer bir yaklaşımdır. Filmozofinin amacı, filmin tek başına ne düşündüğünü çözmek ve özel bir film deneyiminin ne denli şiirsel olabileceğini ortaya çıkarmaktır (Frampton, 2013: 125). Sinemanın felsefeye olan ilişkisi bir filmin kendi kodlarıyla felsefe yapması olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda yönetmenin sinemanın imkanlarını estetik kaygılarla kompozisyonu ile felsefe yapması sinema ve felsefe arasındaki ilişkinin boyutunu arttırmaktadır.

Bir felsefi alt disiplin olarak ahlak felsefesi bağlamında yönetmenin dünya görüşünü anlamak için biçimsel ve anlatısal kodlar önem taşımaktadır. Bundan önce “etik”in ne olduğu sorusuna yanıt aranacak olursa, kültürel ortamın yapısı itibariyle kendi içinde cevaplanması oldukça karmaşık bir soru olduğuyla karşılanabilir. Ancak bununla birlikte etik, insan ilişkilerinde eylemin ne olduğunu ve değer sorunlarını inceleyen, bu konuda bilgi ortaya koyan felsefe dalıdır (Kuçuradi, 2009: 47). Kişi ve toplumların olaylar karşısında tavır ve tutumları etik değerlerin çerçevesini belirler. Sanatçının gerçeklikle kompoze ettiği düşünce dünyası da etik tutumu bağlamında belirleyicidir. Jean Paul Sartre, edebiyatın görevi ve işlevine dair sorduğu “Ne yapmalı?”, “Ne yazmalı”, “Nasıl yazmalı” ve “Kimin için yazıyoruz?” sorularıyla sanatçının görev ve sorumluluklarını ahlak üzerine düşünmeye işaret etmiştir. Ancak bu sanatçının dünya görüşünün alıcıya dayatılması, kişisel tavrının savunulmasından ziyade bir kompozisyonun sorgulanması amacını taşımaktadır. En nihayetinde bu durum, sanat yapısının bir bildiri ya da soruya yanıt değil, bir yaşantı tarzı sunmaktadır (Sontag, 1998:27). Sontag’ın ölçüt olarak ele aldığı yaşantı tarzı, sanatçının seçimlerini ve inisiyatiflerinin doğrultusunu anlamayı beraberinde getirir. Bu da eserde olay örgüsü ve çatışmalara ilişkin bir seçim yapmayı sağlar. Çünkü, aslında ahlak doğru ile yanlış arasında bir seçim yapmaktır.

SOPHIA COPPOLA FİLMLERİNDE ETİK HASSASİYET

Çocukken babasının omuzlarında film festivallerine katılarak sinemayla tanışan Sophia Coppola, profesyonel olarak sinema kariyerine babası Francis Ford Coppola'nın yönettiği *The Godfather* serisinde rol alarak başlamış, müzik klipleri çekmiş ve kendi sinemasal dilinden söz ettirecek filmler yönetmiştir.

Sophia Coppola'nın filmlerde ele aldığı konular izleyiciye etik deneyim yaşatır. Klasik anlamda etikle anlaşılan daha çok neyin doğru, neyin yanlış, neyin iyi ve kötü olduğunu, belli durumlarda neyin yapılması ya da yapılmaması gerektiğini söyleyen normatif etikdir. Metaetik ise daha önce belirtildiği gibi insanların ne yapmaları, nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili bir etik türü değildir. O, daha çok etik konular hakkındaki felsefi bir çözümlerdir. Metaetik, ahlak ile ilgili iyi ya da kötü şeklinde bir yargıda bulunmaz. Etik sorunları metaetik açıdan ele alan bir filozof "iyi ve kötü nedir?" sorusunu sorar ve cevap bulmaya çalışır. Coppola sineması da "iyi" ve "kötü" gibi yargılamalar yapmadan bu kavramlar üzerine seyirciyi düşünmeye yöneltir. Filmlerin yaptığı etik/metaetik felsefe, sinemanın olanaklarıyla yeni bir anlam kazanarak Sinnerbrink'in kavramsallaştırmasıyla, seyirciyeye etik deneyim yaşatan "sinematik etik" (*cinematic ethics*) halini alır. Sophia Coppola'nın filmleri de seyirciyeye etik bir deneyim yaşama imkânı vermesi bakımından incelenmiş ve bu filmlerin yaptığı felsefenin "sinematik etik" olup olmadığı, yapılan film analizleri ile ortaya çıkarılmıştır.

Sinnerbrink, sinematik etiğin sinema felsefesi çalışmalarındaki önemi için şunları söylemiştir: "*Sinemada etik (ve etik olarak sinema) film felsefesinin küçük bir kolundan daha fazlasını temsil eder. Bu muhtemelen sinemanın felsefi olarak anlaşılması için kültürel açıdan en önemli yöntemdir. Bu sadece dünyayı felsefi olarak anlamamıza katkıda bulunmaz aynı zamanda karmaşık ahlaki deneyimlerle ilişki kurma becerimizi geliştirir. Sinematik etiği araştırmak film kuramı mirasının devralınması ve yenilenmesi için zengin bir yöntem de sağlar — özellikle de, sinemanın ideolojik ve politik boyutları açısından. Sinemanın etik potansiyeli üzerine odaklanmak film felsefesinin yirminci yüzyıl film kuramının bu önemli mirasını göz ardı etmemesini sağlamanın yollarından biridir*" (Sinnerbrink, 2016: 9).

Sinnerbrink'in yorumundan anlaşılacağı üzere, sinema ile etik arasındaki ilişkiyi açıklarken bir filmin etik deneyim açısından bir prototip sunmasının sinema ile felsefe arasındaki ilişkinin kapsamını geliştireceği için önemlidir.

Sophia Coppola, filmlerinde Amerikan toplum yapısını ele almaktadır. Bu toplum kurallarında dini öğretiler ve ataerkil toplum yapısı anlayışı belirleyici olmuştur. Coppola, ahlaki olanın hangisi olduğu sorusuna

yanıt vermeden genel bir durum değerlendirmesi yöntemini kullanarak izleyiciye sunar. Ancak ağırlıklı olarak kadınların gençlik çağına giriş ve gençlik dönemlerinde yaşadıklarını ele alarak gösterilmek istenmeyen, normalleştirilen alanların görünürlüğüne sağlamıştır. Bu görünürlük filmde olanlardan etkilenen ve yönlendirilen kadınların hikayesini anlatır. Yaşadıkları toplum tarafından araçsallaştırılarak görmezden gelinen kadınlar pasif değildir. Aile ve toplum baskısı bu kadınların sosyal çevresinden kopmasına neden olur. Bu izolasyon nedeniyle kadınların toplum içerisinde sağlıklı bir boyutta kaynaşması engellenmiş olur. Coppola, filmlerinde her bir pratiğin arka planındaki motivasyonu ele alır ve eleştirir. Görünmezliğe itilen alışagelmışliklerin eleştirisi ile psikolojik çözümler, reaksiyonu aşan aksiyonlardır.

YÖNTEM

Bir ifade biçimi olarak sinema, dilbilim ile ilişkili olmuş ve bu ilişkiden doğan gerilim, kuramcıların çalışma konusunu oluşturmuştur. Yukarıda ele alınan, felsefenin sorduğu bir soru ve araştırma konusu olmanın yanı sıra sanatçı ve sinema kuramcılarının da “Sinema nedir?”, “Film nedir?” sorularına farklı şekillerde yanıtlar verilmiştir. Eisenstein, sinemanın kurgu olduğunu düşünür. Godard ise sinemanın anlamının “*Gösterge bizi bir nesneyi onun anlamı aracılığıyla görmeye zorlar*” yanıtını filmlerinde ararken Cristian Metz, bu yaklaşımı kuramsal çerçevede ele almıştır (Monaco, 2014). Metz, ilk kez sinemayı betimlemek için anlamlandırma sistemlerinin en eskisi ve en bilineni olarak dili bir araç olarak göstermiş ve insanlığın, dili iletişim yaratma aracı olarak kullanabilme yetisiyle eşdeğer görerek sinemayı da sanatsal bir dil yetisi olarak kabul etmiştir. “Sanatsal” bir “dil yetisi” olarak sinemanın en önemli özelliği ise “öykü anlatma” özelliğidir (Güngör, 2022: 146). Bu öykü anlatma özelliği, sinemanın sahip olduğu çoklu teknik olanaklar sayesinde anlatının çoğulluğunu beraberinde getirmiştir. Dilbilimden farklı olarak, gösterilen, izleyicinin tahayyülünü aşır söylem ve gösterilen arasındaki kombinasyonun bir iletişime dönüşmesini sağlar. İzleyici, perdede izlediği olaylar zincirini diegetic ve non-diegetic unsurlar eşliğinde sadece gösterilene değil gösterilenlerin ötesinde yönetmenin anlam dünyasına ulaşabilmektedir. Filmin anlatı yapısına bağlı olarak görüntü ile ses birbirini destekleyici unsurlar olarak kullanılmakla birlikte tam tersi yönde farklı düşünce dünyalarının aktarımını da sağlayabilmektedir.

Sinema, kimlik ve toplumsal normlar tarafından çerçevesi belirlenen cinsiyetlerin gerçeklikle en yakın ilişkisini yansıtır. Söylem ise toplumsal ve kültürel normların parçaları için yapıştırıcı işlev görür. Sözelimi, cin-

siyete ilişkin normlar fallogosantrik¹ bağlamlarda söylemler aracılığıyla üretilip sürdürülmektedir. İkinci dalga feminizmin akademik alanlarda etkinliğinin artmasıyla birlikte edebiyatta, kültürel ve toplumsal cinsiyet çalışmaları ve film teorisi alanlarında söylem çalışmaları artış göstermiştir (Çimen, 2021: 56). Eleştirel söylem analizi, söylemin eleştirel analiziyle ilgili çok yönlü disiplinlerarası bir alandır. Dilin etkin rolünün toplum içerisinde hegemonyanın oluşturulması ve onaylanması konularını eleştirir. Eleştirel söylem analizinden farklı olarak feminist eleştirel söylem analizi, metin veya görsellerde mevcut bulunan toplumsal cinsiyete dair ideoloji ve iktidar söylemlerini görünür hale getirmek suretiyle, kadınların toplumsal cinsiyet rolü gereği maruz kaldıkları eşitsizlik ve adaletsizlikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır (akt. Nas, 2015: 18).

Bu çalışmada Sophia Coppola'nın belirlenen filmleri feminist eleştirel söylem bağlamında ele alınarak inşa edilen cinsiyetçi söylem diyaloglar bağlamında ele alınacaktır. Buna ek olarak yönetmenin etik hassasiyetinin göstergesi olarak sinematografik tercihler ile söylem arasındaki ilişki bağlamında çözümlemesi yapılacaktır.

THE VIRGIN SUICIDES VE MARIE ANTOINETTI FİLMLERİNİN ANALİZİ

Sophia Coppola, Jeffrey Eugenides'in *The Virgin Suicide* (Masumiye-tin İntiharı) kitabının uyarlamasını 1999 yılında çekmiştir. Film, Amerika toplumunda muhafazakâr bir ailenin baskıları üzerine beş kız kardeşin intiharına giden süreci ele alır. Film, flasback'ler (geriye dönüşler) ile birlikte izleyicinin zihninde tamamlanmaktadır. Bir grup genç erkek, sürekli ellerinde dürbün ile kız kardeşleri ve onların aileleriyle yaşadıklarını izlerler. Bu izleme eylemleri zaman zaman onların yaşanılanlar hakkındaki açıklama ve yorumlarıyla birleşir. Sophia Coppola, bu kompozisyonu ile filmin çatısını etik hassasiyet üzerinde temellendirdiğini gösterir. Baskıcı bir anne ve mütemadiyen annenin eylemlerine tarafsız yaklaşan ve bu haliyle olumsuz durumlara karşı koymayan bir baba, ataerkil düzenin taşıyıcılığını yapmaktadırlar. Aile içerisinde diyalog ve yaklaşımlar çocuklarının kız çocuğu olduğu için bekaret ekseninde giyim-kuşam, arkadaş ilişkileri, tüketim alışkanlıkları ve dinledikleri müzik bile kontrol altındadır. Her akşam yemeğe oturdukları zaman edinilen yemek duası rutini ebeveynlerin stabil olanın ve muhafazakâr yaşamının güvenli alanına olan düşkünlüğünü simgeler. Bütün bu ideal aile görüntüsü, dışarıda güzel ve nizami yapı görüntüleriyle bir araya gelince öykünün derinliklerinde yatan psikolojik yıkımı maskeleymektedir. Her şeyin iyi ve muntazam görüldüğü bir evrende söylemler başta olmak üzere küçük sayılabilecek

1 Saussure, dil göstergelerinin sesçil bir anlatımla içeriğinin iki yönlü bütünlüğünden oluştuğunu belirtir. Ona göre, dil göstergesi bir nesne ile bir adı birleştirmez, bir işitimi imgesiyle (gösteren) bir kavramı (gösterilen) birleştirir (bkz. Saussure, 1998).

ayrıntılar meselenin özüne ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Bu çatışma yönetmenin olaylar karşısında hazır bir metin sunmaktan ziyade izleyicinin değerlendirme yapmasını sağlar.

Aralarında yaş farkı olmasına rağmen giyimleri başta olmak üzere maruz kaldıkları davranış kalıpları Therese, Lux, Cecilia, Bonnie ve Marie'nin tanımlanmasını belirlemektedir. Birey olmaktan ziyade tek tip bir algılayışa maruz kalırlar. Ken Loach'ın *Bread and Roses* (Ekmek ve Güller) filminde üniformaların insanları görünmez kıldığı vurgusu bu filmde otorite tarafından sabitlenen yaşam biçiminin bireyi görmezden gelerek tek tipleştirilmesiyle karşımıza çıkar. Daima grup halinde hareket eden "The girls" yani beş kız kardeş nadiren birbirinden ayrılırlar ve bu ayrılıklar beraberinde "felaketi" getirir. Bu durum bir başka deyişle de ele alınarak tek tip yaklaşım biçiminin sonucu olarak açıklanır. Yaşlarıyla birlikte istek, ihtiyaç ve davranış biçimlerinin birbirinden farklı olmasının doğallığı, filmin ilerleyen kısımlarından anlaşılacağı üzere sadece anne tarafından değil onlarla temasa geçen doktor, arkadaş ve hatta onları uzaktan izleyen genç erkek çocuk grubu tarafından bile görülmemektedir. Annenin kızlarına olan yaklaşımının temel motivasyonu çocuklarının cinsiyetlerinin kız olmasıdır. Çünkü, özellikle ergenlik çağında kız çocuğu olmak beraberinde değişen hormonal durumları, gelişen biyolojik görünümü ve bu nedenler dolayısıyla cinselliği getireceği düşüncesi hakimdir. Potansiyel bir günah işleyicisi konumunda olan kızlar, ailelerinin nazarında çeşitli söylem ve engellerle korunması gerektirir. Ancak bu korumacı tutum, çocuklarının bireyselliğinin önüne geçerek onların varlığını silikleştirmektedir.

Daima birlikte hareket eden, benzer kıyafetleri giyen kardeşlerin birbirlerinden ayrıldıkları nadir anlar, balo gecesini Lux ile Trip'in birlikte balodan uzaklaştığı ve birlikte olduğu gece, Cecilia'nın küvete giderek bileğini kesmek suretiyle intihar denemesi ve evdeki bir organizasyon esnasında Cecilia'nın intihar etmesi gibi nadir gerçekleşmiştir. Yukarıda "felaket" olarak adlandırılan bu olaylar zinciri, kendilerine dayatılan şablonun dışına çıkma arzudur.

Balo gecesini için ailelerinden büyük ısrarlar sonucunda izin alan kız kardeşler, okuldan arkadaşları olan Lux ve diğer genç erkeklerle baloya giderler. Aralarında herhangi bir duygusal ilişki olmayan çocuklar arasındaki eşleşme durumu Marry'nin "Hangimiz kimle gideceğiz?" sorusuyla kanıksanan bir yok sayılma söylemi ile Therese tarafından yanıtlanır: "Bizi gelişigüzel bölüşecekler." Film boyunca kızlara yakın olan kişiler olarak ebeveynleri ve uzaktan sürekli izleyen genç erkeklerin tavır ve tutumları her ne kadar kızlar tarafından makul olarak kabul edilmese de mevcut durumun bu olduğu düşüncesinden de uzaklaştırmaz. Herhangi bir aksiyon eylemi görünürde yoktur. Baloya gidilir ve Lux ile Trip balodan ayrılarak

bütün o baskı atmosferinin aksine bir sahada birlikte olurlar. Ancak, Lux sabaha doğru uyandığında kendi iç dünyasındaki evrenin somut bir yansıması niteliğindeki saha ortasında yalnızdır. Bu durum evde büyük bir kapatmayı beraberinde getirir. Öte yandan filmde zaman zaman belgesel anlatımına yakın bir üslup ile karakterler, kız kardeşler hakkında, onlarla olan deneyim veya izlenimlerini paylaşırlar. Çok katmanlı bu anlatım tekniğinde kızların yaşadığı şeylere karşı hissedebilecekleri muhtemel duyguları, davranışlarının arka planındaki motivasyonu anlamak etik hassasiyeti gerektirmektedir. Trip'in Lux'u beraber olduktan sonra terk edip gitmesi ve büyük kapatma ile birlikte Lux her gece evlerinin çatısında farklı kişilerle beraber olur. Lisbon ailesinin evini izleyen genç erkekler bu olayları uzaktan oldukça ilkel bir bakış açısıyla izlerler. Trip, yaptığı şeyi romantik yorumlarla açıklarken kamera film boyunca ilk kez bir mahkeme salonunu andıracak bir açıyla sabittir. Söylem ve çekim açısının çatıştığı bu sahnede yönetmen kararı izleyiciye bırakır.

Evin içerisinde kısıtlamaların artmasıyla, kızlar artık günlerini bir oda içerisinde geçirmeye başlarlar. Ancak dinledikleri müzikler bile yasaklanır, plaklar kırılır. Baskı unsurlarının artması film boyunca daima alternatiflerin arayışıyla aşılmaya çalışılır. Plakların kırılması da kızların kendilerini izleyen genç erkeklerle telefon üzerinden müzik dinlemele-ri yoluyla aşılmaya çalışılır. Önce sokaktan, arkadaş çevresinden, sonra okuldan ve daha sonra kendi evlerinin içinden tek bir odaya çekilmek zorunda bırakılan kızlar için artık gidecek bir yer kalmadığında geriye intihar etmek kalır. Cecilia'nın açtığı bu gedik diğer kardeşlerinin de intihar etmesiyle kapanır.

Sosyolojinin de konusu olan intihar, Emile Durkheim tarafından derinlemesine ele alınmıştır. Genel olarak yaşanan olayları kendi başına ele almaktan ziyade tetikleyici nedenlere ulaşılması gerektiğini düşünen Durkheim, intihar etme isteğini de bu yolla açıklar. Toplumsal yapının birey üzerinde yarattığı etkiler, sorunlar kişide intihar etme motivasyonunu geliştirir (Durkheim, 2014:69-70). Sophia Coppola da bu filmde genç kızların sona varışındaki süreci işler. Artık geriye kalan, "Öğleden sonra loş bir oda ve sadece kendini düşünen bir insanın rezaleti"dir.

Marie Antoinette filmi, 18. Yüzyılda gerçekleşen bir olayın 21. Yüzyıl yorumu olarak 2016 yılında Sophia Coppola tarafından yönetilmiştir. Marie Antoinette, annesinin ısrarları üzerine Avusturya'dan Fransa'ya evlendirilmek üzere yola çıkar. Kendisi de prenses olan Marie, iki ülke arasındaki dostluğun sağlanması ve korunması amacıyla aracı konumundadır. Ancak bu aracılık herhangi bir şekilde olaylara müdahale etme veya yorum geliştirmekten ziyade kraliyete bir çocuk doğurması ile mümkündür. Ancak eşinin cinsel problemleri olması nedeniyle yıllarca çocuk sahibi olamazlar. Bu durum her iki ülke arasında kaygıya ve gerilime neden

olur. Marie'nin annesi kendisine sık sık mektuplar göndererek "kadınlık görevini yerine getirmesi" gerektiğini, iki ülke arasındaki ilişkilerin kaderinin tayininde çocuk sahibi olmasının önemini söyler. Aynı zamanda Versailles Sarayı'nda da durumlar farklı değildir. Her sabah bir grup insan çiftin odasına gelerek onları kontrol eder. Bu baskı, Marie üzerinde kendini yetersiz hissetme, sarayda ikinci sınıf konumuna düşme risklerinden dolayı kaygılandırır. Her ne kadar eşiyile yakınlaşmak istese de başarılı olamaz; ta ki Marie'nin abisi Fransa'ya gelerek eşiyile konuşana kadar...

Marie nihayet hamile kalır ve bir kızı olur. Çocuk sahibi olmasıyla birlikte kendisine ev hediye edilmesi, daha sonra kraliyet tahtına geçmeleri bir dizi sefahat sürecini gösterir. Eşiyile aralarında duygusal hiçbir bağ olmayan Marie, bütün bir saflık ve deneyimsizliklerini bir yana bırakır. Artık günleri saraydaki kadınlarla birlikte rengarenk kumaşlar, ayakkabılar, kumar oyunlarıyla geçer. Ülke yönetimi konusunda oldukça yetersiz olan bu genç çift, etrafında kendilerine söylenenler doğrultusunda kararlar alır. Bu durum beraberinde ülkede iç çatışmalara, isyana yol açar. Fransız İhtilali'ne uzanan bu dönemlerde Marie'nin zevk ve safahata düşkünlüğü, halkın sarayı basmasıyla devam eder. Marie'nin ordudan bir askerle eşini aldatması, bütün bir olaylar zincirinde çatışmayı artırır niteklindedir. Tahta geçtikten sonra ölçsüz davranışlarına ek olarak aldatma eyleminin de dahil olması, yaşananlar karşısında tavır almayı zorlaştırmaktadır. Bir reaksiyon olarak Marie'nin suçlanması ve sonradan görme biri olarak konumunu yönetememesi akla ilk gelendir. Ancak öte yandan henüz bilinç seviyesi yeterince gelişmemiş iki gencin ülkeler arasındaki ilişkileri kurlmaları yönündeki görev bilinci, derinlikli bir düşünmeyi gerektirmektedir.

Sophia Coppola filmlerinde, genel olarak ilk bakışta izleyiciye tanıdık gelen yorumların arkasına daima nedenler zincirini de ekler. Bu nedenler zinciri, izleyicinin vicdani açıdan asıl doğruya ulaşmanın kilometre taşı olarak dizilmiştir.

SONUÇ

Sosyal Bilimlerin çalışma konusu olan etik, sinemanın da konusudur. Sinemanın farklı olanaklarıyla oluşturulan etik hassasiyet Sophia Coppola filmlerinde ekseriyetle kadın hikayeleriyle işlenir. Hikâyenin mesajı, gösterme biçimi ve söylemi bir araya gelerek etik gerilimi yaratır. İzleyicinin filmi seyrederkenki tutumu, yönetmenin belirlediği çerçeveye sınırlı olabileceği gibi izleyicinin takdirine de bırakılabilir. Bu durum, yönetmenin ele aldığı konuya karşı sahip olduğu tutumla ilgili olabileceği gibi olabildiğince tarafsız bir şekilde uç noktalara varmayan hayatın gri alanlarının mümkünatını gözeten tavır ile de mümkündür.

Yönetmenlerin hayatın çarpık yönlerini ele alması konusunda her zaman bir çözüm sunmaları beklenemez. Ancak film evreni boyunca bir bakış açısı kaçınılmazdır ve bu hayata karşı sorumluluğun yansımasıdır. Yönetmen, realitedeki yerleşik kalıplara yeni yanıtlar arar. Böylece ilerlemeye yönelik ilk adım olan farklı bakış açıların oluşmasını sağlar. Sartre'ın varoluşun özden önce geldiği yorumuyla ilerlersek, "Ahlâki tutum bir olanaktır ve bu olanaklar çemberindeki ahlaki tutum kâmil olmayı sağlar".

Sophia Coppola, filmlerinde sadece kurmaca öyküleri değil gerçek hayattan hikâyeleri de ele alarak sinemanın düş dünyasını aşarak gerçekliği de sorgular. Onun filmlerini izlerken, film boyunca ve sonuç kısmında kadınların çizginin dışına çıkması ataerkili onaylar gibi görünse de esas amaç, karakterlerin ince işlenmiş psikolojik ayrıntılarla verilmesidir. Böylece başkaldırının aslında insan doğasında var olduğu sonucuna ulaşarak bakışın tetikleyicilere doğrultulmasını sağlar.

KAYNAKÇA

- Adorno. T. W. (2012), Ahlak Felsefesinin Sorunları, (Çev. T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Akarsu. B. (1984), Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları, İstanbul.
- Badiou, A. (2014), Sinema ve Felsefe University Of South Wales.
- Cevizci, A. (2014), Etik- Ahlak Felsefesi, Say Yayınları, İstanbul.
- Çimen, L. (2021), Feminist Söylem Çözümlemesi Açısından Marriage Story Filminin İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi.
- Durkeim, E. (2014), İntihar, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Frampton. D. (2013), Filmozofi, Metis Yayınları, İstanbul.
- Güngör, A. C. (2022), Filmde Anlatı Yapısı, Gamze Yayıncılık, İstanbul.
- Kabadayı, L. (2015), Film Eleştirisi, Ayrıntı yayınları, İstanbul.
- Kuçuradi, İ. (2009). Nietzsche Ve İnsan, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Monaco, J. (2006), Yeni Dalga, +1 Kitap, İstanbul.
- Nas, A. (2015), Kadına Yönelik Simgesel Şiddet Aracı Olarak Temizlik Ürünleri Reklamlarının Eleştirel Analizi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi.
- Saussure F. D. (1998), Genel Dilbilim Dersleri (Çev. B. Vardar), Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- Sinnerbrink, R. (2016), Cinematic Ethics: Exploring Ethical Experience Through Film, London, Routledge, 2016a.
- Sontag, S. (1998), Sanatçı: Bir Örnek Çilekeş, Metis Yayınları, İstanbul.

**KUSTURICA'NIN YERALTI'SI VE ABRAMOVIĆ'İN
BALKAN EPIĞI'NDE İRRASYONEL İLETİŞİMİN
MEKÂNI OLARAK BALKANLAR**

Erdem ÇOLAK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, ercolak@metu.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0001-8278-2058

Giriş

Edward Said'in çok önemli kitabı *Şarkiyatçılık*'ın (2013 [1978]), Batı ve Doğu olarak adlandırılan hayali ancak son derece etkili kavramların inşasını incelemek için hala önde gelen çalışmalardan biri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu kitabın özelliği sadece bu ikiliğin Orta Doğu, Asya ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde nasıl önemli bir rol oynadığına işaret etmesi değil, aynı zamanda Doğu-Batı ayrımının/birlikliğinin karmaşıklığını ve sosyal, politik ve sanatsal alanlardaki etkilerini araştıran olağanüstü disiplinlerarası çalışmalara ilham vermesidir. Neredeyse kırk yıldan bu yana feminizm, psikanaliz, Marksizm ve yapısöküm tarafından oryantalizmin içeriğine ve metodolojisine pek çok eleştiri getirilmiş olsa da, "yine de eserin statüsü bozulmamıştır" (Hammond, 2007: 201). Bu hak edilmiş başarının bir diğer nedeni de Oryantalizmin, klasik sömürgecilik sonrasında Batılılarla yoğun temas halinde olan Doğu halklarının sosyolojik ve kültürel davranışlarını anlamak için de bir zemin oluşturmasıdır. Postkolonyalizm ayrı bir disiplin olarak olgunluğa ulaştığında, Said'in çalışması bunun arkasındaki en önemli teorik arka planlardan biri olmuştur.

Oryantalizmin esnekliği, birçok akademisyenin onun temel varsayımlarını yeni vakalara uygulamasına olanak sağladı. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, yeni doğan uluslar birbirleriyle savaşmaya başladılar ve bu da kendilerini kültürel olarak diğerlerinden nasıl ve hangi araçlarla ayırdıkları konusunda önemli bir tartışmayı beraberinde getirdi. Bazıları bu olayı oryantalizm bağlamında tartışırken (bkz. Bakic-Hayden, 1995), bazıları da durumu bir şekilde Balkanlar'a özgü bir vaka olarak okudu (bkz. Todorova, 1997; Goldsworthy, 2002). Nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın, konu hakkında yazanlar oryantalizmin geçmişte kalmış bir şey olmadığını, aslında Yugoslavya sonrası örneğinde görüldüğü gibi farklı toplulukların siyasetini, sosyolojisini ve kültürünü şekillendirmeye ve yeniden şekillendirmeye devam eden çok etkili bir söylem olduğu konusunda hemfikirdir.

Bu makalede, Yugoslavya sonrası oryantalizm tartışmaları Emir Kusturica'nın ödüllü filmi *Underground* (Yeraltı, 1995) ve Marina Abramović'in Balkanlar üzerine yaptığı performans ve videolarını topladığı *Balkan Epic* (Balkan Epiği – 2006) sergisi ekseninde incelenecektir. Makale boyunca oryantalizm kavramının Balkanlar'a uygulanmasının, özellikle Yugoslavya'nın yıkılmasından sonra bu coğrafyada yaşanan tarihsel değişimi anlamamızı kolaylaştırdığı savunulmaktadır. Kusturica'nın Yeraltı filmi, tıpkı oryantalizm söyleminin yaptığı gibi, Yugoslavya sonrasına dair mitik imgeler yaratır. Dolayısıyla, Kusturica apolitik bir film çektiğini söylese de (aktaran Žižek, 1997b), filmin senaryosu ve birçok sahnesi liberal demokrasiyi kutlayan ve liberalizme karşı her türlü alternatif

ideolojinin, Marksizm dahil, ölümünü ilan eden post-politik yaklaşımla örtüşmektedir. Benzer bir biçimde Abramoviç'in Balkanlar'daki şiddet ve erotizme odaklanan işleri bir yanıyla Balkanlar hakkında yıllar içerisinde inşa edilen klişeleri yeniden üretirken diğer yandan bu klişelere bağlı metalaştırma süreçlerinin önemli bir temsilcisi haline gelir. Makalenin ilk bölümünde Said'in oryantalizmin entelektüel inşası hakkındaki etkili fikirlerine değinildikten sonra Said'in oryantalizminin bir uygulaması olarak iç içe geçmiş oryantalizm ve Balkanizm tezleri incelenecektir. Daha sonra hem Yeraltı filmi hem de Abramoviç'in sergisi bu teoriler ve eserlere getirilen eleştiriler ışığında değerlendirilecektir.

Batı Epistemolojisinin İnşasında Doğu'nun Yeri

Yaygın şekilde bilinenin aksine Edward Said oryantalizm üzerine yazan ilk akademisyen değildir. Said'in *Şarkiyatçılık* kitabının yayınlanmasından on beş yıl önce, 1963'de, CNRS-Paris'te ders veren Mısır doğumlu akademisyen Anouar Abdel-Malek, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra bazı ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferinin, oryantalist profesyoneller ile 'eski çalışma alanları' arasındaki ilişkiyi nasıl değiştirdiğine dair bir makale yayınladı (Abdel-Malek, 1963). Bir başka örnek olarak, bir Arap tarihçi olan Tibawi'nin 1964'de yayınladığı, İslam dünyasını yanlış anlamalarına yol açan İslam düşmanlığı nedeniyle Hıristiyan misyonerler ile akademik oryantalistler arasındaki yakın ilişkileri tartıştığı daha sağ-kanat eğilimli çalışması verilebilir (Tibawi, 1964). Ancak bu eserlerin hiçbiri oryantalizm kavramını bir bütün olarak kavramsallaştırmamıştır. Said 1978'de opus magnumunu yayınladığında, bu kitap sadece bir vakaya odaklanıp oryantalizm hakkında çıkarımlarda bulunmadığı, birçok vakayı incelediği ve oryantalizmin sorgulanmasını yapıbozuma uğratarak bir karşı anlatıya işaret etmeye çalıştığı için büyük ilgi uyandırdı. Kitabın başında Doğu'nun ve oryantalizmin Avrupa medeniyetleri için ne anlama geldiğini yeterince açık bir şekilde ifade eder:

Şark, Avrupa'nın maddi uygarlığı ile kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Şarkiyatçılık bu bütünleyici parçayı, kültür, hatta ideoloji düzleminde, bir söylem biçimi olarak –bu söylemi destekleyen kurumlarla, sözcük dağarcığıyla, araştırmalarla, imge dağarcığıyla, öğretilerle, hatta sömürge bürokrasileri ve sömürge biçemleriyle birlikte- dile getirir, temsil eder (Said, 2013: 11-12).

Said'e (2013: 11) göre Amerikan oryantalizm anlayışı tam tersine Avrupa'daki kadar kurucu değildi. Said, Doğu'nun ya da Batı'nın sabit bir konumu olmadığını, bu ayrımların yıllar boyunca birçok faktör tarafından hayali olarak yaratıldığını sık sık tekrarlar. Ona göre söylemsel alanda her iki taraf da birbirini tamamlar ancak her iki tarafın da yani 'biz' ve 'ötekini/geride kalanın' belirleyici gücü Batı'nın elindedir. Bu nedenle,

Batılı kimliği her zaman Doğu'nun önünde gelir ve bu da Batı'nın "Şark'ta belirli çıkarları olan bir güce ait olduğunun, daha önemlisi, neredeyse Homeros'un çağından beri belirli bir Şark'a müdahale tarihine sahip olan topraklara ait olduğunun, bulanıkça da olsa ayırında olmak anlamına geliyordu, bugün de aynı anlama geliyor" (Said, 2013: 21).

Oryantalizmin vurgulanması gereken bir diğer önemli boyutu da, sömürgeleştirilmiş coğrafyaları kontrol etmek için yapılan araştırmaların bir toplamı değil, sömürge yönetiminden önce inşa edilmiş bir meşrulaştırma biçimi olmasıdır (Said, 2013: 39). Doğu hakkındaki retorik daha sonra Avrupa medeniyetinin geri kalanı için sabit imajlar ve stereotipler yaratan 'bilimsel gerçeklere' dönüştürülmüştür. Aslında Said'e göre oryantalist literatürde bir kırılma noktası vardır. Napolyon'un Mısır seferi oryantalist dilini değiştirmiştir. Bundan sonra oryantalist "betimleyici gerçekçiliği yetkinleşti, sadece bir temsil biçimi olmakla kalmayıp bir dil, hatta bir yaratma aracı haline geldi" (Said, 2013: 97). Diğer bir deyişle, "salt metinsel bir Şark kavrayışından, formülünden ya da tanımlamasından, tüm bunların Şark'ta uygulamaya konulmasına geçilmiştir" (Said, 2013: 106). Bu pratikler Batı dışında yaşayan bireyleri ilgilendirmez, çünkü liberal bireycilik teoride genel insanlık kavramından bahsetse de, Doğu insanı gerçekte birey olmanın koşullarını yerine getirmemektedir. Teorinin gerçekte örtüşmesi ancak Doğuların aşağı düzeyi kabul edilmesiyle mümkündür.

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Said, birçok yazar ve sanatçının Doğu'ya seyahat etmeden bu imgeleri yeniden ürettiğinden ve bu basmakalıp ifadelere katkıda bulunduğundan bahsetmektedir. Oryantalistlerin çabaları Doğu'yu yanlış bir şekilde temsil edip sanatçıların mistik yoksulluğunu beslerken Napolyon'un seferlerinden sonra oryantalist söylem Doğu'ya yönelik siyasi müdahalelerin ve somut sömürülerin bir parçası haline gelmiştir. Daha sonra bu durum emperyalizm, refah devleti ve neoliberalizm gibi kapitalizmin farklı aşamalarına eklenir.

Said'in çalışmasının esas olarak Batı edebiyatına (romanlar, şiirler, günlükler, anılar, seyahat yazıları vb.) dayandığını görmek önemlidir. Said Foucaultcu soybilim yöntemini izleyerek, farklı (ve yer yer karşıt) anlatıların iktidar ilişkileri tarafından nasıl görmezden gelindiğini ve insanlar üzerindeki bir disiplinin dolaylı yoldan nasıl söylemsel olarak inşa edildiğini göstererek Batı tarihini semptomatik olarak yeniden okumaya çalışır. Bu metodoloji, Said ve takipçilerinin bu tür bir perspektifi yeni vakalara tekrar uygulamalarına olanak tanır. Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki tartışmalar göstermiştir ki, toprakların sınırlandırılması her zaman kültürlerin sınırlandırılmasıyla ve yeni bir Doğu yaratarak kendini Batılı olarak işaretlemekle el ele gitmektedir. Bir sonraki bölümde oryantalist söylem ve post-Yugoslavya örneği, kendine has özellikleri ışığında tartışılacaktır.

Doğu ve Batı Arasında Balkanları Kavramsallaştırmak

Yugoslavya diğer sosyalist ülkeler arasında farklı bir deneyimdi. Nazilere karşı başarılı bir direnişin ardından Tito'nun liderliğinde yedi farklı topluluk Sovyetler tarafından kontrol edilmeyen sosyalist bir cumhuriyet kurdu. Ancak 80'li yılların sonunda reel sosyalizmin dünya çapında krize girmesinin ardından Yugoslavya toprakları bir iç savaşa ve acımasız bir etnik katliama sahne oldu. Yeni doğan tüm ülkeler kendilerini meşrulaştırmak için sadece askeri/politik alanda değil, kültürel alanda da savaştılar. Wolff (1994), Todorova (1997), Bakic-Hayden (1995), Kovačević (2008) gibi bu düşüş ve yeniden ortaya çıkış üzerine yazan pek çok akademisyen, Said'in meşhur kitabı *Şarkiyatçılık*'ı takip ederek bu durumu bir şekilde kavramsallaştırmayı denediler. Bir kısım başka yazar ise post-Yugoslavya'nın yeniden kimliklendirilmesi, dönüştürülmesi ve serbest pazar ekonomisine açılma süreçlerini Yugoslavya'nın ideolojik/siyasi arka planını, daha açık bir ifadeyle komünist tarihini hedef alacak şekilde okudu. Veličković'in (2012: 165) haklı olarak belirttiği gibi,

[Yugoslavya sonrasının] 'Avrupalı', 'beyaz', post-sosyalist varlığı, özellikle de küresel yeni-sömürgeci kapitalizmin Marksist kökenli bir eleştirisine dayandığında, postkolonyal bir çerçeveye içinde rahatça değerlendirilemez. Öte yandan, postkomünizm öncelikle sosyal ve siyasal bilimlerde bir çalışma nesnesi olmuştur ve ancak son zamanlarda teorisyenler ve edebiyat eleştirmenleri tarafından ele alınmıştır. Yine de postkomünizm ve postkolonyalizm arasındaki kesişmeler (...) çok sayıda ve çeşitlidir.

Larry Wolff (1994: 13) *Doğu Avrupa'yı İcat Etmek: Aydınlanmanın Zihnindeki Uygarlık Haritası* adlı kitabında, Said ile aynı metodolojiyi kullanarak - Aydınlanmanın popüler figürlerinin Doğu Avrupa bölgesi hakkındaki yazılarını inceleyerek - "Doğu Avrupa'nın uygarlığın antipodu olarak ya da barbarlığın derinliklerinde değil, uygarlık ile barbarlık arasındaki mesafeyi ölçen gelişimsel ölçekte yer aldığını" ikna edici bir şekilde gösterir. Ona göre, "Doğu Avrupa'nın icadı", on sekizinci yüzyılın başında güçlü bir şekilde yaratılan Avrupa'nın Kuzey ve Güney'i arasındaki baskın bölünmeyi Doğu ve Batı'ya dönüştüren "entelektüel bir yarı-oryantalizasyon projesi" olarak anlaşılabilir (Wolff, 1994: 7). Ancak Doğu Avrupa örneği genellikle eski Yugoslavya'nın bölgesel alanını tanımlamaz. Doğu Avrupa'da Macar Devrimi (1956) ve Prag Baharı (1968) gibi bazı hareketler 'Batı' ile olan bağları canlı tutmuştur, ancak Balkan ülkeleri için aynı şey geçerli değildir. Bu nedenle Balkan bölgesinin tanımı ve konumu üzerine yapılan tartışmalar daha çok oryantalizm kavramının negatif tınılarını içermektedir.

Uzun yıllar ABD’de ders veren Sırp akademisyen Milica Bakić-Hayden bu tartışmanın en önde gelen isimlerinden biridir. Onun iç içe geçmiş oryantalizm (*nesting orientalism*) kavramı diğer akademisyenler arasında çok popüler olmuştur. Bakić-Hayden’e göre (1995: 918) iç içe geçmiş oryantalizm,

Oryantalizmin dayandığı orijinal ikiliğin yeniden üretildiği bir modeldir. Bu modelde Asya, Doğu Avrupa’dan daha ‘Doğu’ ya da ‘öteki’dir; Doğu Avrupa’nın kendi içinde bu derecelendirme, Balkanların en ‘Doğulu’ olarak algılanmasıyla yeniden üretilir; Balkanlar içinde de benzer şekilde inşa edilmiş hiyerarşiler vardır.¹

Balkanlar söz konusu olduğunda, dikkate alınması gereken bazı özel nitelikler bulunmaktadır. Bakić-Hayden’in de belirttiği gibi, Hristiyan kilisesinin Doğu ve Batı olarak bölünmesi, aynı coğrafyaya iki farklı bakış açısı yaratmıştır. Osmanlı genişlemesinden sonra bu bölge Doğu’nun bir parçası haline geldi. Daha sonra imparatorlukların dağılması bir bütünlük sağlamadı ve bölünme Berlin Duvarı’nın yıkılmasına kadar siyasi olarak (demokrasiye karşı komünizm) devam etti. Soğuk Savaş’ın sona ermesi bile bu bölünmeyi sembolik olarak silememiştir (Bakić-Hayden, 1995: 921). Öyle ki, Yugoslavya’nın dağılmasından sonra, “Avrupa bir bütün olarak sadece Doğu’yu değil, aynı zamanda Avrupa’nın Doğulu Osmanlı yönetimi altındaki bölgelerini de küçümserken, eskiden Habsburg monarşisi olan bölgelerde yaşayan Yugoslavlar kendilerini eskiden Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilen bölgelerdekilerden, onları ‘uygunsuz’ bularak, ayırmaktadır” (Bakić-Hayden, 1995: 922).

Yine ABD’de eğitim veren Bulgar tarihçi Maria Todorova, balkanizm adını verdiği, oryantalizm kavramıyla ilişkili ama bir şekilde ondan farklı bir kavram ortaya attı. Todorova (1997: 11) amacını, oryantalizmle “görünüşte aynı ama aslında sadece benzer bir olgu” olan bir kavram önermek olarak açıklar. Todorova’ya göre Balkanlar, oryantalizmin Doğu’su kadar muğlak değildir. Sağlam ve somut bir şekilde bir bölgeyi ve bir tarihi tanımlar.² Dahası, oryantalizm isnat edilen bir karşıtlık söylemi olarak atfedilirken, “balkanizm isnat edilen bir belirsizlik söylemidir” (Todorova, 1997: 17). Oryantalizm söyleminde Doğu metaforu dışıdır; ancak Balkan-

1 Makedonya’yı “Balkanların içindeki öteki” olarak tanımlayan bir örnek için bakınız (Neofotistos, 2008).

2 Yine de Balkanların Batı’nın mı yoksa Doğu’nun mu bir parçası olduğu belirsizliği her zaman var olmuştur. İlk Sırp patriği Aziz Sava, on üçüncü yüzyılın başlarında yazdığı bir mektupta bu durumu mükemmel bir şekilde ifade etmiştir: “İlk başta kafamız karışıktı. Doğu bizim Batı olduğumuzu düşünürken, Batı da bizi Doğu olarak görüyordu. Bazılarımız bu akımlar çatışmasındaki yerimizi yanlış anladı, bu yüzden hiçbir tarafa ait olmadığımızı, diğerleri ise yalnızca bir tarafa ya da diğerine ait olduğumuzu haykırdılar. Ama sana söylüyorum Irinej, kader bizi Batı’da Doğu, Doğu’da Batı olmaya, ötemizde sadece kutsal Kudüs’ü tanımaya, yeryüzünde ise hiç kimseyi tanımamaya mahkum etti” (Bakic-Hayden ve Hayden, 1992: 1).

lar saf eril ve şiddetlidir. Buna ek olarak Todorova, Doğu/Batı ikiliğinin eski Yunanlılar, Persler, Roma ve daha sonra Hıristiyanlık mezheplerindeki kullanımlarına dair bazı örnekler vererek bu ikiliğin eski bir tarihi olduğunu açıkça göstermektedir. Doğu'nun anlamının ve çağrışımının Batı karşısında her zaman aşağı olmadığını ileri sürmektedir. Örneğin, 1453'te Konstantinopolis'in düşüşüne kadar, "Roma'nın düşüşünden sonra birkaç yüzyıl boyunca medeni Avrupa dünyasının rakipsiz merkezi olan Bizans için Batı, barbarlık ve kabalıkla eş anlamlıydı" (Todorova, 1997: 11). Ancak daha sonraları Balkanlar'ın anlamı olumsuz çağrışımlar taşımaya başlamıştır:

Coğrafi olarak Avrupa'dan ayrılamaz, ancak kültürel olarak 'öteki' olarak yapılandırılan Balkanlar, zamanla dışsallaştırılmış bir dizi siyasi, ideolojik ve kültürel hayal kırıklığının nesnesi haline geldi ve 'Avrupalı' ve 'batı'nın olumlu ve kendini metheden imajının karşısında inşa edilen olumsuz özelliklerin deposu olarak hizmet etti. Balkanizm, 'batı'yı ırkçılık, sömürgecilik, Avrupa merkezilik ve Hıristiyan hoşgörüsüzlüğü suçlamalarından rahatlıkla muaf tutmuştur: Balkanlar ne de olsa Avrupa'dadır, beyazdır ve ağırlıklı olarak Hıristiyan'dır (Todorova, 1994: 455).

Dolayısıyla Balkanlar bölgesi, Todorova'ya göre yıllar boyunca Saidçi Doğu tarafından tam olarak yakalanamayan karmaşık ilişkiler ve özdeşleşmeler altında kalmıştır. Bu (olumsuz) özdeşleşmelerin sadece bir Batı projesi olarak okunamayacağını, bunun yerine birçok Balkan entelektüeli tarafından da içselleştirildiğinin ve uygulandığının da altı çizilmelidir (İordanova, 1998: 263). Öte yandan, Grubačić (2012) gibi balkanlaşma kavramına olumsuz anlamlar yüklemeyen akademisyenler de vardır. Grubačić balkanlaşmayı ikiye ayırmaktadır: etnik gruplar arasındaki dayanışmayı kesintiye uğratan tarihsel projeyi tanımlayan yukarıdan balkanlaşma ve Balkanlar'daki farklı etnik gruplar arasında ortak kültür ve yaşam biçimini teşvik eden aşağıdan balkanlaşma. Yugoslavya'nın yıkılması ilkinin bir örneği olsa da, Yugoslavya'nın inşası ikincisinin tarafında görülmelidir (Grubačić, 2012: 443).

Bakić-Hayden, Todorova'yı Balkanları oryantizmin genel mantığı ve retoriği dışında tanımlamanın Doğu ve Batı kategorilerini bulanıklaştırabileceği noktasında eleştirmektedir (1995: 920). Bunun yerine, Robert M. Hayden ile birlikte yazdığı bir makalede (Bakić-Hayden ve Hayden, 1992) önerdiği gibi, Balkan vakası "oryantalist temanın bir varyasyonu" olarak görülmelidir. Todorova bu eleştiriye, iki retorik (yani oryantizm ve balkanizm) arasındaki örtüşmenin faşizm, medeniyet, modernizm gibi diğer iktidar söylemlerinde de bulunabileceğini söyleyerek yanıt verir (Todorova, 1997: 11). Hangi tanım benimsenirse benimsensin, Balkanlar olarak tanımlanan bölgenin tarih boyunca farklı oryantist bakış açıları

tarafından stereotipleştirildiği ve tanımlandığı ve bunun geçmişte kalmış bir olay olmadığı hemen hemen tüm akademisyenler tarafından kabul edilmektedir. Emir Kusturica'nın ilgi çekici filmi Yeraltı'nın gösterime girmesinin ardından başlayan tartışmalar oryantalizm-balkanizm eksenindeki tartışmaları yeniden alevlendirdi. Kusturica, filmde basmakalıp karakterlere/olaylara yer vermesi ve sosyalist ideolojiyi post-politika ya da neoliberalizm lehine itibarsızlaştırması nedeniyle suçlandı. Benzer bir tartışma Abramović'in Balkan Epiği sergisi sonrasında da yaşandı. Bir sonraki bölümde bu tartışmaların filmde sahnelerle ve sergiden görünümle karşılaştırmalı bir incelemesi yapılacaktır.

Balkanları Balkanlaştırmak: Kusturica'nın Yeraltı Filmi ve Abramović'in Balkan Epiği

Kusturica'nın Yeraltı filmi zamanı 1940'ın Nazilere karşı mücadelesinden başlayarak Yugoslavya'nın çöküşüne ve 1990'lardaki İç Savaş dönemine kadar sosyalist Yugoslavya'nın neredeyse tüm tarihini kapsar. Marko, Blacky ve Natalia, siyasi koşullara bağlı olarak değişken ve birbirleriyle karmaşık ilişkileri olan üç ana kahramandır. 'Savaş' başlıklı ilk bölümde Marko ve Blacky, Komünist Direniş saflarında Nazi işgaline karşı mücadele eder. Filmin ikinci bölümü olan 'Soğuk Savaş'ta ise Nazilerin Belgrad'ı bombaladığı dönemde karakterler birçok arkadaşlarıyla birlikte bir mahzene saklanıp orada topluluk olarak yaşamaya ve bir uçak üretmeye başlarlar. Sadece Marko dışarıda kalır, bir de Blacky tarafından sevilen ama daha sonra Marko ile 'dışarıda' evlenen Natalia. Marko, Nazilere karşı savaşın hala devam ettiğini söyleyerek diğerlerini kandırır ve mahzende üretilen mühimmatları kullanır. Son bölümde -adı yine 'Savaş'tır- insanlar bir şekilde mahzenden dışarı çıkar ve İç Savaş'a (muhtemelen Bosna'da) tanık olurlar. Blacky paramiliter bir gruba liderlik etmeye başlar. Marko - Natalie çifti, artık çok yaşlıdırlar, uluslararası silah ticareti yapmaya devam ederler. Daha sonra Blacky'nin paramiliter grubu tarafından öldürülürler.

Emir Kusturica Boşnak kökenli Yugoslav (şimdilerde Sırp) bir film yönetmenidir. Yeraltı filmi 1995 yılında Cannes film festivalinde Avrupa'nın en prestijli film ödüllerinden biri olan Altın Palmiye'yi kazanmıştır. Ancak bu başarı, filmin siyasi çağrışımlarını ve oryantalist temsillerini hedef alan tartışmalarla arka planda kaldı. Stanko Cerovic, Alain Finkielkraut gibi eleştirmenler Kusturica'yı Sırp propogandası yapmakla suçlamaya başlamış, bu da André Glucksman, Bernard Henry-Levy ve Peter Handke gibi başka eleştirmenlerin ilgisini çekmiştir (Iordanova, 1999: 72). İlginçtir ki, oryantalist/balkanist temsil sadece filmle ilgili bir konudan fazlasıydı. Batı ülkelerindeki tartışmalar bile bu oryantalist etkilerin izlerini taşıyordu:

Tarihsel gerçeğin Sırp ve Hırvat versiyonlarını içeren tartışmaların ortasında, Yeraltı'nın bir Fransız, Alman ve Macar yapımı olmasına, Belgrad'da ve Bulgaristan'ın Plovdiv kentinde çekilmesine, Belgrad'da geçmesine, Sırlar ve Hırvatlarla ilgili olmasına ve doğrudan Bosnalı hiçbir şeye değinmemesine rağmen, Batılı eleştirilenler tarafından sürekli olarak bir 'Bosna filmi' olarak tanımlandığını görmek düşündürücüdür. Batılıların zihninde Balkan uluslarının hepsi aynıydı (Iordanova, 1999: 73).

Kuşkusuz en etkili eleştiriler, Batılı entelektüeller arasındaki aurası nedeniyle Slovenyalı bir filozof olan Slavoj Žižek'ten (1997a; 1997b) geldi.³ Žižek'e göre (1997b: 37) Yeraltı'nın sorunu Sırları ve Hırvatları/Slovenleri yanlış yorumlamasından (kahraman Sırlara karşı Nazi destekçisi Hırvatlar ve Slovenler) değil, "fazlasıyla 'depolitize' estetikçi tavrından" kaynaklanmaktadır. Kusturica'nın Yeraltı'nın apolitik bir film olduğunu ve şiddetin Balkanlar'da doğal bir şey olduğunu vurguladığı bir söyleşisine atıfta bulunan Žižek (1997b: 38), bu filmin Balkanlar'la ilgili baskın klişe olan "Balkan halkının tarihsel mitin fantazmatik girdabına kapıldığı" görüşüyle örtüşmesini eleştirir. Bu nedenle savaş gerçek nedenlerinden/temellerinden ayırıştırılır ve bu toprakların zamansız, apolitik, mitsel bir gerçekliği olarak gösterilir. Žižek için bu tam da balkanist bir perspektiftir. Ancak bu tür bir temsilin bazı sonuçları daha vardır. Batılı liberal perspektifin Balkan bölgelerini kapitalist pazar ilişkilerine entegre etmesi ve bunun için de çokkültürlülüğü teşvik etmesi gerekmektedir. Bu 'apolitik' çalışmalar -Mouffe'un terminolojisiyle konuşacak olursak- Balkanlar'daki antagonistik sorunların araştırılmasını yasaklayan ve liberal, çokkültürcü bir demokraside sadece agonistik yanlış-temsillerine izin veren antagonistik değil agonistik politikaların (Mouffe, 2005; 2013) önünü açmaktadır. Bu nedenle 'Yeraltı komünizmin mirası hakkında karanlık bir filmidir' (Iordanova, 1999: 73).

Žižek, başkahraman Marko'nun (General Tito'ya yakın seçkin bir komünist olarak otuz yılı aşkın bir süredir işçileri köleleştiren) misyonunu, insanlar uyurken geceleri işlerini sihirli bir şekilde tamamlayan 'eski Avrupa masallarındaki çalışkan cüceler motifi' ile akıllıca ilişkilendirir:

Kusturica'nın yeraltısı, Richard Wagner'in Rhinegold'undan (zalim efendileri cüce Alberich tarafından yeraltı mağaralarında çalıştırılan Nibelunglar) Fritz Lang'ın Metropolis'ine, köleleştirilmiş sanayi işçilerinin yeryüzünün derinliklerinde yaşayıp çalışarak egemen kapitalistler için zenginlik ürettikleri bu motifin son vücut bulmuş halidir (Žižek, 1997: 39).

3 Her iki makale de aşağı yukarı aynı fikirlere dayanmaktadır. Bu nedenle, Žižek'in bakış açısını açıklamak amacıyla, alıntılar için esas olarak (Žižek, 1997b)'yi takip edeceğim.

Ancak bu tartışmadaki tek taraf o değildir. Sean Homer (2007; 2009) Žižek'in Yeraltı ile ilgili görüşlerini hedef alan birkaç makale kaleme aldı. Homer, bu filmin (ve genel olarak Kusturica'nın filmlerinin) Batılı izleyicilere ulaşmak istediği ve bu nedenle Batılı izleyicilerin istediği gibi Balkanların stereotiplerini abartarak bizi sömürdüğü konusunda Žižek'le bazı noktalarda hemfikirdir (2007: 239). Ancak Žižek filmin biçiminden ziyade yönetmenin niyetine ve içeriğin politik anlamına odaklandığı için filmin politikasını görememektedir: “Žižek filmi film olarak değil, yalnızca yönetmenin 'bilinçdışı' ideolojik konumunun bir ifadesi olarak okur” (Homer, 2007: 239). Homer, Žižek'e yönelik eleştirilerini üç noktada yoğunlaştırır. Homer (2007: 242) ilk olarak filmin ikinci bölümündeki (Soğuk Savaş) propagandist film yapım sahnelerine atıfta bulunarak, filmin bir propaganda filmi değil, 'propaganda filmleri hakkında bir film' olduğunu savunur. Dolayısıyla filmin tarihin yeniden inşası olduğunu görmek önemlidir. İkinci olarak, Žižek Batılı izleyicilerin algısını göz ardı etmektedir ve bu basitçe bir indirgemeciliktir. Son olarak, Žižek kendi üretim alanını unuttur ve fikirlerini milliyetçilik ve devletçilik karşıtı bir Sloven olarak Sloven kimliği üzerinden inşa etmeye çalışır, ancak Homer'a göre 'bu konum görüldüğü kadar net değildir' (2007: 243). Dolayısıyla bu film basitçe bir Sırp propagandası ya da liberal bir çokkültürlülük yanlısı olarak görülemez:

Yeraltı'nı Sırp milliyetçiliğinin egemen ideolojisi için bir araç olarak değil de bir film olarak okursak, Tito'nun Yugoslavya'sının ve film endüstrisinin tarihin ve milliyetçi mitolojilerin yeniden inşasındaki rolünün bir eleştirisi olarak görebiliriz. Bu da Yeraltı'nı propagandadan ziyade propaganda hakkında bir film olarak okumayı gerektirir (Homer, 2009).

Mike Wayne (2002) de filmin Tito ve Yugoslavya eleştirisi kadar Milošević eleştirisi taşıdığına işaret eder. Wayne'a (2002: 113) göre karakterlerden yeraltında yaşayan Blackey'in neyin gerçek neyin kurgu olduğunu bilememesi, ya da Marko'nun söylediklerinde yalanla hakikatin ayırt edilememesi bir biçimde gerçek ile temsilin ayırt edilemediği postmodern durumu çarpıcı biçimde ortaya koyar.

Žižek, Homer ve Wayne'in haklı olduğu birçok nokta bulunsa da önemli olan şey Kusturica'nın Yugoslavya'nın sosyalist mirası ya da Sırp yanlısı bir tutum takınması değil bütün zaman, mekan ve siyasi sistemler altında Balkan halkalarının deli, şiddet ve cinselliği aynı anda yaşayan, maço, üçkağıtçı vs. sunuluyor olmasıdır. Bu durum yeni başlayan kapitalist dönemde de değişmeyecektir. Marko komünizm yüzünden yalana sevk edilmiş bir karakter değildir, Blackey de hiddetli tavırlarını siyasi görüşünden dolayı edinmemiştir. Onlar böyledir, yüzyıllardır böyle yaşarlar, böyle ölürlür. Kusturica'nın becerisi bu bilinen imgeleri Batılı izleyiciyi

cezbedecek bir karnaval halinde verebiliyor olmasından ileri gelir. Üstüne üstlük komünist geçmişle gerçek anlamda hesaplaşmadan ona yüklenen bir film yaparak Kusturica kapitalizme geçiş döneminin makbul sanatsal üretim biçiminin seviyesini belirler.

Kusturica'nın Yeraltı filminden yer yer ayrıışan özellikler taşımakla birlikte Yugoslavya doğumlu performans sanatçısı Marina Abramović'in 2006'da Milan'da gerçekleştirdiği ve 1997-2005 arasında Balkanlar hakkında ürettiği işlerden meydana gelen Balkan Epiği (*Balkan Epic*) sergisi de Balkanların muğlak ve klişelerle dolu imgelemine katkıları sunar. Sergi kapsamında gösterilen eserlerden Balkan Baroğu'nda (*Balkan Baroque* – 1997), Abramović 1500 adet iri ve taze dana kemiğindeki et ve doku parçalarını elindeki fırçayla 4 gün 6 saat boyunca temizlemeye çalışır ve bir yandan da Sırpça ve Hırvatça halk şarkıları söyler. 1997'de Venedik Bienali'nde Altın Aslan ödülü alan bu performansın bir parçası olan videolardan birinde Abramović doktor kıyafetiyle Balkanlarda farelerden kurtulmak için onları nasıl birbirini yiyen kurt-farelere dönüştürdüklerini anlatır. Tek bir kaçış deliği bırakıldıktan sonra diğer bütün deliklere su verilerek çıkıştan çok sayıda fare yakalanıp kafese kapatılır. Daha sonra sadece su verilen fareler zamanla aralarındaki en zayıf akrabalarını yer, ta ki tek bir fare kalana kadar. Sudan patlamak üzere olan farenin gözleri oyulup tekrar deliğe bırakılır ve böylece içeride kalan farelerin tamamı bu kurt-fare tarafından öldürülür.

Serginin bir diğer önemli işi de Balkan Erotik Epiği'dir (*Balkan Erotic Epic* – 2005). Bu videoda Abramović yine steril bir biçimde, bu kez bir profesör olarak, Balkanlardaki geleneksel halk kültürüne ait, modern çağda unutulmuş erotik ritüelleri anlatır ve her bir erotik ritüelin çok sayıda farklı aktör tarafından performe edilmiş haller videoya kolajlanır. Abramović'in Balkanlar bağlamında yaptığı diğer çalışmalar gibi bu çalışma da hem Balkan kültürünün bilinen basmakalıp imgelerine, hem de bu yanlış-imelemin bugünün çağdaş kapitalizminde yeniden üretilmesine dair önemli tartışmaları da beraberinde getirdi.

Abramović'in bu etkili performanslarının en temel sorunlarından biri – ki bu Kusturica'nın Yeraltı filmi için de geçerlidir – Balkanlarda her ne oluyor ise bunun Batılı standartların, yani *normalin* ötesinde yaşandığına dair basmakalıp, ön-kabullü ve yanlış fikirleri teyit ediyor olmasıdır. Şiddet, erotizm, eğlence, aşk, yolsuzluk, yas ya da sadakatsizlik Balkanlar özelinde duguların taşmasıyla yaşanan ve asla akli melekelerle kontrol edilemeyen bir ölçüsüzlükle var olmak zorundaymış gibi yansıtılır. Abramović'in Balkan Baroğu'nda anlattığı kurt-fare hikayesi Yugoslavya'nın parçalanışını anlatan bir alegori gibi görünse de Abramović bunu Balkanlardaki doğal yaşama içkin bir olan olarak anlatır. Sanki Balkan insanı, doğası gereği, gündelik bir derdi olan farenin evden kovulmasında dahi

şeytani bir şiddete başvurur. Bu bakışın doğal sonucu olarak günü geldiğinde komşusuna şiddet uygulamaktan da çekinmez. Avgita'nın (2012) da yerinde tespitiyle, Abramović Balkanlar ile ilgili yaptığı çalışmaların neredeyse hepsinde Balkanları zamansızlaştırır ve mekansızlaştırır. Böylece ne şiddet hikayelerinin ne de erotik ritüellerin hangi zamanda ve nerede geçtiği bilinmez. Bütün bu arzulu/şiddetli eylemler Balkanların kalıtsal bir özelliği haline gelir. Avgita (2012: 17-18) ayrıca bir yanıyla uzun yıllar Batıda yaşamış, Batılı estetik standartlarda ve tarafsız bir pozisyonda (profesör ya da doktor rolüyle dış anlatıcı olarak) konuşan Abramović'in bu evrensel pozisyonunu kendi kişisel hikayeleriyle kendi bedeninde örtüstürmesini balkanizmin sanat alanındaki önemli bir temsili olarak işaretler:

Bu anlamda Abramović'in kendi bedeni Tarihi örnekler, kendisi Tarih olur, ve tarihsel bedenini performans sanatı aracılığıyla evrenselleştirerek geçmişi siyasallaştırma olasılığını engeller. Kendi bedeni protesto veya siyasi mücadele için bir araç değil, doğallaştırılmış bir uzlaşma ve rızanın alanıdır (Avgita, 2012: 19).

Gerçekten de Balkanların 'realitesi' ancak bu realiteye Batı lehine mesafelenen bir göz tarafından okunursa global kapitalist sanat camiasında bir meta haline getirilebilir. Barriendos'un (2009) yükselen geoestetik bölgeler (*emerging geoaesthetic regions*) kavramsallaştırmasına uyacak şekilde 1990'lardan itibaren postsocialist ama aynı zamanda prekatipalist Balkanları, yine bir arada kalma halini yaşar, ama bu kez onu menzile (kapitalizme) ulaştıracak köprü sanatçılar mevcuttur. Bu bakımdan hem Abramović'in hem de Kusturica'nın Balkanları ele alırken şiddet ve erotizmi ön planda tutması bu iki temanın da metalaşma kapasitesinin yüksek olmasıyla yakından ilintilidir. Balkanlardaki durumun 19. yüzyılda Asya, Afrika ve Latin Amerika'da Avrupa kolonyalizmi tarafından gerçekleştirilen ve çıplak ve 'ilkel' bedenlerin sergilenmesini de içeren etnolojiye benzerliğini vurgulayan Tomislav Longinović (2024), Balkanların son dönem temsilini *etnopornografi* olarak adlandırır. Longinović (2024: 45) Abramović'in Balkan Erotik Epik'inde anlattığı cinsel hikayelerin ve ritüellerin çoğunun gerçek bir etnografyaya dayanmadığını ve bu hikayelere bağlı çekilen performans sahnelerinin tamamen sanatsal bir kurgu olduğuna dikkat çeker. Böylece temsil edilen Balkan tarihsel/kültürel kimliği günün sonunda var olan basmakalıp Balkan imgesini beslemekten öteye gitmez. Bu bir çeşit "kendi kendini egzotikleştirme ve oryantalist önyargıları sömürme"dir (Tumbas, 2022: 124). Abramović'in çeşitli söyleşilerinde aldığı pozisyon bu durumu açıkça ortaya koyar:

Bu yüzden bu yönde bir tür eğlence arıyordum. Ama çoğu zaman bu şeyler sıkıcı oluyor. Porno gibi bir şey nasıl alınır ve bir sanat eserine nasıl dönüştürülür. Asıl sorun buydu. Ve düşündüğüm tek

şey: “Hadi kendi kültürüme geri döneyim.” Ve benim kendi kültürümün bir tür paganizmle çok ilgisi var. Diğer Doğu Avrupa ülkelerini bilmiyorum ama Yugoslavya’da seks çok açık, çok özgür bir şeydi (Abramović, 2006: 65).

Abramović Balkan bireyi kendi bedeninde temsil etmez, daha ziyade Balkan bireyi kendi bedensel performansına hapseder. Abramović kendini hem Balkanlar hakkında Batıya ihtiyacı olan ‘tarafsız’ bilgiyi veren bir raportör, hem Balkan coğrafyasındaki uç duyguları fiziken yaşayan (otuz yıl boyunca Yugoslavya’da bulunmamış olsa da) sıradan bir insan, hem de Balkanlarda yaşayan sanatçılara nasıl Batı sanat marketine kendilerini kabul ettirebileceklerini öğreten bir sanatçı olarak inşa eder. Böylece yarattığı markanın Balkan sınırları dışında tüketilmesi, tıpkı Kusturica’da olduğu gibi, Balkanlar’ın da basmakalıp imajının yeniden üretilmesine ve bugünün neoliberal pazar koşullarına göre markalaşıp satılmasına vesile olur.

Sonuç

Edward Said’in *Şarkiyatçılık* kitabı, Balkanlar örneğinde teorik ve pratik üretkenliğini göstermektedir. İç içe geçmiş oryantalizm ve balkanizm gibi kavramlar, Yugoslavya sonrası bölgedeki siyasi, sosyal ve kültürel alanlardaki dönüşümü açıklamak için pek çok akademisyen tarafından kullanılmış ve oldukça ünlenmiştir. İç içe geçmiş oryantalizm kavramı dönüşümleri daha çok Said’in oryantalizminin bağlamı ve terminolojisi içinde açıklamaya çalışırken, balkanizm kavramı Balkanların klasik oryantalizm tarafından kapsanamayan bazı özelliklerini vurgulayarak kendisini oryantalizmden ayırmaktadır. Her iki kavram da hem Batılıların hem de Balkanlıların gözünde Balkan imgesinin oryantalist inşasının anlamını vermekte etkilidir. Ancak modern çağlarda oryantalist imgeleri ayırt etmek genellikle zordur çünkü kaynaklar -özellikle sanat eserleri- çok katmanlı ve farklı yorumlara açıktır.

Kusturica’nın *Yeraltı* filmi ve Abramović’in Balkan Epiği sergisinde derlenen çalışmaları bu tür çok katmanlı çalışmalara örnek olarak verilebilir. Propagandist ve anti-propagandist, etnik milliyetçi ve anti-etnik milliyetçi gibi birçok karşıt anlam bu filmin ve serginin içeriğinden çıkarılabilir. Kusturica’nın filmi II. Dünya Savaşı’ndan Yugoslavya’nın yıkılmasına kadar olan tarihsel bir zamana konumlansa da karakterlerin tamamında görülen irrasyonellik, şiddet, cinsel açıklık ve patriyarşi zansız ve meknsızdır. Balkan insanı, siyasal sistemden bağımsız olarak böyle yansıtılır. Filmin kahramanlarından Marko ve Blackey’in sosyalizmi, faşizmi ya da kapitalizmi mantık çerçevesinde tartıştığı hiçbir an yoktur. Filmin zaman aralığı içerisinde bu üç siyasi akım da Yugoslavya’da bir biçimde var olurken filmin karakterleri her üçünü de tamamen dürtüsel

olarak benimser ya da reddederler. Abramović örneğinde ise sanatçının kendisi bütün rolleri kendi bedenine toplar ve böylece pre-kapitalist erotik ritüelleri sosyalist dönem devlet baskılarıyla ve post-sosyalist dönemin etnik milliyetçi şiddetiyle aynı potada eritebilir. Bu bakımdan Kusturica ve Abramović oryantalizm ve balkanizm literatürünün neoliberal kapitalist ilişkilere eklenmesinin iki önemli örneği haline gelir.

Referanslar

- Abdel-Malek, A. (1963). Orientalism in Crisis, *Diogenes*, 44, 104-12.
- Abramović, M. (2006). Interview by Fredrik Carlström: A Conversation on Balkan Erotic Epic. A. Fürstenberg (Ed.), *Balkan Epic: Marina Abramović* içinde (s. 65-77). Milano: Skira Editore.
- Avgita, L. (2012). Marina Abramović's Universe: Universalising the Particular in Balkan Epic. *Cultural Policy, Criticism & Management Research*, 6, 7-28.
- Bakic-Hayden, M. ve Hayden, R. M. (1992). Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, 51(1), 1-15.
- Bakić-Hayden, M. (1995). Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54(4), 917-31.
- Barriendos, J. (2009). Geopolitics of Global Art: The Reinvention of Latin America as a Geoaesthetic Region. H. Belting ve A. Buddensieg (Ed.), *The Global Art World* içinde, (s. 98-115). Ostfildern: Hatje Cantz Verlag.
- Goldsworthy, V. (2002). Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization. D. Bjelić ve O. Savić (Ed.), *Balkan as Metaphor: Between Globalisation and Fragmentation*, (s. 25-38). Cambridge, MA and London: The MIT Press.
- Grubačić, A. (2012). Balkanization of Politics, Politics of Balkanization. *Globalizations*, 9(3), 439-449.
- Hammond, A. (2007). Typologies of the East: On Distinguishing Balkanism and Orientalism. *Nineteenth-Century Contexts*, 29(2-3), 201-218.
- Homer, S. (2007). Nationalism, Ideology and Balkan Cinema: Re-reading Kusturica's Underground. F. Vighi and H. Feldner, (Ed.), *Did Somebody Say Ideology? Slavoj Žižek and Consequences* içinde, (s. 237-248). Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Homer, S. (2009). Retrieving Emir Kusturica's Underground as a Critique of Ethnic Nationalism. *Jump Cut: A Review of Contemporary Media*, 51.
- Iordanova, D. (1998). Balkan Film Representations since 1989: The Quest for Admissibility. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 18(2), 263-280.
- Iordanova, D. (1999). Kusturica's 'Underground' (1995): Historical Allegory or Propaganda? *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 19(1), 69-86.
- Kovačević, N. (2008). *Narrating Post/communism: Colonial Discourse and Europe's Borderline Civilization*. London: Routledge.
- Longinović, T. (2024). Ethnic Pornography in the Balkans: National Identity Between Sex and Violence. *Canadian Slavonic Papers*, 66(1-2), 36-48.

- Mouffe, C. (2005). *On the Political*. London: Routledge.
- Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking the World Politically*. London and New York: Verso
- Neofotistos, V. P. (2008). "The Balkans' Other within": Imaginings of the West in the Republic of Macedonia, *History and Anthropology*, 19(1), 17-36.
- Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Arayışları*. İstanbul: Metis.
- Tibawi, A. L. (1964). English-Speaking Orientalists. *Islamic Quarterly*, 8(1-4), 25-45.
- Tumbas, J. (2022). "I am Jugoslovenka!": *Feminist Performance Politics During and After Yugoslav Socialism*. Manchester: Manchester University Press.
- Todorova, M. (1994). The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review*, 53(2), 453-482.
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Velickovic, V. (2012). Belated Alliances? Tracing the Intersections between Postcolonialism and Postcommunism. *Journal of Postcolonial Writing*, 48(2), 164-175.
- Wayne, M. (2002). *The Politics of Contemporary European Cinema: Histories, Borders, Diasporas*. Bristol: Intellect Books.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Žižek, S. (1997a). Underground, or Ethnic Cleansing as a Continuation of Poetry by Other Means. *InterCommunication*, 18.
- Žižek, S. (1997b). Multiculturalism, or, the Cultural Logic of Multinational Capitalism. *New Left Review*, 225, 28-51.

EKRAN KARŞISINDA BÜYÜMEK: ÇİZGİ FİLMLER YOLUYLA ŞİDDETİN NORMALLEŞMESİ¹

Betül PAZARBAŞI

¹ Bu çalışma Betül Pazarbaşı (1998) tarafından hazırlanan “Görsel Medyada Şiddet: Ana Teması Şiddet Olan Çizgi Filmlerin İçerik Analizi” başlıklı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo-Televizyon Sinema Anabilim Dalında, Yayınlanmamış Doktora Tez’inden türetilmiştir.

² Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Kocaeli. e-posta/e mail: bpazarbasi@kocaeli.edu.tr. ORCID No: 0000-0001-5199-4867

Giriş

Son yıllarda medyada çok sayıda şiddet biçimi ortaya çıkmakta ve bunların toplum üzerindeki etkileri kapsamlı küresel araştırmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Büyük bir bilimsel kanıt grubu, eğlence medyasında şiddete düzenli olarak maruz kalmanın saldırgan davranışı teşvik edebileceğini öne sürmektedir. Etki büyüklükleri farklı aralıklarda olsa da farklı metodolojiler medya şiddetine maruz kalmanın günlük etkileşimlerde gösterilen saldırgan davranışın anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Şiddet hem doğal bir antropolojik potansiyel hem de kültürel bir üründür. Şiddet üzerine yapılan çağdaş çalışmalar genellikle ele aldıkları kavramı tanımlamak için çaba sarf etmekte, fiziksel, psikolojik, sembolik, yapısal, kültürel ve dolaylı şiddet gibi biçimleri birbirinden ayırmaktadırlar. Şiddet, genel olarak, kişinin kendisine, başka bir kişiye, hayvana veya bazen cansız bir nesneye fiziksel veya psikolojik zarara (sözlü taciz durumunda olduğu gibi) neden olan herhangi bir kasıtlı veya kazara eylem olarak tanımlanmaktadır. Çizgi film şiddeti, karakterlere zarar verilebilmesi açısından benzer nitelikler taşımaktadır. Çizgi filmlerde şiddet, bazen mizahi unsurlarla sunulurken zararsız gibi gösterilirken, bazen de kahramanlık ve adalet temaları altında meşrulaştırılmaktadır.

Görsel-işitsel iletişim, izleyici üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir; gelenekler, kimlikler, kurumlar ve toplumun genel işleyiş biçimi konusunda bir referans görevi üstlenir. Bu hedef kitle, çocuklar gibi savunmasız gruplardan oluştuğunda, söylem ve görsel-işitsel anlatı, çocukların etraflarındaki dünyayı algılamalarında çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Bilgi, eğitim ve eğlenceyi iletmek için bir iletişim medyası olarak televizyon, çok geniş bir erişime sahip görsel- işitsel medyalardan biridir ve toplumun tüm kesimlerini etkilemektedir. Kunkel ve diğerleri (1996), medyanın, özellikle televizyonun, sosyal dünyamız hakkındaki gerçekleri, normları ve değerleri ilettiğini belirtmektedir.

Modern teknolojinin gelişme hızı, çocukların istemeden zararlı içeriklerle karşılaşma riskini artırmaktadır. Çocuklara sunulan çeşitli eğlence seçenekleri arasında, çocukların düşünme biçimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olan çizgi filmler en iyi seçim olmayı sürdürmektedir (Zhang ve diğerleri, 2021; Gonçalves ve diğerleri, 2018). Çizgi filmler çocuklar için birincil eğlence kaynağıdır. Ancak, bu filmler çocukları istemeden şiddet sahnelerine maruz bıraktığında endişeler çoğalmaktadır. Çizgi Film Şiddeti, filmler, TV, videolar ve animasyon filmler gibi medya kaynakları aracılığıyla çocuklara zararlı olduğu düşünülen şiddet içeriklerinin yayılmasını ifade etmektedir. Çizgi film şiddeti, bir insanın diğerine karşı saldırgan, şiddetli ve düşmanca eylemlerinin tasviri anlamına gelmektedir. Bu, çocukların birbirlerine zarar verme, işkence etme, öldürme, tecavüz

etme veya birbirlerinden çalma gibi eylemlerde bulunmasını içermektedir (Zafar ve Chaudhary, 2018). Çizgi film şiddeti, yalnızca gerçek dünyadaki şiddet ve saldırganlığın artmasına değil, aynı zamanda izleyen çocuklar arasında psikolojik refahın azalmasına da yol açtığı için halk sağlığı açısından önemli bir tehdit yaratmaktadır.

Onlarca yıldır pek çok çocuğun çocukluğunun bir parçası olan çizgi filmlerin komedisi çoğunlukla şiddete dayalıdır. Televizyon programlarında, özellikle çizgi filmlerde tasvir edilen şiddetin küçük çocukların davranışları üzerinde olumsuz etkisi olduğuna dair yaygın inanış sürmektedir. Çizgi film izleme deneyimi bireysel bilişsel gelişimin çeşitli boyutlarını içermektedir: kimlik, duygu, saldırganlık, fantezi ve gerçeklik. Çalışmalar, olumsuz içerikli çizgi filmleri uzun süre izlemenin çocuklar için olumsuz izleme deneyimlerine yol açabileceğini, saldırgan hayallerin artmasına, psikolojik iyi oluşlarını etkileyen olumsuz düşünme biçimlerine ve gerçeklikten daha kolay uzaklaşmalarına neden olabileceğini göstermektedir (Parivan ve Islam, 2020). Çizgi film şiddetine maruz kalmak, çocukların günlük yaşam tepkilerinde daha baskın bir semptom haline gelen saldırgan ve şiddet içeren davranışlar yarattığı için davranışları olumsuz etkilemektedir. Birçok çalışma, çocukların çizgi film karakterlerini gözlemleyerek ve sonra taklit ederek en iyi şekilde öğrendikleri için çizgi film şiddeti ile saldırgan davranış arasında güçlü bir ilişki olduğunu bildirmektedir. Çalışmalar, çizgi film şiddetinin yoğun bir şekilde izlenmesinin çocukların daha kaygılı, korkmuş, sosyal olarak izole, sinirli ve depresif olmalarına neden olabileceğini raporlamaktadır. Çocuklar dünyayı korkutucu ve güvensiz bir yer olarak görmeye ve fantezi dünyasında yaşamaya başlayabilmektedirler (Dowsett ve Jackson, 2019). Şiddet içerikli medya, belirli şiddet davranışlarını, fantezi dünyasında yaşamayı ve olumsuzluğu öğretebilmektedir. Bu şekilde, davranışsal senaryolar öğrenilmekte ve hafızada saklanmaktadır.

Medyadaki, özellikle çizgi filmlerdeki şiddet içeriklerini anlamak ve analiz etmek, çocuklar ve genç izleyiciler üzerindeki potansiyel etkisi nedeniyle oldukça önemlidir. Şiddet, her biri çocuklar üzerinde benzersiz bir etkiye sahip çeşitli kategorileri içermektedir. Örneğin, şiddet içerikli kanlı sahneler, kan dökülmesi, kavgalar, anormal çılgınlıklar, silah sesleri, patlamalar kalp atış hızını artırmakta, gelecekte tansiyon başta olmak üzere çeşitli sağlık problemlerine yol açabilmektedir. Depresyon, stres, çaresizlik, sertlik, saldırganlık, yalnızlık ve öfke gibi zihinsel sonuçlara ek olarak fiziksel yankıları da ortaya çıkabilmektedir. Benzer şekilde, yağma, hırsızlık, kavga, dayak, silah sesleri veya patlama filmlerine maruz kalan çocuklar (Ochs ve diğerleri, 2014), şiddet eylemlerini bilinçaltında kopyalama eğilimi gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle, filmlerdeki şiddeti yalnızca tespit etmenin yanı sıra, şiddet içeriklerini daha ayrıntılı katego-

rilere ayırma ihtiyacı önemli hale gelmektedir. Filmlerde ve video oyunlarında şiddetin tespitine yönelik kapsamlı araştırmalar olsa da ana teması şiddet olan çizgi filmlere ilişkin hala kritik bir araştırma boşluğu bulunmaktadır. Canlı aksiyon filmlerinin aksine, çizgi filmler stilize görselleri, abartılı eylemleri ve çeşitli kültürel temsilleri nedeniyle benzersiz zorluklar içermektedirler. Çizgi filmler şiddeti çeşitli biçimlerde tasvir etmekte, mevcut metodolojiler genellikle çizgi filmlerdeki bu farklı şiddet türleri arasında ayırım yapmak için gereken ayrıntı düzeyinden yoksun olarak nitelendirilmektedirler (Khan ve diğerleri, 2024).

Mevcut literatür, şiddet içeren çizgi filmlere maruz kalmanın, tasvir edilen saldırgan eylemleri taklit ederek gerçek hayatta saldırganlığa yönelik eğilimleri besleyerek çocuklarda saldırgan davranışların artmasına katkıda bulunabileceğini öne sürmektedir (Mahmood ve diğerleri, 2020; Drummond ve diğerleri 2021; Craig ve diğerleri, 2021). Saldırgan davranış eski bir olgudur, televizyon kanallarında, internette, sosyal paylaşım sitelerinde ve mobil oyunlarda vb. daha fazla şiddete maruz kalma nedeniyle modern toplumda artan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Anderson ve diğerleri, 2018). Saldırganlık, zarardan kaçınmak isteyen bir kişiye zarar vermeyi amaçlayan davranış olarak nitelendirilmektedir (Anderson ve Bushman, 2002; Baron ve Richardson, 1994). Saldırgan düşünceler, duygular ve dürtüler genellikle saldırgan davranışın potansiyel öncüleri olarak ifade edilmektedir. Şiddet ve saldırganlığın sergilenmesinde sosyal gelişim, çevre, uyarılma, öfke, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı belirleyici roller üstlenebilmektedir. Saldırgan davranış, dahil olan her bir birey diğerinin eylemlerine, sözlerine veya duruşuna, etkileşimi barışçıl bir şekilde yanıtlama seçeneklerinin giderek daha sınırlı hale geldiği bir noktaya tırmandırarak şekilde yanıt verdikçe daha olası hale gelmektedir. Bir davranış bölümünün 'saldırgan' olarak yorumlanması ve etiketlenmesi, katılımcıların niyetleri ve güdülleri hakkında, belirli sosyal durumla ilgili normlar ve beklentiler dahilinde karmaşık sosyal yargılar gerektirmektedir.

Bu çalışma görsel medyada şiddeti, özellikle çocuklar arasında artan saldırganlıkla ilişkilendirmekte, çizgi filmlerde yer alan şiddet içeriklerinin çocuk izleyiciler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmanın amacı, televizyonda yayınlanan çizgi filmler aracılığıyla yaratılan medya şiddetine ilişkin teorik bir çerçeve sunmak ve önemli sonuçları vurgulamaktır. Çocukların şiddet içeren içeriklerden nasıl etkilenebileceğini araştırarak konuyla ilgili öneriler sunmaktadır. Çalışmalar, medya şiddetinin çocukların davranışlarını, duygularını ve dünya algılarını, genellikle rahatsız edici biçimlerde şekillendirebileceğini göstermektedir. Şiddet içeriğine maruz kalmayla ilişkili bazı endişe verici sonuçlar arasında artan saldırganlık, şiddete duyarsızlaşma, çarpık dünya görüşleri, sağlık sorunları ve bağımlılıklar yer almaktadır. Çalışma, mevcut literatür taramaları

ışığında çizgi filmlerdeki şiddetin normalleştirilme sürecine dair bulgular sunmaktadır. Çalışmanın, medya olgusunun doğasının ve içeriğinin etkisinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Teorik Çerçeve

Şiddet, bireysel ve toplumsal düzeyde karmaşık dinamikleri olan bir olgudur. Saldırganlık, şiddet ve ilgili davranışlar antropoloji, biyoloji, ekonomi, siyaset bilimi, iletişim araştırması, tarih ve sosyoloji gibi çok çeşitli disiplinlerde incelenmektedir. Sosyal bilimler ve psikoloji disiplinleri, şiddetin nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya yönelik çeşitli kuramsal ve ampirik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Örneğin, psikoloji içsel ruhsal nitelikleri ve davranışları vurgulamakta; sosyoloji toplumsal faktörlerin ve yapıların etkisini öne çıkartmakta; antropoloji ise sosyo-kültürel etkilere işaret etmektedir. Şiddetin kapsamlı bir şekilde anlaşılması çok katmanlı bir teorik yaklaşım gerektirmektedir, zira şiddetin nedenlerini açıklayacak tek bir paradigma söz konusu değildir. Bu nedenle şiddetin doğasını, nedenlerini ve sonuçlarını tam olarak anlamak sosyal bilimcileri uzun yıllardır meşgul etmektedir. Bilim insanları, bireylerin ve sosyal grupların neden şiddete başvurduklarını anlamak ve açıklamak için sayısız teorik ve kavramsal çerçeve kullanmaktadır.

İnsan saldırganlığının çalışılması kolay bir alan olmadığı bilim insanları tarafından bilinmektedir. “Saldırganlık” teriminin heterojen yapısı büyük bir karmaşıklaştırıcı faktör olarak belirlemektedir. Bandura (1973), bu alanda araştırma yapmanın, geniş bir fenomen ve aktivite yelpazesini kapsayan bir fikir semantik ormanına girmek gibi olduğunu iddia etmektedir. Saldırganlığa ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlar geçerliliğini sürdürmekte, bu yaklaşımlar içerisinde ön plana çıkan sosyal öğrenme kuramı, psikanalitik kuram ve bilişsel etkiler kuramı bu çalışmanın teorik temellerini oluşturmaktadır.

Sosyal Öğrenme Kuramı

Psikoloji şiddet ve saldırganlık konusunda farklı yaklaşımlar getirmektedir. Saldırganlığın psikolojik açıklamaları büyük ölçüde olumsuz bir şekilde motive edilen bireysel zarar verici eylemlerle ilgilidir. Yaralamak ve yıkıma yol açmak kendi başına tatmin edici olarak kabul edilmekte ve bu nedenle saldırgan davranışın temel amacını oluşturmaktadır. Saldırganlığın birçok belirleyicisi olduğu ve çeşitli amaçlara hizmet ettiği için, sinir bozucu kıskırtıcılar ve zararlı amaçlar açısından ifade edilen teorik formülasyonların açıklayıcı gücü bu noktada sınırlı kalmaktadır (Bandura, 1973). Sosyolojik, psikolojik ve medya çalışmaları alanlarında, sözlü saldırgan medya içeriğine maruz kalmanın ardından ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerini hesaba katmak ve öngörmek için önemli sayıda teorik çalışma bulunmaktadır.

Sosyal öğrenme ister bireysel ister kolektif ister kişisel ister kurumsal olarak onaylanmış olsun, saldırganlığın tüm yönlerini yöneten koşulları kapsayacak kadar geniş kapsamlı olması amaçlanan genel bir teori sunmaktadır. Bireyler, toplumsal çevreleriyle sürekli etkileşim halindedir. Davranışların nasıl kazanıldığı ve geliştirildiği konusundaki en kapsamlı açıklamalardan biri sosyal öğrenme teorisidir. Sosyal öğrenme teorisi (Akers, 1973; Bandura, 1971), insanların inançlarını, tutumlarını ve davranışlarda bulunma eğilimlerini, belirli davranışlar sergileyen başkalarıyla yaşadıkları birinci elden deneyimlere doğrudan dayanarak *ve/veya* başkalarının (kitle iletişim araçlarında görünen diğerleri dahil) yaptıklarını veya söylediklerini gözlemleyerek dolaylı olarak edindiklerini öne sürmektedir. Albert Bandura ve arkadaşları tarafından 1960 yılında ortaya atılan sosyal öğrenme kuramının temelini gözlem yoluyla öğrenme ve model alınan kişinin davranışını taklit etme oluşturmaktadır. Bandura tarafından ortaya konan teori hem davranışçı hem de bilişsel psikolojiyi birleştirerek bireyin öğrenme sürecini açıklamaktadır (Bandura, 1977). Öğrenmenin kaynağı olarak deneyime dayanan diğer davranışsal öğrenme teorilerinin aksine, Bandura'nın sosyal öğrenme teorisi öğrenmenin sadece başkalarının eylemlerini gözlemleyerek gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. (Fryling ve diğerleri, 2017) Sosyal davranışın başkalarını gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenildiğini varsaymaktadır. Gözlemcilerin davranışı gösteren kişinin "benzer bir başkası" olduğuna inanmaları durumunda gözlemsel öğrenmenin gücü artmaktadır. (Bandura, 1977). Sosyal öğrenme teorisinin dayandığı üç temel kavramdan ilki gözlemsel öğrenmedir. Bireyler, başkalarını gözlemleyerek yeni davranışlar öğrenebilirler. Çocuklar, ebeveynlerini, öğretmenlerini veya medya karakterlerini model alarak davranışlarını şekillendirebilirler (Bandura, 1986). Psikolojide sosyal öğrenmeyle ilgili klasik çalışmalardan biri Albert Bandura ve meslektaşları tarafından yürütülmüştür (Bandura, Ross ve Ross, 1961). Burada çocuklara yetişkinlerin Bobo bebeği olarak bilinen şişme bir oyuncakla agresif bir şekilde etkileşime girdiği (vurarak, yumruklararak ve tekmeleyerek) bir film gösterilmiştir. Çalışmada çocuklar dört farklı gruba ayrılmış: 1. Grup, yetişkinin saldırgan davranışı için ödüllendirildiği, 2. Grup, yetişkinin saldırgan davranışı için cezalandırıldığı, 3. Grup, yetişkinin saldırgan davranışı için hiçbir yaptırımla karşı karşıya kalmadığı bir film versiyonunu izlemiştir. 4. Grup ise kontrol grubu olarak herhangi bir film izlememiştir. Filmi izledikten sonra çocuklar, içinde Bobo bebeği bulunan bir odaya konulmuş, yetişkinin saldırgan davranışı için ödüllendirildiğini gören çocukların (1. Grup) diğer gruplara kıyasla saldırgan davranma olasılığının daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Yetişkinin saldırgan davranışı için cezalandırıldığını gören çocukların (2. Grup) diğer gruplara oranla daha düşük saldırgan davranma olasılığı gösterdiği tespit edilmiştir. Gruplar saldırgan davranışı öğrenmiş, ancak

yalnızca bir grup gerçek saldırganlığı taklit etmiştir (Freedman, Sears, Carlsmith, 1993:253). Bu deney sonucunda Bandura (1977) üç gözlemsel öğrenme modeli tanımlamıştır:

- ✓ Bir davranışı sergileyen veya canlandıran gerçek kişi.
- ✓ Kitaplarda, filmlerde, televizyon programlarında veya çevrimiçi medyada davranış sergileyen sembolik bir model, gerçek veya kurgusal bir karakter.
- ✓ Bir davranışın tanımlarını ve açıklamalarını veren sözlü talimat.

Gözlemsel öğrenme, başkasının bir şey yapmasını izlemeyi gerektirmez. Sözlü talimatları duymak, insanların öğrenmesine yardımcı olacaktır. Kitaplardaki ve filmlerdeki kurgusal karakterlerden de öğrenmek mümkündür. (Bajcar ve Babel, 2018). Gözlemsel öğrenme, medyanın çocuklar üzerindeki etkisine dair tartışmalarda giderek daha da önemli hale gelmektedir. Aileler, uzmanlar şiddet içeren dijital oyunların, filmlerin, TV dramalarının ve çevrimiçi videoların çocuklara saldırganlık davranışlarını öğretebileceğinden endişe etmektedir. Deney, medya şiddetinin ve rol modellerin bireyler üzerindeki etkisini gösteren en önemli kanıtlardan birini oluşturmaktadır (Bandura, Ross ve Ross, 1961). Berkowitz araştırmalarında (1986) benzer bulgular elde etmiş, şiddet ve saldırganlığı izleyen bir çocuğun şiddetin onaylandığını görmesi halinde saldırganlığını arttığını; şiddete karşı çıkıldığını gördüğünde ise saldırgan davranışı önlendiğini dile getirmiştir (Vanevra, 1990:156).

Psikanalitik Kuram

Sigmund Freud'un geliştirdiği psikanalitik kuram, insan davranışını derinlemesine inceleyerek ve motivasyon, duygular, diğer içsel yönlere odaklanarak kişiliğin nasıl geliştiğini açıklamaya çalışan bir düşünce sistemidir. Psikanalitik yaklaşım, bilinçdışı motivasyonların bireyin sosyal davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Savunma mekanizmaları ve bilinçdışı dürtüler, sosyal ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Freud'a göre psikanaliz bir kişilik teorisidir. Psikanaliz Freud'un insan davranışını kontrol etmede bilinç öncesi yapıların (id, ego ve süperego) gücü hakkındaki fikirlerinin bir sonucudur. Freud'a göre insan kişiliği id, ego ve süperegodan oluşur. İd (biyolojik yön), tatmin arayışında bir şeyler yapma arayışında insan bilinçaltından gelen bir dürtüdür. Ego (psikolojik yön), id'in eylemlerini etkilemekte, süperego (ahlaki yön), doğru ve yanlış değerleri konusunda rehberlik sağlarken, eylemlerin geçerli normlarla uyumlu olup olmadığını belirlemektedir.

Freud'a göre saldırganlık açlık, susuzluk veya cinsel dürtülerin yükselmesi ya da fizyolojik deneyimler gibi insan doğasında var olan temel dürtülerden biridir. Saldırganlık biçimi, acıya, hasara neden olan, tehlike

içeren, incinen veya başkalarına zarar veren eylemlere yol açan bir eğilimdir. Freud tarafından yönlendirilen psikanalitik görüşe göre (Sears, 1994:8), saldırganlık, kanalize edilmesi gereken karşı konulamaz psişik bir dürtünün ifadesidir. Freud (1915) ölüm (Thanaros) ve yaşam (Eros) olmak üzere içgüdüleri iki ana grupta toplamıştır. Yaşam içgüdüğü tüm yaşamsal ve cinsel içgüdüğü kapsamakta, aşk, cinsel içgüdümler kapsamına girmektedir. Cinsel içgüdümler (libido) yaşama ait içgüdümlerin en önemli parçasını oluşturmaktadır. Freud, genelde yaşam ve ölüm içgüdümlerinin birbirlerini desteklediklerini ve beraber hareket ettiklerini belirtmektedir. Yaşam içgüdüğü dış nesnelere karşı hedeflerine ulaşabilmek için saldırganlıktan yararlanmaktadır. Freud içgüdümlerin biyolojik kökenli olduğunu hatırlatmaktadır (Hjelle, Ziegler, 1988: 33-37).

Bilişsel Etkiler Kuramı

Bilişsel yaklaşım, bireylerin sosyal bilgileri nasıl algıladıklarını, işlediklerini ve hatırladıklarını incelemektedir. Sosyal algı, bilişsel uyumsuzluk ve öz-yeterlilik gibi kavramlar bu yaklaşımın temel araştırma alanları arasında yer almaktadır. Şiddet ve saldırganlık değişik yaklaşımlarla irdelenmekte, kimi araştırmacılar saldırganlığa dayanan ilişkileri toplumsal etkileşim olarak algılamakta, diğerleri ise şiddet yanlısı saldırgan kişilikleri birer klinik vaka olarak nitelendirmektedirler. Saldırganlığa yönelik kişisel yatkınlıklar, saldırganlığı teşvik eden karakteristik duygusal durumların gelişimine ve saldırganlığı teşvik eden kalıcı bilişlerin öğrenilmesine yol açan çeşitli biyolojik ve çevresel faktörlerden zamanla etkilenmektedir. Bu nedenle bazı insanlar, kalıcı duyguları ve bilişleri tarafından birçok durumda diğerlerinden daha saldırgan ve şiddetli davranmaya yatkın hale gelmektedirler.

Sosyal psikolojide saldırganlık, en yaygın olarak, zarardan kaçınmaya motive olmuş başka bir kişiye zarar vermeyi amaçlayan bir davranış olarak nitelendirilmektedir (Bushman ve Huesmann, 2010; Baron ve Richardson, 1994; Berkowitz, 1993). Bu zarar, fiziksel yaralanma, incinmiş duygular veya zarar görmüş sosyal ilişkiler gibi birçok biçimde ortaya çıkabilmektedir. Anderson ve Bushman (2002) insan saldırganlığını daha spesifik olarak “başka bir bireye yönelik, yakın (anında) zarar verme niyetiyle gerçekleştirilen herhangi bir davranış” olarak tanımlamaktadırlar. Saldırganlığa dair tanımlar birtakım kriterler içermektedir. Öncelikle saldırganlık bir düşünce veya histen ziyade gözlemlenebilir bir davranış olarak nitelendirilmektedir. Eylemin kasıtlı olarak başkasına zarar vermek amacıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Saldırganlığın insanlara karşı yapılması bir diğer kriteri içermektedir.

Saldırganlık hakkındaki normatif inançlar, kişinin kendisi için saldırgan davranışın uygunluğu hakkındaki bilişleridir. Bu normatif inanç-

lar, sosyal bir durumda (örneğin, bir sosyal çatışma durumu) yürürlüğe koymak için senaryolar aramamıza ve bu senaryoları yürürlüğe koymanın uygunluğunu değerlendirmemize yaramakta; bu da senaryoları filtrelemeye veya benimsemeye yol açabilmektedir. Örneğin, kadınlara yönelik şiddetin yanlış olduğuna dair normatif inanca sahip bir erkeğin, bir kadını içeren bir sosyal çatışma durumunda fiziksel olarak saldırgan bir senaryoyu reddetme olasılığı yüksektir.

Duygusal yakınlıklar sosyal-bilişsel bilgi sürecinde etkin bir role sahiptir. Bir kişinin sosyal bir etkileşime girerken sahip olduğu duygusal yakınlık, kişinin uyarılma seviyesini, öfkelenme eğilimini ve duygularını düzenleme ve kontrol etme yeteneğini etkilemektedir. Çocuklar, sosyal senaryoların çoğunu başkalarının yaptıklarını taklit ederek edinmektedirler. Taklit, sosyal davranışın harika bir öğretmenidir. Cezalar ve pekiştirmeler çocukların çeşitli senaryoları kullanma biçimlerini değiştirmekte, ancak taklit, çoğu sosyal senaryonun fikrini ilk olarak çocuklara veren en etkili güç olma özelliğini sürdürmektedir. Çocuklar, akranlarında, ailelerinde, çizgi filmlerde veya kitle iletişim araçlarında tekrar tekrar gördükleri şeyleri taklit etmektedirler. Şiddetin bulaşması, şiddete maruz kalmaktan kaynaklanan ve şiddet davranışını teşvik ettiği keşfedilen sosyal-bilişsel mekanizmalar nedeniyle kaçınılmaz hale gelmektedir.

Sonuç

Kapsamlı araştırmalar, şiddeti izlemenin (gerçek hayatta veya medyada) hem saldırgan hem de şiddet içeren eylemlerde bulunma olasılığını artırdığı gözlemini desteklemektedir. Çizgi filmler yaratıcılığa, dil becerilerine ve bilişsel yeteneklere önemli ölçüde katkıda bulunurken, artan saldırganlık, çarpıtılmış gerçeklik algısı, uygunsuz içeriklere maruz kalma ve çatışan ahlaki değerler gibi potansiyel riskler konusunda endişeler yaratmaktadır. Anderson ve Bushman (2002) tarafından geliştirilen genel saldırganlık modeli, medya içeriğinin bireylerin bilişsel süreçlerini nasıl etkilediğini gözler önüne sermektedir. Bu modele göre, şiddet içeren çizgi filmler, çocukların saldırganlıkla ilgili şemalar geliştirmesine ve şiddeti daha kabul edilebilir bir davranış olarak görmesine yol açmaktadır. Çocuklar, medya aracılığıyla edindikleri bilgileri zihinsel şemalar oluşturmak için kullanmaktadırlar. Şiddet içeren çizgi filmler, çocukların şiddeti olağan bir problem çözme yöntemi olarak algılamalarına neden olmaktadır (Huesmann, 2007), çocukların algıları, uzun süreli belleklerinde depolandıkları şiddet temalı içeriklerle şekillenmektedir. Özellikle yoğun medya maruziyeti, şiddetle ilgili bilişsel yapıları güçlendirmekte ve saldırgan düşüncelerin daha hızlı aktive olmasına neden olmaktadır (Anderson ve Dill, 2000). Kısa vadede çocuklar, izledikleri şiddet sahnelerinden etkilenerek daha saldırgan bir tutum sergileyebilirken, uzun vadede bu tür içeriklere alışarak şiddeti daha kabul edilebilir bir olgu olarak görmekte-

dirler (Huesmann ve Taylor, 2006). Çocukların olayları yorumlama biçimleri, izledikleri medya içeriğiyle şekillenmektedir. Çizgi filmlerde şiddetin kahramanlar tarafından olumlu bir şekilde sunulması, çocukların bu tür davranışları meşrulaştırmasına neden olmaktadır (Gentile ve Bushman, 2012).

Çocuklar çizgi filmlerde canlı aksiyon dramalarından daha sık şiddete maruz kalmaktadırlar. Dahası, çizgi filmlerdeki komik öğelerin tasvir edilen şiddeti önemsizleştirdiğini veya kamufle ettiğini öne süren teorik nedenler olmasına rağmen, çizgi film şiddeti ne yazık ki önlenememektedir. Bu nedenle araştırmacıların, çizgi film şiddetinin tutumlar, inançlar üzerindeki etkisini değerlendirmek için hem laboratuvar deneylerini hem de saha çalışmalarını yürütmeleri kritik derecede önemli hale gelmektedir.

Çizgi filmlerde şiddet, çocukların öğrenme süreçlerini, bilinçdışı süreçlerini ve bilişsel gelişimlerini çeşitli şekillerde etkilemektedir. Sosyal öğrenme kuramı, çocukların gözlem yoluyla şiddeti öğrenebileceğini gösterirken; psikanalitik kuram, şiddetin içsel çatışmaların dışavurumu olabileceğini savunmaktadır. Bilişsel etki kuramı ise, sürekli maruz kalınan şiddetin çocukların algı ve düşünme biçimlerini değiştirebileceği iddiasını sürdürmektedir.

Çizgi film izlemek çocukluğun ayrılmaz bir parçasıdır. Şiddete maruz kalma açısından uygun düzenlemelerin yapılması, yaş ve değerlere uygun içerik seçimi konusunda ebeveynlerin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi beklenmektedir. Çizgi film izleme süresine sınırlamalar getirmek, diğer gelişimsel aktivitelerle denge kurmak açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte, medya okuryazarlığı müdahalelerinin, sorunlu medya içeriğinin olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olmakta oldukça etkili olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çocuklara yönelik medyanın özenle değerlendirilmesi ve çizgi filmler içerisinde yer alan şiddet unsurlarının bilinçli bir şekilde analiz edilmesi mutlak şekilde bir zorunluluktur. Ailelerin ve eğitimcilerin medya okuryazarlığı konusunda bilinçlendirilmesi, çocukların izledikleri içeriklerin kontrol altına alınması ve alternatif eğitici yapımlara yönelik teşvikin artırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akers, R.L. (1973). *Deviant behavior*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Anderson, C., Suzuki, K., et al., (2018). Media violence and other aggression risk factors in seven nations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(7) :986– 998.
- Anderson, C. A., and Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51. doi: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135231
- Anderson, C. A., and Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772–790. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.772>
- Bajcar, E. A., and Babel, P. (2018). How Does Observational Learning Produce Placebo Effects? A Model Integrating Research Findings. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02041>
- Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. New York: General Learning Press.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
https://books.google.com.ph/books/about/Social_learning_theory.html?id=IXvuAAAAMAAJ&redir_esc=y
- Bandura, A. (1984). Recycling Misconceptions of Perceived Self-Efficacy. *Cognitive Therapy and Research*, 8, 231-255. <https://doi.org/10.1007/BF01172995>
- Bandura, A. Ross, D., and Ross, S. A (1961). Transmission of aggression through the imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 575-582
- Baron, R. A., and Richardson, D. R. (1994). *Human aggression* (2nd ed.). New York, NY: Plenum Press.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Bushman, B. J., and Huesmann, L. R. (2010). Aggression. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (5th ed., Vol. 2, pp. 833–863). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Craig, F., Tenuta, F., Giacomo, A. De, Trabacca, A. and Costabile, A. (2021). “A systematic review of problematic video-game use in people with autism spectrum disorders”, *Res. Autism Spectr. Disorders*, vol. 82, Apr.
- Dowsett, A and Jackson, M. (2019). The effect of violence and competition within videogames on aggression. *Computers in human behavior*, 99(8): 22-27.
- Drummond, A., Sauer, J. D., Ferguson, C. J., Cannon P. R. and Hall, L. C. (2021). “Violent and non-violent virtual reality video games: Influences on affect aggressive cognition and aggressive behavior. Two pre-registered experiments”, *J. Experim. Social Psychol.*, vol. 95, Jul.

- Freedman, J.L., Sears, D.O., Carlsmith, J.M. (1993). Sosyal Psikoloji, Çev: Ali Dönmez, İmge Yayınları, Ankara, s.253
- Fryling, Johnston, & Hayes. (2017). Understanding Observational Learning: An Interbehavioral Approach. *The Analysis of Verbal Behavior*, 27(1), 191-203.
<https://doi.org/10.1007/BF03393102>
- Gentile, D. A., & Bushman, B. J. (2012). Reassessing media violence effects using a risk and resilience approach to understanding aggression. *Psychology of Popular Media Culture*, 1(3), 138.
- Gonçalves, S., Ferreira, R., Conceição, E. M., Silva, C., Machado, P. P. P., Boyland, E., et al., (2018). “The impact of exposure to cartoons promoting healthy eating on children’s food preferences and choices”, *J. Nutrition Edu. Behav.*, vol. 50, no. 5, pp. 451-457, May.
- Hjelle, L. A., J.Ziegler, D.(188). Personality Theories Singapore, s.33-37
- Huesmann, L. R., & Taylor, L. D. (2006). The role of media violence in violent behavior. *Annual review of public health*, 27(1), 393-415.
- Huesmann, L. R. (2007). The impact of electronic media violence: Scientific theory and research. *Journal of Adolescent health*, 41(6), S6-S13.
- Khan, N. F., Amin, S. U., Jan Z. and Yan, C. (2024). “Detection of Violent Scenes in Cartoon Movies Using a Deep Learning Approach,” in *IEEE Access*, vol. 12, pp. 154080-154091. doi: 10.1109/ACCESS.2024.3480205.
- Kunkel D, Wilson BJ, Linz D, Potter J, Donnerstein E, Smith SL, Blumenthal E, Gray T. (1996). Violence in television programming overall: University of California Santa Barbara Study (pp. 11–1172). In: Mediascope, Inc. National Television Violence Study 1994-1995. Studio City, CA: Mediascope, Inc.
- Mahmood T, Iftikhar U, Bhatti A. (2020). Impact of violent cartoons on the behaviour of children: A case study of south Punjab. *J Bus Soc Rev Emerg Econ*; 6:689–702.
- Ochs, P., Malik, J. and Brox, T. (2014).”Segmentation of moving objects by long term video analysis”, *IEEE Trans. Pattern Anal. Mach. Intell.*, vol. 36, no. 6, pp. 1187-1200, Jun.
- Parivan, F., and Islam, S., (2020). The impact of cartoon programs on children physical health, intelligence , behavior and activities , *European Journal of Physiotherapy and Rehabilitation Studies* 1 (1) : 32.
- Sears, David. D. Jonathan L. Freedman, L. Anne Deplau. (1994). *Social Psychology*. Fifth Edition, Jakarta: Erlangga.
- Vanevra, Judith (1990). Television and child Development, Hillsdale, New Jersey, s.156
- Zafar, A., and Chaudhary, U. (2018). Effects of violence shown in media on children: A study of parent’s perspective. *Journal of Early Childhood Care and Education*, 13 (2):61–73
- Zhang, Q., Duan, Z., Xiang, D., Yu, Y. and Tian, J. (2021). “The effects of prosocial cartoon examples on children’s donating behavior”, *Psychol. Res. Behav. Manage.*, vol. 14, pp. 1257-1268, Aug.

HOLLANDA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜKTEN ASİMİLASYONA: ANLATILAR, DÜŞÜNCELER VE SINIRLAR

Ayşe Aldemir^{1,2}

1 Bu kitap bölümü "Pandemi Döneminde Irkçılık, Kimlik ve Dijital Medya: Hollanda'da Göçmen Kadınların Deneyimleri" başlıklı TÜBİTAK tarafından desteklenen projeye dayanmaktadır.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik, Bolu, ayse.aldemir@ibu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3045-6917>

Giriş

Hollanda geçmişte göçmen entegrasyonuna yönelik çokkültürlü politikalarıyla tanınan bir ülke konumundayken son yıllarda asimilasyonist politikalarıyla dikkat çekmektedir. Kültürel haklara odaklı liberal entegrasyon yaklaşımı yerine bireyin sorumluluklarını vurgulayan neoliberal politikalar öne çıkmıştır (Kolbaşı Muyan, 2019). Entzinger'e göre farklılıkların kabulünü kurumsallaştırmış ve hoşgörüsüyle tanınan Hollanda'nın asimilasyoncu olarak algılanan politikalara geçişi hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir (Entzinger, 2006). Göçmen politikasındaki bu değişikliği tetikleyen pek çok olgudan söz etmek mümkündür. 1990'lara gelindiğinde entegrasyonun başarısız olduğu şeklindeki yaklaşımlara ek olarak ardından gelen bir dizi ulusal ve uluslararası olaylar (11 Eylül saldırıları, Pim Fortuyn suikasti ve Hollandalı ünlü film yapımcısı Theo van Gogh'un Fas kökenli bir Hollandalı tarafından öldürülmesi) entegrasyona yönelik siyasi kaygıları artırmıştır (Duyvendak ve Scholten, 2011). Ayrıca Hollanda'nın İslamlaşması yönündeki endişelere ek olarak 11 Eylül saldırıları beraberinde İslamofobiyi de tetiklemiştir. Bu bağlamda özellikle Müslüman göçmenlerle ilgili konular kamusal söylemde genellikle İslam'la ilişkilendirilerek olumsuz yaklaşımlarla ele alınmıştır. Uluslararası sahada liberal ve çokkültürlülük politikalarıyla tanınan Hollanda, göçmenlerin entegrasyon sorumluluklarını yerine getirmedikleri ve "geri kalmış dini" uygulamaları gerekçesiyle göçmenlere yönelik demokratik olmayan yaptırımlar getirmiştir (Vasta, 2007). Vasta'ya göre çokkültürlülüğe rağmen entegrasyonla ilgili problemler, kurumsal ayrımcılık ve ırkçılık kültürünün devam etmesiyle de ilişkilidir (Vasta, 2007). Ayrıca İslam'ın geri kalmış bir kültürü içinde taşıyan bir din olarak algılanması da (Bracke, 2011) göçmenlerin entegrasyonu bağlamında tartışılmıştır.

Son yıllarda tüm dünyada göçmen karşıtlığının giderek yükseldiği, COVID-19 küresel krizinin de etkisiyle azınlık gruplarına yönelik yabancı düşmanlığı ve nefret söyleminde artış olduğu bildirilmiştir (Devakumar vd. 2020). Öte yandan bununla birlikte Avrupa'da aşırı sağın göçmen karşıtı söylemleri toplumlarda karşılık bulmakta ve milliyetçiliğe doğru bir yönelim görülmektedir (Elias vd. 2021). Bu bağlamda diğer Avrupa ülkeleri gibi Hollanda'nın da siyasi anlamda aşırı sağa doğru eğilim gösterdiği görülmektedir. Zira Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geert Wilders'ın Kasım 2023'te büyük seçim zaferi elde etmesi de bunun bir göstergesidir.

Bu kitap bölümü Hollanda'da son yıllardaki gelişmeler bağlamında ülkede yaşayan Türk kadınların kültürleşme, entegrasyon, kültürlerarası (Yerli Hollandalı-Türk) arasındaki ilişkiler odağında anlatı ve bakış açılarına odaklanıyor. Çok kültürlülüğün asimilasyona yönelik politikaların kadınlar üzerindeki etkileri, yerli Hollandalılarla ilişkiler, kültürleşme, Türk etnik kimliğine ve Müslümanlara yönelik önyargılar ve bunun

etkileri çalışmanın araştırdığı konulardır. Bu bağlamda öncelikle Hollanda'daki Türk nüfusu hakkında bilgi verilecek, daha sonra çokkültürlülükten entegrasyona geçiş süreci üzerinde durulacak ve son olarak saha görüşmelerinden elde edilen bulgular tematik olarak analiz edilecektir.

Hollanda'da Türkler

Hollanda'da yaşayan en büyük göçmen topluluklarından birisi de Türk topluluğudur (Schalk-Soekar vd., 2004) Hollanda'da Türk topluluğunun varlığı, 1960'lı ve 1970'li yıllardaki misafir işçi politikalarına dayanmaktadır (Entzinger, 2006). Bu yıllarda gelen göçmenler, daha çok düşük vasıflı işlerde çalışmak için gelen göçmenler oluşturmaktaydı (Slootman ve Duyvendak, 2015). İş göçünün ardından aile yerleşimi programının sonucunda işçilerin Türkiye'den ailelerinin Hollanda'ya gelmesiyle birlikte ülkede giderek büyüyen bir Türk nüfusundan bahsedilmeye başlanmıştır. Hollanda'ya göç eden ilk kuşağı, daha çok Türkiye'nin kırsal bölgelerinden işçi olarak gelenler oluşturmaktadır (Backus, 2013). İlk kuşak genellikle Hollandaca dil becerilerinden yoksun olarak değerlendirilir; bunun da sebebi olarak daha çok Türk grubu içinde sosyal etkileşimlerini sürdürmeleri gösterilmektedir. Birinci kuşağın çevresini daha çok kendileri gibi olan diğer Türk göçmenler oluşturmaktadır. Bu kuşağın eğitim seviyesi genellikle ilkökul düzeyindedir (Crul ve Doornik, 2003). Hem devletin hem de göç eden işçilerin, göçü geçici olarak değerlendirmesi bu süreçte "misafir işçi" kavramını öne çıkarmıştır. 1990'ların sonuna kadar Hollanda hükümeti dile ilişkin entegrasyon üzerinde durmazken ve aileler de geçici olduklarını düşündüklerinden çocuklarının Hollandaca dil eğitimine önem vermemiştir (Yılmaz ve Schmid, 2005). Ebeveynleri gibi bu çocuklar da düşük sosyo-ekonomik geçmişe sahiptir ve ebeveynlerinden dilsel anlamda zengin bir girdi alamamıştır (Leseman ve van den Boom, 1999). Türk topluluğunun çoğunlukla yaşadığı şehirler, genellikle diğer etnik azınlıkların da yoğun olarak yaşadığı ve çokkültürlü olarak tanımlanabilecek Hollanda'nın Randstad olarak bölgesinde yer alan dört büyük şehirdir (Amsterdam, Lahey, Rooterdam, Utrecht).

Çokkültürlülükten Asimilasyona Geçiş

Hollanda 1980'lerin başında azınlıklara yönelik politikalarıyla çokkültürlü olarak bilinmektedir. Ancak Entzinger'e göre (2006) hükümet hiçbir zaman çokkültürlülük kavramını kullanmamıştır. Hollanda sanayisinin yeniden yapılandırılması sonucunda, düşük vasıflı pek çok göçmen kökenli işçinin işsiz kalmasıyla, 1989'larda azınlıklar politikasının göçmen işsizliğini engelleyemediği, ancak bu insanları geri teşvik etmenin de uygunsuz olduğu düşünülmüştür. Çoğu Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Hollanda'da da 'çokkültürlülük', İslam ve ulusal kimlik tartışmaları yoğun bir şekilde yaşanmıştır (Bracke, 2011). 1980'li yıllarda

Hollanda farklı kültürlere açık ve hoşgörülü bir toplum imajıyla tanınmıştır (Ghorashi, 2018; Scholten, 2007). Diğer kültürlere ve dinlere karşı hoşgörülü olarak bilinen bir ülke olarak göçmenler kendi kültürlerini korumaları için teşvik edilmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda çokkültürlülük politikasından uzaklaşarak entegrasyon politikalarında daha kısıtlayıcı politikalara doğru bir geçiş olmuştur. (Ghorashi ve van Tilburg, 2006). Entegrasyon politikaları 1980'lerde göçmenlerin ev sahibi toplumla daha iyi bir bağ kurmasını ve kültürlerini de korumalarını sağlamayı teşvik etmeyi amaçlayan pragmatik bir yaklaşıma sahiptir (Ghorashi, 2024). Ancak 2000 yılına gelindiğinde daha asimilasyonist bir eğilim görülmeye başlanmıştır (Vasta, 2007). Bu geçişin temelinde 11 Eylül saldırıları ve Hollanda'da Pim Fortuyn ve Theo van Gogh'un öldürülmeleri etkili olmuştur. Bu olaylar çokkültürlülükten kopuş, sağ popülist partilerin yükselişi, Müslüman azınlıklara ve İslam'a yönelik tepkilerin artmasında katalizör görevi görmüştür. İslam dini, Batı medeniyetine bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Özellikle 11 Eylül saldırıları Batı'da Müslümanlara yönelik algıda kırılma noktasıdır ve çokkültürlülüğe karşı tepkilerin de başlangıcı olarak değerlendirilir (van Es, 2019). Ancak İslam'a yönelik toplumsal güvensizlik Hollanda'da diğer Avrupa ülkelerine göre güçlü bir biçimde açığa çıkmıştır (Prins, 2002). 11 Eylül'den sonra göçmenler toplum için potansiyel tehdit olarak görülerek hâkim hoşgörü anlayışının yerini göçmenlere yönelik korku ve öfke almıştır (Ghorashi, 2014).

1991'de Liberal Parti'nin (VVD), kamuoyunda İslam ve "Batı değerleri" arasında uyumsuzluk olduğu üzerine bir tartışma başlatması, etnik azınlıkların topluma entegrasyonundan ziyade ana akım toplumdaki izolasyonunda etkili olmuştur (Entzinger, 2006). 1994'te hükümette değişim yaşanmasıyla birlikte azınlıklar politikası, entegrasyon politikası olarak yeniden uyarlanmıştır. Bu süreçte kültür önemli bir mesele haline gelmiştir ve göçmenlere iş sağlamak ana hedef olarak görülmüştür. Göçmenlere ana dil öğretimi müfredattan tamamen çıkarılmıştır. Entegrasyon eksikliğinin nedeni olarak etnik azınlıkların Hollandacayı ve Hollanda toplumunu yeterince tanımamalarından kaynaklandığı varsayılmıştır. Zorunlu dil ve sivil entegrasyon kurslarından oluşan program başlatılmıştır (Entzinger, 2006).

Hollanda'da Pim Fortuyn (2002) ve Theo van Gogh (2004) suikastlarının ardından göçün azaltılması ve zorlayıcı entegrasyon politikaları gündeme gelmiştir. Göçmenlere ve Müslümanlara yönelik eleştirileriyle bilinen siyasetçi Pim Fortuyn yeni bir popülist partinin lideri olarak 2002'de yükseliş göstermiş ve sonraki süreçte hayvan hakları bir aktivist tarafından öldürülmüştür. Pim Fortuyn için göçmen entegrasyonu, Hollandalı politikacıların toplumdaki kültürel gerilimlerle ilgili popüler

endişelere demokratik yanıt verme eksikliğini gösteren bir konu olarak görülmüştür (Duyvendak ve Scholten, 2011). Ayrıca, bazı kamusal entelektüeller (Ayaan Hirsi Ali, Scheffer) göçmen entegrasyonuna ilişkin kamusal tartışmaların beslenmesinde merkezi bir rol oynamaya devam etmiş ve özellikle Hollanda kimliğinin ve kültürünün korunması gerektiğini vurgulamışlardır.

Paul Scheffer'in "Çokkültürlü Drama" başlıklı makalesinde özellikle Müslüman göçmenlerin Hollanda entegrasyonunun başarısız olduğunu savunmasının ardından Hollanda'da Müslüman varlığı ve İslam'a yönelik kamuoyu tartışması başlamıştır. Rotterdam imamı El Moumni'nin eşcinselliği sert bir dille kınaması, Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geert Wilders'in İslam ve Müslüman karşıtı söylemleri göçmen entegrasyonunun İslam'la ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur (Kolbaşı Muyan, 2019). 2000'li yıllardan itibaren entegrasyon politikasında asimilasyonist bir yaklaşımın hâkim olduğu Hollanda'da göçmen entegrasyonu bir sorun hâline gelmiştir. Toplumdaki olumsuzluklar nedeniyle günah keçisi olarak göçmenler görülmüş ve çokkültürlü politikalar milliyetçi yaklaşım tarafından sık sık eleştirilene uğramıştır. Entegrasyonun başarısızlığının sorumlusu olarak göçmenler görülmüştür. Göçmenlerin Hollanda kültürüne yeterince sadık olmadığı düşünüldüğü durumlarda yerli Hollandalılar ve göçmen topluluklar arasında karşılıklı anlayışın ve kabulün azaldığı bildirilmiştir (Entzinger, 2006). Theo van Gogh'un 2004'te radikal bir Müslüman tarafından öldürülmesi de Pim Fortuyn suikastında olduğu gibi kamuoyunda tepkiye yol açmıştır. Camilere ve Müslüman okullarına yönelik saldırıların gerçekleştiği bu dönemde bu olay toplumda mevcut sosyal ve siyasi istikrarsızlığı daha da arttırmıştır. Bu gelişmelerin ardından Hollanda'nın hoşgörülü, açık ülke imajı yerini "ulusal kimliğe" dayalı daha korumacı bir yapıya bırakmıştır (Duyvendak, Engelen & de Haan, 2008).

2003 yılında yayımlanan Yeni Tarz Entegrasyon Politikası entegrasyonda bireysel sorumluluğu, Hollanda norm ve değerlerine bağlılığı vurgulamıştır (Kolbaşı Muyan, 2019). Böylece göç politikaları daha katı bir hale gelirken, kültürel aidiyet, kültürel farklılıklar ve din farklılığı bağlamında İslam kamu tartışmaları ve siyasi söylemlerde öne çıkan kavramlar olmuştur. Uzun yıllar çokkültürlü ve kültürel çeşitliliğe saygının güçlü bir örneği olarak görülen Hollanda'nın 2000'den 2004 yılına kadar hızlı bir biçimde değişmesi ve asimilasyonun sert savunucularından biri haline gelmesinde çok çeşitli nedenler söz konusudur (Duyvendak ve Scholten, 2011). Bunlardan birisi 2001'lerde ekonomik büyümede bir gerilemede, günah keçisi olarak göçmenlerin hedef gösterilmesi ve bu durumun göçmenlere yönelik olumsuz duyguları tetiklemesidir (Entzinger, 2006). Öte yandan özgürlüklerine düşkünlükleriyle bilinen Hollandalıların Müslü-

manlar tarafından özgürlüklerinin tehdit edildiğini düşünmeleri; batılı olmayan değerlerin batılı liberal demokrasinin temellerini sarsabileceği korkusu hâkim olmuştur (Entzinger, 2006). Bazı göçmenlerin uzun yıllar Hollanda'da yaşıyor olmalarına rağmen Hollandaca'yı iyi konuşamıyor olmaları, Türk ve Faslı gençlerin Hollanda'dan ziyade kendilerini geldikleri ülkeyle daha güçlü bir şekilde özdeşleştirmeleri bir başka sebeptir. Bu nedenle sosyal uyumun zayıflaması ve sosyal düzenin bozulacağı varsayımında bulunulmuştur. Entzinger'e göre (2006) bu nedenler, ana akım Hollanda kültürüne asimile olmaya zorlanmaları gerektiğine dair yaygın inancı açıklamaktadır. Ayrıca küreselleşme, Avrupa entegrasyon süreci, uluslararası terörizm, Müslüman köktendinciliği, uluslararası göçü kontrol edememe algısının Hollandalılar arasında yarattığı endişe, tehdit ve güvensizlik duygularına yol açmıştır. Bu duygular göçmenlere ve "bizim gibi" olma konusunda varsayılan isteksizliklerine yansımıştır. İslam'ın güvenlik ve göç konularıyla sürekli olarak ilişkilendirilmesi hem yerli halk hem de göçmenler üzerinde etkiler yaratmıştır (Phalet ve Ter Wal, 2004). Özellikle yüzyıl başlarında Müslüman kadınlarla ilişkili ezilmiş, itaatkâr gibi kalıp yargılar üzerinden göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin tartışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda göçmenlerle ilgili sorunların kadınlar üzerinden toplumsal cinsiyet odaklı ve İslamla ilişkili yürütüldüğü söylenebilir. Zira kamusal ve politik söylem İslam nedeniyle bu kadınların özgülleşemedikleri varsayımını temel almaktadır. Medyanın da bu konuya yönelik ilgisi kendini göstermiş, Müslüman kadınlar eşleri tarafından şiddete ve baskıya maruz kalan geri kalmış, acınacak ve izole edilmiş kadınlar olarak sunulmuştur (van Es, 2019).

Ghroashi'ye göre (2024), Hollanda entegrasyon söylemi medeniyet misyonu ile güçlü bir milliyetçi temel gösterir. Çünkü Hollandalılar "modern, özgürlüğüne düşkün, sınır tanımayan, açık sözlü, demokratik ve yurttaşlık bilincine sahip ve eşitlikçi" imajına sahiptir (van Reekum ve Duyvendak, 2012) ve bu Hollandalılık imajı, kültürel ve dini farklılıklara karşı dışlayıcıdır (Ghorashi, 2014). Bu noktada Ghorashi, Hollanda bağlamında entegrasyonun hem asimilasyon hem de duygusal olarak ait olma zorunluluğu anlamına geldiğini belirtir (Ghoashi, 2024; Vasta 2007). Göçmenler Hollanda vatandaşı olmalıdır ama aynı zamanda "Hollanda toplumuna karşı aidiyet ve bağlılık duygusu hissetmek zorundadır" (Ghorashi, 2024).

Metodoloji

Keşifsel bir yaklaşıma dayanan bu çalışma genelleştirmelerden uzak bir biçimde Hollanda'da yaşayan Türk etnik kökenli kadınların entegrasyon ve iki kültür arasındaki ilişkiler odağındaki düşünce ve anlatılarına odaklanıyor. Burada sunulan tartışmalar yüz yüze ve online gerçekleştirilen yarı derinlemesine görüşmeleri içeren niteliksel analiz yoluyla top-

lanan ampirik materyalden yararlanmaktadır. Çalışma için gerçekleştirilen görüşmeler 2023 yılının ilk yarısında (Ocak 2023 ile Nisan 2023 arasında) gerçekleştirilmiştir. Hollanda'nın dört büyük şehrini (Amsterdam, Rotterdam, Lahey, Utrecht) içine alan Randstad Bölgesi olarak bilinen bölgede yaşları 20 ile 61 arasında değişen 15 katılımcının yanı sıra bir sivil toplum temsilcisi, bir sanatçı ve bir aktivist olmak üzere toplamda 18 katılımcıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Temsili bir örneklem olmasa da katılımcılar farklı yaş, sosyo-ekonomik geçmiş, eğitim düzeyleri (lisans, yüksek lisans, doktora) açısından çeşitli profil sunmaktadır. Ancak katılımcıların çoğunluğunu Hollanda'da yaşayan ikinci kuşak oluşturmaktadır. Katılımcılarla kartopu örnekleme, çevrimiçi platformlar ve e-posta aracılığıyla iletişime geçilmiştir. Katılımcıların iş yerinde, evlerinde ve kafe gibi ortamlarda gerçekleşen görüşmeler, 20 dakika ile 2 saat arasında sürmüştür. Her görüşmeden önce katılımcılar çalışmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş, bilgilendirilmiş sözlü veya yazılı onam alındıktan sonra görüşmelere başlanmıştır. Katılımcıların kimliklerini korumak amacıyla isimler anonimleştirilmiştir. Türkçe olarak gerçekleşen görüşmeler katılımcıların onayı ile kaydedilmiş ve yazıya dökülmüştür. Katılımcılara Hollanda'nın liberal ve özgürlükçü bir ülke olup olmadığı, yerli Hollandalılarla gündelik ilişkileri, karşılaştıkları zorluklar, Türk kimliğine dair önyargılar ve son olarak Hollanda kültürünü benimseme bağlamında sorular yöneltilmiştir. Görüşme verileri tematik bir biçimde analize tabi tutulmuştur (Clarke & Braun, 2017). İlk analiz deşifre işlemi sırasında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma için etik onay Utrecht Üniversitesi Fakülte Etik Değerlendirme Komitesi'nden alınmıştır.

Bulgular

Hollanda Hoşgörüsü: “İkinci Sınıf Vatandaş Olarak Görülürsünüz Bazen”

Beyaz Hollanda toplumunun hoşgörülü ve liberal olduğuna dair baskın bir imaj söz konusudur (Brown, 2012). Farklı dünya görüşlerine ve dinlere hoşgörü, Hollanda ulusal tarihinin ve kimliğinin belirleyici bir yönü olarak gösterilmektedir (Smeekes vd., 2012). Ancak 2000'li yılların başından bu yana yerli Hollandalılar arasında etnik azınlıklara yönelik hoşgörüsüzlük, önyargılar ve eşitsizlikler arttığı bildirilmektedir (Vermeulen ve Penninx 2000). Hollanda'nın özgürlüklere karşı tavrı ve Hollandalı Hoşgörüsü (Dutch Tolerance) kavramıyla vurgulanan ülkenin hoşgörüye dayalı tarihsel ve kolektif hafızası odağında katılımcılar özellikle toplumda Müslümanların çifte standartlarla karşılaştığını ve topluma kabulleri bağlamında etnik ve dini kimlikleri nedeniyle sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin Esma (45) Hollanda'nın özgürlüklere saygılı, liberal bir ülke olduğu fikrine katılmadığını şu şekilde ifade etti:

Hayır, asla, asla yani,...Ben bazen şaşırıyorum. Mesela benim kuzenlerim falan da burayı gezmeye geldiler, çok beğendiler ama hep konuştuğumuzda falan. Onlar da eğitilmiş biz de. Zannediyorlar ki bizim burası şartlarda daha güzel. Dışarıdan o kadar cazip görünüyor ki Hollanda, küçücük bir ülke, küçük bir ülke ama hiç de öyle gösterdikleri gibi demokrat, liberal değil. Kendi esas öyle yabancılara falan yaptıklarında çifte standart hep var, yani yüksek yerlerde falan hiç yabancı yok.

Hollanda'da iş için en iyi kişi imajı açısından Hollandalıların tercih edildiği bildirilmektedir (Ghorashi, 2021). Esmâ'nın özellikle işgücü piyasasında yüksek pozisyonlarda genellikle beyaz Hollandalıların yer aldığını belirtmesi de bunu doğrulamaktadır. Katılımcılardan çok azı Hollanda'nın özgürlüklere saygılı, hoşgörülü bir ülke olduğunu, farklı kökenden insanlara yönelik ayrımcılık olmadığını ifade ederken bazı katılımcılar da bu durumun özellikle 11 Eylül'den sonra değiştiğine dikkat çekmiştir. Örneğin Serap (49) bununla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

Üniversite dönemime kadar Hollandalılar çok açık görüşlü, yardımsever yani. Eğitimim boyunca insanlar yardımcı oldu. Yani başörtülü insanların okuması için gerçekten destek verdiler. O dönem çok kolaydı ama bu 9/11 çok değiştirdi işi. Ondan sonra insanların düşüncesinde de bir değişim oldu. O zamana kadar yani insanlar yardımcı oluyordu. Yani kabulleniyordu arkadaşlarınız, çevreniz daha büyüktü ama 11 Eylül'den sonra insanlar değişmeye başladı sanki ya da yükselmeye başladığınız zaman zorlar burada her şey,...Yüksek eğitilmiş olduğunuz zaman sizin bir yere gelmenizi istemezler.

Serap'ın bu ifadeleri literatürde Hollanda'da özellikle 11 Eylül saldırılarıyla başlayan göçmenlere yönelik dışlayıcı sürece yönelik örnek niteliğindedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Avrupa ülkelerinin çoğuna göre İslam'a yönelik toplumsal güvensizlik Hollanda'da daha güçlü bir biçimde açığa çıkmıştır (Prins, 2002). Hollanda toplumunun farklı kültürlere açık olup olmadığı bağlamında soruyla ilgili olarak Burcu (22) şu şekilde düşüncelerini paylaşmıştır:

Yani mesela Çin'e gidenler söylüyorlar, çok güzeldi falan filan çok beğendim. "Ama her şeyi yiyorlar ya, çok pisler," falan gibi öyle yorumlar da yapıyorlar. Tayland'a gidiyorlar. Öyle çok güzel giysiler falan ama aynı anda ama çok nasıl söyleyeyim, "It was very weird". Bizim kültürümüz daha iyi sanki, yani biz daha iyiyiz gibilerinden yani. Yani nasıl anlatayım?... Mesela bu olmuş. Sosyal medyadan bazen öyle videolar paylaşıyorlar işte elleriyle yemek yiyenler. "Ay bu ne pis insanlar, gerçekten öyle mi falan," diyorlar. Ama bu onların kültürüdür. Saygı duymuyorsun, onu kabul etmiyor. Yani sadece kendi kültürünü kabul ediyor,...Sanki çok açık olduklarını söylüyorlar ve öyle. Güliyorlar başkalarına. Ama hiç de öyle değiller aslında.

Burcu'nun anlatısında geçen başka kültürlere saygı duymamak ve Hollanda kültürünün daha iyi olduğunu vurgulamak, Hollanda'da kültürel üstünlükle (de Leeuw ve van Wichelen, 2014) ilişkili bir yaklaşımın göstergesi olarak yorumlanabilir. Saha araştırması COVID-19 dönemini de içine aldığından katılımcılar pandemiyle ilişkili olarak Müslümanlara olumsuz tepkilerin yöneldiğini de ifade ettiler. Örneğin camilerin kapatılması gerektiği, insanların camiye gidip namaz kıldıkları için hastalığın yayıldığı yönünde tartışmaların olduğu belirtildi. O dönem camide gönüllü olarak çalışan Simge (46) şöyle söyledi: "Camiler kapatılsın hastalık yayılıyor denildi. Gelip bakabilirsiniz, dedik biz de". Başka katılımcılar da sadece çevrimdışı ortamda değil çevrimiçi ortamda da bu dönemde camilerin ibadete açık olmasıyla ilgili tepkilerle karşılaştıklarını belirttiler. Ancak kiliselerin de bu dönemde açık olduğu, dolayısıyla camilerde de insanların maske ve mesafe gibi kurallara uyarak ibadetlerini yapmalarını bir hak olduğu ifade edildi. Pandemiyle ilişkili olarak ayrıca hastanelerdeki yabancı sayısının çok fazla olduğu yönünde medyada ve kamusal söylemde çeşitli tartışmalardan söz edildi. Bununla ilgili olarak Serap (46) şu açıklamayı paylaştı: "Özellikle yabancıların bol olduğu şehirlerde Rotterdam, Amsterdam. Burada hastalık çok yaygın. Hastaneye alınanların çoğu yabancı. O yüzden onlara çok kızanlar oldu... Geert Willders hepsini yollasın kendi ülkesine, diyorlar. Yani böyle şeyler yaşıyorsunuz". Aşırı sağcı Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geert Wilders'ın o dönemde Batılı olmayanların hastaneleri işgal etmesi nedeniyle yerli Hollandalı hastaların sağlık hizmetlerinden yararlanamadığını ifade etmesi etnik azınlıklara yönelik olumsuz yaklaşımlara neden olmuştur (BBC, 2020). Bir başka katılımcı Sibel (31) iş başvurularında özellikle alkol kullanımıyla ilgili Müslümanlara soru yöneltildiğini ve alkol kullanmamanın işe alımları olumsuz etkilediğini paylaşırken bunun özgürlüklere karşı bir uygulama olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Mesela bir iş arkadaşımın geçen görüşmesi vardı. Diyor ki hep Hollandalılar çalışıyordu, hiçbir Türk yoktu. Ve bana ilk sordukları şey, çünkü bir iş yerini hani yeni bir personel aldığında bakarsın ya hani bizim takımımız var ama sende uyum sağlayabilecek misin gerisiyle? Bu çok önemlidir ve çocuğa ilk sordukları soru, sen alkol kullanıyor musun? Sen Türk'sün diye soy ismin farklı diye rengin farklı diye... Bunu nasıl değerlendiriyorlar biliyor musun, bizim için bu önemli. Sen o zaman çünkü bize ayak uyduramazsın. Ve biz iş kurduğumuz kişilerle de onların gönüllerini hoş etmek için ne bileyim, cuma günleri filan hadi gelin kutlayalım bunu diyorlar, çıkıyorlar ya da yemeğe gidiyorlar. Sen orada kola içersen olmuyormuş yani orada illa bir şey tokuşturman gerekiyormuş, içinde de alkol olması gerekiyormuş. Çok saçma! Bir insan belki sağlık

nedenlerinden dolayı içmiyor olabilir. Ve hani biz burada Hollanda'da özgür değil miyiz? Nerede o özgürlük?

Sibel bahsettiği bu durumun çok yaygın olduğunu ve iş görüşmelerinde özellikle Müslümanların bu durumla karşılaştığını belirtmiştir. Katılımcılardan bazıları da Müslüman olmaları bağlamında kendilerini Suriyelilerle özdeşleştirdikleri için Hollanda'da Suriyelilere ve Ukraynalılara yönelik farklı muamelenin temelinde dini farklılıkların etkili olduğundan hareketle çifte standartların varlığına işaret etti. Örneğin Serap (46) bu konuda şu açıklamayı yaptı:

Şimdi mesela Ukraynalılardan dolayı çok fark ettik, yani yabancı düşmanlığı olduğunu. Mesela bizim kaldığımız bölgeye Suriyeliler çok geldi. Suriyelilere yardım eden çok azdı ama mesela Ukraynalılar geldi. Ukraynalılar geldiği an aile hekimlerinden gönüllüler istediler. Bunlara bakmak için hemen yani 1-2 hafta içerisinde bir ekip oluştu. Onlara özel sağlık konusunda yardımcı olmak için. Bizim üst dernekler hemen bir plan hazırladılar. Onlara nasıl yardımcı olabiliriz diye. Bir bölgede bütün bir semti onlara ayırmışlar. Yani semt hazırlamışlar. Yeniden oluşan bir semt ya bakıyoruz mesela özellikle İslam ülkelerinden gelen Faş'tan, Suriye'den o tür ülkeden gelen insanlara ikinci sınıf muamele yapılıyor. Çünkü hiçbirine yardımcı olunmadı. Yani ev bulmakta zorlanıyorlar... Ukraynalılar geldiğinde herkes evine aldı. Ukraynalıları yani evine alanlar oldu,...Bunu Suriyelilere kesinlikle yapmazlar. Çünkü benimsemiyorlar insanlar,...Hani Ukraynalılar ve kendilerine benzeyen insanlar birinci sınıf vatandaş, diğerleri ikinci sınıf vatandaş. Söylediğiniz zaman bunu gerçekten çok ters tepki alabiliyorsunuz ama bu böyle yani, ortada. Söylesen, kesinlikle kabul etmezler. Ama yani uydurulan bir şey değil, yani nasıl oluyor da bazı insanlar 5-6 yıl o kamplarda bekliyor, vizesini oturumunu almak için ama Ukraynalılara bir semt yapıyorsunuz. Hani bizim verdiğimiz vergilerden yapılan bir şey. İkinci sınıf vatandaş olarak görüyorsunuz bazen.

Hoşgörü Hollanda kimliğinin ayırt edici bir özelliği ve Hollanda istisnacılığının önemli bir unsuru olarak öne sürülür (Bracke, 2011). Ancak katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Hollanda'nın özgürlükçü, hoşgörülü ve liberal bir ülke olarak imajında sorunların ve yanlışların olduğu görülmektedir. Uygulamada özellikle etnik azınlıklara yönelik çifte standartların varlığına ve COVID-19'la ilişkili olarak camiler bağlamında dile getirilen tepkiler özgürlükler bağlamında temel sorunlara işaret etmektedir.

Kültürleşme ve Sınırlar: "Siz Ne Kadar Entegre Olmuşsanız da Kabul Edilmiyorsunuz"

Katılımcılar Hollanda'ya uyum sağlamakta bir problem yaşamadıklarını, Hollanda'da yaşamaktan memnuniyet duyduklarını ifade ederken

bazı durumlarda kendilerine yönelik “dayatma” olarak adlandırdıkları durumlardan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Örneğin ikinci kuşaktan, kendisini feminist olarak tanımlayan ve kadın hakları odaklı aktivist çalışmalarıyla bilinen İnci (51) Türk Müslüman kadınlara dayatılan bir rol model olduğunu ve bunun tam anlamıyla “asimilasyon modeli” olduğunu açıkça ifade etmiştir:

Siz yabancıysanız özellikle de Müslümansanız Faslı veya Türkler, ayrımcılığın en büyüğü burada. Ethno religious discrimination deniyor, ethno religious penalties deniyor. Penalty yani bir cezası var bunun. İstenilmiyorsunuz, siz ne kadar entegre olmuşsanız da kabul edilmiyorsunuz. Ben hem Hollandalıyım hem Türk’üm hem Müslüman’ım bu benim kimliğim ve bir melting pot oldu. Çok da güzel yaşayabiliriz. Yok diyorlar. Yani böyle demiyorlar da bunun bir gizli şeyi var. Hayır diyorlar. Biz hangi modeli kabul ediyoruz biliyor musunuz, diyorlar... Asimilasyon modeli veriyorlar. Bu Hirsi Ali’yle başladı... Yani biz istemesek de bunu zorla dayatıyorlar...Biz model istemiyoruz. Biz en başta bir insanız, biz insan evladınız ama kökenimiz Türk, Müslümanlık’a inanıyoruz, inmayan varsa kendisi bilir. Herkesin vicdan özgürlüğü vardır.

İnci, tek bir kimliğe bağlı kalmadan, çoklu kimliklerinin (Türk, Hollandalı, Müslüman) bir arada kaynaştığı ve uyumlu da olabileceğine dair bir söylemsel alan açtı Katılımcılara doğrudan asimilasyonla ilgili soru yöneltilmediği halde kendilerinin bu konuda açıklama yapmaları ve açıkça asimilasyon sözcüğünü kullanmaları Hollanda’da asimilasyonist söylem ve politikaların görünürlüğüne de işaret etmektedir. Örneğin sivil toplum temsilcisi Büşra (61) Türklerin asimile olmadığını vurgulamıştır:

Şu ana kadar entegrasyon olmadı deniyor. Hayır, asimile yapamadılar Türkleri, çünkü Türkler Hollanda’nın kültürünü iyi biliyorlar. Yani bu dünyada yaşıyorlar. Yani aramızda o kadar çok büyük kültür farkı yok. Ben bir Hollandalı gibi olamam, düşünemem. Benim bir etnik kimliğim var. Etnik kimliğimden ben de gurur duyuyorum ama demek değildir ki karşımdakini anlamıyorum. Karşımdaki beni anlamak istemiyor.

Büşra’nın göçmenlerin entegrasyonunun başarısız olduğu şeklindeki kamusal söyleme karşı çıkması ve aslında kendilerine yönelik talebin asimilasyon olduğunu vurgulaması önemlidir. Yine Büşra’nın ifadelerinde dikkat çeken bir diğer nokta azınlıklar entegrasyon için çaba gösterirken, ev sahibi toplumun göçmenlere yönelik anlama çabasının olmadığıdır. Entegrasyonun yükümlülüğü yalnızca göçmenlere yüklenemez. Bu noktada karşılıklı anlama çabası gruplar arasında öne çıkan en temel unsurdur. Ayrıca Büşra’nın “asimile yapamadılar” ifadesi de Hollanda’da son yirmi yıldaki asimilasyonist eğilime yönelik bir işarettir. Bir başka katılımcı Fatma (58) ise kültürel ve dini farklılıkların Hollanda norm ve

değerleriyle çatışıyormuş gibi değerlendirildiğini, oysa burada bir yanlış anlama olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Şimdi mesela Hollanda anayasasında en önemli olan şey saygı... Normlar var. Bir de değerler var. Normlar tabii ki değerlerden kaynaklanır. Onun bir şeyidir, göstergesidir ama sizin toplumunuzda onun göstergesi farklı olur. B toplumunda farklı olur işte. Kimisi karşısındakine merhaba derken elini sıkar. Öbürü başka sebeplerden dolayı işte atıyorum elini kalbinin üstüne koyar ya da işte başını eğer vs. Ama o size saygısızlık yaptığı anlamına gelmez. Yine o size bunun saygısından dolayı yapıyordur... Ama işte görüyorsunuz işte bir imam elini vermedi bakana. “İşte siz bizim değerlerimize uymak zorundasınız”. İşte orada bir kafa karışıklığı oluyor. Bazen bunlar karıştırılıyor ve dolayısıyla toplumdaki büyük kısım şey diyor. “Yani siz yabancısınız ya da farklısınız. Dolayısıyla ben buranın hâkimi benim, dolayısıyla sen benim değerlerime ve işte normlarına uyuyacaksın. Ama ben zaten biz senle ben esasında aynı değerlere hani saygı da ortak bizim şeyimiz dediğinde o işte fazla şey yapılmıyor. Bazen bunu politikacılar da şey yapıyorlar, sebep oluyorlar”

Fatma saygının etnik azınlıklar için de önemli bir değer olduğunu, ancak çatışmanın kültürel ve dini farklılıklara karşı anlayış eksikliğinden kaynaklandığını vurgulamıştır. Fakat Fatma'nın ifade ettiği gibi, “Siz bizim değerlerimize uymak zorundasınız” yaklaşımı, ya da “Siz yabancısınız” şeklindeki karşı çıkışlar asimilasyonist ve dışlayıcı söylemin göstergesidir. Bu kadınların çoğu Hollanda'ya uyum sağlamakta bir problem yaşamadıklarını, kendilerini toplumun bir parçası olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Ancak etnik azınlıklarla ilgili toplumda bir olay olmasından korku duyduklarını çünkü böyle zamanlarda daha güçlü bir biçimde ötekileştirmeye maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin Merve (48) bununla ilgili şunu paylaştı:

Ben bu toplumda ayak uydurduğum sürece ve bir toplumsal sıkıntı, problem ya da işte sosyal medyayı etkileyen bir problem olmadığı sürece bu toplumun bir parçasıyım. Ama ne zaman ki sosyal medyada, bir şey olsun işte bir seçim olsun ya da bir olay olsun. O zaman bunlardan biri olmadığımızı çok net bir şekilde görebiliyoruz. O zaman ötekileştiriliyoruz yüzde yüz,... Özellikle Türk toplumuna karşı olmasa bile genel olarak herhangi bir olay, kişisel değil de bir olay olduğu zaman bu olayın Müslümanlara faturası kesildiğini ve bu faturanın artık şu toplum bu toplum değil de genel olarak “sizler” olarak damgalandığı zaman zaten Türkler de direkt onların içerisinde.

Günah keçisi olarak Müslümanların hedef gösterilmesi, Hollanda'da Müslümanlara yönelik güçlü tepkisel söyleme işaret etmektedir. Dikkat çeken noktalardan birisi de bu kadınlar toplumun bir parçası olduklarını

düşünmekle birlikte aidiyet noktasında zayıf bağ geliştirmiş olmalarıdır. Örneğin Hollanda kültürüne dair aidiyet hissi duymadığını Hülya (22) şu şekilde ifade etti:

Kültür olarak hissetmiyorum. Mesela onların özel günlerinde...Onlar özel günlerinde bazı şeyleri kutluyorlar. Ben onlara hiç ait hissetmiyorum. Mesela geçen 2 gün önce “Kralın Doğum Günü”ydü. Herkes dışarda eğlendi daha çok Hollandalılardı. Ben hiç kendimi oraya ait hissetmedim. Gitmedim de evde oturdum. Öyle şeyleri de kendime ait hissetmiyorum. Hani kültür olarak hissetmiyorum ama burada doğdum, büyüdüm. Sadece o. Buraya alıştım.

Hülya'nın kültürel geleneklerle bağ kuramamasının Hollandalı olarak toplumda kabul edilmemesi ve yabancı olarak tanımlanmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Zira kendisi bununla ilgili olarak “Ben zaten burada kendimi Hollandalı hissetmiyorum. Burada doğdum ama ben kendimi Türk hissediyorum. Burada beni, bizi mesela yabancı gösteriyorlar,” açıklamasını yapmıştır. Hollanda vatandaşı olmalarına rağmen ikinci nesil bu kadınlara yabancı muamelesi yapılması, topluma katılımı güçleştirmekte ve kendilerini kültürel anlamda soyutlamalarına neden olmaktadır.

Yerli Hollandalılarla İlişkiler

Batılı ülkelerde İslam ve Müslümanlar üzerine yapılan araştırmalar bu grubun kültürel ve dini farklılıkları nedeniyle ulusal düzlemde giderek dışlandığını göstermektedir (Ghorashi vd., 2018) Özellikle kadınlar için başörtüsü ayırt edici bir sembol olarak sosyal ilişkiler ve iş yaşamında önemli bir belirleyicidir. Müslüman kadınlara yönelik özgürleşememiş, itaatkâr ve ezilen gibi kalıp yargılar da bu kadınların toplumla olan ilişkilerinde olumsuz yaklaşımlara neden olmaktadır. Kalıp yargıları yıkmak bağlamında çalışmalar yaptığını belirten fotoğraf sanatçısı Gizem (31) Müslüman kadınlara yönelik yaklaşımı şu şekilde açıkladı:

İnsanlar genellikle Türk kadınları veya Müslüman kadınları çok ciddiye almıyorlar... Bir kariyer yapma veya kariyerin olduğuna şaşırıyorlar...O şaşırma aslında beklentinin düşük olduğuna dair bir sinyal aslında...Ve ben aslında biraz gençlik yıllarımda ona karşı böyle bir şeyim oldu. Böyle bir, hani ben göstereceğim onlara, ben öyle birisi olabilirim diye. Ama fark ettim ki çok da değişiyor bir şeyler.

Gizem gibi Hollanda'da doğmuş, ülkede eğitim görmüş, iyi entegre olmuş kadınlar, etnik kimliğini ve dini inancından dolayı ciddiye alınmadıklarında, kabul görebilmek için daha fazla emek sarf etmek durumunda kalabiliyorlar. Ancak bu kadınlar daha fazla emek gösterecekleri de yine de beyaz Hollandalılar tarafından tanınmamaktadırlar ki Gizem de

sonunda hiçbir şeyin değişmediğinin altını çizmektedir. Başarılı ve iyi entegre olmak, hiçbir biçimde toplumda tanınmayı beraberinde getirmektedir. Zira kamusal tartışmalarda İslam ve Müslümanlar ulusal kimliğe ve kültüre zarar verenler olarak sunulmaktadır (Gijsberts ve Lubbers, 2009). Ayrıca çoğu Batı Avrupalı, Müslümanların yaşam biçimlerini kendi yaşam tarzlarına uyumsuz olarak algılamaktadır (Pew Research Center, 2005). Bu algılama biçimi iki kültür arasında biz ve onlar ayrımını besleyen bir unsurdur. Bu ayrıma zaman zaman Türk toplumunun da katkıda bulunduğu, Hollandalıları da ötekileştirdikleri görülmektedir. Bu noktada bazı katılımcılar gündelik yaşamda yerli Hollandalılarla ilişkilerinin oldukça mesafeli olduğunu belirtmiştir. Örneğin Sibel (31) bu durumu şöyle açıkladı:

Daha çok Türklerle takılıp Türk restoranlarına gitme var. Hatta geçen biri bana şey dedi. “Benim çok dikkatimi çekti. Bu Türkler neden hep Türk restoranlarına gidip yemek yiyorlar?” Bizim Türklerde de var gerçekten. Açık değiller, yani şu kültürü biraz öğreneyim, şu adamlar neymiş, yok. Ama mesela geçen hafta expat biriyle konuşuyordum o da şey dedi: “Ya bu Hollandalılar niye bizi içlerine almıyorlar?” Çok güzel bi bir şey söyledi. Doğru, Hollandalılar o ilk başta dediğim vardı ya hani ben kültürü. Herkes kendine yaşadığı için hiçbir şekilde bu da entegre olsun, birlikte yemek yiyelim. Adamların kültürü yok zaten, neyi öğretecek de bize o da ayrı bir şey. Biz mesela misafirimiz geldiğinde öğrensin, yesin, tadına baksın, sevsin o kadar çok kültürümüzü tanıtmaya meyilliyiz ki adamlarda o yok. Çünkü adamların kültürü yok. Kendilerine monoton bir hayat seçmiş. Onlar ailelerinde de öyleler, kendi annelerine, babalarına da öyleler, anneleri babaları da çocuklarına karşı öyle. Yani bu, sırf sadece yabancılara yapılan bir şey de değil ama o yüzden de entegre olmuyorlar, onlarda da var bizde de var.

Sibel’in ifadeleri entegrasyonun tek taraflı bir yaklaşımla mümkün olamayacağını, ev sahibi toplumların da yükümlülükleri olduğunu vurgulamaktadır. “Hollandalılar bizi niye içlerine almıyorlar?” şeklindeki yakınma, entegrasyonun sınırlı ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmeyeceğine işaret eder. Öte yandan Sibel’in sözleri iki kültür arasında karşılıklı bir ötekileştirme olduğunu da göstermektedir. “Onların kültürü yok” şeklindeki yaklaşımı Hollanda kültürünü yok saydığını ya da bu kültüre karşı önyargılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Sibel, COVID-19 döneminde arkadaşlık ilişkileriyle ilgili farkına vardığı durumu da şu şekilde açıklamıştır:

O dönem staj görüyordum. Staj yerimde de o şekilde soyutlandım. Yani tek başına evde çalışmak zorundasın ve benim hiç kimseyle, baktım iletişimim meğerse yokmuş. Hani komşularım var ama hepsi yabancı. Yabancı dediğim yani birisi yan tarafımda oturan Endonezyalı ama di-

ğerleri hepsi Hollandalı ve hiç kimse dışarıda mesela merhaba nasılsın, diye sorduğum kişilerden bir mesaj falan almadım.

Araştırmalar Hollanda kökenli insanların, Hollanda'daki diğer etnik gruplara kıyasla en az etnik teması sahip grup olduğunu bildirmektedir (Crul vd, 2012). Etnik gruplar arası temas, önyargıyı azaltırken, aynı zamanda yapısal entegrasyon için de çeşitli fırsatlar yaratır (Kraus ve Crul, 2022). Örneğin göçmenlerin kamu hizmetleri ve diğer kaynaklara erişimini destekleyen sosyal ağlar geliştirmelerine yardımcı olur (Spicer, 2008). Ötekileştirme ve ayrımcılık birbirleriyle temas ve etkileşim kurma fırsatını da baltalamaktadır (Kraus ve Crul, 2022). Bu bağlamda bazı katılımcıların etkileşim ihtiyacını yerli Hollandalılardan ziyade Faslı, Çinli gibi diğer etnik azınlıklarla giderdiği görülmüştür. Örneğin Burcu (22) şu şekilde açıklamıştır:

Yani arkadaşlarıma baktığımda, pek Hollandalı arkadaşım da yok. Hele hele yani ben öyle beyaz bir mahallede yaşamama veya beyaz okula gitmeme rağmen hep arkadaşlarım Çin, Faslı, Türk oluyorlar. Niyeye? Çünkü bizim kültürümüz daha yakın. Belki bir iki kişi var onlar Hollandalı ama onlar da yani bizim bildiğimiz Hollandalı gibi değil, biraz böyle alternatif tipler.”

Kültürlerin açıklığı konusunda Hollanda'ya pandemi dönemi başlarında göç eden Zerrin (36) de şu açıklamayı paylaştı:

Komşuluk ilişkisine de girmiyor. Mesela seni o duvarlardan içeri sokmuyor gibi bir düşüncem var, ... Ben kendim kendi işimi yaptığım için bir iş yerine gidip bir Hollandalı'yla hiç yüz yüze gelmiyorum. Hollandalılarla karşılaştığım yer komşular ve market, öyle yerler işte, köpek gezdirirken falan. Kesinlikle hiçbir şekilde şey yapmıyorlar. Komşuluk ilişkisi kurmuyorlar bizimle. Ama tabii ki sokakta gördüklerinde günaydın diyorlar. Güler yüz gösteriyorlar. Ama, onun dışında hiçbir şey, bir ilişkileri yok.

Yukarıdaki veriler yerli Hollandalılar ile Türk topluluğu arasında temas ve etkileşimin az olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcıların bazıları gündelik yaşamda ilişkilerde beyaz Hollandalılarda üstünlük hissini ifade etmiştir. Örneğin Melisa (20) şöyle bir açıklama yapmıştır:

Başka kültürleri de içine almış bir ülke Hollanda. Fakat burada kültür ayrımı da yapılıyor. Avrupalılara karşı yaklaşımlarıyla Avrupalı olmayan insanlara karşı yaklaşımları farklı... Batılı insanların böyle bir şeyi olduğunu düşünüyorum, kendilerini üstün görüyorlar. Çünkü kendilerine karşı iyiler. Belçikalılara karşı iyiler, İtalyan, İspanyalı. Onlara karşı çok çok iyiler, çok samimiler, çok severler. Fakat Balkanlardan öteye Doğuya doğru gittiğinde her şey çok egzotik.

Batı ve Batı-dışı arasındaki temel ontolojik ayrımın sosyal ve kültürel inşası tarafından çağdaş ötekileştirilme söylemi kurulmaktadır (Prasad ve Prasad 2002, 61). Zira etnik öteki mutlak farklı olmanın yanı sıra etnik Batılı benlik normundan da aşağı görülür (Ghorashi vd., 2018). Bu nedenle göçmenler aşağı görülme durumu ve farklı muameleye gündelik yaşamlarında maruz kalırlar ve bu bu durum onların topluma katılımlarını olumsuz etkilemektedir. Melisa'nın da sözlerinde tam olarak karşılığını bulan bu ayrımdır. Bir başka katılımcı Sibel (31) ise yaşadığı ötekileştirmeyi şöyle açıklamıştır:

Eğer her girdiğin ortamda saçının rengiyle, gözlerinin rengiyle sorular alıyorsan sürekli yeni bir ortama girdiğinde yeni bir arkadaşlık edindiğinde yeni bir iş ortamı olsun, okul ortamı olsun herhangi bir yer. Bu sorular sana yöneldiği müddetçe sen kendini nasıl güvende ve Hollandalı, ben buraya aitim filan,.. Adamlar zaten seni ötekileştiriyor. Sürekli aradaki farkı sana hatırlatıyorlar. Ve bunu da zaten şirketlerinde görüyorsun. Çalıştırdıkları elemanlarda. Seni aralarına almamak için yüksek pozisyonlara koymamak için ellerinden geleni yapıyorlar,... Onlar bizden daha üstün, o hissiyatı babam hep veriyordu. Biz yabancıyız, yabancı uyruklu olduğumuz için biz onlardan her daim daha alçağız. Onlar bizden üstün. Onlara kendimizi beğendirmemiz gerekiyor. Yani bu psikolojiyle. O yüzden zaten hep onların suyuna gitmen gerekiyor. Altan alman gerekiyor bence, susmamız da bundan.

Birinci kuşağın çocuklarına ve torunlarına Sibel'in ifade ettiği gibi "Onlar üstün biz alçağız" şeklindeki yaklaşımı da ötekileştirme ve dışlanmaya yönelik pasif tavrı beraberinde getirdiği söylenebilir. Katılımcılar, birinci kuşak anne babalarının kendilerine göre hollanda toplumunda daha fazla zorluk ve dışlanmayla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Sibel'in analtısında görüldüğü üzere, birinci kuşağın özellikle dil konusundaki yetersizlikle ve uyum sağlamada karşılaştıkları zorluklarla mücadele etme biçiminin yani sessizliğin torunlarına ve çocuklarına aktarıldığı görülmüştür. Katılımcıların çoğunun yerli Hollandalılarla sınırlı ilişkileri olduğu gözlemlenmiştir. Mesafeli ve sınırlayıcı ilişkiler Hollanda toplumu ve kültürüyle duygusal bağ kurmalarını güçleştirmekte, entegrasyonu güçleştirmekte ve iki kültür arasında etkileşimi olumsuz etkilemektedir.

Türk Etnik Kimliğine Dair Önyargılar

Katılımcılara Türk etnik kimliğine yönelik ne tür önyargılarla karşılaştıkları ve bu önyargılara maruz kalmanın kendilerini nasıl etkilediği sorusu yöneltilmiştir. Örneğin Hülya (22) şu açıklamayı yapmıştır: "İşte dil konusunda direk Türk'sün, senin dilin de iyi değildir. Ya da bazen şey diyorlar. Türkler çok sinirli falan. Yani daha çok erkeklere öyle diyorlar,

kızlara değil de. Ha şeyi sürekli işte siyaset konusunda Erdoğancılar. Siz herhalde onu dinliyorsunuz. Sadece Erdoğan biliyorlar”. Yalnızca Türkler değil, Faslı ve İranlı gibi diğer etnik azınlıklar da Hollandalılardan Hollandacayı iyi konuşamama ile ilgili sürekli eleştirilere maruz kalmaktadırlar. Bu noktada Bjornson’ın (2007) ifade ettiği gibi “Hollandaca dil becerilerinin fetişleştirildiği” söylenebilir. Bir başka katılımcı Merve (48) özellikle önyargılarla ilgili şunu paylaştı:

Mesela birisi birini vuruyor, çatışma oluyor ya da işte bir maçlarda bir olay oluyor. Ya herhangi bir şey, toplumu etkileyen herhangi bir olay düşünürsek, taraflar söz konusu olduğu zaman. Ya da işte mesela bizim burada yaşadığımız birkaç sefer böyle bir olaylar yaşandı. Geçen sene çok iyi tanınan bir gazeteci öldürüldü. Ve bu gazeteci öldürüldüğünde hep herkes bütün yabancılar kalbinin artık sıkışmaya başladığı vakitler oluyor. Çünkü inşallah bir yabancı değildir olayına dönüşüyor. Çünkü o zaman “onlar” ve “biz” oluyoruz,...Hani kişisel olarak belki bazı şeyleri çok net yaşamıyorum ama maalesef öyle bir durum var toplumsal olarak. Ya şu seçimlerde bile hangi tarafı tuttuğun çok önemli bu toplum içerisinde,... Sen bir Erdoğancı isen geri kafalı gibi gözükebiliyorsun. CHP’liysen daha aydın görüşlü. Irkçılık mıdır bu? Evet. Ön yargı. Ya ondan ya bundan olacaksın ya bundan olursan benden değilsin, bundan olursan benden olabilirsin.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’la ilişkili doğrudan bir soru sorulmamasına rağmen katılımcıların Erdoğan’dan sıklıkla bahsettikleri görülmüştür. Zira bu konu Hollandalılarla aralarında bir gerilim ve tartışma unsuru yaratmaktadır. Ayrıca saha araştırmasının yapıldığı dönem, Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimleri dönemine denk geldiğinden bu dönemde katılımcılar özellikle kendilerine hangi adaya oy vereceklerinin Hollandalılar tarafından kendilerine sıklıkla sorulduğunu belirtmişlerdir. Erdoğan yanıtı muhafazakar ve gerici olarak değerlendirilmeyi, Kılıçdaroğlu yanıtı ise modern ve aydın olarak etiketlenmeyi beraberinde getirmektedir. Ayrıca Erdoğanı desteklediklerini ifade ettiklerinde, yerli Hollandalılarla ilişkilerinin olumsuz seyrettiğini ifade etmişlerdir. Örneğin Sibel (31) bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etti:

Erdoğan’la ilgili. Gerçekten Hollandalı iş arkadaşım onun diktatör olduğu ve bu şekilde yorumlar yapmıştı. Ben de o an öyle bir his duydum yani. Benim Türkleri şu an biraz sanki korumam gerekiyor ya da ne bileyim bir şeyler söylemem gerekiyor ya da ne bileyim Erdoğan’ı korumak değil asla. Ülkemi korumak hissettiğimi ya da Türkleri koruma çünkü Türkler aynı değil ya da ne bileyim işte Türkler hakkında buradaki Türkler hakkında konuşulduğunda da Hollandalıların buradaki Türkleri işte daha aşağılayıcı baktığında filan şey yapabiliyorum o zaman diyebiliyorum, “Ya ama sen bir Türkiye’ye gitsen orada Türkler çok farklı” diyorum. O yüzden bütün Türkleri de kıyaslamamak gerekiyor.

Aktivist İnci (51) ise özellikle Türk kadınlarına yönelik toplumda ve medyada karşılaştığı kalıp yargıların olumsuz olduğunu belirtti: “Türk kadını aciz, dayak yiyen, victim zihniyetinde, victim consciousness, kurban zihniyetinde” Üniversite öğrencisi ikinci kuşak Burcu (22) da şöyle bir açıklama yaptı:

Cahil olduğumuzu falan düşünüyorlar. Sanki bizim aklımız yok. Yani Hollanda’yı kötü bir ülkeye dönüştürüyoruz falan. Yani Türk olduğunu bildiği zamandan itibaren hemen yani sana suç atmaya çalışıyorlar. Ben de onu pek anlamıyorum. Çünkü ben iyi bir okula gittim yani bana niye suç atıyorsun? “Ama işte siz Türkiye’de böyle. Erdoğan şöyle, sizin politika durumun, yani sen demokrasiden ne anlıyorsun?” Tabi ki mesela coğrafya derslerini pek severim. Hem sosyolojik hem de şey açıdan bakıyoruz doğadan. Ama politikayla alakalı konuştuğumuz an, yani ben de yorum yapıyorum. Ama o zaman geliyorlar hemen, “Sen ne biliyorsun demokrasiden. Kendi ülkene geri dön. Siz onu önce iyi yapın da o zaman sonra geri konuş,” gibi bir algı var insanlarda.

Türk kimliğiyle ilgili olarak katılımcıların çoğunun dile getirdiği cahil olarak algılanma ve demokrasiden uzak gibi kalıp yargılar Türk etnisitesini Ghorashi’nin (2024) sosyokültürel algılama olarak nitelediği, yani göçmenleri sosyokültürel açıdan öteki olarak görme olarak tanımladığı duruma tekabül etmektedir. Bu şekilde bir yaklaşım göçmenler ile Hollanda toplumu arasında duygusal bağın gelişmesini de olumsuz etkilemektedir (Ghorashi, 2014). Burcu’nun ifade ettiği kalıp yargılar, Türk kökenli göçmenlere Hollanda’da aynı zamanda toplumun üyesi olarak yaklaşılmadığı ve bu yönde uygun bir muamele görmedikleri anlamına gelmektedir. Özellikle medyada da kasıtlı bir biçimde Türkiye ya da Müslümanlarla ilgili olumsuz haberlerin yer aldığı belirtilmiştir. Örneğin Hülya (20) şöyle ifade etmiştir: “Bir haber çıktığında yani Müslümanlarla alakalı ya da Türkiye’yle alakalı siyasi de olabilir, fark etmez, burada biraz hemen negatif tarafını görmeyi de istiyorlar. Hani biraz daha ya algı yaratmak isterler ya da medya sadece o kötü tarafı gösterir.” Bir başka katılımcı Esmâ (45) medyada etnik azınlıklarla ilgili haberlere dair şunu belirtti:

Yani hep öyle, hep negatif. Haberlere dikkat et bak. Mesela şu önümüzdeki bir ay haberlere bak Türkiye’yle ilgili. Türkiye’nin yaptığı iyilikleri de Türkiye’ye yazmıyorlar. Başka ülkelere yazıyorlar. Esas öyle, yani medya çok şey, yabancılarla ilgili de mesela hep negatif açıdan bakıyorlar. Mesela yabancı bir şey yaptı mı terörist, radikal. Hemen öyle damgalıyorlar ama Hollandalı yaptı mıydı? Kafası karıştı, psikolojik sorunları vardı hep öyle.

Medyanın manipüle edici, çifte standartlara dayalı ve etnik azınlıklara yönelik damgalayıcı yaklaşımı da bu kadınların Hollanda toplumu

ile kendileri arasında sınırlar yaratmasına neden olmaktadır. Ayrıca zaten toplumda etnik kimlikleri ve inançları nedeniyle dışlanan ve kabul görmeyen bu grupların medyada da ötekileştirilmeleri ve olumsuz temsilleri, topluma katılımlarını güçleştirmekte ve Hollanda toplumuna dair önyargı geliştirmelerine neden olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Hollanda'daki son yıllardaki gelişmeler bağlamında çokkültürlülükten asimilasyonist politikalara geçiş sürecinde uyum, kültürleşme, Hollanda toleransı gibi konularda Hollanda'da yaşayan Türk kökenli kadınların bakış açılarını yansıtmak amacıyla deneyim ve anlatılarına başvurulmuştur. Hollanda geçmişte çokkültürlü politikalarıyla önce çıkan ve hoşgörülü bir ülke olarak bilinirken son yirmi yılda asimilasyonist politikalarla ve hoşgörülü imajdan uzaklaşması ile tanınmaktadır. Özellikle ülkedeki Türk ve Faslı göçmenlerin İslam dinine mensup olmaları, İslam'ın Hollanda'nın norm ve değerleriyle çeliştiği varsayımı ve entegrasyon için bir tehdit unsuru olarak görülmesi, burada yaşayan Müslümanların pek çok açıdan daha dezavantajlı bir biçimde konumlanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın sonuçları katılımcıların Hollanda toplumuna entegre olduklarını düşünmelerine rağmen kendilerine “yabancı” ve “öteki” muamelesi yapıldığını, toplumun bir parçası olarak kabul edilmediklerini göstermiştir. Kadınlar etnik kimlikleri ve inançları bağlamında gündelik yaşamda özellikle kalıp yargılara dayalı olarak mikro saldırganlıklara maruz kalmaktadırlar. Hollanda toplumu hoşgörülü ve özgürlükçü olarak tanınsa da etnik azınlıklar sosyokültürel açıdan öteki olarak algılanır. Bu nedenle katılımcılar her ne kadar Hollanda'da doğmuş, orada eğitim görmüş ve topluma uyum sağlamak için çaba göstermiş olurlarsa olsun Hollandalı olarak kabul edilmezler.

Çalışmanın önemli bir bulgusu beyaz Hollandalılar ile Türk topluluğu arasında etkileşim ve temasın oldukça az oluşudur. Bununla ilgili olarak Türklerin genellikle kendi gruplarıyla etkileşim içinde olduğu ve açık bir toplum olmadığı anlaşılmıştır. Ancak beyaz Hollandalıların da Türklerle temasının oldukça sınırlı olduğu, iki kültür arasında komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin gelişmemiş olması burada karşılıklı bir mesafe geliştirmenin ve temas azlığının varlığını doğrulamaktadır. Ayrıca ayrımcılık ve ötekileştirme de etkileşimi engelleyen önemli faktörlerdendir. Etkileşimin az oluşu, gruplar arası önyarguların sürdürülmesinde ve hatta pekişmesinde de etkili olabilmektedir. Kalıp yargılar da iki kültürün birbiriyle açık ve anlayışlı bir iletişim geliştirmesinin önünde bariyer işlevi görmektedir. Bu nedenle iki toplum arasında karşılıklı olumsuz duygular artmakta ve Türk topluluğuyla yerli Hollandalılarla arasında duygusal

bağın gelişmesine engel olmaktadır. Ayrıca çalışmanın bulguları COVID-19'un da göçmenlere ve Müslümanlara yönelik olumsuz yaklaşımlar bağlamında etkili olduğunu göstermektedir.

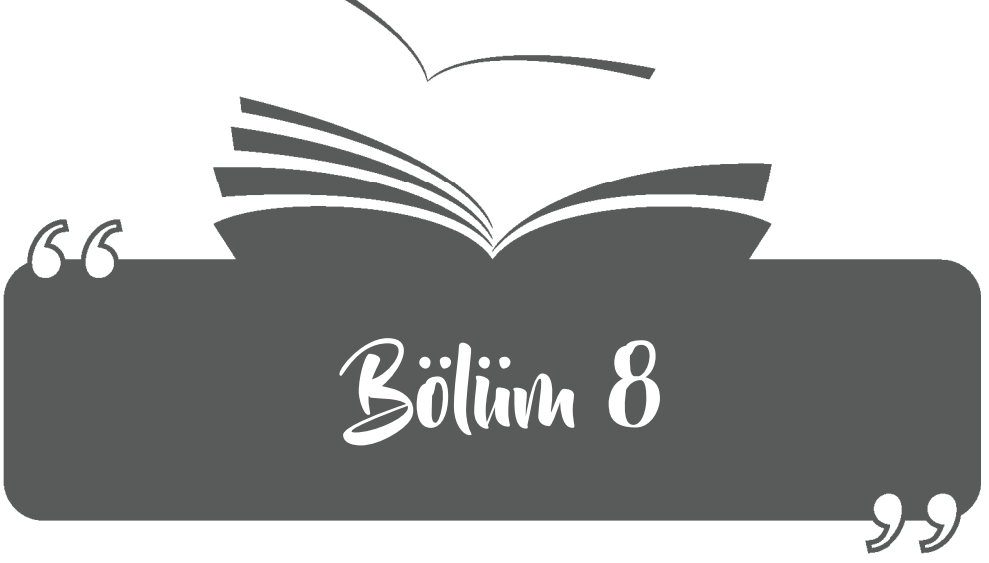
Hollanda'nın çokkültürlülükten asimilasyonist bir yöne doğru tavır almasının etkileri katılımcılar tarafından doğrulanmıştır ve açık bir biçimde bazı katılımcılar asimilasyondan söz etmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası Hollanda'da yabancı düşmanlığının görünür hale geldiği, devam eden süreçte etnik azınlıklara yönelik kamusal ve siyasi dışlayıcı söylemlerle bu yöndeki kamusal tartışmaların buna katkısı olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

- BBC (2020). Koronavirüs: Hollanda'da 'Yoğun bakımdaki COVID-19 hastalarının çoğu Batılı olmayan göçmenler' açıklaması tartışma yarattı. Retrieved from, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54522646>
- Backus, A. (2013). "Turkish as an Immigrant Language in Europe." In *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*, edited by T. K. Bhatia and C. R. William, 770-790. Malden, MA: Blackwell Handbooks in Linguistics.
- Bjornson, M. (2007). Speaking of Citizenship: Language Ideologies in Dutch Citizenship Regimes. *Focaal—European Journal of Anthropology* 49:65-80.
- Brown A. K. (2012). Trapped by Narcissism: A Disillusioned Dutch Society. *Macalester International* 30:22-46
- Bracke, S. (2011). Subjects of Debate: Secular and Sexual Exceptionalism, and Muslim Women in the Netherlands. *Feminist Review*, 98(1), 28-46. <https://doi.org/10.1057/fr.2011.5>
- Clarke, V. & Braun, V. (2017). Thematic analysis. *The Journal of Positive Psychology*, 12(3): 297-298.
- Crul, M., and J. Doornik. 2003. "The Turkish and Moroccan Second Generation in the Netherlands. Divergent Trends between and Polarization within the Two Groups." *International Migration Review* 37 (4): 1039-1064.
- Crul, M. (2016). Super-diversity vs. assimilation: How complex diversity in majority-minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42:1,54-68, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1061425>
- de Leeuw, M., and van Wichelen, S.(2014). "Institutionalizing the Muslim Other: Naar Nederland and the Violence of Culturalism." In *Dutch Racism*, edited by Ph. Essed and I. Hoving, 337-354. Amsterdam: Rodopi
- Devakumar, D., Shannon, G., Bhopal, S.S., Abubakar, I. (2020). Racism and discrimination in COVID-19 responses. *The Lancet*, 395, 1194, [https://doi.org/10.1016%2FS0140-6736\(20\)30792-3](https://doi.org/10.1016%2FS0140-6736(20)30792-3)
- Duyvendak, J.W., Engelen E., de Haan I. (eds) (2008). *Het bange Nederland. Pleidooi voor een open samenleving* [The Anxious Netherlands: A Plea for an Open Society]. Amsterdam: Bert Bakker
- Duyvendak, J.W., Scholten, P.W.A. Beyond the Dutch "Multicultural Model". *Int. Migration & Integration* 12, 331-348 (2011). <https://doi.org/10.1007/s12134-010-0161-5>
- Elias, A., Ben, J., Mansouri, F., & Paradies, Y. (2021). Racism and nationalism during and beyond the COVID-19 pandemic. *Ethnic and Racial Studies*, 44(5):783-793. <https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1851382>.
- Entzinger, H. (2006). 'Changing the Rules While the Game is on', in Michal Bodemann and G. Yurdakul (eds.), *Migration, Citizenship, Ethnos*. New York: Palgrave Macmillan, 121-44.

- Ghorashi, H., and van Tilburg, M. (2006). “When is my Dutch good enough?” Experiences of refugee women with Dutch labour organizations. *Int. Migration & Integration* 7, 51–70. <https://doi.org/10.1007/s12134-006-1002-4>
- Ghorashi, H. (2014). *Racism and “the Ungrateful Other” in the Netherlands*. In P. Essed & I. Hoving (Eds.), *Dutch Racism* (pp. 101–116). New York, Ny: Rodopi
- Ghorashi, H., Davis, K. E., & Smets, P. (2018). Epilogue: Reflections on belonging, otherness and the possibilities of friendship. In K. Davis, H. Ghorashi, & P. Smets (Eds.), *Contested Belonging: Spaces, Practices, Biographies* (pp.379-389). Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/978-1-78743-206-220181016>
- Ghorashi, H. (2024). Decolonizing the integration discourse through embedded narratives. *Ethnic and Racial Studies*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/01419870.2024.2438292>
- Gijsberts, M., and Lubbers, M. (2009). Wederzijdse beeldvorming [Mutual image creation]. In Gijsberts M., Dagevos J. (Eds.), *Jaarrapport Integratie 2009*. The Hague: Sociaal Cultureel Planbureau
- Kolbaşı Muyan, G. (2019). Hollanda Göçmen Entegrasyonu Politikaları: Liberalizmden Neoliberalizme. *Journal of Social Security*. 9(1): 177-192
- Kraus, L.M., and Crul, M. (2022). Signalling Inclusion, Increasing Belonging: People Without a Migration Background in Ethnically Diverse Neighbourhoods. *City, Culture and Society* 30: 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2022.100461>.
- Leseman, P. P. M., and D. C. van den Boom. 1999. “Effects of Quantity and Quality of Home Proximal Processes on Dutch, Surinamese-Dutch and Turkish-Dutch Pre-schooolers’ Cognitive Development.” *Infant and Child Development* 8(1): 19–38.
- Prasad, A., & Prasad, P. (2002). Otherness at large: Identity and difference in the new globalized organizational landscape. In I. Aaltio & A. J. Mills (Eds.), *Gender, identity and the culture of organizations* (pp. 57–71). London: Routledge
- Pew Research Centre. (2005). *Islamic extremism: Common concern for Muslim and Western publics*. The Pew Global Attitudes Project. Retrieved from <http://pewglobal.org/files/pdf/248.pdf>.
- Prins, B. (2002). Het lef om taboes te doorbreken. Nieuw realisme in het Nederlandse discours over multiculturalisme. *Migrantenstudies* 18(4), 241–254.
- Schalk-Soekar, S. R. G., van de Vijver, F. J. R., & Hoogsteder, M. (2004). Attitudes toward multiculturalism of immigrants and majority members in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*, 28, 533–550.
- Scholten, P. (2007). *Constructing immigrant policies: Research-policy relations and immigrant integration in the Netherlands (1970–2004)*. Ph.D. disss., University of Twente.

- Slootman M., and Duyvendak J. W. (2015). Feeling Dutch: The culturalization and emotionalization of citizenship and second generation belonging in the Netherlands. In Fear, anxiety, and national identity: Immigration and belonging in North America and Western Europe, eds. Foner Nancy, Simon Patrick. New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Smeekes, A., Verkuyten, M., & Poppe, E. (2012). How a tolerant past affects the present: Historical tolerance and the acceptance of Muslim expressive rights. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(11), 1410-1422. <https://doi.org/10.1177/0146167212450920>
- Spicer, N. (2008). Places of exclusion and inclusion: Asylum-seeker and refugee experiences of neighbourhoods in the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34:3, 491-510, <https://doi.org/10.1080/13691830701880350>
- van Es, M.A. (2019). Muslim women as “ambassadors” of Islam: Breaking stereotypes in everyday life. *Identities*, 26 (4): 375–92
- Van Reekum, R., and Duyvendak J.W. (2012). Running from our shadows: The performative impact of policy diagnoses in Dutch debates on immigrant integration. *Patterns of Prejudice*, 46(5): 445–466. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2012.718164>.
- Vasta, E. (2007). From ethnic minorities to ethnic majority policy: Multiculturalism and the shift to assimilationism in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies* 30(5):713–740.
- Vermeulen, H., and Penninx, R. (2000). Introduction. Immigrant Integration: The Dutch Case (Eds: Hans Vermeulen ve Rinus Penninx). Amsterdam: Het Spinhuis. 1-35.
- Yilmaz, G., and Schmid, M. S. (2015). Second language development in a migrant context: Turkish community in the Netherlands. *International Journal of the Sociology of Language* 236: 101–132. doi:10.1515/ijsl-2015-0023

**HALKLA İLİŞKİLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK:
ELEŞTİREL TEORİNİN VE MARKSİST
KAVRAMLARIN DİSİPLİNE KATKISI**

Nazan Ayan¹

¹ Öğr.Gör.Dr. Nazan AYAN, Yalova Üniversitesi Çınarcık Meslek Yüksekokulu, Medya ve İletişim Pr.,Yalova, nazan.yaman@yalova.edu.tr., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-6338>

GİRİŞ

Halkla ilişkiler mesleği, bir söylem mühendisliği veya itibar mimarlığı olarak değerlendirildiğinde, mesleğin toplumsal algısı ve kendi kimliğini oluşturma sürecine ilişkin önemli sorunlar dikkat çekmektedir. Halkla ilişkiler, kapitalizmin “yumuşak yüzü” olarak algılanmakta ve kurumların, kuruluşların ve hükümetlerin itibar kazanmalarına, hatta kimliklerini inşa etmelerine katkı sağlamaktadır. Ancak bu güçlü performansına rağmen, halkla ilişkiler mesleğinin kendi kimliğini tasarlama konusunda önemli eksiklikler barındırdığı görülmektedir. Bu durum, çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Halkla ilişkilerin mesleki kimliğinin oluşabilmesi için gereken felsefi dayanaklarının yeterli olmamasıyla da henüz bu mesleğin kendine ait güçlü ve etkili bir felsefesinin oluşmaması özellikle içinde yaşadığımız toplum üzerinde düşünüldüğünde aşılması gereken handikaplardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum halkla ilişkiler mesleğini akademik bilgi üretiminde ikircikli bir konuma yerleştirdiği gibi mesleki olarak da birçok belirsizliklerle karşı karşıya olmasına neden olmaktadır. Bu durum Bu çerçeveden hareketle, halkla ilişkilerin kimlik inşasındaki eksiklikleri ve bu eksikliklerin altında yatan felsefi temellerin mesleğin nitelikleriyle ilişkileri çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

Halkla ilişkiler çalışmaları geçirdiğimiz son yüzyılın ve girdiğimiz yeni yüzyılın hem önemli hem de etkili bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanı daha çok güçlendirmek ve halkla ilişkileri mükemmellik seviyesine ulaştırabilmek için alanın önemli felsefi akımlardan destek alması ve felsefi alt yapısının oluşturulması kaçınılmaz olmuştur. Temelinde birey ve toplumun olduğunu ve bu birey ve toplumun doğru, etik bir yolla ikna edilmesi için yapılacak sistematik çabaların bütünü oluşturacağımız felsefi alt yapıdan beslenmesi gerekmektedir. Bir felsefi alt yapısının oluşturulması aynı zamanda bu meslek alanının genel itibarını yükseltecektir.

Marksizm ile çoğunlukla eleştirel olarak ele alınan halkla ilişkilerin bu eleştiriyi kırması yine oluşturacağı felsefi alt yapı ile mümkün görünmektedir. Sadece Marksizm değil, aynı zamanda diğer önem taşıyan filozoflardan ve felsefi akımlardan beslenmesi hatta bunların desteklenip daha da sağlamlaştırılması adına sosyolojiden de beslenmesi gerekmektedir. İşi toplum olan bir meslek alanının “mükemmellik” seviyesine gelebilmesi için önce bireyi ardından toplumu çok iyi bir şekilde çözümlemesi gerekmektedir. Bu sadece mesleğin ne olduğunu bilmek ile sağlanamayacak, çalışma alanı olan toplumda yer alan bireylerin, toplumların hem bireye ait hem de topluma ait psikolojinin bilinmesi, yine mevcut sosyolojiye hakim olması gerekmektedir. Marksizm’in halkla ilişkiler açısından önemi; Marksizm kendisine geniş bir çalışma alanını hedef olarak almıştır. Sade-

ce ekonomik yapı değil aynı zamanda, insan, doğa, toplum, tarih, devlet, tanrı, evren gibi sorunlara da eğilmiştir. Yani Marksizm sadece felsefi olarak değil birçok alanı derinden etkilemiştir. Hukuk, ekonomi, sosyoloji, tarih, kültür, çevre ve doğa incelemeleri çoğu kez Marksist bakış açısı ile ele alınmıştır. Hatta önemli bazı iletişim çalışmaları Marksizm'den etkilenmiş, kitle, kitle psikolojisi, kitle yapısı üzerinde durulmuştur.

Halkla ilişkiler faaliyetleri hemen hemen her alana uygulanabileceği gibi, birçok disiplinden beslenmeli ve kendi disiplinini oluştururken bir takım kodları ortaya konulmalıdır. Marksizm çerçevesinden halkla ilişkiler felsefesi anlatılırken, öncelikle Marksizm, onun önemli kavramları, düşünceleri ve etki alanları fenomenoloji yöntemi kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kavramlar; emek, yabancılaşma, meta fetişizmi, iş bölümü, basın özgürlüğü ve eleştirel teori şeklindedir. Daha sonra bu düşünce biçimi ve bu biçimin öğretileri ışığında “Halkla ilişkiler nasıl bir felsefeye sahip olmalıdır?” sorusu üzerine tartışılmıştır. Halkla ilişkilerin Marksizm felsefesinden hareketle öncelikle insan doğasına hitap edecek, insan doğasını yok saymayacak ve insanı yabancılaştırmaya itmeyecek çalışmalar yapması gerekliliği, insan emeğine ve iş gücüne duyulacak saygı ortaya koyulan önemli sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marksist Kuram Çerçevesi

Marx, Kapital isimli ünlü eserinde, modern toplumun üretim biçiminin temellerini analiz etmiş, kapitalizm adını verdiği bu üretim biçiminin dayandığı mülkiyet ve emek rejimini ekonomik ve politik bağlamda eleştirel bir biçimde incelemiştir. Başta *Kapital* olmak üzere Marx'ın eserleri modern kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerinin temellerini ve gelişmelerini bilimsel ve politik perspektifle incelemeyi hedefleyen eserlerdir.

Marksizm ise radikal politik değişim programı olarak tarif edilebilir (Giddens, 2000: 598) ve kendine çok daha geniş bir hedef tanımlamıştır: insan, tarih, doğa, devlet, toplum, tanrı, evren sorunlarına eğilen Marksist teoriler, insanlar arasındaki farkların sürdürülmesine ve ayrıcalıkların meşrulaştırılmasına neden olan toplumsal kurumların eleştirisine yönelmiştir. İnsanın doğa karşısındaki çelişkili konumundan hareket eden Marksist teoriler, insan türünün hem *animal laborans* (emek sahibi canlı) hem de onu doğa karşısında (doğaya karşı) diğer türlerden ayıran *homo faber* (alet yapan insan) niteliğini, insanî olanı oluşturan bir bütünlük olarak ele almaktadır. Bu nedenle insanı, insan topluluklarını ve insanların oluşturduğu her şey maddi koşullar bağlamında açığa çıkan emeğin tezahürleri, ifadeleri ya da türevleridir. Üretim güçlerini meydana getiren ise araçlarıdır ve insanlar bu araçlar ile doğa üzerinde etkili olmaya çalışırlar ve çalışma aracılığıyla, emek sayesinde insanlaşmaya devam ederler. Bu nedenle insanlar her alanda olduğu gibi üretim ilişkileri içerisinde de insandırlar

ve bunu iletişim, etkileşim, mücadele, dayanışma gibi insani eylemler yoluyla ifade ederler (Marx, 2011).

Marx'a göre ideoloji fikirlerin birer soyutlamasıyla oluşan kavramsal imgeler değil, doğrudan insan bilincinin kavrayışını biçimlendiren maddi koşullardır. Marx (1979) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* kitabının ön-sözünde ifade ettiği üzere bireysel bilinç kendi başına bir belirlenime sahip olmadığı gibi içinde yer aldığı maddi koşulların, örneğin hukuk sisteminin, mülkiyet ilişkilerinin, dini örgütlenmenin, siyasal rejimin bileşkesinde belirlenen bir bilince sahiptir. Bu nedenle bireyler bilinçleriyle maddi koşulları belirleyemezler, maddi koşullar bireylerin bilinçlerini belirler.

Marxizm'de üretmek dediğimiz zaman insanı diğer varlıklardan ayıran “emek” kavramı ortaya çıkar. Emek = insanın özü (Doğa ve Toplum ile ilişkisi kültürü meydana getirir). Özel mülkiyetin ve artı değerın ortaya çıkması sınıf çatışmasını meydana getirmiştir. İnsanın kendi olma hali emeğe bağlıdır. Değişik açılımları olan bir kavramdır. İnsanı tüm canlılardan ayıran unsur emektir. Özel mülkiyet, artı değer, iş bölümü, sömürgeci oluşun dört unsur iş gücünü doğurmuştur. İnsan emeği zamanla farklı bir şeye dönüşmüş ve emek alınıp satılır bir hale gelmiştir. Ve bütün bu unsurlar, insanın emeğine karşı yabancılaşmasını gerçekleştirir. İnsanın kendisi olma halinden çıkmasıdır. Aslında emeğin yabancılaşmasıdır. Yabancılaşmanın temelinde insan emeğinin metalaşması vardır.

Yabancılaşma dediğimiz kavram dört şekilde kendini gösterir; İnsanın ortaya koyduğu emeğin kendi eliyle ürettiği ürüne yabancılaşması, çalışanın üretim süreçlerine yabancılaşması, çalışanın kendisine, insan türüne yabancılaşması, insanın bütün insanlara yabancılaşmasıdır. Marx özellikle yabancılaşma süreci üzerinde durarak kolektif bilincin önemine vurgu yapmıştır (Yaylagül, 2010: 93).

Marx ve Engels için basın “halk iletişimi” aracıdır. Basının üzerinde toplumsal sorumluluk ve bireyleri aydınlatma görevi bulunmaktadır. Marx, Prusya'da bulunan gazete çalışanlarının ulusal ayrı, uluslararası tavrı sergilemesini eleştirmiş, dış ülkelere verilen haberlerin “gerçek yalanlar” olduğunu ve bu gerçeğin yerini alıp aldatıcı bir hale dönüştüğünü belirtir. Uluslararası gelen haber akışında kamu denetçileri herhangi bir yaptırımında bulunmazken ulusal basında çıkan haberlerin kınamayla, hapis cezası ve sansürle bir yaptırımında bulunması Marx'ın eleştirdiği önemli noktalardandır. “Alman basını, güneşin altındaki en zayıf, en uyuşuk ve en ürkek kurumdur!” der. Sansür yasa değil aslında polis tertibi, düzeni ve emridir özgürlük değil tertip ve uyma arar. Bu uyma ya baskı ya da rıza ile katılma ister. Marx'a göre basın özgürlüğü, demokratik toplumların hem toplanma hem örgütlenme gibi önemli unsurlardan birisidir. Bu unsurların gerçekleştirilmediği toplumlarda gazeteciliğin yapılması

imkânsız hale gelebilir. Çünkü basın özgürlüğü bir toplumun tarihinden beslenen ve o toplumun süreç ve koşullarına katkıda bulunan en önemli faktörlerden bir tanesidir. Marx için “insanın basın özgürlüğünü savunabilmesi için güzellik gibi sevmesi gerekmektedir” (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 252-266).

Marksizm birçok alanda etkili olan bir akım olmuştur. İletişim çalışmalarını açısından özellikle eleştirel düşüncenin doğuşu ve akademik alanda yayılması, bu teorinin günümüz anlayışıyla halkla ilişkiler ve iletişim açısından değerlendirilebilir olmasında bu doktrini eleştirmeye başlayan Althusser, Lukacs, Gramsci ön plana çıkarken, bir ekol olarak yayılmasını ise Frankfurt Okulu geliştirmiştir.

Eleştirel Düşünce ve Frankfurt Okulu

Avrupa’da yaşanan ekonomik ve politik krizin içerisinde Nazizm ve faşizm ideolojisinin yükselişi karşısında Marksist düşünürler Marksizm’in argümanlarını yeniden tartışmaya başladılar. Sosyalist devrimin Avrupa’da gerçekleşmemesi, işçi sınıfının bir kısmının aşırı sağ siyasetlere destek vermesi, sendikaların burjuva sınıfıyla kolaylıkla işbirliği içerisine girmesi ve Nazizm ve faşizm ideolojisinin yükselişinin nedenleri yeni gelen Marksist kuşağın önlerinde buldukları acil sorularды (Yaylagül, 2010: 91). Bu gibi sorulara yönelik yanıt arayışı Batı Marksizm’inin ortaya çıkmasına neden oldu. Batı Marksizm’i özelde Sovyetlerin (ve Leninizm’in) genelde ise Marksizmin ortodoks yaklaşımına yönelik Marksist bir eleştiri hareketiydi ve ortodoks Marksizm ile reel sosyalizmin sorgulanmasıydı.

1917’den hemen sonraki dönemin en önemli Marksist teorisyenlerinden bir tanesi Georg Lukacs’tır. Estetik, edebiyat, felsefe, politika ve sosyoloji üzerine çalışmalar yapmış olan düşünür Birinci Dünya Savaşı sırasında Marksizm’e yönelmiştir (Swingewood, 1998: 239). Meta fetişizmi ve yabancılaşma onun için çok önemli kavramlardır. Estetik kuramı üzerine çalışmıştır.

Heidegger, Sartre, Marcuse gibi düşünürleri derinden etkilemiş olan Georg Lukacs’ın, (Swingewood, 1998: 239) *Tarih ve Bilinç Sınıfı* adlı eseri (1923), Avrupa Solu’nu oluşturan en önemli kitaplardan birisidir. Lukacs’a göre (2011); olgular kendi başlarına konuşmaz, yalnızca bir bütünle birleştiği zaman anlamları vardır. Ona göre, toplumsal dünyanın metalaşması bir “şeyleşme” sürecidir. Bu insanın kontrolünün ötesinde nesnel güçler tarafından yürütülen ve insan faili ve yaratıcılığı girdilerinden ayrılmış toplumsal dünyanın yanlış bir algısına yol açar. Şeyleşme: Kapitalist toplumlarda yaşayan her insanın zorunlu, dolaylımsız gerçekliğidir ve meta fetişizmin sonucunda şeyleşme meydana gelir, insanlar kapitalizmi kavrayamazlar. Proletarya arasında bir sınıf kimliği ya da sınıf bilinci olması

gerektiğini öne sürer. Bu da kapitalizmin ideolojik etkilerine ilişkin farkındalık ve düşüncüsellik sayesinde meydana gelecektir.

Lukacs'a göre; düşünce dünyasını siyasal dünyadan ayrı bir parça olarak düşünmek hatalıdır ve gerçekleşebilecek bir durum değildir; bireyler içinde buldukları koşullara ve olaylara sadece pasif olarak değil aynı zamanda katılma sağlayarak, onu değiştirebilir (Erdoğan ve Alemdar: 2010: 267).

Lukacs gibi Antonio Gramsci'de Marksizmi, tarihsel değişimin şekillenmesinde bilincin ve insan öznesinin rolünü vurgulayarak, pozitivizme ve ekonomik determinizmin her biçime karşıtlık içinde açıklamaktadır. Gramsci'ye göre iki tür toplum vardır; siyasal toplum ve sivil toplum. Siyasal toplum devletin zorlayıcı gücü ve baskıdır. Sivil toplum ise devletin ideolojik süreçleri kullanmasıdır. Buna da *hegemonya* denir (Gramsci, 2011). Hegemonya, ideolojiye göre daha kapsamlıdır, ideoloji hegemonyanın içinde yer alır ama sadece ona indirgenemez. Hegemonya, bir egemen iktidarın kendi yönetimi için hakimiyeti altında bulunan bireylerin rızalarını kanmada kullanmış oldukları stratejik bir alan olarak tanımlanabilir (Çoban, 2009: 138). Hegemonyayı oluşturan şey ideolojidir. Sivil toplum toplumsal iktidarın oluşturulması anlamındadır. Devrim kendiliğinden oluşmaz bilinçli bir strateji ile oluşturulur. Bu bilinçli stratejinin adı praksistir. Praksis kavramı, teori ve pratiğin birleştirilmesi anlamında, ortaya atılmış ve bu alanda da çeşitli şekillerinin ortaya konulduğu bir çalışma alanı olmuştur (Akkaya, 2014: 42). Dolayısıyla insan tarafından üretilmiş ve insan yaşamına yön veren, onun tarihini oluşturan bütün değerler toplumun dönüşmesi sürecinde de aynı işlevselliğe sahiptir (Güngör, 2016: 272).

Yani teorik ve pratik ilişkisidir ve kuram, eylem birliğidir. Toplumsal hegemonyaya karşı hegemonya oluşturulması gerektiğini öne sürer. Devlet rıza üretimi oluşturur. Egemen sınıf iktidarını ya güç öğelerini kullanarak ya da bireylerin rıza üretimini sağlayarak veya hem güç hem de rıza üretimini bir arada kullanarak yapar.

Antonio Gramsci'nin modern sosyolojiye ve hegemonya süreçlerine en önemli katkılarından biri entelektüeller ile ilgili teoridir çünkü onun düşüncesinde entelektüeller hem ideolojinin hem de rızanın oluşmasında önemli bir rol oynamaktadırlar (Swingewood, 1998: 249). Toplumda Önderlik; Egemenlik ile Entelektüel ve Kültürel Önderlik olarak görülmektedir. Marksistler daha çok entelektüel ve kültürel önderliği ele geçirmek isterler. Sivil toplum entelektüel ve kültürel önderliğin içerisindedir. Devrimin gerçekleşmemesinin nedeni devletin toplumu ikna edip, rıza üretmesidir. Aydınlar ikiye ayrılır; geleneksel aydınlar ve organik aydınlar.

Geleneksel aydınlar daha çok devlete yakın, iktidarın kucağında bü-

yüyen aydınlardır. Organik aydınlar ise toplumun içerisinde çıkan aydınlardır. Organik aydınların karşı hegemonyayı oluşturması gerekmektedir.

Fransız düşünür ve Marksist yapısalcı olan Louis Althusser'e göre Avrupa Solu'nu Klasik Marksizm'den ayıran; açıklamaların alt yapıdan üst yapıya geçmesidir. Üst yapı kapitalist üretim ve yeniden üretim sağlayacak faaliyetleri düzenler (Yaylagül, 2010: 118). Marx toplumsal ilişkileri ekonomik alt yapı merkezli yani üretim ilişkileri içerisinde bakarak değerlendirirken, Louis Althusser bir Marksist olarak sistemi, toplumdaki işleyişini üst yapı öğelerinden hareketle değerlendirmeye alır (Güngör, 2016: 279). Üst yapıda en önemli unsur kültürdür, alt yapıda ise üretimdir. Kültür, üretim biçimin ve ekonomik düzenin belirlenmesinde önemli ve aktif bir rol oynar. Marksizm'in ön gördüğü devrimin olmamasında baskın etkinin ideoloji olduğunu savunur (Althusser, 1994: 51).

Louis Althusser'in (1994) üzerinde yoğunlaştığı asıl sorunsal ideoloji aracılığı ile bireyin daha doğrusu öznenin nasıl kurulduğudur. Burjuva toplumlarında bireyler her ne kadar bir birey olarak düşünülüp değerlendirilseler bile insanların kendilerini bu şekilde doğuştan getirdikleri bir özellik değildir. Bireyler Althusser'e göre (1994: 45) belirlenmiş bir sistem içinde bulurlar. Bu belirlenmişliğin en önemli nedeni ise ideolojidir. Yani birey ideolojiler içerisinde doğar. Louis Althusser'e göre üç önemli öğe; ekonomik temel, üst yapı ve ideolojik yapıdır.

Öznelere kendilerine sunulan ideolojiyi kabul etmeleri ve her toplumsal pratik içerisinde hakim ideolojinin taşıyıcısı öznelere olarak yeniden üretilmeleri gerekmektedir (Çoban, 2011: 91). Devlet kapitalizmi uygulamak için iki sistem uygular, bunlar devletin baskı araçları ve devletin ideolojik araçları. Hiçbir devlet sadece baskı araçları ile ayakta durmaz. Devletin baskı araçları ile toplumu sadece bir süre elde tutabilirsiniz. Asıl önemli olan ideolojik aygıtlardır (Althusser, 1994).

Frankfurt Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü olan Frankfurt Okulu'nun ana amacı kapitalizme eleştirel yaklaşımdır. 1923 yılında Felix Weil sendikal eylemlere destek sağlamak için kurmuştur. Okulun ortaya koymuş olduğu düşünce toplum bilimleri literatüründe *eleştirel teori* olarak bilinmektedir. Okulun gelişimini etkileyen önemli unsurlar; Avrupa'da yükselen Faşizm olgusu, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi, Batı Avrupa'da egemen sistemlerin (ekonomik buhrana rağmen) kısmen bir istikrara kavuşması (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 273). Okulun en önemli düşünürleri arasında; Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Walter Benjamin bulunmaktadır.

Temel yaklaşımlarına göre (Adorno ve Horkheimer, 2010) kitleler kapitalist sistemin kontrol ettiği kültür endüstrileri tarafından yönlendirilir

ve kolayca aptallaşabilirler. Kent insanının iş yaşamının yanı sıra iş dışı yaşamı da kendisi dışında bulunan örgütler tarafından planlanmaktadır. İş dışında geçecek zaman için bireye belli seçenekler sunulmaktadır. Dolayısıyla da endüstri odaklı modern kent toplumunda kültürel üretimin de sektörleştiği görülmekte ve insanlar kültürü üretmek yerine satın almaktadırlar. Kültür üreticileri tarafından sürekli üretilen kültür kitleye satılır ve bu bir endüstriyi oluşturur.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinde kitle kültürünün eleştirisini yapmışlar ve “Kültür Endüstrisi” kavramını kullanmışlardır. Bunun ilk sebebi; toplumsal yapının ancak bütünsel bir yaklaşımla ele alınabileceği düşüncesi ve kitle kültürü kavramı yerine kullanmalarıdır. Çünkü kültür endüstrisi tarafından üretilen kültüre kitlelerin katkısı fazla olmamaktadır (Yaylagül, 2010: 99).

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer (2010: 186) *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinde, kültür endüstrisini durmadan vaat ettiği şeyler ile tüketicini aldattığını söylerler ve kültür endüstrisinin yüceltmediğini aksine baskı altına aldığını belirtirler. Hatta Horkheimer “Akıl Tutulması” adlı eserinde (2023: 175) bireyin artık kişisel bir tarihinin olmadığını, her şeyin değişip hiçbir şeyin kımıldamadığından bahsederek insanların artık öğretilmiş basmakalıp davranışlar sergilediğini öne sürer.

Frankfurt Okulu’na doğrudan olmasa da dolaylı olarak katkı sağlayan Herbert Marcuse, teknolojiyi teknik aygıtlar toplamı olarak görmez, teknoloji onun için sosyal bir süreçtir (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 279). Herbert Marcuse (1990), “Tek Boyutlu İnsan” adlı eserinde sistemin üretim yeteneğinin onu tekrar ve tekrar sattığında başarılı olduğunu öne sürerek, medya etkisiyle tek tip hale dönen kitle kültürünün de etkisiyle toplumun tek tipleştiğini, bireylerin artık tek boyutlu ve daha kolay çözülebildiğini ifade ederek hale geldiğini söyler ve Frankfurt Okulu’nun görüşünü destekler.

Okulun önde gelen düşünürlerinden biri olan Walter Benjamin ise, Adorno ve Horkheimer’in aksine, kültür endüstrilerinin ortaya koyduğu ürünlere biraz daha ılımlı yaklaşır fakat bu ürünlerin işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda kullanılması gerekliliğini düşünür (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 280). Benjamin kaybolmuş bir bütünlüğü yeniden inşa edebilmek için ayrıntıların, parçaların, tarihin artıklarının gözlemine ayrıcalık vermiştir (Mattelart, 2016: 64). Walter Benjamin şöyle bir eleştiriyi ortaya atar; kapitalizm ve onun ürettiği teknoloji sanat eserlerinin ve kültürün biricikliği ve tekliliğini elinden almış ve onları sıradanlaştırmıştır (Yaylagül, 2010: 98).

Frankfurt Okulu’nun son dönem temsilcilerinden olan Jürgen Habermas’a göre (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 281) içinde yaşadığımız dünya

bir takım canlı ve cansız varlıklardan oluşmaktadır, bu varlıklardan olan nesnelerin insan zihninde algılanması ve manipüle edilmesi mümkündür; toplum içinde yaşayışta bireylerin aralarında kurmuş oldukları ilişkiler o toplum içerisinde var olan tüm kurum ya da kuruluşları toplumun ortak kültürünü ve o kültüre ait değerleri ifade etmektedir; bireyin iç dünyası kişiye ait subjektiflikten oluşurken bu iç dünya iletişimin etkili ve sağlıklı olup olmadığına yönelik saptamalar yapar; dil anlambilimsel olarak bir kavrama ihtiyacını doğururken karşılıklı kurulan ilişkilerde her iki tarafında eylemlerinden sorumlu olmaları gerekmektedir. Habermas'ın (2019) en önemli ortaya koyduğu çalışmalardan birisi iletişimsel eylem teorisidir. İletişimsel eylemin en önemli unsurları; kültürel bilgi ve birikimin diğer nesillere aktarılması, dönem ve şartlara uygun olarak yenilenebilir olması; sosyal bütünleşmeyle beraber, grup içinde dayanışmayı ortaya çıkarması ve bireyin kişisel kimliği oluşturmada katkıda bulunmasıdır.

Alternatif bir okuma: Halkla İlişkiler disiplini ile Marksizm arasında bir ilişki kurulabilir mi?

Halkla ilişkiler, kişi ya da kuruluşların belirlemiş oldukları amaçların gerçekleştirilmesine yardım eden, önceliği durum ve hedef kitleye göre değişebilen, hedef kitlelere yönelik olarak gerçekleştirilen stratejik iletişim yöntemidir (Peltekoğlu, 2004: 6). Bernays (2022) *Belirginleşen Kamuyu* adlı eserinde halkla ilişkilerin toplum vicdanını oluşturması gerektiğini ve aslında halkla ilişkilerin temel görevinin de bu olduğunu ileri sürmektedir. Halkla ilişkiler, gerçekleri net bir şekilde belirleyip, belirlenen stratejiler doğrultusunda hedef kitleye ulaşabilmeyi amaçlamaktadır (Asna,2006: 359).

Marksist düşüncede ele alınan basın özgürlüğü Walter Lippmann (2020:84) sansür ve gizlilik için, bir yandan haber kaynağından gelen bilgileri gizlerken bir yandan da gerçeğin halka ulaşmamasına ya da yavaş ulaşmasına sebep olduğunu belirttiği açıyla uyum göstermektedir. Halkla ilişkilerinde medyayla olan ilişkilerinde şeffaf, doğru bilgiyi aktarma odaklı yaklaşımı bu düşünceyle paralellik göstermektedir.

İnsan, Marksist düşünce içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu halkla ilişkilerin “hedef kitle” dediğimiz bireylere, etkilememiz gereken kişi ya da kitle olmaktan ziyade “insan” olarak bakmamızı belirtmektedir. İnsan olarak ele almak kişi veya grupları etnik köken, dil, din, ideoloji gibi ayrımlarını gözlemeyerek bütüncül bir yaklaşımla ele almamız gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Marksizm’de öne çıkan söylemlerden biri her tarihsel dönemin kendi fikirselsel ve düşünsel özelliklerini yine o dönemin belirleyeceği düşüncesidir. Ait olduğumuz zaman dilimi ve bu aidiyeti gerçekleştirdiğimiz zaman diliminde toplumsal olarak kullanmış olduğumuz pratikler, yaşam şekil-

leri asla yadsınmamalı ve bunların hepsinin aslında tarihsel bir bütünlük olduğu unutulmamalıdır. Söz gelimi ileri teknolojinin hüküm sürdüğü ve endüstri 4.0'a geçilen bugünlerde teknolojiyi yok saymak, içine düşeceğimiz körlükten başka bir şey olmayacaktır.

Marxizm'de en önemli kavramlardan birisi emek kavramıdır. Felsefesinde insanı diğer canlılardan ayıran emek kavramı, kapitalizm ile yok edilen hatta çalınan bir unsur haline gelmiştir. Sermaye sahipleri çalışanların emeklerini ele geçirerek insan doğasını hiçe saymakta ve bireylerin “öz” halleri kendilerinden alınmaktadır. Çünkü emek kavramı aslında insanı insan yapan öz'dür. İnsan emeğinin “meta” haline dönüşmesi ise kişinin kendi emeğine yabancılaşmasına sebep olur. Emeğine yabancılaşan birey sonunda kendisine ve nihayetinde tüm insanlığa yabancılaşmış olacaktır. Bunlardan hareket ile başat olarak insanı düşündüğümüz halkla ilişkiler çalışmalarında öncelik ile insan emeğine saygı duymalıyız. Çalışanlar ile hedef kitle diye tanımladığımız insanların emekleri her şeyin önünde olmalıdır. Emek dediğimiz şeyin kutsiyeti halkla ilişkiler açısından en üst noktalarda olmasıdır. Eğer bu yönde ilerlemeler ve etik kodlar belirlenir ise, insanın yabancılaşmasının önüne geçilir ve toplumsal alanın mutlak mutluluğu elde edilir.

Emek kolektif bilinç ile özümsebilir, kolektif bilincin oluşturulabilmesi ve devamının sağlanıp kuşaklara aktarabilmeyi sağlamak halkla ilişkilerin felsefesinin önemli kodlarından birisidir. Aynen Kant'ın ödev ahlakı olarak belirttiği gibi; emek kavramı da bir ödev bir sorumluluk olarak taşınmalıdır. Böylelikle toplumsal fayda en üst derecede tutulabilir.

Marxizm birçok akımı oluşturmuş bir felsefe olarak özellikle iletişim çalışmalarını derinden etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz “Eleştirel Teori”dir. Temel olarak Marxizm'in eleştirisine dayanan bu teorinin birçok düşünürü yine bizlere halkla ilişkilerin felsefesini oluşturmamız noktasında ışık olmaktadır. Lukacs'ın olguların tek başına anlamsızlığı üzerine durduğu söylemi, birbirinden farklı pek çok olay ve olgunun toplum içerisinde birleşerek bir anlam kazanacağıdır. Halkla ilişkilerin bu “anlam” üzerine kurgulanması ve toplumsal fayda için birbirinden ayrı gibi görünen tüm parçaları birleştirmesi gerekmektedir. Ve insan yaratıcılığının bir yaptırım güç tarafından elden alınmaması gerekmektedir. Halkla ilişkilerin yine insan failliğini ve yaratıcılığına önem vermesi burada da karşımıza çıkmaktadır. Bu faillik ve yaratıcılık ise ancak özgür olan bireylere ait bir özelliktir. Yani insan, özünde ne kadar özgür ve yaratıcılığı elinden alınmamış olursa kendi kimliğini de o derece elinde tutacaktır. Bunu ön planda tutan halkla ilişkiler çalışmaları uzun vadede toplumsal kalıcılığı ve toplumsal problemlerin dönüşümünü sağlayacaktır. Lukacs bireylerin daha katılımcı olmaları yönünü vurgulamıştır. Düşünsel dünya, siyasal dünyadan ayrı düşünülemez. Katılımcılık mevcut

demokrasinin işlenebilmesi ve toplum için en gerekli olgulardan biri olan sivil toplumu oluşturmada ve bireylerin bilinçlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Halkla ilişkiler aslında bir rıza üretme aracıdır. Fakat bu rızayı üreten toplumsal fayda ve karşılıklı kazanma önem taşımaktadır. Bir halkla ilişkiler çalışanı rıza üretmenin ne olduğunu ve bu rıza üretmenin toplumsal kazanımları ile toplumsal kaygıları ortaya konulup tartışılması gerekmektedir. Gramsci'nin öne sürmüş olduğu hegemonya kavramı aslında rızanın üretilmesi ve toplumsal kabulün egemen görüş ile sağlanması düşüncesidir. Bunu bertaraf etmek için ise Gramsci sivil toplum kavramından bahseder. Sivil toplum ise ancak ve ancak teori ile pratiğin birleştiği bilinçli bir strateji ile mümkün olacaktır.

Peki, bu halkla ilişkiler açısından nasıl bir değer taşımaktadır? Halkla ilişkiler felsefesini ortaya koyarken yapılan şey aslında teoriyi ortaya koymaktan başka bir şey gibi görünmemektedir. Oysa yapılacak olan şey teoriyi pratikle birleştirme ve somut bir halkla ilişkiler felsefesini ortaya koymak olmalıdır. Nitekim Özgen (2016: 386) "Halkla İlişkilerin İtibar Sorunu" adlı makalesinde bunun önemini vurgulayan sözleri şunlardır;

"... Bir bilginin doğru olup olmadığını anlamamız için onu pratikte sınamamız gerekir. Pratik, doğru ile yanlış hakikat ile hatayı birbirinden ayıran kıstastır... dolayısıyla teori pratikten ve pratikte teoriden ayrılmaz".

Yani teori ile pratik ilişkilidir ve kuram ile eylemi ayrı tutmak halkla ilişkiler açısından temelsiz bir yapı inşa etmekten başka bir şey olmayacaktır. Halkla ilişkiler eylemleri muhakkak ve mutlak bir şekilde teoriden beslenip hareket etmelidir. Bunun için halkla ilişkiler alanında her çalışanın bir entelektüel şeklinde kendisini yetiştirmesi gerekmektedir. Mükemmel halkla ilişkilere kendi içimizde oluşturacağımız entelektüeller sayesinde ulaşabiliriz. Toplum nazarında halkla ilişkiler çalışanları birer entelektüel ve kültürel önder olmak zorundadırlar.

Althusser'de diğer Marksist teorisyenlerin üzerinde durduğu birey-özne üzerinde düşünmüştür. Bireylerin aslında bir belirlenmişliğin üzerine doğduklarını belirtirken aynı zamanda bunun dönüşümü için öznenin yeniden üretilmesi gerektiğini savunur. Birey ona göre hazır bir belirlenmiş topluma ve soyut bir tahakküm içerisinde doğar. Bireyin öz hakikate ulaşması ve yine toplumun öznelerin özü ile oluşturulması için halkla ilişkiler bu yönde çalışmalar sürdürmelidir. Söz gelimi yapılacak sosyal sorumluluk projeleri özneleri harekete geçirecek ve bilincin yeniden oluşmasına katkıda bulunacak nitelikte olmalıdır.

Frankfurt Okulu'nun önemli temsilcileri Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrileri üzerinde durmuşlardır. Sığ ve basit olarak nitelendir-

dikleri kitle kültürünü eleştirirler ve kapitalizmin sürekli olarak böyle bir kültür ürettiğini söylerler. Fakat aslında, kültür üretilebilen bir şey değil yaşayan ve nesilden nesile aktararak gelişen bir yapıdır. Halkla ilişkiler çalışanları yer aldıkları toplumun öz kültürünü özümsemeli ve bu kültürü doğru çizgide ilerlemesine katkıda bulunmalıdır. Yapılan faaliyetler içinde yer aldıkları kültürün kodlar çerçevesinde belirlenmeli ve hedef kitlenin bilinçli olması için katlı sağlamaları gerekmektedir.

Marcuse, bireyin tek tipleştikten bahsederken, aslında etik olan şeyin temelde insan mutluluğundan geçtiğini belirtir. Yine Marksist yaklaşım içinde aslında önemli olanın bireyin özü olduğunu vurgular. Benjamin ise teknolojiyi aslında demokratikleşme sürecinde etkili bulur ve önemli olan şeyin aslında bu teknolojiyi nasıl kullandığımızdır. Ve kültürün ruhunun yok olduğunu belirtir. Kaybolmuş bütünlüğü yeniden sağlayabilmekten bahseder. Halkla ilişkilerin bu bozulmuş ve kaybolmuş bütünlüğü tekrar sağlayacak bir işlevi bulunmalıdır. Bunu ise ancak içinde bulunduğu mevcut sosyolojiyi anlayarak ve o topluma önderlik ederek sağlayabilecektir.

Habermas dünyanın hareketliliğinden ve canlılığından bahseder yani dünya sürekli olarak değişen ve dönüşen bir yapıya sahiptir. Toplumlar arası etkileşim, toplumlar arası duyarlılık bu değişen ve dönüşen yapı çerçevesinde gelişmelidir ve bu yapıya ayak uydurmalıdır. Önemli olan bu canlı yapı içinde yer alan ve her an manipüle edilmeye hazır kişi ya da grupların lehine önderlik yapmak ve karşılıklı faydayı en üst düzeyde tutarak gerçekleştirmektir. Bu canlı yapı içerisinde yer alanlar sürekli bir ilişki halinde olduklarından ve hem iletimin hem de iletişimin kaçınılmazlığı noktasından bakarsak bu yapıda her taraf sorumlu davranmalı ve bir taraf diğer tarafın tüm kazanımını elde edecek şekilde davranmamalıdır. Mükemmel halkla ilişkiler felsefesi nihayetinde karşılıklı kazanımlara ve sorumluluk bilincine dayalı olarak ortaya çıkacaktır.

Sonuç

Halkla ilişkiler, Marksist kuramcılar için her zaman eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Halkla ilişkilerin, aslında kapitalist sistem içerisinde sermayenin yumuşak yüzü olarak görülmesi daha doğrusu kitlenin ikna edilmesi noktasında sermaye çıkarına hizmet ediyor gibi görünmesi halkla ilişkiler ve Marksizm'i karşı karşıya getiren unsurlardan biri olarak görülmektedir. Fakat Endüstri 4.0 gibi sanayi ötesi bir topluma geçiş yapmamızla birlikte, halkla ilişkilerin Marksist felsefe açısından konuşulması gereklidir. Tüketim toplumu içerisinde bir hiç ya da yabancılaşan bireylerin, etik ve ahlaki değerler zinciri içerisinde ikna edilmesi ve yapılacak halkla ilişkiler faaliyetlerinin de bu doğrultuda olması gerekmektedir.

Halkla ilişkilerin tam olarak bir meslek olarak hak ettiği itibarını ka-

zanması, mesleki etik kodlarının sadece teoride bir metin şeklinde yazılı olarak değil aynı zamanda pratiğe dönüşmesi ile sağlanabilecek bir durumdur. Bunu sağlayabilmek için mesleğin temelleri felsefi açıdan sorun-sallaştırılmalı, felsefenin olanaklarıyla tartışmaya açılmalı ve sosyal teorisinin olanaklarıyla yeniden toplumsallaştırılmadır.

Marksizm'in ortaya konulan bilgileri ışığında halkla ilişkiler felsefesi ortaya konulurken, öncelikle birey ve onu biricik hale getiren başlıca özelliklerinden biri olan "emeği" ön planda tutulmalıdır. Bizlerin 'hedef kitle' olarak adlandırdığı tüm gerçek bireylerin aslında insan türünün ortak bir üyesi olduğuna, insanların basit birer tüketici olmanın ötesinde toplumsal bir varoluşunun olduğuna ve insan emeğinin doğaya rağmen yaratıcılığına ilişkin yeni bir teorik perspektifin gerekli olduğuna yönelik ihtiyaç, halkla ilişkiler disiplininin temel meselelerinden birine dönüşmektedir. Hem hedef kitle açısından hem de halkla ilişkiler uygulayıcıları açısından insan, haysiyet, eşitlik ve emek gibi temel kavramların yeniden düşünülmesi, konuşulması ve halkla ilişkiler faaliyetleri başta emek olmak üzere yeni etik-politik değerler üzerine oturturulmalıdır. Böylelikle hem halkla ilişkiler alanında iş gören, emek veren çalışanların hem de hedef kitlenin yabancılaşmasının önüne geçilmelidir.

Halkla ilişkiler planlamaları ve uygulamaları ortaya konulurken, bireyin özüne ve doğasına seslenecek faaliyetler hazırlanmalı, yapılacak olan mesaj tasarımları bireyi, hedef kitleyi manipüle edecek şekilde olmamalıdır. Etiksel kodlar öncelik olarak bireyin doğasına seslenecek, bireye yeni bir kimlik satma ve bireyin yabancılaşmasına neden olacak şekilde olmamalıdır. Halkla ilişkiler disiplini "İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin sadece teoride takipçisi değil aynı zamanda pratikte de takipçisi olmalıdır.

Bir halkla ilişkiler uygulayıcısının birçok disiplin alanına hâkim olması ve büyük bir bilgi birikimi sermayesine sahip olması gerekmektedir. Çünkü halkla ilişkiler uygulayıcılarının toplum içerisinde hem entelektüel anlamda hem de kültürel anlamda kanaat önderi olmaları gerekmektedir. Halkla ilişkiler uygulayıcılarının toplumsal olarak üstlenecekleri bu misyon, toplumların yükselişini sağlayacak ve toplumsal bilinç ve farkındalığı arttıracaktır.

Halkla ilişkiler etik kodları ve ahlaki değerleri ortaya konulurken genellikle bunlar bir yazılı metin halinde kalmaktadır. Bunlar uygulamalara tam olarak yansıtılmamakla beraber, halkla ilişkilerin uygulama alanlarına tek tek yansıtılmak yerine sadece sosyal sorumluluk projelerinde yer almaktadır. Aslında yapılması gereken halkla ilişkiler uygulayıcıların teorikte bildikleri bu kodları pratik ile birleştirmelerini sağlamaktır. Bu tüm halkla ilişkiler faaliyetlerinde geçerli olduğu durumlarda toplumsal fayda

en üst noktalara çıkabilecek nitelikte olacaktır.

Halkla ilişkiler, medya ve basından ayrı düşünülebilecek bir disiplin değildir. Halkla ilişkiler uygulayıcılarının içerisinde buldukları toplumun medya özgürlüğünden yana olmaları hem toplumsal çok sesliliği getirecek hem işbirliğini arttıracak hem de sivil toplum alanının genişlemesine katkı sağlayarak demokrasiyi yükseltecektir. Bu durumda sağlanacak sivil toplum ile toplumda yer alan bireyler toplumsal bilinci açık, farkındalığı yüksek, soran ve sorgulayan bir hedef kitleye dönüşecektir. Bununla beraber yapılacak olan halkla ilişkiler faaliyetlerinin kalitesi artacak ve meslek gelişimini katkı sağlamış olacaktır. Ve yapılan halkla ilişkiler faaliyetlerinin nesnelliği arttırılacaktır.

Toplum bir tarihsel süreç içinde oluşan bir yapı olduğundan dolayı, tarihsel farkındalık vizyon, misyon ve hedeflerin belirlenmesinde yardımcı olacak ve geleceğin öngörülebilirliği ortaya konulabilir düzeyde olacaktır. Halkla ilişkiler faaliyetlerinin uygulanacağı toplumun tarihi, kültürel kodları, sosyolojik özellikleri, sosyal psikolojisi iyi tanınmalı ve bilinmelidir. Bu kültür kodları ile toplumsal özellikler halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından benimsenmeli ve uygulamalar bu yönde tasarlanabilir olmalıdır. İnsan, insan etkileşimi düşünüldüğü noktada bu etkileşimcilik ortaya çıkarılmalı, toplumsal dayanışma sağlanmalıdır.

Toplumsal aksaklıklar ve problemlerin üzerinde durulacak, toplumsal çözümlerin sağlanacağı ve toplumsal faydanın en üst düzeye çıkarılabileceği uygulamalar ile toplumsal sosyal sorumluluk çalışmaları ortaya konulmalıdır. Bununla birlikte hem toplumsal fayda sağlanacak hem de rıza üretimi iyi yönde oluşacaktır. Bir halkla ilişkiler uygulayıcının toplumsal rıza kavramını iyi bilmesi ve bu toplumsal rızayı üretip hedef kitleyi ikna ederken aynı zamanda bu rızayı manipüle edici yönde kullanmaması gerekmektedir. “Bu rızanın oluşturulması topluma ne gibi fayda sağlar?” sorusu bir halkla ilişkiler uygulayıcının aklında ve zihninde yer alması gereken en önemli sorulardan birisi olmalıdır.

Finansal yönde halkla ilişkiler planlanırken, üretim ilişkileri ön planda tutulmalıdır. Halkla ilişkiler uygulayıcılarının iş bölümü çerçevesinde içinde yer aldıkları kurum ya da kuruluşların tüm kültürünü benimsemeleri ve o kültür ile hareket etmeleri ile birlikte kurumsal içselleştirmeyi sağlamaları önem taşıyan bir başka sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mesleki örgütlenme; tam olmalı, faal çalışmalı ve tüm halkla ilişkiler çalışanları bir sendikal çatı altında birleşmelidir. Bu örgütlenme, sosyal bir kulüp olmaktan ziyade halkla ilişkilerin tam bir meslek olabilmesi adına öncelikli yol bu örgütlenmeden geçmektedir. Bu örgüt halkla ilişkilerin belirlenmesinde, etik kodların ortaya konulmasında, ahlaki sorumluluğun ön plana çıkarılacağı ve sadece teoride kalmayan tüm uygulayıcılar

tarafından benimsenecek ve keskin yaptırımları olacak bir biçimde oluşturulmalıdır.

Halkın meselelerinin önemsendiği, halkın ciddiye alındığı ve gerçek anlamda ilişkinin merkeze yerleştiği 'halkla ilişkiler' uygulamasının gerçekleşebilmesi için halkla ilişkiler felsefesinin oluşturulması, halkla ilişkilerin kitlesel kanaat üreticisi olduğu düşünüldüğünde karşı tarafı manipüle edecek uygulamalardan ve mesaj tasarımından kaçınması ile birlikte karşılıklı çıkar ve faydaya dayanan her tarafın birbirine sorumlu davrandığı bir anlayışı ortaya koyması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Adorno, T., Horkheimer, M., (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği* (N. Ülner ve E.Öztarhan Karadoğan, Çev.), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Althusser, L. (1994), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akkaya Yaralı, A. (2014), *Antonio Gramsci'de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi*, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C:21, S:1, s: 35-46.
- Asna, A. (2006), *Kuramda ve Uygulamada Halkla İlişkiler*, Artı Yayınevi, İstanbul.
- Balta Peltekoğlu, F. (2007), *Halkla İlişkiler Nedir*, Beta Basım, İstanbul
- Bernays, E. (2022), *Belirgenleşen Kamuoyu* (O. D. Yılmaz, Çev. Ed.), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul.
- Çoban, B. (2009), “*Medya Kamuoyu, İdeoloji*”, *Kitle İletişimi ve Toplumsalın Üretimi* (Ed. N. Tan Akbulut ve C. Bilgili), ss: 137-163, Beta Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B. (2011), *Deliliğin Tutsaklığında Bir Dahi: Louis Althusser, Kadife Karanlık 2 kitabı içinde*(G. Batuş, F. Alver, B. Arık, B. Çoban, Ü. Çığ), s: 89-116, Su Yayınevi, İstanbul.
- Erdoğan İ. ve Alemdar K. (2010), *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Pozitif Matbaacılık, Ankara.
- Giddens, A. (2000), *Sosyoloji* (H. Özel ve C. Güzel, Çev.), Ayraç Yayınları, Ankara.
- Gramsci, A. (2011), *Hapishane Defterleri*, (E.Ekici, Çev.), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Güngör N. (2016), *İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Habermas, J. (2019), *İletişimsel Eylem Kuramı* (M. Tüzel, Çev.), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Horkheimer, M. (2023). *Akıl Tutulması* (O. Koçak, Çev.), Metis Yayınları, İstanbul.
- Lippman, W. (2020), *Kamuoyu* (O.D. Yılmaz, Çev. Ed.), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul.
- Lukacs, G. (2014), *Tarih ve Bilinç Sınıfı* (Ö. Yılmaz, Çev.), Belge Yayınları, İstanbul.
- Marcuse, H. (1990), *Tek Boyutlu İnsan* (T. S. Halman, Çev.), İdea Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2011) *Kapital (Cilt 1)*, (M. Selik, N. Satlıgan, Çev.), Yordam Yayınları, İstanbul
- Marx, K. (1979) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, (S. Belli, Çev.), Sol Yayınları, Ankara.
- Mattelart A., Mattelart, M. (2016), *İletişim Kuramları Tarihi* (M. Zillioğlu, Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Özgen, E. (2016), Halkla İlişkilerin İtibar Sorunu, *İletişimin Gücü: Kurumsaldan Küresele Halkla İlişkiler* kitabının içinde, ss:385-407 (Editör: Filiz Balta Peltekoğlu), Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Swingewood, A. (1998), *Sosyolojik Düşünmenin Kısa Tarihi* (O. Akınhay, Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Yaylagül L. (2010), *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları, Ankara.

**TÜRK BASIN TARİHİNDE ÖZEL BİR SAYFA:
SİVAS'TA YEREL GAZETE YAYINCILIĞININ
DÖNÜM NOKTALARI (1878-1946)**

Yıldırım Görler¹

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orcid: 0009-0003-0220-025X,
email: ygorler@gmail.com

Giriş

Sivas'ta, 1878 yılından günümüze kadar geçen sürede Türkler tarafından çok sayıda gazete yayınlanmıştır. Çeşitli aralıklarla okuyucusunun karşısına çıkan bu gazetelerden bazıları tarihsel önemiyle, Sivas basınının Türk basın tarihi içinde özel bir yere sahip olmasını sağlamıştır. İlk vilayet gazetesi "Sivas", ilk özel gazeteler "Vicdan" ve "Kızılırmak", Mustafa Kemal tarafından Sivas'ta toplanan Kongre günlerinde yayınlanması için karar verilen, ulusal mücadele hareketinin ilk sözcüsü "İrade-i Milliye" ve tek partili dönemde ulusal kimlikte çıkarılan "Ülke" gazetesi tarihsel önemleri nedeniyle özellikle üzerinde durulması gereken yerel süreli yayınlardır.

II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlükçü ortam sonucu Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Türk toplumunda birçoğu kısa süreli olmakla birlikte, haftada bir veya iki kez yayınlanan yüzü aşkın süreli yayıncılık ile buluşmuştur. Bu gazetelerin büyük çoğunluğu aralarında Sivas'ta bulunduğu çeşitli Anadolu kentlerinde yayınlanmıştır.

Sivas basını, Türk basın tarihi içinde özel ve önemli bir yere sahiptir. Sivas'ta yayıncılık faaliyetleri ülke genelinde yaşanan gelişmelere paralellik göstermektedir. 8 Ekim 1864 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından yayınlanan Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi taşrada gerçekleşen yerel yayıncılık açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tuna vilayetinde gerçekleşen ilk vilayet gazetesi yayıncılığından kısa bir süre sonra Sivas'ta resmi vilayet gazetesi okuyucusuyla buluşmuştur. Vilayet matbaasında basılan ve 1941 yılına kadar Sivas basın hayatında yer eden "Sivas" vilayet gazetesi, Türkler tarafından kentte yayınlanan ilk gazete olurken, onu 1909 yılında yayınlanan iki özel gazete izlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yeni bir kurtuluş yolu arayan aydınların kamuoyunu bilgilendirme çabaları Sivas'ta ilk özel yayıncılığın temelini oluşturmuştur. 1909 yılında "Vicdan" ve "Kızılırmak" adıyla iki özel gazete Sivas basın tarihinin parçası olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinin yayınladığı "Vicdan" gazetesinin yayını çeşitli nedenlerle çok uzun soluklu olmamış, üç ay sonra Kamil Kitapçı tarafından yayın hayatına sokulan Kızılırmak gazetesi uzun yıllar kentin sosyo-kültürel yaşamına katkı sağlamıştır. Vicdan ve Kızılırmak gazetesi, Osmanlı'nın çöküş sürecine aranan kurtuluş reçetesini aynı bakış açısından gören, İttihat ve Terakki çizgisinde gelişmeleri yorumlayan iki önemli yayındır. Vicdan gazetesi kısa süreli bir yayın olduğu için ulusal mücadele hareketine tanıklık edememiştir. Aralıklarla da olsa yayın hayatında kalan Kızılırmak gazetesi, Mustafa Kemal (Atatürk)'in fikirlerini ve devrimlerini sahiplenmiş ve Sivas kamuoyunu uzun yıllar bilgilendirmiştir.

Sivas'taki gazete yayıncılığının özel sayfalarından biri, ulusal müca-

delenin ilk yazılı sesi olarak tarihimizde yer eden “İrade-i Milliye” gazetesidir. Mustafa Kemal (Atatürk) ve ulusal mücadeleye inanmış arkadaşlarını bir araya getiren Sivas Kongresi günlerinde yayınlanmasına karar verilen ve adını Mustafa Kemal’in koyduğu İrade-i Milliye gazetesi, Türk basınının en özel sayfalarından biri olarak kabul edilmektedir. Kongrenin başlangıcından on dört gün sonra 14 Eylül 1919 tarihinde ilk sayısını yayınlayan İrade-i Milliye gazetesi, Türk toplumunun kurtuluş mücadelesinin ilk sesi olmuş ve Türk basın tarihinin özel sayfalarından biri olarak nitelendirilmiştir.

Sivas’ta yürütülen yayıncılık faaliyetleri arasında ülkemizde çok nadir örnekleri olan bir diğer yayın “Ülke” gazetesidir. Yerel kimlikli ancak ulusal ölçekli bir bölge gazetesi olan “Ülke” uzun yıllar tarihin tozlu sayfalarında kalmış, son yıllarda üzerinde yapılan araştırmalarla gün yüzüne çıkarılmış özel bir gazetecilik örneğidir. 1 Kasım 1945’te ilk sayısını yayınlayan Ülke, tek parti döneminin ilginç yayın örneklerinden birisi olarak, Sivas’ta kurulan matbaada binlerce basılıp, trenlerle doğu vilayetlerine dağıtılmıştır.

1-Yayıncılık Faaliyetlerinin Toplumsal Önemi ve Süreli Yayınlar

Kitap, gazete vb. okunacak şeylerin basılıp dağıtılması, herhangi bir eserin radyo ve televizyon aracılığıyla dinleyiciye, seyirciye iletilmesi şeklinde (TDK, 2011:2256) tanımlanan yayın(m)cılık faaliyetleri tarihsel süreçte farklı biçimlere bürünse de toplumların sosyo-kültürel yaşamları açısından son derece önemli olmuştur. Tarihin ilk evrelerinde “iletişim ve haberleşme hafıza ile sınırlı kalmış, yaşamın karmaşıklaşmasıyla hafızadan daha fazlasına” (Akpolat, 2013:32) ihtiyaç duyulmuştur. Yazının icad edilmesi bilginin yeni kuşaklara aktarımı konusunda büyük avantajlar sağlamıştır. Yayıncılık faaliyetlerine ivme kazandıran en önemli gelişme ise matbaanın bulunması olmuştur. Matbaa yazılı eserlerin hızla çoğaltılmasını sağlamış, kitap yayınlarıyla başlayan basım faaliyetleri zamanla gazete, dergi gibi süreli yayınları toplumla buluşturmuştur. 19. yüzyıldan itibaren iletişim alanında yaşanan gelişmeler, telefon, telgraf, radyo-televizyon yayıncılığı süreci güçlendirmiş, son aşamada dijitalleşme yayıncılık faaliyetlerine yeni bir yön kazandırmıştır. Ünaltay ve Altay (1991:46) yayıncılık faaliyetlerinde matbaadan önce, matbaadan sonra ve bilgisayarların yayıncılık sektöründe kullanılması olarak üç temel dönemin önemini vurgulamaktadırlar. Bilgisayarların yayıncılık sektörüne girmesi yazıya ek olarak ses ve görüntünün kitleler üzerindeki etkisinin artmasını sağlamıştır. Küreselleşmenin hız kazanması, dünyanın küçük bir mahalle olarak yorumlanması ve kitle iletişim araçlarında gözlenen teknolojik gelişmeler yayıncılık faaliyetlerinin rolünü arttırmış “dağıtım ve yayın sistemleri, izleyici kitleleri küresel boyuta” (Çakır, 2013:75) yönelmiş, yayıncılığın toplumlar üzerindeki etkisi artmıştır.

Yayıncılık faaliyetleri içinde yazılı basın kapsamında yer alan gazeteler toplumların yaşamında önemli bir yere sahiptir. “Politik, ekonomik, kültürel ve benzeri konularda haber vermek, bilgi iletmek için yorumlanarak veya yorumlanmadan, günlük veya belirli sürelerle” (TDK, 2011:909) yayınlanan gazeteler toplumsal yaşamda dördüncü kuvveti simgeleyen basın sektörü içinde değerlendirilmektedir. Demokratik toplumlarda basın organları yasama, yürütme ve yargı gücünden sonra “bu üç kuvvetin zaman zaman hepsini birden bünye değişikliğine zorlayan” (Kavaklı, 1986:75) özellikleriyle toplumun ortak sesi olarak kabul edilmektedirler.

İnsanlar doğaları gereği meraklıdırlar ve haber almayı, çevrelerinde olup bitenleri öğrenmeyi isterler. An’da olup bitenleri kısa zaman içinde öğrenme merakı gazetecilik faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Yeni olan, duyulmamış, istisna ve olağanüstü olan konular dikkat çekici olmaktadır. “O olup bitenleri öğrenmek, daha elverişli şartlardan faydalanmak eğer mümkünse zorluklardan ve tehlikelerden kaçınmak arzusuna” (Ertuğ, 1970:2) dayanan bu merak duygusu özellikle siyaset ve iş adamlarına, doğanın gücünü zorlayan olağanüstü olaylara yöneldiğinde daha dikkat çekici olmaktadır. İnsanlarda merak duygusunun varlığı yüzyıllar boyunca yayıncılık faaliyetlerinin de güçlenerek devam etmesini sağlamıştır. Tarih boyunca, güvercinler, ulaklar, keşişler, seyyahlar vb. yöntemlerle haberleşen insanlar özellikle matbaanın icad edilmesinden sonra bilgiyi basılı eserlerle çoğaltarak geniş kitlelere ulaştırabilmişlerdir.

Baskı tekniği Çin’de ortaya çıkmakla birlikte, matbaa ile gerçekleştirilen ilk yayıncılık örneği Alman Johannes Gutenberg’in bastığı *Kırkiki Satırlı Kutsal Kitap* (1455) olmuştur. Gutenberg’in geliştirdiği tipo baskı makinesiyle gerçekleştirdiği bu ilk yayının basımı Avrupa’da büyük yankı uyandırmasına ve basım faaliyetlerine hız kazandırmasına rağmen Osmanlı Devleti’nde matbaaya karşı yasaklayıcı uygulamalar söz konusu olmuştur. “1483’te Sultan II. Bayezid kitap basımını yasaklamış ve el yazısıyla çoğaltma işini imtiyazlı kişilere tahsis etmiştir. Bu yasak Kuran’a dayandırılmış ve sadece Müslümanlara uygulanmıştır” (Altaylı ve Kalaycıoğulları, 2012:130). Matbaa yasağının sadece Müslümanlar için uygulanması, Osmanlı sınırları içinde yaşayan azınlıkların bu yasağın dışında tutulması Gutenberg’in ilk kitabı basmasından otuz dokuz yıl sonra Osmanlı Devleti’nde ilk baskı örneğini karşımıza çıkarmıştır. David ve Samuel İbn Nahmias isimli iki kardeşin 1494 yılında İspanya tarafından sürgün edildiklerinde beraberlerinde getirdikleri baskı makinesinde İstanbul’da yayınladıkları “Hazreti Musa’nın *Beş Kitap* (1494) adlı kutsal kitabı” (Gevgili, 1990:37) ilk basım örneğidir. Muhafiz çevrelerin ortaya koyduğu tepkiler yayıncılık faaliyetlerinin sürmesini engellemiş, Osmanlı Devleti iki yüz yıl matbaa yayıncılığına karşı durmuştur. Bu arada Avrupa’da matbaanın yaygınlaşması sonucunda okuma yazma oranlarında

artış olmuş, yayınlara ve haberlere ilgi artmıştır. Süreli yayınlara artan ilginin sonucunda “Hollanda”nın Anvers kentinde 1605 yılında düzensiz olarak basılmaya başlanan Nieuwe Tydinghen adlı gazete” (Jeanneney, 2009:26) ilk süreli yayın olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilk örneğin basımından sonra başta Almanya, İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa’nın birçok kentinde süreli yayınlar görülmeye başlamıştır. “1615 yılında Almanya’da Frankfurter Journal, 1622’de İngiltere’de Weekly News, 1631’de Fransa’da Gazette De France” (Çapman, 1970:101) ilk gazete örnekleri olarak tarihte yer etmiştir.

Avrupa’da yayıncılık faaliyetleri hızla çoğalırken, Osmanlı’da ilk süreli yayınlar bülten basımlarıyla başlamıştır. “Eylül 1795’ten Mart 1796’ya kadar yayınlanan Le Bulletin de Nouvelles ilk örnek olarak karşımıza çıkmış, onu La Gazette Française de Constantinople” (Budak, 2012-664) başlıklı bülten izlemiştir. Fransa elçiliğinin matbaasında Fransızca olarak basılan bu bültenler, şehirde yaşayan Fransızları bilgilendirme amaçlı haberlere yer vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ilk gazete, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın çalışmalarını bölge halkına anlatmak amacıyla “Vekayi-i Mısıriyye” adıyla yayınlanmıştır. “Yarısı Türkçe yarısı Arapça olarak 1828 yılında yayınlanan gazete Türkler’in bu alandaki ilk çabalarından biri olarak” (Koloğlu, 1989:37) tarihteki yerini almıştır. Yenilikçi bir padişah olan II. Mahmut’un buyruğu ile Türkler tarafından tamamı Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete “Takvim-i Vekayi” adıyla 11 Kasım 1831 yılında yayın hayatına başlamıştır. II. Mahmut’un “Bu gazete; kutsal şeriata ve devlet düzenine dokunmamak şartıyla, benim iktidarına çok yardımcı olacaktır” (Bozdağ, 1992:207) buyruğu ile basımını onayladığı Takvimi Vekayi “Osmanlı Devleti’nin sona ereceği 4 Kasım 1922’ye dek aralıklarla da olsa yayını sürdürerek olan bir remi gazete niteliğindedir” (Gevgili, 1990:39).

Türk toplumunda yerel yayıncılığın güçlenmesini sağlayan önemli gelişme 1864 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi olmuştur. Vilayet Nizamnamesi Osmanlı İmparatorluğu’nun eyalet sisteminden vilayet sistemine geçmesini sağlamış, “devlet 29 vilayete ayrılmış ve her vilayete bir vali atanmıştır” (Duman, 2007:79). Valilerin yönettikleri vilayetlerde gerçekleştirdikleri çalışmaları halka duyurabilmek düşüncesiyle 1864 yılında Tuna Vilayeti valisi Mithat Paşa’nın kurduğu matbaada “Tuna” gazetesini çıkarmaya başlamasının ardından Osmanlı’da yerel özellikler taşıyan vilayet gazeteleri yayınlanmaya başlamıştır. “1318 (1902) Maarif Salnamesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun bugünkü Türkiye sınırları içinde 145 matbaanın bulunduğu, vilayetlerdeki 55 matbaanın 13 tanesinin resmi vilayet matbaası olduğunu” (ÇGD, 1984:51) belirtmektedir. Maarif Salnamesinde sayıları verilen 13 matbaadan biri, 1878 yılında Vali Elhac İzzet Paşa tarafından kurulan Sivas Vilayet Matbaası’dır.

2- Türk Basın Tarihi İçinde Sivas Basınının Yeri ve Toplumsal Önemi

Kentlerde, kasabalarda daha küçük yerleşim alanlarında günlük, haftalık, aylık gibi belirli aralıklarla yayınlanan, halkın taleplerini, isteklerini dikkate alarak yayıncılık yapan, yöre halkını bilgilendiren (Ünal, 1996:1068) yazılı, görsel ve ya işitsel yayın organlarını kapsayan yerel yayıncılık, merkeze ait olmamayı içerir. Yerel gazete kavramı “ulusal sınırlar içinde büyük kentler dışında kalan lokal bölgelerde, belirli kitlelere ulaşan yayın organlarını tanımlamak için” (Nair, 2024a:219) kullanılmaktadır. Yerel gazeteler, toplumlar üzerinde önemli toplumsal etkiler yaratmakla beraber, genellikle bölgesel veya yerel konularda haber vererek, geniş kitlelere ulaşma amacı güden ulusal gazetelerden farklı olarak, daha çok yerel halkın yaşamını, değerlerini ve kültürünü yansıtmaktadırlar.

Türk toplumunda İstanbul’da basılarak ülke genelinde dağıtımı yapılan gazeteler “ulusal basın” başlığı altında değerlendirilirken, belirli il, ilçe, kasaba gibi yerleşim alanlarında okuyucu bulan süreli yayın organlarına “yerel basın” tanımı içinde yer verilmektedir. Yerel gazeteler, toplumsal etkileşimi güçlendiren, halkı bilinçlendiren ve yerel sorunları ön plana çıkararak çözüm süreçlerini tartışmaya açan önemli araçlardır. Bu nedenle yerel halk üzerinde kamuoyu yaratma konusunda yerel gazetelerin etkili gücü vardır. Bu durum Sivas basını içinde geçerlidir. Sivas basını, ülkemizde yerel basın anlamında ortaya koyduğu çalışmalar, etkili gücü ve ülke gündemindeki gelişmelere gösterdiği duyarlılık ile özel ve önemli bir örnek olarak yorumlanmaktadır.

Sivas basınının Türk basın tarihi içindeki önemini vurgulayan Nair (1999) Takvim-i Vekayî’den kırk yedi yıl sonra Sivas’ta ilk resmi vilayet gazetesinin yayınlandığını, Sivas’ın da “Tuna” gazetesıyla başlayan vilayet gazeteleri akımına çok kısa sürede dahil olduğunu vurgulamaktadır. Türkler’in çıkardığı ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval’den kırk dokuz yıl sonra Sivas’ın ilk özel gazeteleri “Vicdan” ve “Kızılırmak” gazetesinin yayın hayatına başladığını belirtmekte, dönemin iletişim ve teknolojik koşulları dikkate alındığında bunun kısa bir zaman aralığı olduğunu ifade etmektedir. Nair’e göre yayıncılık açısından Sivas merkezi otoritenin doguya açılan penceresi olarak görülmüştür.

Sivas’ın yayıncılık alanında Osmanlı’nın son döneminde yaşanan hızlı gelişmelere erken reaksiyon verdiği görülmektedir. İlk vilayet gazetesi ve ilk özel gazetelerin yayını bu durumun örneğidir. Özellikle vilayet gazetesi Sivas’ın 1941 yılına, Kızılırmak gazetesinin 1946 yılına kadar yayın hayatında kaldığı düşünülürse, kentlinin yerel yayıncılığı sahiplendiği de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu sahiplenmenin diğer örneği İrade-i Milliye gazetesinin Ankara’ya taşınması istendiğinde gündeme gelmiş, yerel

halkın isteğini Mustafa Kemal kıramamış ve gazete Sivas'ta bırakılmış, yayını sürdürmüştür.

İrade-i Milliye gazetesinin yayını Türk basın tarihinin en özel sayfalarından biri olarak kabul edilmektedir. Sivas basın tarihinin de en önemli sayfalarından biri ulusal mücadele hareketinin ilk sesi "İrade-i Milliye" gazetesinin Sivas Kongresi günlerinde yayınlanmaya başlamasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinde Sivas'ta gerçekleştirilen kongrede yayınlanan irade-i Milliye gazetesi kentin basın tarihinin gurur sayfalarından biridir. "İrade-i Milliye" gazetesi Sivas'ta bırakıldıktan ve Ankara'da "Hakimiyet-i Milliye" gazetesi yayınlanmaya başladıktan sonra bu iki gazete arasında zaman zaman kurulan haber köprüsü yıllar sonra "Ülke" ve "Ulus" gazeteleri arasında da gerçekleşmiştir. Bu durum da dikkat çekicidir.

Sivas basın tarihinde dikkat çekici bir başka nokta ise "Ülke" gazetesinin yayınıdır. Türk basın tarihi içinde dikkat çekici olan ve Sivas'ta gerçekleşen bu yayıncılık faaliyetinin altını çizmek gerekir. Nair (1999)'in yaptığı arşiv çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılan Ülke gazetesinin birinci yayın dönemi özgünlükler içeren yerel ölçekli, ulusal kimlikli bir bölge gazeteciliği olarak değerlendirilmektedir.

Sivas'ta Türkler tarafından 1878 yılında başlayan yerel gazetecilik faaliyetleri özellikli ve önemli yayın organlarıyla çeşitli araştırmalara konu olacak özellikler içermektedir.

3- Sivas, Vicdan, Kızılırmak, Ülke Gazeteleri

Sivas'ta yayıncılık faaliyetlerinin kentte yaşayan azınlık nüfus tarafından başlatıldığı bilinmektedir. Ermenice yayınlanan Tzayn Sepasdio (Sivas'ın Sesi) gazetesi 1869 yılında sadece bir sayı olarak yayınlanmıştır. 1870 yılında Mamulin Zanki (Basının Çan Sesi) ve Sev Hoğër (Kara Topraklar) isimli gazetelerin yayın hayatına başladıkları bilinmektedir. Ancak bu iki gazetenin yayın hayatının ne zaman sona erdiğine dair herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

Sivas'ta Türkler tarafından ve Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete "Sivas" Vilayet gazetesidir. "Vilayet Nizamnamesi çerçevesinde 1879'da yayın hayatına başladığı düşünülen gazetenin ilk baskınının 1878 yılını işaret ettiği yönünde bilgilere de rastlanmaktadır" (Çelik, 2024:217).

Sivas Vilayet gazetesi, Vilayet matbaasında basılarak dağıtılmıştır. 1935 yılında basılan Sivas Bülteni'nde Vilayet matbaası hakkında şu ifadeler yer verilmiştir. İle bağlı olan il basımevi, ilin en eski müessesesidir. 1293 yılında İlbay Ahmet İzzet tarafından tesis edilmiştir. Hükümet konağının bir köşesinde basım yapan matbaa, 1328 (1913) yılında İlbay Muammer tarafından yaptırılan Basımevi binasına taşınmıştır. Varlık (2000:62)

gazetenin ilk sayısının örneğine yer verdiği yazısında hem Türkçe hem Ermenice olarak dört sayfa yayınlandığını ifade etmektedir. İlk sayının tarihi Türkçe sayfada 21 Kanunievvel1295 (Rumi) ve 20 Muharrem 1297 (Hicri) Ermenice sayfada 31 Aralık 1879 olarak belirtilmiştir.

O dönemde merkezin sesini taşraya iletmek ve idari yönetimin çalışmalarının halka duyurulması amacıyla gazetecilik faaliyetinin yapıldığı düşünülürse öncelikle matbaanın kurulması ver ardından gazetenin yayınlanmış olması kabul edilebilir bir yaklaşımdır.

Vilayet matbaası eski sistem taş basması bir makineyle yayıncılık faaliyetlerine başlamış daha sonra bir düz baskı makinesi ve pedal makinesine sahip olmuş, 1937 yılında elektrik ile bu makineler işletilmeye başlamıştır. Matbaada Sivas gazetesinin yanında çeşitli eserlerde basılmıştır. Sivas gazetesinin yanı sıra kentin ilk özel gazetelerinden Kızılırmak gazetesinin basımı da ilk dönemlerinde bu matbaada yapılmıştır (Sivas Bülteni, 1935:182). Sivas ikinci matbaasına 1930 yılında Kamil Yalçınler tarafından kurulan Kamil Basımevi ile kavuşmuştur.

Sivas gazetesi 6 Aralık 1941 tarihli 2865. sayısına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. İlk yayın günlerinde çarşamba ve cumartesi günleri olmak üzere haftada iki gün yayınlanmıştır. 1923 yılında gazetenin ebatları büyütülmüş (0,90), sayfa sayısı ikiye indirilmiştir. Merkezi otoritenin sesini duyurma amacındaki gazete, yerel halktan gelecek yazılara sayfalarını açmakla birlikte “gazeteye şikayet kılıklı yazıların yazılamayacağını bu türden yazıların vilayete verilebileceğini, memleket yararına yazıların alınıp basılabileceğini” (Nair, 1999:62) bir uyarı olarak başlığının yanında yer verdiği ifadelerle okuyucusuna iletmıştır. Gazetenin “Fevkalade Cumhuriyet Nüshası” manşetiyle yayınlanan 29 Ekim 1926 tarihli 1704. sayısı dikkat çekicidir. Cumhuriyet’in ilanının yıldönümüne ayrılan bu sayıda gazetenin 1. ve 4. sayfaları kırmızı mürekkep ile basılmıştır. Sivas gazetesi kentte yayınlanan ilk Türkçe gazete olması nedeniyle tarihsel açıdan önemli bir yere sahiptir ve 1 Şubat 1926 tarihli 1669. sayısından itibaren çeşitli nüshaları Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Kütüphanesi’nde koruma altına alınmıştır.

Kamil Paşa hükümetinin düşürülmesi, “Serbesti” gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi, 31 Mart vakası, II.Abdülhamit’in tahttan indirilmesi gibi bir çok olayın yaşandığı kaotik bir ortamda Sivas’ta iki özel gazete birden yayınlanmıştır. Sivas’ta ilk özel gazetelerin yayını aynı yıl içinde gerçekleşmiştir. Bu gazetelerden ilki 26 Temmuz 1909 tarihinde İttihat ve Terakki Fırkası memurlarınca yayın hayatına kazandırılan ve vilayet memuru Halit Cevdet Bey’in sorumlu müdür görevini üstlendiği Vicdan gazetesidir. “Vicdan gazetesinin nüshalarına uzunca yıllar ulaşamadığı için bu konuda yürütülen araştırmalarda Kızılırmak

gazetesinin kentin ilk özel gazetesi olarak ele alınıp değerlendirildiği” (Nair, 2024a:224) görülmektedir.

Vicdan gazetesi Sivas'ta yayınlanan ilk özel gazete ünvanını taşımaktadır. Çelik (2024:222), Vicdan başlığının hemen altında gazetenin yayın amacına yer verildiğini “neşr-i mekarim-i ahlaka ve beyne'l-anasır tesis-i ittihat ve vifaka ve terakki-i millet ve memlekete hizmet eder ve şimdilik haftada bir defa çıkar bitaraf gazetedir” şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir. Dört sayfa olarak yayınlanan Vicdan gazetesi hakkında uzun yıllar bilgi edinilememiş, tesadüfen bir koleksiyonerde bulunan 25 sayı tıpkıbasım ile araştırmacıların ve meraklıların bilgisine sunulmuştur.

Vicdan Gazetesinde önemli isimlerin yazılarına yer verildiği bilinmektedir. Bu konuda Birinci (2007) gazetede yazıları yayınlanan Samih Fethi'nin, Turhan Tan imzasıyla cumhuriyet öncesi ve sonrasında Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat, Servet- i Fünun, Cumhuriyet, Milliyet, Tan gibi birçok süreli yayında makalelerine yer verildiğini ifade etmektedir. Gazetede Halid Cevdet, Ahmet Sadık, Ziya Bey (Başara), Mustafa Taki gibi çeşitli isimlerin yazılarına yer verilmiştir. Bilinen 25. sayı 1910 yılı Ocak ayının sonunda yayınlanmıştır ve muhtemelen bu tarihten sonra çıkmamıştır. “Bu sayıda Vicdan gazetesi, şehirde Kızılırmak gazetesinin yayın hayatına başladığını belirterek, ona başarılar dilemektedir” (Unbehaun, 2004:17).

Vicdan'ın yayına başlamasından üç ay sonra kentin basın yaşamı uzun yıllar yayınlanacak “Kızılırmak” gazetesi ile tanışmıştır. Cumhuriyetçi, Mefkureci, Milli özelliği ile 15 Teşrinevvel 325 (15 Ekim 1909) tarihinde yayına başlayan Kızılırmak gazetesi 25 Ekim 1946 yılına kadar yayın hayatında kalmıştır. Anadolu'da yayınlanan en köklü özel gazeteler arasında yer alan, adını kentin güneyinden akıp giden ve Karadeniz'e dökülen Türkiye'nin en uzun ırmağı olan Kızılırmak'tan alan gazetenin üç yayın dönemi geçirdiği bilinmektedir. 27 Haziran 1966 tarihli Ülke gazetesinde Kızılırmak'ın yayın dönemleri hakkında şu cümlelere yer verilmiştir: Kızılırmak ilk yayınına 325'te başlamış 326 yılının sonuna kadar devam etmiştir. İkinci yayın dönemi 1914-1917 yılları arasında gerçekleşmiş, 1925 yılında üçüncü yayın dönemine Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organı olarak başlamış, 1946 yılına kadar yayını sürmüştür.

Kamil (Yalçın) Kitapçı tarafından çıkarılmaya başlanan Kızılırmak gazetesi ilk yayın döneminde Arap harfleriyle ve Vilayet matbaasında basılmış, Harf Devrimi'nden sonra kısa sürede değişime ayak uydurmuş, latin harfleriyle dizilerek yayın faaliyetlerine devam etmiştir.

Sivas'ta Türkçe yayınlanan ilk resmi yayın organı Sivas gazetesinin basımından yirmi iki yıl, Vicdan Gazetesinin ilk nüshasının basımından üç ay sonra yayın hayatına başlayan Kızılırmak gazetesi Sivas'ın kültürel

yaşamında derin izler bırakmıştır. Çünkü Kızılırmak gazetesi, şehrin kültürel yaşamına uzun yıllar hizmet edecek, ilk özel matbaayı ve ilk kitabevini kuracak üç kuşak basın faaliyetlerinin içinde olacak Kitapçı Ailesi'ni de Sivas'ın sosyo-kültürel yaşamına kazandırmıştır.

Kızılırmak gazetesi Kamil (Yalçiner) Kitapçı tarafından yayınlanmıştır. Kamil Bey'in yaşamı dikkat çekicidir. "Sivas'ta, 1877 yılında doğmuş, Mahalle mektebi ve birincilikle bitirdiği askeri rüştiye sonrası öğrenimini Mülkiye rüştiyesinde tamamlayarak İstanbul'da Tıbbiye'ye kaydını yaptırmıştır. Hürriyetçilerin arasında yer aldığı için tutuklanmış, Padişah Abdülhamid tarafından Fizan'a sürgüne gönderilmekten bir akrabası sayesinde alınan doktor raporuyla kurtulmuştur" (Nair, 2024b:113). Şuurunu yitirdiğine dair Vasfi Bey'in verdiği rapor sürgünü önlemiştir ancak Tıbbiye'den çıkarılmasına neden olmuştur. Sivas'a dönen Kamil Bey, Nafiya İdare'sinde çalışmaya başlamış zengin ailelerin çocuklarına dersler vermiş, Sanayi Mektebi'nde Türkçe öğretmenliğini kazanıp, eğitim sisteminin içine girmiştir. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamda Kızılırmak gazetesini çıkararak, özgürlükçü düşüncelerini gazete aracılığı ile yaymaya çalışmıştır. Numune Mektebi'ne müdür olarak atandıktan bir süre sonra eğitim camiasına veda etmiş, 1926'da kentin ilk kitabevi olan Kamil Kitabevi'ni kurarak ticaret hayatına atılmıştır. 1930 yılında kentin ilk özel matbaasını da kuran Kamil Yalçiner Kitapçı, Kızılırmak gazetesinin üçüncü yayın döneminde baskısını kendi matbaasında yapmaya başlamıştır.

Kamil (Yalçiner) Kitapçı, 14 yıl Sivas Belediye Meclis Üyeliği sonrasında 1940-1950 yılları arasında iki dönem Sivas milletvekili olarak parlamentoda bulunmuştur. 9 Haziran 1957 tarihinde yaşama gözlerini yuman Kamil Kitapçı'nın arkasından Ülke gazetesi 10.06.1957 tarihli sayısı "Sivas Büyük Bir Evladını Kaybetti" manşetiyle yayınlanmıştır. Sivas'ın basın yaşamında oğlu Kemal Kitapçı ve torunları çeşitli sorumluluklarla uzun yıllar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Kamil Kitapçı Kızılırmak, Sivas Postası, Ülke gazetesi gibi yayın organlarını Sivas'ın kültürel yaşamına dahil etmenin yanında 1930 yılında ilk özel matbaayı da kurarak çok sayıda kitabın basılmasına olanak sağlamıştır. Sivas Bülteni'nde (1935-207) Kamil matbaası hakkında İlkiz ve Toplantı mecmualarıyla birlikte çeşitli kitapların basıldığını matbaanın Sivas'ta basın hayatını canlandırıp, şehrin kültürel yaşamına büyük katkılar sağladığı belirtilmektedir. Kamil Matbaasında çalışarak bilgi ve beceri kazanan çok sayıda mürettip ve gazeteci kültürel yaşamında yer almışlardır. Kamil Kütüphanesi adıyla Kamil kitabevini 1925 yılında Sivas'a kazandıran, ilk özel matbaasını Kamil Matbaası adıyla 1930 yılında kuran Kamil Yalçiner, bu çalışmalarından sonra şehir halkı tarafından "Kitapçı Kamil" lakabıyla anılıp tanınmaya başlanınca, "Yalçiner" olan soy ismini "Kitapçı" olarak değiştirmiştir.

Kitapçı ailesinin yayınında sorumluluk üstlendiği Ülke gazetesi de bir bölge gazetesi olması özelliği ile dikkat çekici süreli yayınlar arasındadır. Tek parti döneminde merkezi otoritenin sesini doğu ve güneydoğu illerine duyurmak üzere 1 Kasım 1945’de ilk sayısı okuyucuyla buluşan Ülke’nin ilk dönemi toplumumuzun basın yayın yaşamı açısından dikkat çekicidir. “Ülke gazetesi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin yayıncılıkla ilgilenmek üzere kurulan ‘Halk Gazetecilik ve Basın Türk Anonim Şirketi’ tarafından gönderilen bir heyet tarafından Sivas’ta yayınlanmaya başlanmıştır” (Nair, 1999:166). Kemal Zeki Gençosman, Refik Ahmet Sevengil, Nasuhi Baydar, Nazım Poray, Nihat Subaşı gibi isimlerin kente gelerek yaptığı araştırmalar sonucunda gazeteyi yayınlayacak matbaanın Devlet Demir Yolları işletmesi içinde çimento ambarı olarak kullanılan bir depoda kurulmasına karar verildi. Kısa sürede Ankara’dan getirilen en ileri matbaa makineleri ile Ülke gazetesi basılmaya başlandı. İlk sayıda “Halkın Dostu” başlığıyla bir yazı yayınlayan Refik Ahmet Sevengil, bir yerde gazete çıkmasının orada uyanık, düşünen, olup bitenleri öğrenmek ihtiyacında olan insanların bulunduğu anlamına geldiğini belirtmektedir. Ülke gazetesinin Anadolu ortasında kurulan ve yurt ölçüsünde yayılma ve çalışma için hizmete giren bir gazete olduğunu ifade etmektedir (Ülke, 1.11.1945).

Ulusal gazete anlayışıyla yurt ve dünya haberlerine yer veren, Ankara’daki Ulus gazetesi ile haber alış verişinde bulunan Ülke’nin ilk yayın yılında imtiyazını Nihat Subaşı, Yazı İşleri müdürlüğünü Kemal Zeki Gençosman üstlenmiştir. Gazete içine düştüğü maddi sıkıntılar nedeniyle 21 Kasım 1946 tarihli 376. Sayısından itibaren Kitapçı ailesine devredilmiştir. Kamil Kitapçı’nın milletvekili olarak parlamentoda bulunmasından dolayı gazetenin devrini oğlu Kemal Kitapçı almıştır. Gazete 1959 yılına kadar yayınına devam etmiştir.

Ülke gazetesinin ilk yayın yılında sayfalarında yazılarına yer verilen isimler dikkate alındığında gazetenin toplum üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılacaktır. “Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Prof. Dr. Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay, Peyami Safa, Behçet Kemal Çağlar, Feridun Fazıl Tülbentçi, Hıfzıhrahman Reşit Öymen, Va-la Nurettin, Necmettin Sadak” (Nair, 1999:280) gibi birçok isim Ülke’nin sayfalarından okuyucuya seslenmiştir.

4- Sivas Basın Tarihinde Özel Bir Sayfa: İrade-i Milliye ve Mustafa Kemal

Sivas basın tarihinin en dikkat çekici süreli yayını İrade-i Milliye Gazetesi kabul edilmektedir. Gazeteye bu özelliğini kazandıran şeyin yıkılan Osmanlı İmparatorluğu’nun küllerinden doğan genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne giden yolda verilen kurtuluş mücadelesinin ilk sesi olmasıdır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a ulaş-

tıkları deniz yolculuğu ile başlattıkları kurtuluş mücadelesi Anadolu'da gerçekleştirilen bir dizi toplantı ile şekillenmiştir. Bu toplantılardan biri 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'dir. Bu kongrede alınan tarihi kararların yanında, başlayan ulusal mücadele hareketinin dünyaya duyurulması için bir gazete yayınlanması karara bağlanmıştır.

Türk milletinin tutsaklık kabul etmeyen sesi yurt ve dünya ufuklarında bir bayrak gibi dalgalanmaya başlamıştı. Bu üstün hareketin erkek bir ses organına ihtiyacı vardı. O da ancak bir gazete ile duyurulabilirdi. Gazetenin bir fırkanın veya zümrenin amel ve maksadına hadim olmayıp bütün milletin irade ve amalını temsil ettiğini göstermek için de sahibi- i imtiyaz ve müdür-i mes'ulünün İttihat ve Terakki ile diğer zümre ve fırkalarla uzaktan yakından alakası olmaması lüzumu düşünülmüş” (Aşkun,1945:154-155) tarafsız kişi olarak Demircizade Selahaddin (Ulusalerc) gazetenin imtiyaz sahibi olarak seçilmiş, Mazhar Müfit (Kansu) yazı işleri müdürü olmuştur. Heyet-i Temsiliye adına ilk sayısı 14 Eylül 1919 tarihinde yayınlanan gazetenin ismini Mustafa Kemal “İrade-i Milliye” olarak belirlemiştir. “İrade-i Milliye Atatürk ihtilalinin ilk gazetesidir” (Öztoprak,1981:11). Vilayet matbaasında basılan gazete ilk zamanlar haftada bir kez çıkarken, bir aralık haftada iki gün sonraları da günlük olarak yayınlanmaya başlamıştır. İlk sayılar bin adet basılmış ve dağıtılmış, gazeteye ilgi ve talep giderek arttığı için zaman içinde baskı sayısı artırılmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta bulunduğu günlerde İrade-i Milliye 19 sayı yayınlanmıştır.

Gazetenin ilk sayısında yer alan “Harekât-ı Milliye'nin Esbabı” adlı yazıyı Mustafa Kemal'in talebi doğrultusunda İstanbul delegesi ve gazeteci olan İsmail Hami (Danişmend) yazmıştır. Bu yazıdan başka, kongre haberleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreyi açış nutku, kongrenin Padişah'a çektiği telgraf, millete hitab eden beyanname, Mustafa Kemal'in Mayıs ayında Havza'dan Padişah'a yolladığı telgraf ve pek çok önemli yazı birinci sayıda yer almıştır (Yıldırım, 1992:326).

Sivas Kongresi'nin sona ermesinden sonra Ankara'ya dönüş hazırlıkları yapan Heyet-i Temsiliye üyeleri İrade-i Milliye gazetesini de Ankara'ya götürmeyi ve yayını burada sürdürmeyi planlamışlardır. Bu düşünce kongreye katılan Sivas temsilcileri ve gelişmeleri izleyen yerel halk ve Sivas Müdafai-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin tepkisini çekmiş, Sivasslılar İrade-i Milliye gazetesinin Sivas'ta bırakılmasını ve yayını Sivas'ta sürdürmesini istemişler, Mustafa Kemal (Atatürk) bu taleplere kayıtsız kalmamış ve gazeteyi Sivas'ta bırakmıştır. İrade-i Milliye gazetesini 1922 yılına kadar Sivas'ta yayını sürdürmüştür.

Ulusal mücadele hareketinin ilk yazılı sesi olan İrade-i Milliye gazetesinin basıldığı matbaa makinesi günümüzde Kongre Müzesi'nde koruma

altındadır. Ankara'ya giden temsil heyeti kısa bir süre sonra burada Haki-miyet-i Milliye gazetesini yayınlamaya başlamıştır.

Sonuç

Osmanlı'nın son yüzyılında Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan gelişmeler, eyaletten vilayet yönetimine geçilmesi ve devletin özellikle Müslüman halk açısından matbaaya olumlu bakması Türk toplumunda yayıncılık faaliyetlerini hareketlendirmiştir. Basın yayın faaliyetleri alanında yaşanan gelişmelere Sivas'ın da kayıtsız kalmadığı görülmektedir.

Sivas özgün yayıncılık faaliyetleri ile Türk basın tarihinde önemli izler oluşturmuştur. Kentteki Ermeni nüfus tarafından başlatılan yayıncılık faaliyetlerine Türkler ilk vilayet gazetesi olan "Sivas" ile katılmışlardır. Tuna vilayetinde ilk vilayet gazetesinin "Tuna" ismiyle yayınlanması, Osmanlı'da diğer vilayetlere de örnek olmuş kısa süre sonra Sivas'da ilk vilayet gazetesine kavuşmuştur. "Sivas" adıyla yayınlanan ve devlet faaliyetlerini halka kaynağından duyurmayı amaçlayan gazetenin 1878 yılında başlayan yayın hayatı, 6 Aralık 1941 tarihine kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine farklı düşünce ve görüşlerle çözüm arayan Osmanlı aydınlarının bu çabaları yayıncılık faaliyetlerine de yansımıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1909 yılında Sivas'ta yayın hayatına kazandırdığı "Vicdan" isimli ilk özel gazete, toplumun içinde bulunduğu siyasal süreçlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kısa süren bu yayıncılık faaliyetinden üç ay sonra ilk sayısı basılan "Kızılırmak" gazetesi, uzun soluklu bir yayın olmanın yanında Cumhuriyet fikrini ve Mustafa Kemal (Atatürk)'in devrimlerinin Sivaslılara duyurulmasında önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Kızılırmak gazetesi, kentin kültürel yaşamında uzun soluklu faaliyetler gösterecek olan Kitapçı ailesinin ilk yayıncılık örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin ilk kitabevi ve ilk özel matbaası da Kitapçı ailesinin ürünüdür. Aile üç kuşak yayıncılık faaliyetlerinin içinde bulunmuş, kentin en önemli yayın organlarının sahibi olmuştur.

Sivas basın tarihinin en önemli yayın organlarının başında İrade-i Milliye gazetesi gelmektedir. Ulusal mücadele hareketinin ilk yayın organı, ilk sesi olarak kabul edilen İrade-i Milliye, Sivas Kongresi'nde bizzat Mustafa Kemal'in direktifleri doğrultusunda yayınlanmaya başlamıştır. İrade-i Milliye'nin Sivas'ta yayınlanması ve Sivaslıların talebi doğrultusunda Mustafa Kemal tarafından Sivas'ta bırakılması, kentlilerin hala gurur duyduğu özel tarihsel bir sayfaya işaret etmektedir.

Ülkemizde sınırlı sayıda örnekleri bulunan yayıncılık faaliyetlerinden biri Ülke gazetesinin yayınlanmasıdır. Türk basın tarihi açısından dikkat çekici olan bu istisnai örnek Sivas'ta gerçekleşmiştir. Tek partili

siyasal yaşamın bir ürünü olarak kentte yayınlanan bölge gazetesi Ülke dikkat çekici bir yayındır.

1878’de basılan “Sivas” gazetesinden günümüze kadar geçen sürede Sivas’ta yüzü aşkın yerel gazete okuyucusuyla buluşmuştur. Farklı yayın aralıklarıyla, siyasetten mizaha kadar geniş bir yelpazede basılan gazetelerin bazıları ülkemizin basın tarihinde yer edinmiş ve derin izler bırakmışlardır. Birçok özelliği ile Sivas yerel basını araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Kaynakça

- Akbulut, U. (2013). Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/5. Ss:31-57.
- Altaylı, Y., Kalaycıoğulları İ. (2012). İbrahim Müteferrika. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S.2. Ss:115-133.
- Aşkun, V. C. (1945). Sivas Kongresi. Sivas: Kamil Matbaası.
- Bozdağ, İ. (1992). Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı. İstanbul: Emre Yayınları.
- Çağdaş Gazeteciler Derneği (1984). Basın 80-84. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.
- Budak, A. (2012). *Fransız Devrimi’nin Osmanlıya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu*. *Turkish Studies*. C.VII. 664 -681.
- Çakır, M. (2013). Medya ve Modernlik. İstanbul: Parşömen Yayınları.
- Çelik, F. (2024). Vicdan: Sivas’ın İlk Özel Türkçe Gazetesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 12/38. 215-236.
- Duman, H. (2007). Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922). *Türkiye’de Yerel Basın*. (Edit: S. Gezgin). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yayınları.
- Ertuğ, H. R. (1970). Basın ve Yayın Hareketleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları.
- Gevgili, A. (1990). Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi Sivil Toplum, Basın ve Atatürk. 2. Baskı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Jeanneney, J.N. (2009). Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi. (Çev: E. Atuk). İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Kavaklı, O. (1986). Basında Sorumluluk. *Türk Basını Sorunları Sempozyumu* (26-27 Mayıs 1986). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Koloğlu, O. (1989). İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriyye’nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını
- Nair, G. (1999). 1878-1999 Sivas Basını. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Nair, G. (2024a). 1909-1919, Sivas Kent Yaşamında Dikkat Çeken Üç Yayın: Vicdan, Kızılırmak, İrade-i Milliye Gazeteleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Mart 2024*. 217-236. Ankara: Gece Yayınları.
- Nair, G. (2024b). Sivas’ta Basın-Yayın Faaliyetlerinde Örnek Bir Aile: Kitapçı Ailesi. 5. *International Congress on Khazar Scientific Research And Innovation*. (Edit: A. Amanzholova, N. Akhmetov) Volume II. Turkestan-Kazakhstan. 112-117.
- Öztoprak, İ. (1981). Kurtuluş Savaşında Türk Basını. İş Bankası Kültür Yayınları. No:230. Ankara: Tisa Matbaası

- Sivas Bülteni (1935). Sivas: Kamil Kitab ve Basımevi.
- TDK (2011). Türkçe Sözlük. 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Unbehaun, H. (2004). 1910-1914 Yılları Arasında Kızılırmak Gazetesi (Sivas) Anadolu Taşrasında Kültürel ve Edebi Bir Forum. *Kebikeç Dergisi*. Sayı 17. 5-26.
- Ünal, Ş. (1996). Yerel Basın ve Sorunları. *Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-II*. Yıl:2 (12). Ankara. 1068-1072.
- Ünaltay, A., Büyükyılmaz, A. (1991). Elektronik Yayıncılık Elkitabı. İstanbul: İleri Teknoloji Merkezi Ltd. Yayınları.
- Varlık, B. (2000). Sivas Basın Tarihi Üzerine Notlar. *Toplumsal Tarih Dergisi*. Sayı:82. 62-63.
- Yıldırım, H. (1992). İrade-i Milliye Gazetesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt:VIII. Sayı:23. 325-330.

**İMPARATORLUKLARDAN POST-MODERN
DÖNEME DEVLETE SIZMIŞ ÇETE
SİSTEMLERİNİN DERİN İLETİŞİMİ VE
DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÜÇ
İLİŞKİLERİ**

Sıddık Arslan¹

¹ Dr., siddikarslan@hotmail.com

1. GİRİŞ

Devletler, tarih boyunca yalnızca resmî kurumlarla değil, aynı zamanda görünmez ağlar ve gayiresmî yapılarla da şekillenmiştir (Scott, 2018). *Paralel yapılar* olarak da adlandırılan bu tür oluşumlar; zaman zaman devletlerin çıkarlarıyla örtüşen unsurlar olarak görülmüş, zaman zaman ise devlet otoritesine meydan okuyan unsurlar hâline gelmiştir (Waller, 2019). Modern uluslararası ilişkilerde paralel yapıların artan rolü, küresel sistemde devlet merkezli yaklaşımların sorgulanmasına neden olmuştur (Anderson & Wilson, 2024). Bu çalışma; paralel yapıların tarihsel dönüşümünü, uluslararası sistem içindeki konumlarını ve devletler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Özellikle 21. yüzyılda teknolojik gelişmelerle birlikte bu yapıların etki alanının genişlediği ve devletlerin karar alma süreçlerini doğrudan etkilediği gözlemlenmektedir (Chen & Morrison, 2023).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası ilişkilerde devletlerin yanı sıra çokuluslu şirketler, istihbarat ağları, ideolojik gruplar ve organize suç yapıları gibi yeni aktörler etkili olmaya başlamıştır (Keohane & Nye, 2011). Bu aktörler; ekonomik, politik ve güvenlik alanlarında paralel yapıların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Huntington, 2016). Dini, ekonomik, askeri ve etnik unsurlardan beslenen paralel yapılar, Roma İmparatorluğu'ndan günümüze kadar devlet sistemlerinin işleyişi üzerinde etkili olmuştur (Kennedy, 2017). Bu tarihsel süreçte devletlerin merkezi otoritesini güçlendirme çabaları ile paralel yapıların etki alanlarını genişletme çabaları arasında sürekli bir mücadele yaşanmıştır.

Paralel yapılar, resmî devlet mekanizmalarının dışında veya onlarla iç içe faaliyet gösteren, ancak genellikle hukukî meşruiyeti tartışmalı olan örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır (Castells, 2010). Bu yapıların uluslararası sistemde oynadığı rol özellikle hibrit tehditler, ekonomik manipülasyonlar ve dezenformasyon gibi unsurlarla daha karmaşık hâle gelmiştir (Zhang & Davidson, 2024). Küreselleşme sürecinin oluşturduğu sınırları belirsiz uluslararası ortam, paralel yapıların faaliyet alanlarını genişletmiş ve ulus-devletlerin egemenlik anlayışını derinden etkilemiştir (Sassen, 2018). Devletler, bu yapılarla mücadele etmek için yeni güvenlik stratejileri ve iş birlikleri geliştirmek zorunda kalmıştır.

Uluslararası sistemde güç dengelerini korumaya çalışan devletler, paralel yapılar karşısında farklı stratejiler benimsemiştir. Soğuk Savaş döneminde istihbarat servisleri tarafından yönlendirilen bu yapılar, günümüzde bağımsız ekonomik ve politik güce sahip aktörler hâline gelmiştir (Aldrich, 2014). *Paralel yapıların, devletlerin iç ve dış politikalarını nasıl şekillendirdiği ise araştırmanın temel problemlerinden biridir.* Ayrıca bu yapıların devlet otoritesini aşındırma potansiyeli, uluslararası güvenlik

paradigmalarının yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir (Martinez & Robertson, 2023).

Bu bağlamda şu sorulara yanıt aranmaktadır: Paralel yapılar, devletlerin karar alma mekanizmalarını nasıl etkilemektedir? Devletler, bu yapılarla hangi yöntemlerle mücadele etmektedir? Uluslararası sistemde paralel yapıların artan rolü gelecekte nasıl bir yönelim gösterecektir? Bu sorular, araştırmanın temel çerçevesini oluşturmakta ve paralel yapıların uluslararası ilişkilerdeki rolünü anlamaya yönelik bir perspektif sunmaktadır. Araştırmanın hipotezlerinden biri, paralel yapıların devletlerin karar alma mekanizmalarına sızarak uluslararası politik süreçleri etkileyebileceğidir. İkinci hipotez, bu yapıların ekonomik araçlar ve hibrit savaş teknikleriyle küresel güç mücadelesine yeni bir boyut kazandırdığıdır.

Teorik olarak realist teori, paralel yapıları devletlerin stratejik çıkarlarını koruma aracı olarak değerlendirirken (Waltz, 1979); liberal kurumsalcılık bu yapıların uluslararası hukuk ve kurumlarla olan ilişkisini incelemektedir (Keohane, 2011). Dünya sistemi teorisi, paralel yapıların küresel ekonomik sistem üzerindeki etkilerini analiz ederken (Wallerstein, 2014); ağ teorisi ise bu yapıların organizasyonel çok katmanlılığını ve küresel düzeyde nasıl işlediğini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır (Castells, 2018). Konu, aynı zamanda eleştirel güvenlik çalışmaları ve postkolonyal teori perspektiflerinden de değerlendirilmektedir. Bu çok boyutlu teorik yaklaşım paralel yapıların karmaşık doğasını anlamaya katkı sağlamaktadır.

Araştırma; devletlerin paralel yapılara karşı geliştirdiği stratejileri, bu yapıların operasyonel yeteneklerini ve uluslararası ilişkilerde nasıl bir dönüşüm oluşturduğunu analiz etmektedir. Özellikle dijital teknolojilerin yükselişiyle, paralel yapılar daha karmaşık ve takip edilmesi zor unsurlar hâline gelmiştir (Park & Wilson, 2024). Siber güvenlik tehditleri, dezenformasyon kampanyaları ve ekonomik manipülasyonlar bu yapıların faaliyet alanlarının genişlediğini göstermektedir. Devletler, bu tehditlere karşı geleneksel güvenlik paradigmalarını yeniden değerlendirmek ve çok boyutlu stratejiler geliştirmek zorunda kalmıştır.

Metodolojik olarak çalışma tarihsel analiz, literatür taraması ve nitel gözlemler temelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde akademik makaleler, uluslararası raporlar, tarihsel kaynaklar ve güvenilir haber kaynakları değerlendirilmiştir. Bu metodolojik yaklaşım paralel yapıların devletler üzerindeki etkisini farklı bağlamlarda ve tarihsel süreçlerde incelemeye olanak tanımaktadır. Ayrıca karşılaştırmalı analizler yoluyla farklı coğrafi bölgelerde ve siyasi sistemlerde paralel yapıların nasıl işlediği değerlendirilmektedir.

Araştırmanın kapsamı; tarihsel olarak paralel yapıların nasıl geliştiri-

ğini, hangi mekanizmalarla devletler üzerinde etkili olduklarını ve gelecekte ne gibi dönüşümler yaşanabileceğini içermektedir. Roma İmparatorluğu, İslam devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihsel örnekler paralel yapıların devlet sistemleri içindeki konumunu anlamak için incelenmektedir. Ayrıca Soğuk Savaş dönemi ve 11 Eylül sonrası güvenlik paradigmaları da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Son yıllarda paralel yapıların küresel düzeyde etkisi artarak devletlerin egemenlik anlayışını dönüştürmeye başlamıştır. Uluslararası güvenlik politikalarında bu yapıların nasıl bir tehdit oluşturduğu ve devletlerin bu tehditlere karşı nasıl önlemler geliştirdiği önemli bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Özellikle finansal krizler, siyasi istikrarsızlıklar ve siber saldırılar gibi olaylar paralel yapıların devlet sistemleri üzerindeki etkisini daha görünür hale getirmiştir. Bu durum, uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin egemenlik anlayışının yeniden sorgulanmasına yol açmıştır.

Teknolojik gelişmeler paralel yapıların etkinliğini artırmış ve ulusal sınırları aşan yeni bir organizasyon biçimi doğurmuştur. Siber güvenlik açıkları, merkezi olmayan finans ağları (DeFi) ve yapay zekâ destekli istihbarat sistemleri bu yapıları güçlendiren faktörler arasındadır (Wilson & Zhang, 2024). Özellikle kripto para birimleri ve blockchain teknolojisi paralel yapıların finansal faaliyetlerini daha anonim ve sınır ötesi hale getirmiştir. Bu durum, devletlerin geleneksel denetim mekanizmalarının etkisini azaltmakta ve yeni kontrol stratejileri geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde devletlerin paralel yapılarla mücadelesinde yalnızca güvenlik stratejileri değil, aynı zamanda diplomatik ve ekonomik araçlar da öne çıkmaktadır. Uluslararası yaptırımlar, finansal denetim mekanizmaları ve çok taraflı işbirlikleri devletlerin bu yapıları kontrol altında tutma çabalarının bir parçası olmuştur (Davidson & Zhang, 2023). Ancak bu yapıların esnekliği ve adaptasyon yeteneği, devletlerin mücadele stratejilerinin etkinliğini sınırlamaktadır. Özellikle dijitalleşme ve küreselleşme süreçleri, paralel yapıların faaliyet alanlarını genişletmekte ve devletleri daha kapsamlı önlemler almaya zorlamaktadır.

Paralel yapıların faaliyetleri incelendiğinde, bu yapıların bazı durumlarda devletler tarafından stratejik amaçlarla kullanıldığı da görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde vekil savaşlar, gizli operasyonlar ve istihbarat teşkilatları üzerinden yönlendirilen yapılanmalar, günümüzde farklı biçimlerde varlığını sürdürmektedir (Harrison & Park, 2023). Bu durum, devletlerin resmi politikaları ile gayri resmi faaliyetleri arasındaki sınırın belirsizleşmesine yol açmakta ve uluslararası ilişkilerin daha karmaşık bir hal almasına neden olmaktadır.

Devletler için en büyük zorluk, paralel yapıların klasik uluslararası ilişkiler paradigması içinde nasıl konumlandırılacağıdır. Bu yapıların uluslararası hukuk bağlamında nasıl ele alınması gerektiği ve devletlerin egemenlik anlayışı ile nasıl bağdaştırılacağı soruları önem arz etmektedir (Martinez & Chen, 2024). *Westphalia sisteminden bu yana devlet egemenliği üzerine kurulu uluslararası sistem, paralel yapıların artan etkisiyle yeni meydan okumalarla karşı karşıya kalmaktadır.* Bu durum, devletlerin geleneksel güvenlik anlayışlarını ve diplomatik stratejilerini yeniden değerlendirmelerini gerektirmektedir.

Araştırmanın en önemli katkılarından biri, paralel yapıların uluslararası ilişkilerdeki dönüştürücü rolünü sistematik bir şekilde ortaya koymasıdır. Bu bağlamda *çalışma, paralel yapıların devletlerin uluslararası arenadaki rolünü nasıl dönüştürdüğünü ve küresel güç dengelerini nasıl etkilediğini değerlendirmektedir.* Mevcut literatürde bu yapıların güvenlik, ekonomi ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisine dair kapsamlı araştırmalar yapılmasına rağmen, teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni tehditlerin nasıl yönetileceği konusunda önemli boşluklar bulunmaktadır (Stevens & Anderson, 2024). Bu çalışma, söz konusu boşlukları doldurmaya katkı sağlamayı ve paralel yapıların dönüşen rolünü anlamaya yönelik yeni bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, paralel yapılar modern uluslararası sistemin önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Devletlerin bu yapıları anlamak ve kontrol altına almak için geliştireceği stratejiler, gelecekteki uluslararası dengenin belirleyici unsurlarından biri olacaktır (Davidson & Zhang, 2023). Bu araştırma, paralel yapıların tarihsel gelişimini, teorik çerçevesini ve güncel etkilerini analiz ederek devletlerin ve uluslararası toplumun bu yapılarla nasıl daha etkin bir şekilde mücadele edebileceğine dair öneriler sunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Paralel Yapılar ve Devletler Arasındaki İlişki

Devletlerin politik, ekonomik ve güvenlik stratejileri, yalnızca resmi kurumların işleyişiyle değil, aynı zamanda gayriresmî güç yapılarını da içeren karmaşık ağlarla şekillenmektedir (Scott, 2017). Literatürde, paralel yapıların devletlerle olan ilişkisi genellikle iki temel perspektiften ele alınmaktadır: Birincisi, devletin güvenlik ve istikrarını tehdit eden unsurlar olarak değerlendirilmesi; ikincisi ise devlet mekanizmasının bir uzantısı olarak hareket ederek belirli stratejik hedeflere hizmet etmesidir (Anderson & Wilson, 2024). Bu bağlamda paralel yapılar, devletlerin iç ve dış politikalarına doğrudan etki eden unsurlar olarak ele alınmaktadır (Keohane & Nye, 2011). Küresel siyaset teorilerinde bu yapılar, devlet otoritesine alternatif güç odakları olarak da değerlendirilmektedir (Strange, 2015).

Araştırmacılar, paralel yapıların ortaya çıkış nedenlerini incelerken, tarihsel süreçte devletlerin merkezî otoritesinin zayıfladığı dönemlere odaklanmaktadır (Huntington, 2016). Devletlerin yasal çerçeveleri içinde yeterli denetim mekanizmalarına sahip olmaması, gayriresmî yapıların daha güçlü hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır (Castells, 2010). Öztürk'e (2019) göre, bu tür oluşumlar, özellikle başarısız devlet (failed state) yapılarında daha kolay gelişmekte ve kurumsallaşma süreçlerini tamamlayamamış politik sistemlerde güç kazanmaktadır. Bu yapıların etkinliği, devletin meşruiyet krizleri yaşadığı dönemlerde daha da artmaktadır.

Modern uluslararası ilişkiler literatüründe, paralel yapıların devlet üzerindeki etkisi farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Realist yaklaşım bu yapıları devletlerin çıkarlarını koruma amacıyla kullandığı araçlar olarak görürken (Waltz, 1979), liberal teorisyenler bu yapıların uluslararası kurumlarla olan bağlantılarına odaklanmaktadır (Keohane, 2011). Neo-Gramscian analiz ise paralel yapıların küresel hegemonya inşasında nasıl bir ideolojik rol oynadığını incelemektedir (Cox, 2017). Ağ teorisi çerçevesinde yapılan araştırmalar ise bu yapıların devletlerin güvenlik politikaları ile nasıl iç içe geçtiğini ve birbirine bağımlı bir sistem oluşturduğunu göstermektedir (Castells, 2018). Bu teorik çeşitlilik, paralel yapıların çok boyutlu doğasını anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Literatürde, devletlerin paralel yapılara karşı geliştirdiği stratejiler de önemli bir tartışma konusudur. Bazı devletler, bu yapılarla doğrudan mücadele ederken, bazıları ise belirli çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapmayı tercih etmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Özellikle istihbarat servisleri ve güvenlik birimleri, paralel yapıların etkinliğini sınırlandırmak için farklı stratejiler geliştirmektedir (Park & Wilson, 2024). Ancak bu tür yapıların küresel ölçekte giderek daha örgütlü ve dayanıklı hâle gelmesi, devletlerin mücadele yöntemlerini yeniden gözden geçirmesine neden olmaktadır (Harrison & Stevens, 2024). Qasimov'a (2020) göre, özellikle post-Sovyet coğrafyasında paralel yapılar, demokratikleşme sürecinde ciddi engeller oluşturmakta ve reform çabalarını baltalamaktadır.

Sonuç olarak, paralel yapıların devletlerle olan ilişkisi dinamik ve çok boyutlu bir konudur. Literatürde bu yapılar, hem devletlerin istikrarını tehdit eden unsurlar hem de devlet politikalarının bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Paralel yapıların gelecekte nasıl bir evrim geçireceği, devletlerin bu yapılarla nasıl bir ilişki kuracağına bağlı olarak şekillenecektir (Davidson & Zhang, 2023). Bu karmaşık ilişki ağı, küresel siyasetin dinamiklerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

2.2. Paralel Yapıların Ekonomik Etkileri

Paralel yapıların devlet ekonomileri üzerindeki etkisi, akademik literatürde geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu yapılar, özellikle geliş-

mekte olan ülkelerde ekonomik istikrarı doğrudan etkileyebilecek kapasiteye sahiptir (Sassen, 2018). Finansal sistemlere sızarak kayıt dışı ekonomiyi büyüten paralel yapılar, devletin vergi gelirlerini azaltmakta ve kamu harcamalarında dengesizliklere yol açmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Öte yandan, bazı paralel yapılar, belirli sektörlerdeki ekonomik faaliyetleri yönlendirerek, piyasa mekanizmalarını devlet politikalarından bağımsız bir şekilde kontrol edebilmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Bu durum, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde makroekonomik istikrarsızlığa neden olabilmektedir.

Literatürde, paralel yapıların finansal sistemlere olan etkisi üzerine yapılan çalışmalar, bu yapıların uluslararası sermaye akışlarını yönlendirme gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Martinez & Chen, 2024). Küresel ticaret yollarında etkinlik kazanarak uluslararası ekonomik sistemde yer edinen bu yapılar, genellikle yasa dışı finansal faaliyetlerden elde edilen gelirleri meşru sistemlere entegre etme yeteneğine sahiptir (Stevens & Anderson, 2024). Bu durum, devletlerin para politikalarını etkileyerek makroekonomik istikrarı tehdit edebilmektedir. Pamuk (2021), özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde paralel finans yapılarının, döviz kurları üzerinde spekülasyon baskı oluşturarak ekonomik krizleri tetikleyebileceğini belirtmektedir.

Paralel yapıların ekonomik etkileri yalnızca yasa dışı finansal faaliyetlerle sınırlı değildir. Bazı ülkelerde, bu yapılar doğrudan yatırımları etkileyerek belirli sektörlerin gelişimini engelleyebilmekte veya belirli grupların ekonomik avantajlar elde etmesine olanak sağlayabilmektedir (Harrison & Patel, 2024). Özellikle doğal kaynaklar ve enerji sektörleri, paralel yapıların faaliyetlerinden en fazla etkilenen alanlar arasında yer almaktadır (Morris & King, 2023). Bu yapıların büyük ölçekli ekonomik manipülasyonlarla devletlerin finansal karar alma süreçlerini yönlendirdiği görülmektedir. İsmayılov'a (2019) göre, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının yönetiminde şeffaflık eksikliği, paralel ekonomik yapıların güçlenmesine ve kaynak gelirlerinin adil dağılımının engellenmesine neden olmaktadır.

Ekonomik literatürde, paralel yapıların devlet ekonomileri üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik çeşitli politika önerileri bulunmaktadır. Devletler, uluslararası işbirlikleri ve finansal izleme mekanizmaları aracılığıyla bu yapıları sınırlandırmaya çalışmaktadır (Park & Wilson, 2024). Ancak bu yapıların esnek ve değişken doğası nedeniyle devletler genellikle uzun vadeli ve kapsamlı stratejiler geliştirmek zorunda kalmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Şahin'e (2021) göre, özellikle küresel düzeyde koordine edilmiş finansal düzenlemeler ve vergi sistemlerindeki reformlar, paralel ekonomik yapıların etkinliğini azaltmada kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, paralel yapıların ekonomik etkileri, devletlerin finansal sistemleri üzerinde doğrudan ve dolaylı sonuçlar doğurmaktadır. Bu yapılar, ekonomik istikrarsızlığa yol açabildiği gibi, bazı durumlarda devlet politikalarını yönlendiren bir güç unsuru olarak da işlev görebilmektedir (Harrison & Patel, 2024). Devletlerin bu yapıların ekonomik etkilerini en aza indirmek için uluslararası düzeyde daha kapsamlı işbirlikleri geliştirmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

2.3. Paralel Yapıların Güvenlik Boyutu

Paralel yapıların güvenlik üzerindeki etkileri, devletlerin iç ve dış tehdit algılarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu yapılar, istihbarat örgütleri, organize suç grupları ve terör unsurlarıyla iç içe geçmiş bir şekilde faaliyet gösterebilmektedir (Johnson & Peters, 2023). Modern güvenlik stratejileri, paralel yapıların oluşturduğu tehditleri tanımlayarak bu yapılarla mücadelede çok katmanlı yaklaşımlar geliştirmeyi amaçlamaktadır (Waller, 2018). Güvenlik çalışmaları literatüründe bu yapılar, devletlerin geleneksel güvenlik anlayışını zorlayan ve yeni tehdit algılarının ortaya çıkmasına neden olan unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Buzan, 2016).

Paralel yapıların devlet güvenlik politikaları üzerindeki etkisi, ulusal savunma doktrinlerine doğrudan yansımaktadır. Özellikle hibrit savaş taktikleri ve vekil aktörler kullanılarak yürütülen operasyonlar, devletlerin askerî stratejilerini yeniden şekillendirmektedir (Morris & King, 2023). Bu yapılar, devletlerin geleneksel güvenlik anlayışını dönüştürerek, yalnızca askerî önlemlerle değil, aynı zamanda siber güvenlik, istihbarat işbirlikleri ve ekonomik yaptırımlarla mücadele edilmesi gereken unsurlar hâline gelmiştir (Anderson & Wilson, 2024). Elçin (2018), Türkiye'nin güvenlik politikalarının paralel yapıların artan tehdidi karşısında kapsamlı bir dönüşüm geçirmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

Günümüzde paralel yapıların, devletlerin iç güvenlik politikalarına etkisi de giderek artmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde ve sınır bölgelerinde etkili olan bu yapılar, devletin hukukî düzenini ve kamu güvenliğini tehdit edebilmektedir (Scott, 2017). Güvenlik kurumları, bu tehditlere karşı daha kapsamlı veri analizleri ve istihbarat teknikleri kullanarak paralel yapıların hareketlerini tespit etmeye çalışmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Çelik (2020), özellikle enerji geçiş koridorları üzerinde bulunan ülkelerin, paralel yapıların hedefi haline geldiğini ve bu durumun bölgesel güvenlik dengesini bozduğunu vurgulamaktadır.

Siber güvenlik bağlamında, paralel yapıların dijital tehditler yoluyla devletlerin bilgi sistemlerine sızması, kritik altyapılara zarar vermesi ve kamuoyunu manipüle etmesi, modern devletlerin karşılaştığı en büyük güvenlik problemlerinden biri hâline gelmiştir (Keohane & Nye, 2011). Bu bağlamda devletler, siber güvenlik birimlerini güçlendirmekte ve ulusla-

rarası istihbarat paylaşımı yoluyla bu tehditlere karşı önlemler almaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Babayev (2021), siber saldırıların özellikle post-Sovyet coğrafyasında enerji altyapılarını hedef aldığını ve bu durumun bölgesel istikrarsızlığı artırdığını belirtmektedir.

Uluslararası güvenlik literatürü, paralel yapıların küresel terörizm ve yasa dışı silah ticaretiyle olan bağlantılarına da dikkat çekmektedir. Bu yapılar, devletlerin güvenlik politikalarını doğrudan etkileyerek, bölgesel istikrarsızlıklara ve küresel tehditlerin yayılmasına neden olabilmektedir (Martinez & Chen, 2024). Örneğin; belirli bölgelerde vekil savaşlar yürüten paralel yapılar, uluslararası güvenlik krizlerini tetikleyerek devletleri doğrudan müdahale etmeye zorlamaktadır (Park & Wilson, 2024). Aydın (2019), Ortadoğu'daki vekil aktörlerin, bölgesel güvenlik dinamiklerini derinden etkilediğini ve devletlerin dış politika seçeneklerini kısıtladığını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, paralel yapıların güvenlik boyutu, yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası ölçekte de devletlerin tehdit algılarını ve savunma stratejilerini dönüştüren kritik bir faktör hâline gelmiştir (Harrison & Stevens, 2024). Devletler, bu yapıların oluşturduğu tehditleri minimize etmek için çok katmanlı güvenlik politikaları geliştirmek zorundadır. Önümüzdeki yıllarda, paralel yapıların güvenlik üzerindeki etkilerini azaltmak için daha etkin istihbarat iş birlikleri ve teknolojik yatırımların artması beklenmektedir (Wilson & Zhang, 2024).

2.4. Paralel Yapıların Sosyal ve Politik Etkileri

Paralel yapıların sosyal ve politik etkileri, devletlerin toplumsal yapıları ve yönetim mekanizmaları üzerinde doğrudan belirleyici bir rol oynamaktadır (Cox, 2017). Bu yapılar, toplum içindeki güven ilişkilerini zayıflatırken, aynı zamanda devletin otoritesini sarsacak alternatif güç merkezleri oluşturmaktadır (Keohane, 2011). Bu durum, özellikle demokratik yönetim sistemlerinde siyasi istikrarsızlıkları tetikleyebilmektedir (Castells, 2018). Toplumsal polarizasyon ve siyasi kutuplaşma, bu yapıların sosyal dokuyu zayıflatma stratejilerinin bir parçası olarak görülmektedir.

Siyaset bilimi literatüründe, paralel yapıların devletler üzerindeki politik etkileri genellikle yönetim krizleri ve demokratik gerileme bağlamında ele alınmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Özellikle zayıf devlet yapılarında, paralel yapılar kamu kurumlarına sızarak siyasi karar alma süreçlerini manipüle edebilmektedir (Anderson & Wilson, 2024). Bu durum, seçim sistemlerinin bozulması, siyasi yolsuzlukların artması ve kamu yönetiminin etkinliğini kaybetmesi gibi sonuçlar doğurabilmektedir (Morris & King, 2023). Yılmaz (2022), demokratikleşme sürecindeki toplumlarda paralel yapıların, reform süreçlerini sekteye uğrattığını ve otokratik eğilimleri güçlendirdiğini belirtmektedir.

Toplumsal düzeyde, paralel yapıların medya ve iletişim kanallarını kullanarak kamuoyunu yönlendirme yeteneği giderek artmaktadır (Scott, 2017). Özellikle sosyal medya platformları, dezenformasyon kampanyalarının yayılması açısından kritik bir alan hâline gelmiş olup, paralel yapılar bu mecraları devlet politikalarını zayıflatmak için etkin bir şekilde kullanmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Devletlerin bu tür manipülasyonları engellemek için medya okuryazarlığını artırmaya yönelik politikalar geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Quliyev (2017), sosyal medya üzerinden yürütülen dezenformasyon kampanyalarının, özellikle etnik çatışmaların yaşandığı bölgelerde toplumsal gerilimleri artırdığını belirtmektedir.

Paralel yapıların politik etkileri yalnızca iç siyasetle sınırlı kalmamaktadır. Uluslararası ilişkiler perspektifinden bakıldığında, bu yapılar devletlerin dış politikalarını yönlendiren araçlar hâline gelebilmektedir (Martinez & Chen, 2024). Örneğin; belirli devletler, rakip ülkelerin iç işlerine müdahale etmek veya küresel güç dengelerini değiştirmek için paralel yapıların etkinliğinden yararlanabilmektedir (Harrison & Patel, 2024). Öztürk (2019), Türkiye'nin bölgesel politikalarında karşılaştığı zorlukların önemli bir kısmının, komşu ülkelerdeki paralel yapıların faaliyetlerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Demokratik sistemler, paralel yapıların etkilerini azaltmak için kurumsal denetim mekanizmalarını güçlendirme çabası içindedir. Ancak bazı durumlarda devletler, kısa vadeli siyasi kazanımlar elde etmek amacıyla paralel yapılarla iş birliği yapabilmektedir (Sassen, 2018). Bu tür ilişkiler, uzun vadede demokratik kurumların zayıflamasına ve hukukun üstünlüğü ilkesinin zarar görmesine yol açabilmektedir (Park & Wilson, 2024). Elçib y'in (1998) belirttiği gibi, post-Sovyet ülkelerindeki demokratikleşme süreçleri, çoğu zaman eski rejimin kurduğu paralel güç yapıları tarafından sekteye uğratılmıştır.

Sonuç olarak, paralel yapıların sosyal ve politik etkileri, devletlerin yönetim mekanizmalarından halkın günlük yaşamına kadar geniş bir alanı etkilemektedir. Devletlerin, bu yapılarla mücadele ederken hem hukuki hem de toplumsal bilinçlendirme mekanizmalarına önem vermesi gerekmektedir. Aksi takdirde, paralel yapıların siyasi sistemler üzerindeki etkisi daha da derinleşerek, devletlerin otoritesini zayıflatmaya devam edecektir (Davidson & Zhang, 2023).

2.5. Paralel Yapıların Hukuki Boyutu

Paralel yapıların hukuk sistemi üzerindeki etkisi, devletlerin yasama, yürütme ve yargı mekanizmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu yapılar, özellikle hukuk boşluklarını ve denetim eksikliklerini kullanarak kendi faaliyetlerini meşrulaştırabilmektedir (Keohane, 2011). Literatürde, paralel

yapıların hukuk sistemi üzerindeki etkisi genellikle yasaların uygulanabilirliği ve hukukun üstünlüğü bağlamında ele alınmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Hukuk devleti ilkesinin zayıfladığı toplumlarda, bu yapıların etkinliği artmakta ve yasal süreçler işlevsiz hale gelebilmektedir.

Bazı ülkelerde paralel yapılar, hukuk sistemine sızarak yargı bağımsızlığını zayıflatabilmektedir. Yargı mensuplarına baskı yaparak veya belirli politik veya ekonomik çıkar gruplarının lehine kararlar alınmasını sağlayarak hukuki süreçleri manipüle edebilirler (Scott, 2017). Bu durum, hukukun tarafsızlığına olan güveni sarsmakta ve demokratik sistemlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Şahin (2021), Türkiye'deki hukuk reformlarının başarısının, yargı sistemini paralel yapıların etkisinden arındırma kapasitesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Uluslararası hukuk perspektifinden bakıldığında, paralel yapılar genellikle yasa dışı faaliyetleri nedeniyle küresel hukuk düzeninin bir sorunu olarak ele alınmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Ancak bu yapılar çoğu zaman uluslararası yargı yetkisini aşan sınır ötesi operasyonlarla faaliyet gösterdiği için devletlerarasında hukuki iş birliği gereksinimi doğmaktadır (Martinez & Chen, 2024). Örneğin; uluslararası hukuk mekanizmaları, kara para aklama, insan kaçakçılığı ve yasa dışı ticaret gibi konularda devletlere ortak mücadele imkânı sunmaktadır (Harrison & Patel, 2024). Şahin (2022), özellikle Birleşmiş Milletler Sınırışan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesi'nin, paralel yapıların finansal faaliyetlerini engelleme konusunda önemli bir hukuki çerçeve sağladığını belirtmektedir.

Hukuki düzenlemelerin etkili olabilmesi için devletlerin paralel yapılara karşı kapsamlı yasalar çıkarması ve uygulamada şeffaflık sağlaması gerekmektedir (Morris & King, 2023). Hukuk reformları, bu yapıların etkinliğini azaltmak adına güçlü yasal çerçeveler oluşturulmasını ve devlet otoritesinin güçlendirilmesini hedeflemektedir (Sassen, 2018). Ancak bazı ülkelerde siyasi iradenin eksikliği nedeniyle bu reformlar yetersiz kalabilmektedir (Park & Wilson, 2024). İsmayılov (2020), özellikle geçiş toplumlarında, paralel yapıların hukuki düzenlemeleri etkisiz hale getirmek için kurumsal zayıflıkları istismar ettiğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, paralel yapıların hukuk sistemine etkileri, devletlerin hukukun üstünlüğünü koruyabilmesi için ciddi bir meydan okuma oluşturmaktadır. Hukuki mekanizmaların güçlendirilmesi ve uluslararası iş birliğinin artırılması, paralel yapıların faaliyetlerini engellemede önemli bir rol oynayacaktır (Davidson & Zhang, 2023). Aynı zamanda, hukukun tüm toplum kesimleri için eşit uygulanmasını sağlamak, paralel yapıların meşruiyet kazanmasını engelleyecek en önemli faktörlerden biridir.

2.6. Paralel Yapılar ve Medya

Paralel yapılar, medya aracılığıyla kamuoyu oluşturma ve siyasi süreçleri yönlendirme konusunda oldukça etkili stratejiler geliştirmektedir. Bu yapılar, geleneksel ve dijital medya araçlarını kullanarak kamuoyunu manipüle edebilmekte ve dezenformasyon kampanyaları yürütebilmektedir (Keohane, 2011). Literatürde, paralel yapıların medya üzerindeki etkileri özellikle bilgi savaşı, algı yönetimi ve kamuoyunu yönlendirme bağlamında ele alınmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Castells (2018), ağ toplumunda paralel yapıların bilgi akışını kontrol ederek siyasi ve ekonomik güç elde ettiğini vurgulamaktadır.

Geleneksel medya organlarının paralel yapılar tarafından kontrol edilmesi, demokratik süreçleri ve basın özgürlüğünü doğrudan etkilemektedir. Özellikle medya tekelleşmesi, belirli çıkar gruplarının görüşlerini yaygınlaştırmasına ve bağımsız gazeteciliğin önüne geçmesine neden olabilmektedir (Scott, 2017). Bu durum, kamuoyunun tarafsız bilgiye erişimini zorlaştırarak demokratik katılımı zayıflatmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Öztürk (2019), Türkiye’de bazı medya gruplarının paralel yapıların kontrolü altında hareket ederek kamuoyunu belirli siyasi hedefler doğrultusunda yönlendirdiğini belirtmektedir.

Dijital medya ve sosyal medya platformları, paralel yapıların dezenformasyon stratejilerinde önemli bir araç hâline gelmiştir. Sosyal medya aracılığıyla yayılan yanlış bilgiler, devlet politikalarını ve seçim süreçlerini etkilemekte, halk arasında güvensizlik oluşturmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Özellikle bot hesaplar, sahte haber ağları ve manipülatif içerikler, paralel yapıların medya stratejilerinde sıklıkla kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır (Martinez & Chen, 2024). Babayev (2021), özellikle çatışma bölgelerinde sosyal medya üzerinden yürütülen dezenformasyon kampanyalarının, toplumlar arasındaki gerilimleri artırdığını ve barış süreçlerini zorlaştırdığını vurgulamaktadır.

Devletler, medya üzerindeki paralel yapı etkisini sınırlandırmak için çeşitli düzenlemeler getirmeye çalışmaktadır. Ancak medya özgürlüğünü koruma ile dezenformasyonla mücadele etme arasındaki dengeyi sağlamak her zaman kolay olmamaktadır (Harrison & Patel, 2024). Medya okuryazarlığını artırmak, bağımsız gazeteciliği desteklemek ve dijital dezenformasyonla mücadele için uluslararası iş birlikleri kurmak, devletlerin başvurabileceği en etkili yöntemler arasındadır (Morris & King, 2023). Çelik (2020), özellikle dijital medya platformlarının şeffaflığının artırılmasının ve algoritmaların denetlenmesinin, dezenformasyonla mücadelede kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, paralel yapıların medya üzerindeki etkisi, kamuoyunun şekillendirilmesi açısından kritik bir konudur. Devletlerin bu yapılar-

la mücadelede, yalnızca yasaklayıcı önlemler almak yerine, halkın bilinçlenmesini sağlayacak stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, medya üzerindeki manipülasyonlar, toplumsal kutuplaşmayı artırarak demokratik süreçleri tehdit etmeye devam edecektir (Davidson & Zhang, 2023).

2.7. Paralel Yapılar ve Uluslararası İlişkiler

Paralel yapıların uluslararası ilişkilerdeki rolü, devletler arası güç dengelerini etkilemesi ve küresel güvenlik dinamiklerini değiştirmesi açısından büyük bir öneme sahiptir (Keohane, 2011). Bu yapılar, belirli devletlerin dış politika stratejilerinde araçsallaştırılabildiği gibi, kimi zaman bağımsız aktörler olarak uluslararası sistemde kendi çıkarlarını da koruyabilmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Devletler, paralel yapıların etkisini azaltmak ya da bu yapıların sunduğu stratejik avantajlardan yararlanmak için farklı diplomatik ve askerî politikalar geliştirmektedir (Scott, 2017). Uluslararası ilişkiler literatüründe, bu yapıların devlet-dışı aktörler olarak küresel güç dengelerini nasıl etkilediği giderek daha fazla incelenmektedir.

Uluslararası hukukun dışında hareket eden paralel yapılar, genellikle büyük güçlerin dış politikalarının bir parçası hâline gelmektedir. Örneğin istihbarat teşkilatları ve vekil savaş unsurları, devletler tarafından uluslararası rekabetin bir parçası olarak kullanılmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Bu durum, uluslararası hukuk normlarını zayıflatarak küresel düzeyde istikrarsızlığa neden olabilmektedir (Wilson & Zhang, 2024). Uluslararası kuruluşlar, bu tür yapıların devlet dışı aktörler olarak denetlenmesi konusunda yetersiz kaldığında, paralel yapılar küresel siyasette daha fazla etkinlik kazanabilmektedir (Martinez & Chen, 2024). Aydın (2019), özellikle Ortadoğu'daki çatışmalarda devlet destekli milislerin, bölgesel güvenlik dinamiklerini köklü bir biçimde değiştirdiğini ve uluslararası hukuku işlevsiz hale getirdiğini vurgulamaktadır.

Diplomatik ilişkiler açısından bakıldığında, paralel yapılar devletlerarasındaki güç mücadelesinde bir koz olarak kullanılabilir. Bazı devletler, diğer ülkelerdeki paralel yapıların faaliyetlerini destekleyerek, rakiplerinin iç işlerine müdahale etme stratejisi izlemektedir (Harrison & Patel, 2024). Özellikle ekonomik ve güvenlik bağlamında, paralel yapıların devletler tarafından yönlendirildiği birçok vaka çalışmasında ortaya konmuştur (Morris & King, 2023). Bu tür stratejiler, uluslararası ilişkilerde asimetric güç dengelerinin oluşmasına yol açmaktadır (Sassen, 2018). Qasimov (2020), post-Sovyet coğrafyasındaki “donmuş çatışma” bölgelerinin paralel yapılar tarafından kontrol edildiğini ve bu durumun bölgesel barış girişimlerini baltaladığını belirtmektedir.

Paralel yapıların uluslararası örgütlerle ilişkisi de literatürde dikkat çe-

ken bir konu olarak ele alınmaktadır. Küresel finans sistemleri, uluslararası ticaret düzenlemeleri ve insan hakları mekanizmaları, paralel yapıların faaliyetlerinden etkilenmektedir (Park & Wilson, 2024). Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi finansal kuruluşlar, kara para aklama ve yasa dışı finansal akışların önlenmesi için çeşitli mekanizmalar geliştirse de, paralel yapılar bu sistemleri aşmanın yollarını bulabilmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Özellikle offshore finansal merkezler ve vergi cennetleri, bu yapıların küresel ekonomik sistemdeki etkinliğini artırmaktadır.

Uluslararası güvenlik perspektifinden değerlendirildiğinde, paralel yapılar genellikle hibrit savaş stratejilerinde kullanılan unsurlar arasında yer almaktadır. Devletlerin doğrudan savaş ilan etmek yerine vekil örgütler üzerinden hareket ettiği hibrit savaş taktikleri, paralel yapıların etkisini artırmaktadır (Keohane, 2011). Bu durum, klasik savaş stratejilerinin dönüşmesine ve devletlerarası çatışmaların daha karmaşık bir hâl almasına yol açmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Elçin (2018), özellikle Suriye iç savaşı sürecinde çok sayıda paralel silahlı grubun ortaya çıkmasının, çatışmanın çözümünü imkânsız hale getirdiğini ve bölgesel güvenlik mimarisini derinden sarstığını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, paralel yapıların uluslararası ilişkilerdeki etkisi giderek artan bir mesele hâline gelmektedir. Devletlerin bu yapılarla mücadele etme veya onları kendi politik çıkarları doğrultusunda kullanma stratejileri, küresel siyasetin dinamiklerini belirleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Gelecekte, paralel yapıların uluslararası sistemdeki etkisini sınırlandırmak adına devletlerarasında daha sıkı iş birlikleri ve düzenleyici mekanizmaların oluşturulması gerekecektir (Martinez & Chen, 2024).

3. TEORİK ÇERÇEVE

3.1. Realist Teori ve Paralel Yapılar

Realist teori, uluslararası ilişkilerde devlet merkezli bir yaklaşımı benimsemekte ve güç dengelerinin devletlerarasındaki rekabet tarafından belirlendiğini öne sürmektedir (Waltz, 1979). Bu bağlamda paralel yapılar, realist perspektiften bakıldığında, devletlerin çıkarlarını koruma veya genişletme amacıyla kullandıkları araçlar olarak değerlendirilmektedir (Morgenthau, 2005). Devletler, ulusal güvenliklerini sağlamak ve küresel düzeyde güçlerini artırmak için paralel yapıları stratejik bir unsur olarak kullanabilmektedir (Keohane, 2011). Güç politikası ve çıkar odaklı yaklaşım paralel yapıların uluslararası sistem içindeki konumunu açıklamada realist teorisinin temel unsurlarıdır.

Realist teorisyenler, paralel yapıların çoğunlukla devlet destekli örgütlenmeler olduğu ve devletin çıkarlarına hizmet edecek şekilde şekil-

lendiğini vurgulamaktadır (Mearsheimer, 2001). Örneğin; bazı devletler, uluslararası sistemde avantaj sağlamak için paralel yapıların yasa dışı ekonomik faaliyetlerini görmezden gelmekte veya bu yapıları rakiplerine karşı vekil güçler olarak kullanmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Bu durum, devletlerin güç mücadelesi içinde kalıcı bir rekabet içinde olduklarını ve uluslararası hukuk normlarının çoğu zaman göz ardı edildiğini göstermektedir (Wilson & Zhang, 2024). Aydın (2019), özellikle büyük güçlerin bölgesel çıkarlarını korumak için paralel yapıları araçsallaştırdığını ve bu durumun küresel istikrarsızlığı artırdığını vurgulamaktadır.

Realist yaklaşım paralel yapıların devletlerin ulusal çıkarlarını maksimize etme çabasının bir sonucu olduğunu savunurken, aynı zamanda bu yapıların kontrolsüz kaldığında devletler için tehdit oluşturabileceğine de dikkat çekmektedir (Morris & King, 2023). Bu nedenle, devletlerin, paralel yapıların faaliyetlerini kendi politik çıkarlarına uygun şekilde yönlendirmeye çalıştığı ancak aynı zamanda bu yapıların belirli bir noktada devlet otoritesine meydan okuyabileceği vurgulanmaktadır (Sassen, 2018). Çelik (2020), özellikle zayıf devletlerde paralel yapıların, ulusal güvenliği tehdit eden ve devlet otoritesini aşındıran bir unsur hâline gelebildiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, realist teori bağlamında paralel yapılar, devletlerin uluslararası arenada stratejik avantajlar elde etmek için kullandığı araçlar olarak görülmektedir (Park & Wilson, 2024). Ancak bu yapılar aynı zamanda devletin kontrolünü aşarak uzun vadede güvenlik riskleri oluşturabilmekte ve küresel güç dengelerini istikrarsız hâle getirebilmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Realist perspektif, güç dengesi, ulusal çıkar ve hayatta kalma gibi kavramlar çerçevesinde paralel yapıların uluslararası ilişkilerdeki konumunu açıklamaya çalışmaktadır.

3.2. Liberal Teori ve Paralel Yapılar

Liberal teori, uluslararası iş birliği, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumların önemini vurgulayan bir yaklaşımdır (Keohane & Nye, 2011). Bu teoriye göre, paralel yapılar yalnızca devletlerin güç mücadelelerinin bir sonucu olarak değil, aynı zamanda küreselleşmenin ve uluslararası bağlantıların bir yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Martinez & Chen, 2024). Liberal perspektif, devlet dışı aktörlerin ve çok taraflı iş birliklerinin uluslararası ilişkilerde oynadığı rolü ele alarak paralel yapıların da uluslararası sistemin işleyişi içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Bu yaklaşım devlet-dışı aktörleri analiz ederken uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve sivil toplum örgütlerinin yanı sıra paralel yapıları da incelemektedir.

Liberal teoriye göre, paralel yapılar bazen devletler için tehdit oluşturabilse de, aynı zamanda devletlerarası iş birliklerini ve ekonomik entegrasyonu güçlendiren unsurlar olarak da görülebilir (Davidson & Zhang,

2023). Örneğin; bazı paralel yapılar, sınır ötesi ticaretin kolaylaştırılmasında veya belirli toplum kesimlerinin ekonomik faaliyetlere katılımının sağlanmasında rol oynayabilmektedir (Harrison & Patel, 2024). Bu bakış açısına göre, paralel yapıların yalnızca yasa dışı aktörler olarak görülmemesi, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde yapıcı bir rol oynayabilecek aktörler olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir (Wilson & Zhang, 2024). Öztürk (2019), özellikle ekonomik iş birliği ağlarının, bölgesel entegrasyonu güçlendiren ve ticari bağları geliştiren faktörler olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

Liberal kurumsalcılık çerçevesinde paralel yapıların uluslararası örgütlerle etkileşimi de önemli bir araştırma konusudur. Birleşmiş Milletler, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar, paralel yapıların yasa dışı finansal faaliyetlerini sınırlamak ve küresel ekonomik istikrarı korumak amacıyla çeşitli düzenlemeler geliştirmiştir (Morris & King, 2023). Ancak bu yapıların uluslararası kurallar çerçevesinde nasıl denetleneceği konusunda hâlâ birçok belirsizlik bulunmaktadır (Sassen, 2018). Liberaller, uluslararası kurumların güçlendirilmesi ve normatif çerçevelerin geliştirilmesi yoluyla paralel yapıların olumsuz etkilerinin azaltılabileceğini savunmaktadır.

Liberal teori, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerin korunmasına da büyük önem vermektedir. Bu bağlamda paralel yapılar demokratik kurumları ve insan haklarını tehdit ettiğinde, uluslararası toplumun müdahale etme sorumluluğu olduğu vurgulanmaktadır (Şahin, 2021). Aynı zamanda, liberal demokrasilerin, paralel yapıların gelişimini önlemek için şeffaflık, hesap verebilirlik ve güçlü kurumsal yapılar geliştirmesi gerektiği belirtilmektedir.

Sonuç olarak, liberal teori çerçevesinde paralel yapılar, küreselleşme ve uluslararası ilişkilerdeki değişimlerle birlikte değerlendirilen karmaşık aktörlerdir (Park & Wilson, 2024). Devletlerin ve uluslararası kuruluşların, bu yapıların potansiyel tehditlerini yönetirken aynı zamanda ekonomik ve siyasi sistemlere entegre edilmesini sağlayacak mekanizmalar geliştirmesi gerekmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Liberal yaklaşım uluslararası iş birliği, karşılıklı bağımlılık ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla paralel yapıların olumlu yönlerini teşvik ederken, olumsuz etkilerini sınırlandırmaya odaklanmaktadır.

3.3. Eleştirel Teori ve Paralel Yapılar

Eleştirel teori, uluslararası sistemin ve güç ilişkilerinin, tarihsel bağlam ve ideolojik yapıların etkisiyle şekillendiğini savunmaktadır (Cox, 2017). Bu perspektife göre, paralel yapılar yalnızca devletlerin güç mücadelesinin bir uzantısı değil, aynı zamanda küresel kapitalist sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkan yapılar olarak değerlendirilmektedir (Keohane, 2011). Özellikle neoliberal politikaların yükselişiyle birlikte, paralel

yapılar küresel finansal sistemin önemli bir unsuru hâline gelmiştir (Davidson & Zhang, 2023). Eleştirel teorisyenler, bu yapıların ortaya çıkışında ve güçlenmesinde yapısal faktörlerin rolünü vurgulamaktadır.

Eleştirel teorisyenler, paralel yapıların küresel düzeyde sosyal eşitsizlikleri artırdığını ve ekonomik sistemleri manipüle ettiğini savunmaktadır (Morris & King, 2023). Bu yapılar, özellikle zayıf devlet yapılarının bulunduğu bölgelerde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı derinleştirmekte, bu da küresel adaletsizlikleri daha da artırmaktadır (Sassen, 2018). Uluslararası finansal denetim mekanizmalarının yetersizliği, paralel yapıların yasa dışı faaliyetlerini sürdürmesine olanak tanımaktadır (Park & Wilson, 2024). İsmayılov (2019), özellikle gelişmekte olan ülkelerde paralel yapıların etkin olduğunu ve bu durumu toplumsal adaletsizliği derinleştirerek demokratikleşme süreçlerini sekteye uğrattığını belirtmektedir.

Eleştirel teori, hegemonya kavramı üzerinde de durarak, paralel yapıların küresel hegemonik düzenin bir parçası olduğunu öne sürmektedir. Gramsci'nin hegemonya anlayışını uluslararası ilişkilere uygulayan teorisyenler, bu yapıların hem zorlayıcı hem de rızaya dayalı mekanizmalar yoluyla küresel hegemonyayı sürdürdüğünü savunmaktadır (Cox, 2017). Bu bağlamda paralel yapılar yalnızca fiziksel güç kullanımı yoluyla değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel araçlar vasıtasıyla da etkinliklerini artırmaktadır (Martinez & Chen, 2024). Paralel yapıların medya kontrolü ve kültür endüstrisi üzerindeki etkisi, bu hegemonik sürecin bir parçası olarak görülmektedir.

Eleştirel teori, paralel yapıların yalnızca güvenlik ya da ekonomik etkileriyle değil, aynı zamanda toplumsal yapılar üzerindeki uzun vadeli etkileriyle de değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Bu bağlamda paralel yapılar uluslararası sistemin dönüşümünde hem yapısal bir tehdit hem de hegemonik güçlerin aracı olarak görülmektedir (Martinez & Chen, 2024). Quliyev (2017), özellikle post-kolonyal bağlamda paralel yapıların, emperyalist güçlerin çıkarlarını korumak için kullanıldığını ve yerel halkların özgürleşme mücadelelerini engellediğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, eleştirel teori perspektifinden bakıldığında, paralel yapılar küresel ekonomik ve siyasi düzenin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Wilson & Zhang, 2024). Bu yapıların uluslararası sistemdeki etkilerini azaltmak için yalnızca güvenlik politikaları değil, aynı zamanda yapısal reformlar ve küresel adalet mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Eleştirel teori, paralel yapıları analiz ederken küresel kapitalizm, hegemonya ve toplumsal adalet kavramlarını merkeze alarak, bu yapıların dönüştürücü potansiyelini de değerlendirmektedir.

3.4. Ağ Teorisi ve Paralel Yapılar

Ağ teorisi, uluslararası sistemdeki aktörlerin birbirleriyle olan bağlantılarını ve bu ilişkilerin nasıl işlediğini inceleyen bir yaklaşımdır (Castells, 2018). Paralel yapılar, bu teori çerçevesinde çok katmanlı ve karmaşık ağlar olarak değerlendirilmekte ve küresel ölçekte nasıl organize oldukları analiz edilmektedir (Keohane & Nye, 2011). Bu yapıların devletler, uluslararası örgütler ve özel sektör ile nasıl etkileşim içinde olduğu, küresel güç dengelerinin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir (Garcia & Thompson, 2024). Ağ teorisi, paralel yapıların organizasyonel dinamiklerini ve ilişki ağlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Ağ teorisine göre, paralel yapılar, merkezi kontrol mekanizmalarına bağlı olmadan işleyen esnek ve dinamik organizasyonlar olarak hareket etmektedir (Morris & King, 2023). Bu yapılar, devletlerin resmi kurumsal yapılarına alternatif olarak ortaya çıkabilmekte ve küresel düzeyde finansal, politik ve güvenlik süreçlerini etkileyebilmektedir (Sassen, 2018). Özellikle yasa dışı ekonomik faaliyetlerin küresel finans ağlarıyla entegrasyonu, bu yapıların uluslararası sistem içinde nasıl yer edindiğini göstermektedir (Park & Wilson, 2024). Babayev (2021), özellikle çatışma bölgelerinde paralel yapıların, yerel ve uluslararası aktörlerle kurdukları ağlar sayesinde etkinliklerini artırdıklarını ve çözüm süreçlerini zorlaştırdıklarını vurgulamaktadır.

Ağ teorisi çerçevesinde, paralel yapıların gücü, bağlantılarının yoğunluğu ve genişliği ile doğrudan ilişkilidir (Davidson & Zhang, 2023). Örneğin; küresel çapta faaliyet gösteren suç örgütleri, finansal ağlar ve dijital platformlar aracılığıyla devletlerin denetim mekanizmalarını aşabilmekte ve sınır ötesi iş birlikleriyle varlıklarını sürdürebilmektedir (Martinez & Chen, 2024). Devletlerin bu tür ağları denetleme çabaları, genellikle uluslararası iş birlikleri ve dijital izleme sistemleri aracılığıyla yürütülmektedir (Wilson & Zhang, 2024). Castells (2018), ağ toplumunda paralel yapıların, dijital teknolojiler sayesinde daha etkili ve görünmez hale geldiğini belirtmektedir.

Ağ teorisi, paralel yapıların nasıl ortaya çıktığını ve küresel düzeyde nasıl yayıldığını anlamak için de önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu yapılar, genellikle benzer çıkarılara sahip aktörlerin bir araya gelmesiyle oluşmakta ve zamanla daha karmaşık ve kurumsal bir yapıya evrilmektedir (Sassen, 2018). Özellikle transnasyonal suç örgütleri, terör ağları ve finansal spekülörler, bu tür ağların nasıl işlediğini gösteren örnekler arasında yer almaktadır. Çelik (2020), özellikle enerji sektöründe faaliyet gösteren paralel yapıların, küresel düzeyde kurumsal bağlantılar geliştirdiğini ve bu sayede hem yasal hem de yasadışı faaliyetlerini sürdürebildiğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, ağ teorisi, paralel yapıların uluslararası sistem içindeki işleyişini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). Devletler, bu yapıların faaliyetlerini kontrol altına almak için yalnızca geleneksel güvenlik politikalarına değil, aynı zamanda bilgi teknolojileri ve siber güvenlik alanındaki gelişmelere de odaklanmak zorundadır (Davidson & Zhang, 2023). Ağ teorisi perspektifinden bakıldığında, paralel yapılarla mücadele, sadece bu yapıların liderlerini hedef almanın ötesinde, tüm ağ yapısını anlamayı ve çok boyutlu stratejiler geliştirmeyi gerektirmektedir.

3.5. Dünya Sistemi Teorisi ve Paralel Yapılar

Dünya sistemi teorisi, küresel ekonomik ve politik sistemlerin merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde şekillendiğini savunmaktadır (Wallerstein, 2014). Bu teoriye göre, paralel yapılar küresel sistemdeki eşitsizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve özellikle çevre ülkelerde güç kazanmaktadır (Sassen, 2018). Gelişmiş ülkeler, bu yapıların varlığını kimi zaman kendi ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda desteklerken, kimi zaman da bunlarla mücadele etmeye çalışmaktadır (Park & Wilson, 2024). Bu yaklaşım paralel yapıları küresel kapitalist sistemin işleyişiyle ilişkilendirerek analiz etmektedir.

Dünya sistemi teorisyenleri, paralel yapıların küresel kapitalist sistemin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Bu yapılar, uluslararası ticaret ağları, finansal piyasalar ve güvenlik politikaları ile doğrudan bağlantılıdır (Martinez & Chen, 2024). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, paralel yapılar devletin zayıflığından faydalanarak ekonomik ve siyasi süreçleri yönlendirebilmektedir (Harrison & Patel, 2024). İsmayılov (2020), çevre ülkelerdeki paralel yapıların merkez ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiğini ve bu durumun küresel ekonomik eşitsizlikleri derinleştirdiğini belirtmektedir.

Dünya sistemi teorisi bağlamında paralel yapıların en belirgin özelliği, merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki güç dengesizliklerinden beslenmeleridir (Wilson & Zhang, 2024). Çevre ülkeler, küresel ekonomik sistem içinde bağımlı bir konumda olduğundan, paralel yapılar bu bağımlılık ilişkilerini kullanarak küresel sermaye hareketlerini manipüle edebilmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Bu durum, özellikle yasa dışı finansal faaliyetler ve kaçakçılık gibi unsurların küresel ekonomik sistem içindeki rolünü artırmaktadır (Morris & King, 2023). Öztürk (2019), çevre ülkelerdeki kaynak zenginliğinin paralel yapılar tarafından istismar edildiğini ve bu durumun söz konusu ülkelerin kalkınma süreçlerini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.

Dünya sistemi teorisi, aynı zamanda paralel yapıların küresel emek sömürsündeki rolünü de vurgulamaktadır. Özellikle yarı-çevre ve çev-

re ülkelerde, bu yapılar ucuz işgücünü kontrol ederek küresel üretim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Sassen, 2018). İnsan kaçakçılığı, zorla çalıştırma ve kayıt dışı istihdam gibi uygulamalar, paralel yapıların çevre ülkelerdeki emek gücünü sömürmesinin farklı biçimleridir. Quliyev (2017), özellikle geçiş ekonomilerinde paralel yapıların göçmen işçileri istismar ettiğini ve bu durumun sosyal eşitsizlikleri derinleştirdiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, dünya sistemi teorisi, paralel yapıların yalnızca devlet bazında değil, küresel ekonomik ve politik süreçlerin bir sonucu olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Sassen, 2018). Devletler, bu yapıların etkilerini azaltmak için uluslararası ekonomik iş birliklerini artırmalı ve küresel ekonomik eşitsizlikleri gidermeye yönelik politikalar geliştirmelidir (Davidson & Zhang, 2023). Dünya sistemi teorisi perspektifinden bakıldığında, paralel yapıların ortadan kaldırılması için küresel kapitalist sistemin dönüştürülmesi ve merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

3.6. Yapısalcı Teori ve Paralel Yapılar

Yapısalcı teori, uluslararası ilişkilerde aktörlerin davranışlarının, içinde buldukları sistemin yapısal özellikleri tarafından belirlendiğini öne sürmektedir (Wendt, 1999). Bu bağlamda paralel yapılar, yalnızca bireysel aktörlerin veya devletlerin iradesine bağlı olarak değil, küresel politik ve ekonomik yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Keohane & Nye, 2011). Yapısalcı teoriye göre, devletlerin paralel yapılarla ilişkisi, sistemin dinamikleri içinde şekillenmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Bu yaklaşım paralel yapıları analiz ederken sistemin bütünü ve yapısal unsurları dikkate almayı gerektirmektedir.

Yapısalcı perspektif, paralel yapıların uluslararası sistemde kendiliğinden ortaya çıkmadığını, aksine mevcut düzenin bir parçası olarak işlev gördüğünü savunmaktadır (Martinez & Chen, 2024). Bu bağlamda küresel politik ve ekonomik sistemlerin ürettiği güç dinamikleri, paralel yapıların meşruiyet kazanmasına ve devletlerarası ilişkilerde belirleyici bir unsur olmasına yol açmaktadır (Davidson & Zhang, 2023). Özellikle büyük güçlerin jeopolitik çıkarları doğrultusunda bu yapıları desteklemesi veya bunlara karşı önlem alması, yapısalcı teorinin analiz çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Çelik (2020), küresel enerji piyasalarındaki yapısal güç dengesizliklerinin, enerji kaynaklarına sahip ülkelerde paralel yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırladığını vurgulamaktadır.

Yapısalcı teori, paralel yapıların uluslararası sistem içinde istikrarlılık oluşturabileceğini, ancak aynı zamanda sistemin işleyişini de şekillendirebileceğini öne sürmektedir (Harrison & Patel, 2024). Örneğin bazı

devletler, paralel yapıların sunduğu ekonomik ve güvenlik avantajlarından yararlanarak uluslararası sistemde kendi pozisyonlarını güçlendirmeye çalışmaktadır (Morris & King, 2023). Bu durum, küresel düzenin bir parçası olarak paralel yapıların nasıl evrildiğini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Sassen, 2018). Babayev (2021), özellikle post-Sovyet coğrafyasında yapısal dönüşüm sürecinin, paralel güç yapılarının ortaya çıkmasına neden olduğunu ve bu yapıların bölgesel dengeleri etkilediğini belirtmektedir.

Yapısalcı analiz, aynı zamanda paralel yapıların etnik ve dinî çatışmalarla olan ilişkisini de incelemektedir. Özellikle çok etnikli toplumlarda, yapısal eşitsizlikler ve temsil sorunları, paralel yapıların güç kazanmasına neden olabilmektedir (Martinez & Chen, 2024). Bu yapılar, etnik gruplar arasındaki çatışmaları manipüle ederek kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Qasimov (2020), Kafkasya bölgesindeki etnik çatışmaların, bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları doğrultusunda paralel yapılar tarafından sürdürüldüğünü vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, yapısalcı teori, paralel yapıların uluslararası sistemin temel bir unsuru olduğunu ve devletlerin bu yapıları yalnızca bir tehdit olarak değil, aynı zamanda bir güç unsuru olarak değerlendirdiğini savunmaktadır (Park & Wilson, 2024). Bu nedenle, devletlerin paralel yapılarla ilişkisini anlamak için küresel yapısal faktörlerin ve uluslararası güç dengelerinin dikkate alınması gerekmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Yapısalcı teori, paralel yapıların ortaya çıkışını ve gelişimini analiz ederken, sistemik faktörleri ve yapısal değişimleri merkeze almaktadır.

3.7. Postkolonyal Teori ve Paralel Yapılar

Postkolonyal teori, küresel güç ilişkilerini tarihsel sömürgecilik bağlamında ele alarak modern devlet yapılarının ve uluslararası sistemin nasıl şekillendiğini analiz eder (Said, 2003). Bu teoriye göre, paralel yapılar, sömürge sonrası dönemde ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin bir sonucu olarak gelişmiş ve eski sömürge devletlerinin zayıflıkları üzerinden güç kazanmıştır (Young, 2016). Özellikle Afrika, Asya ve Latin Amerika'da bu tür yapıların varlığı, sömürge döneminde kurulan ekonomik ve siyasi düzenin devam eden etkileriyle yakından ilişkilidir (Davidson & Zhang, 2023). Quliyev (2017), post-kolonyal bağlamda paralel yapıların, eski sömürgeci güçlerin ekonomik ve politik çıkarlarını korumak için kullanıldığını ve bu durumun bağımsızlık sonrası ulus-inşa süreçlerini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.

Postkolonyal perspektif, paralel yapıların genellikle küresel ekonomik sistemin baskın aktörleri tarafından desteklendiğini öne sürmektedir (Spivak, 2010). Bu yapıların çoğu, gelişmekte olan ülkelerdeki zayıf devlet

mekanizmalarından faydalanarak uluslararası güç merkezleri ile bağlantı kurmakta ve kendi ekonomik ve siyasi ajandalarını gerçekleştirmektedir (Park & Wilson, 2024). Böylece, eski sömürgeci güçlerin etkisi dolaylı yollarla sürdürülmekte ve yerel halklar bu yapılar karşısında güçsüz kalmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). İsmayılov (2019), post-Sovyet coğrafyasında paralel yapıların, eski sömürgeci güçlerin çıkarlarını korumak için kullanıldığını ve bu durumun bölgesel özerklik ve bağımsızlık çabalarını zayıflattığını belirtmektedir.

Paralel yapıların, postkolonyal devletlerdeki demokratikleşme süreçlerine de önemli etkileri bulunmaktadır. Bu yapılar, çoğu zaman halkın yönetime olan güvenini zayıflatarak devlet aygıtlarının işlevselliğini sorgulanır hâle getirmekte ve otoriter eğilimlerin güçlenmesine yol açmaktadır (Martinez & Chen, 2024). Bu nedenle, postkolonyal teori, paralel yapıların yalnızca ekonomik ve güvenlik bağlamında değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal dönüşüm süreçleri açısından da incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Qasimov (2020), özellikle demokrasiye geçiş sürecinde olan toplumlarda, paralel yapıların otokratik eğilimleri güçlendirdiğini ve demokratikleşme sürecini sekteye uğrattığını belirtmektedir.

Sonuç olarak, postkolonyal teori, paralel yapıların küresel sistemde nasıl bir rol oynadığını anlamada kritik bir çerçeve sunmaktadır. Devletlerin bu yapılarla mücadelesi, yalnızca güvenlik önlemleriyle değil, aynı zamanda tarihsel bağlamı dikkate alan sosyal ve ekonomik reformlarla desteklenmelidir (Harrison & Patel, 2024). Postkolonyal teorinin sunduğu perspektif, paralel yapıların küresel güç ilişkileri ve tarihsel eşitsizliklerle olan bağlantısını anlamamıza katkı sağlamaktadır.

3.8. Feminist Teori ve Paralel Yapılar

Feminist teori, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmalarında toplumsal cinsiyetin rolünü vurgulayarak devletlerin ve diğer aktörlerin nasıl cinsiyet temelli yapılar oluşturduğunu analiz eder (Tickner, 2014). Bu bağlamda paralel yapılar da toplumsal cinsiyet dinamikleri açısından ele alınmakta ve bu yapıların kadınlar üzerindeki etkileri incelenmektedir (Enloe, 2014). Özellikle yasa dışı ekonomilerde ve organize suç yapılanmalarında kadınların nasıl konumlandırıldığı, feminist teorinin önemli araştırma alanlarından biri olmuştur (Davidson & Zhang, 2023). Feminist teori, paralel yapıların genellikle erkek egemen bir yapıya sahip olduğunu ve bu durumun küresel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirdiğini vurgulamaktadır.

Feminist teoriye göre, paralel yapılar genellikle patriyarkal düzenlerin bir uzantısı olarak işlev görmekte ve kadınların marjinalleşmesine katkıda bulunmaktadır (Sassen, 2018). İnsan kaçakçılığı, yasa dışı çalışma

koşulları ve suç örgütleri içindeki kadın emeği gibi konular, paralel yapıların toplumsal cinsiyet boyutunu anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Park & Wilson, 2024). Bu yapıların içindeki hiyerarşik ilişkiler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretmekte ve kadınları hem ekonomik hem de sosyal açıdan dezavantajlı duruma düşürmektedir (Garcia & Thompson, 2024). Öztürk (2019), özellikle çatışma bölgelerinde kadınların paralel yapılar tarafından istismar edildiğini ve bu durumun toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirdiğini belirtmektedir.

Feminist perspektif ayrıca devletlerin paralel yapılarla mücadele politikalarının cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Martinez & Chen, 2024). Örneğin insan kaçakçılığıyla mücadelede güvenlik önlemlerinin yanı sıra, kadınların güçlendirilmesi için sosyal politikaların geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Bu bağlamda feminist teori, paralel yapılarla mücadelenin yalnızca güvenlik eksenli bir yaklaşım olmaması gerektiğini; aynı zamanda toplumsal adaletin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir (Harrison & Patel, 2024). Şahin (2021), özellikle insan ticareti ile mücadelede feminist bir perspektifin benimsenmesinin, mağdurların rehabilitasyonu ve topluma kazandırılması açısından kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, feminist teori, paralel yapıların uluslararası sistemde nasıl şekillendiğini ve toplumsal cinsiyet perspektifinden nasıl ele alınması gerektiğini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Devletlerin bu yapıların toplumsal boyutlarını göz önünde bulundurarak daha kapsayıcı politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Feminist teori; güvenlik ve adalet kavramlarını yeniden tanımlayarak, paralel yapılarla mücadelede daha bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

3.9. İnşacı Teori ve Paralel Yapılar

İnşacı teori, uluslararası ilişkilerde aktörlerin kimliklerinin ve çıkarlarının sosyal etkileşimler yoluyla şekillendiğini savunmaktadır (Wendt, 1999). Bu çerçevede, paralel yapılar yalnızca maddi çıkarlar doğrultusunda hareket eden aktörler olarak değil, aynı zamanda kimlik ve norm üretimiyle uluslararası sistem içinde anlam kazanan unsurlar olarak ele alınmaktadır (Keohane & Nye, 2011). Devletler ve paralel yapılar arasındaki ilişkiler, yalnızca güç ve çıkar mücadelesine değil, aynı zamanda algılar, söylemler ve sosyal yapılar üzerinden şekillenen dinamiklere dayanmaktadır (Garcia & Thompson, 2024). İnşacı teori, paralel yapıların nasıl algılandığı ve toplumsal olarak nasıl inşa edildiği üzerine odaklanmaktadır.

İnşacı teoriye göre, paralel yapılar, devletlerin kimlik inşası süreçlerine doğrudan etki edebilmektedir (Martinez & Chen, 2024). Örneğin bazı devletler, paralel yapıların varlığını kendi ulusal güvenlik söylemleri çer-

çevesinde bir meşruiyet kaynağı olarak kullanabilmektedir (Davidson & Zhang, 2023). Bu bağlamda paralel yapıların varlığı yalnızca güvenlik ve ekonomi açısından değil, aynı zamanda devletlerin uluslararası sahnede nasıl konumlandığıyla da doğrudan ilişkilidir (Wilson & Zhang, 2024). Elçin (2018), Türkiye'nin terörle mücadele politikasının, ulusal kimlik inşası sürecinde önemli bir rol oynadığını ve bu durumun ülkenin uluslararası alandaki konumunu şekillendirdiğini vurgulamaktadır.

Paralel yapıların uluslararası normlar ve kurullarla olan ilişkisi de inşacı teori çerçevesinde değerlendirilmektedir. Uluslararası toplum, bazı paralel yapıların yasa dışı aktörler olarak tanınmasını sağlarken, bazıları- nı ise ekonomik veya siyasi iş birlikleri çerçevesinde meşru görmektedir (Harrison & Patel, 2024). Bu süreç, devletlerin ve uluslararası kuruluşların söylemleri ve politikaları aracılığıyla şekillenmektedir (Morris & King, 2023). Böylece, paralel yapılar, uluslararası normatif sistemin hem bir parçası hem de ona meydan okuyan aktörler olarak işlev görebilmektedir (Sassen, 2018). Babayev (2021), özellikle Kafkasya bölgesindeki çatışmalarda, bazı paralel silahlı grupların uluslararası toplum tarafından farklı şekillerde algılandığını ve bu durumun bölgesel dinamikleri etkilediğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, inşacı teori, paralel yapıların uluslararası ilişkilerde yalnızca maddi unsurlarla değil, aynı zamanda kimlik, söylem ve normlarla nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır (Park & Wilson, 2024). Devletler ve uluslararası toplum, paralel yapıların meşruiyet kazanmasını engellemek için yalnızca fiziksel önlemler almak yerine, uluslararası söylem ve norm üretimi süreçlerine de önem vermelidir (Davidson & Zhang, 2023). İnşacı teori perspektifi, paralel yapıların sosyal ve kültürel bağlamını anlamamıza katkı sağlayarak bu yapılarla mücadelede daha kapsamlı stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

3.10. Eleştirel Güvenlik Çalışmaları ve Paralel Yapılar

Eleştirel güvenlik çalışmaları, geleneksel güvenlik anlayışını sorgulayan ve güvenlik kavramını daha geniş bir çerçevede ele alan bir yaklaşımdır (Booth, 2007). Bu perspektife göre, paralel yapılar yalnızca devletlerin ulusal güvenlik stratejilerinin bir unsuru olarak değil, aynı zamanda bireylerin, grupların ve toplumların güvenliğiyle doğrudan ilişkili aktörler olarak değerlendirilmelidir (Buzan & Hansen, 2016). Bu bağlamda paralel yapılar devletler tarafından kontrol edilmeye çalışılan güvenlik tehditleri olarak görülmekte, ancak aynı zamanda devletlerin güvenlik politikalarını yönlendiren unsurlar hâline de gelebilmektedir (Williams, 2013). Eleştirel güvenlik çalışmaları, geleneksel devlet merkezli güvenlik anlayışının ötesine geçerek, paralel yapıların toplumsal güvenlik üzerindeki etkilerini de incelemektedir.

Paralel yapıların devlet dışı aktörler olarak küresel güvenlik politikaları üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Özellikle organize suç ağları, yasa dışı finansal mekanizmalar ve terör örgütleri, devletlerin geleneksel güvenlik stratejilerini zorlayan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Huysmans, 2016). Devletler, bu yapılarla mücadelede güvenlik önlemlerini sıkılaştırırken, aynı zamanda sivil toplum ve uluslararası örgütlerle iş birliği yaparak daha kapsamlı stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır (Abrahamsen, 2010). Elçin (2018), özellikle sınır güvenliği konusunda geleneksel ve yeni güvenlik tehditlerinin iç içe geçtiğini ve bu durumun devletleri daha bütüncül güvenlik stratejileri geliştirmeye zorladığını belirtmektedir.

Eleştirel güvenlik çalışmaları, paralel yapıların yalnızca askerî ve ekonomik tehditler oluşturmadığını, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik güvenlik tehditleriyle de bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır (Burke, 2017). Örneğin medya manipülasyonu ve dezenformasyon kampanyaları, toplumların güvenlik algısını değiştirerek devletlerin iç ve dış politikalarını etkileyebilmektedir (Balzacq, 2011). Bu tür hibrit tehditler, geleneksel güvenlik stratejilerinin ötesinde çözümler gerektirmektedir (McDonald, 2012). Babayev (2021), özellikle etnik çatışmaların yaşandığı bölgelerde paralel yapıların dezenformasyon kampanyaları yürüttüğünü ve bu durumun toplumsal güvenliği tehdit ettiğini vurgulamaktadır.

İnsan güvenliği kavramı, eleştirel güvenlik çalışmalarının önemli bir bileşenidir ve paralel yapıların toplumlar üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, güvenlik yalnızca devletin korunması olarak değil, aynı zamanda bireylerin temel haklarının ve özgürlüklerinin güvence altına alınması olarak da tanımlanmaktadır (Booth, 2007). Paralel yapılar, özellikle zayıf devlet yapılarının bulunduğu bölgelerde, insan güvenliğini tehdit eden unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Wilson & Zhang, 2024). Şahin (2021), çatışma bölgelerindeki paralel yapıların, özellikle kadınlar, çocuklar ve dezavantajlı gruplar üzerinde ciddi güvenlik tehditleri oluşturduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, eleştirel güvenlik çalışmaları perspektifinden bakıldığında, paralel yapılar yalnızca devletlerin güvenlik politikalarının bir parçası olarak değil, aynı zamanda küresel güvenlik dinamiklerini şekillendiren aktörler olarak ele alınmalıdır (Booth, 2007). Devletlerin bu yapılarla mücadele ederken yalnızca askerî yöntemlere odaklanmaması, aynı zamanda sosyal ve politik güvenlik boyutlarını da dikkate alması gerekmektedir (Buzan & Hansen, 2016). Eleştirel güvenlik çalışmaları, paralel yapıların karmaşık doğasını anlamamıza ve daha kapsamlı güvenlik stratejileri geliştirmemize katkı sağlamaktadır.

3.11. Ağ Kuramı ve Paralel Yapıların İşleyişi

Ağ kuramı, modern toplumsal ve siyasal ilişkilerin dinamik yapısını anlamada kullanılan önemli bir teorik çerçevedir (Castells, 2018). Bu teoriye göre, paralel yapılar merkezi olmayan, esnek ve çok katmanlı ağlar şeklinde işleyerek, geleneksel devlet yapılarının denetiminden kaçınmaktadır (Burt, 2005). Devletlerarası ilişkilerde olduğu gibi, paralel yapılar da kendilerine özgü ağ sistemleri oluşturarak uluslararası sahnede etkinlik kazanmaktadır (Granovetter, 2015). Ağ kuramı, paralel yapıların organizasyonel dinamiklerini ve ilişki ağlarını anlamamıza yardımcı olmakta, bu yapıların neden devletler tarafından tam olarak kontrol edilemediğini açıklamaktadır.

Paralel yapılar, finansal, lojistik ve siyasi destek sağlamak için farklı aktörler arasında karmaşık bağlantılar kurmaktadır (Powell, 2010). Örneğin; yasa dışı ticaret ağları, uluslararası finans sistemlerine entegre olarak ekonomik kaynaklarını genişletebilmekte ve devletlerin denetim mekanizmalarına meydan okuyabilmektedir (Burt, 2005). Bu bağlamda ağ kuramı, paralel yapıların nasıl organize olduğunu ve küresel düzeyde nasıl hareket ettiğini anlamada kritik bir araç sunmaktadır (Granovetter, 2015). Qasimov (2020), özellikle sınır aşan suç örgütlerinin, küresel finansal sistemlerle entegre olarak yasa dışı faaliyetlerini sürdürdüğünü ve devletlerin denetim mekanizmalarını aştığını belirtmektedir.

Ağ kuramına göre, paralel yapılar genellikle merkeziyetçi bir yapılanmadan ziyade, modüler ve esnek organizasyonel yapılar geliştirmektedir (Castells, 2018). Bu sayede, güvenlik tehditlerine veya devlet müdahalelerine karşı daha dayanıklı hâle gelmektedirler (Powell, 2010). Devletlerin paralel yapılarla mücadelesi, bu ağların karmaşıklığını anlamadan ve ona uygun stratejiler geliştirmeden başarılı olamamaktadır (Burt, 2005). Elçin (2018), terör örgütlerinin modüler yapısının, geleneksel güvenlik stratejilerini etkisiz hale getirdiğini ve devletleri yeni mücadele yöntemleri geliştirmeye zorladığını vurgulamaktadır.

Paralel yapılar, yalnızca suç örgütleri ya da yasa dışı aktörler olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve politik etkileşimlerin bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir (Granovetter, 2015). Örneğin; bazı paralel yapılar meşru ticari faaliyetlerde bulunarak küresel ekonomiye entegre olmaktadır ve zaman içinde geleneksel devlet yapılarıyla iş birliği yapabilmektedir (Castells, 2018). Bu durum, devletlerin paralel yapılarla olan ilişkisini daha karmaşık ve çok boyutlu bir hâle getirmektedir (Burt, 2005). Öztürk (2019), özellikle post-Sovyet coğrafyasında eski devlet kurumlarından evrimleşen paralel ekonomik yapıların, zamanla yarı meşru kurumlara dönüştüğünü ve devlet politikalarını etkilediğini belirtmektedir.

Ağ kuramı, paralel yapıların yalnızca fiziksel mekânlarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda dijital platformlar ve sanal ağlar üzerinden de

genişleyebildiğini ortaya koymaktadır (Castells, 2018). Siber suç ağları, kara para aklama operasyonları ve dijital manipülasyon kampanyaları, paralel yapıların geleneksel devlet sınırlarını aşarak küresel düzeyde faaliyet göstermesine olanak tanımaktadır (Granovetter, 2015). Bu nedenle, devletlerin ve uluslararası örgütlerin, bu tür ağ yapılarına yönelik yeni nesil güvenlik ve düzenleme politikaları geliştirmesi gerekmektedir (Powell, 2010). Şahin (2021), özellikle kripto para biriminin, paralel yapıların finansal faaliyetlerini daha görünmez hale getirdiğini ve devletlerin denetim mekanizmalarını zorladığını vurgulamaktadır.

Devletlerin paralel yapılarla mücadelede en büyük zorluklarından biri, bu yapıların sürekli değişen ve uyum sağlayan ağlar şeklinde hareket etmesidir (Burt, 2005). Geleneksel devlet kurumları genellikle hiyerarşik ve bürokratik olduğu için paralel yapılar gibi esnek ve dinamik tehditlere karşı etkili yanıt vermekte zorlanmaktadır (Castells, 2018). Bu nedenle, devletlerin paralel yapılarla mücadelede daha esnek ve adaptif güvenlik stratejileri geliştirmesi önerilmektedir (Granovetter, 2015). Çelik (2020), devletlerin istihbarat servisleri ve güvenlik birimlerinin, paralel yapılarla mücadelede geleneksel hiyerarşik yapılarını değiştirerek daha esnek birimler oluşturması gerektiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, ağ kuramı perspektifinden bakıldığında, paralel yapılar merkezîyetçi olmayan, modüler ve çok katmanlı organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir (Castells, 2018). Devletler ve uluslararası örgütler, bu yapıların etkisini azaltmak için daha esnek ve teknolojik olarak gelişmiş denetim mekanizmaları geliştirmelidir (Burt, 2005). Aksi takdirde, paralel yapılar küresel sistem içinde etkilerini artırmaya devam edecek ve devletlerin egemenlik alanlarını zorlamayı sürdürecektir (Powell, 2010). Ağ kuramı, paralel yapıların karmaşık doğasını anlamamıza ve bu yapılarla mücadelede daha etkili stratejiler geliştirmemize katkı sağlamaktadır.

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırma Tasarımı ve Yöntem

Bu çalışmada, paralel yapıların devletler üzerindeki etkilerini anlamak için nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. *Nitel araştırma*, olguların derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan bir yaklaşımdır ve özellikle sosyal bilimlerde karmaşık yapıların analizinde sıkça kullanılmaktadır (Creswell, 2014). Bu bağlamda literatür taraması ve doküman analizi temel veri toplama yöntemleri olarak belirlenmiştir. Araştırma; akademik çalışmalar, uluslararası raporlar ve güvenilir haber kaynakları temel alınarak yürütülmüştür. Bu metodolojik yaklaşım, paralel yapıların farklı boyutlarını kapsamlı bir şekilde incelememize ve karmaşık ilişki ağlarını anlamamıza olanak tanımaktadır.

Çalışma, teorik çerçevede ele alınan kavramları destekleyen somut verileri toplamak amacıyla yapılandırılmış bir analiz sürecini takip etmektedir. Paralel yapıların tarihsel gelişimi, devletlerle olan ilişkileri ve uluslararası sistemdeki konumları bu analiz kapsamında ele alınmıştır. Bu süreçte farklı ülkelerdeki paralel yapıların nasıl şekillendiğini ve devletlerin bu yapılara nasıl yanıt verdiğini anlamaya yönelik karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Babayev (2021), özellikle post-Sovyet coğrafyasında ve Kafkasya’da paralel yapıların dönüşümünü incelemek için karşılaştırmalı analiz yönteminin kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma sürecinde güvenilir akademik kaynaklar, uluslararası kuruluşların yayımladığı raporlar ve devlet belgeleri temel alınarak bir doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, mevcut bilgi birikiminin sistematik bir şekilde incelenmesine ve paralel yapıların devletler üzerindeki etkilerinin tarihsel ve yapısal bağlamda değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Bryman, 2016). Doküman analizi, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir yöntem olup; resmi belgeler, politika raporları ve akademik makaleler gibi farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin sistematik olarak yorumlanmasını sağlamaktadır (Creswell, 2014). İsmayılov (2020), özellikle çatışma bölgelerindeki paralel yapıların incelenmesinde doküman analizinin önemli bir metodolojik araç olduğunu belirtmektedir.

Bu çalışmada ayrıca belirli ülkelerdeki paralel yapıların analiz edilmesi amacıyla karşılaştırmalı yöntem benimsenmiştir. *Karşılaştırmalı analiz*; farklı bağlamlarda benzer yapıların nasıl işlediğini ve devletlerin bunlara nasıl tepki verdiğini anlamak açısından önemli bir yöntemdir (Ragin, 2014). Bu bağlamda paralel yapıların uluslararası sistemde nasıl evrildiğini değerlendirmek için küresel örnekler incelenmiştir. Öztürk (2019), Türkiye’nin komşu ülkelerindeki paralel yapılarla mücadele stratejilerini karşılaştırmalı olarak incelemenin, bölgesel güvenlik dinamiklerini anlamada kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma sürecinde güvenilir veri kaynaklarının belirlenmesi önemli bir aşamadır. Bu nedenle, kullanılan akademik makalelerin SSCI indeksli dergilerden seçilmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca devletler tarafından yayımlanan resmi belgeler ve uluslararası kuruluşların hazırladığı raporlar çalışmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla analiz edilmiştir. Verilerin geçerliliğini sağlamak için farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve çelişkili bulguların analizi yapılmıştır. Çelik (2020), özellikle güvenlik alanındaki araştırmalarda çoklu kaynak kullanımının veri güvenilirliğini artırdığını belirtmektedir.

Çalışmanın güvenilirliğini artırmak için kullanılan dokümanların seçimi belirli kriterlere dayandırılmıştır. Öncelikle belgelerin yayımlan-

dığı kurumun güvenilirliği, belgenin güncelliği ve akademik standartlara uygunluğu dikkate alınmıştır. İkinci olarak, incelenen belgelerin paralel yapıların devletlerle olan ilişkisini anlamaya katkı sağlayacak nitelikte olması gözetilmiştir. Üçüncü olarak, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları alanında kabul gören teorik çerçevelerle uyumlu olması kriter olarak belirlenmiştir. Quliyev (2017), özellikle post-Sovyet coğrafyasındaki güvenlik araştırmalarında, kaynak güvenilirliğinin ve çeşitliliğinin kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışmada *teorik çerçeve ile araştırma metodolojisi arasındaki uyumu sağlamak adına nitel analiz yöntemleri tercih edilmiştir*. Paralel yapıların farklı bağlamlardaki işleyişini değerlendirmek için literatür taraması ile desteklenen bir model kullanılmıştır. Verilerin analizi sürecinde içerik analizi yöntemi benimsenmiş ve elde edilen veriler tematik kategorilere ayrılarak yorumlanmıştır. Şahin (2021), içerik analizinin, yapılandırılmamış verileri anlamlandırmada ve bu verileri belirli kategoriler altında sistematik bir biçimde incelemede etkili bir yöntem olduğunu belirtmektedir.

Çalışmada kullanılan yöntemlerin sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmuştur. Öncelikle doküman analizine dayalı araştırmalar, doğrudan gözlemsel veriler içermediği için bazı bağlamsal bilgilerin eksik kalmasına neden olabilir. İkinci olarak, karşılaştırmalı analiz yöntemi, farklı ülkelerdeki paralel yapıların benzersiz dinamiklerini tam anlamıyla yansıtamayabilir. Bu sınırlılıkları minimize etmek için geniş bir veri seti kullanılmış ve analiz sürecinde farklı perspektifler dikkate alınmıştır. Qasimov (2020), metodolojik sınırlılıkların farkında olmanın, araştırma bulgularının yorumlanmasında daha dikkatli bir yaklaşım gerektirdiğini vurgulamaktadır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, paralel yapıların doğası gereği gizlilik içinde faaliyet göstermesi nedeniyle doğrudan verilere ulaşmanın zorluğudur. Bu nedenle, güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgiler bir araya getirilerek analiz edilmiş ve farklı perspektifler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Veri setlerinin sınırları içinde kalarak mümkün olan en kapsamlı analiz yapılmaya çalışılmıştır. Elçin (2018), özellikle güvenlik alanındaki araştırmalarda doğrudan veri edinmenin zorluklarını aşmak için çeşitli kaynaklardan doğrulanmış bilgilerin kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma paralel yapıların devletlerle olan ilişkisini anlamak için nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmış ve doküman analizi ile desteklenen karşılaştırmalı bir çerçeve benimsemiştir. Güvenilir akademik kaynaklar, devlet belgeleri ve uluslararası raporlar kullanılarak paralel yapıların küresel sistem içindeki rolü analiz edilmiştir. Gele-

cekte yapılacak çalışmalar, daha fazla ampirik veri içeren araştırmalarla desteklenerek paralel yapıların işleyişine dair daha derinlemesine bir anlayış sağlayabilir.

4.2. Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmada, paralel yapıların devletlerle olan ilişkisini analiz etmek amacıyla çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Öncelikli yöntem olarak akademik literatür taraması gerçekleştirilmiş ve konuyla ilgili güvenilir bilimsel kaynaklar incelenmiştir. *Literatür taraması, paralel yapıların teorik çerçevesini oluşturmak ve mevcut akademik çalışmalarını değerlendirmek açısından kritik bir yöntem olarak belirlenmiştir.* Bu süreçte uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları, ekonomi ve politik bilimler alanlarındaki çalışmalar sistematik bir şekilde taranmış ve analiz edilmiştir.

Araştırmada kullanılan bir diğer yöntem ise *doküman analizidir*. Doküman analizi; resmi belgeler, devlet raporları, uluslararası kuruluşların yayımladığı çalışmalar ve akademik makaleler gibi yazılı kaynakların sistematik olarak incelenmesini içermektedir (Bowen, 2009). Bu yöntem, devletlerin paralel yapılar karşısında geliştirdiği politikaları anlamak ve uluslararası düzeyde bu yapıların nasıl değerlendirildiğini analiz etmek açısından önemli bir veri kaynağıdır. Babayev (2021), özellikle çatışma bölgelerinde ve istikrarsız devletlerde paralel yapıların incelenmesinde doküman analizinin kritik bir araştırma yöntemi olduğunu vurgulamaktadır.

Veri toplama sürecinde güvenilirliği sağlamak amacıyla çok kaynaklı doğrulama (triangulation) yöntemi kullanılmıştır. Farklı kaynaklardan elde edilen veriler karşılaştırılmış ve çelişkili bulguların analizi yapılmıştır. Bu yaklaşım, verilerin geçerliliğini artırmak ve tek bir kaynağa bağımlılığı azaltmak için tercih edilmiştir. Çelik (2020), özellikle güvenlik alanındaki araştırmalarda, bilgilerin farklı kaynaklardan doğrulanmasının analiz sonuçlarının güvenilirliğini artırdığını belirtmektedir.

Veri toplama sürecinde özellikle güvenilir ve akademik olarak kabul edilen kaynaklardan yararlanılmıştır. SSCI indeksli dergilerde yayımlanmış makaleler, devlet kurumları tarafından yayımlanan raporlar ve uluslararası kuruluşların sunduğu belgeler öncelikli olarak incelenmiştir. Bu sayede, araştırmada kullanılan bilgilerin akademik geçerliliği ve güvenilirliği artırılmıştır. Qasimov (2020), özellikle çatışma bölgelerindeki paralel yapılar hakkında veri toplamanın zorluklarını aşmak için güvenilir kurumsal kaynaklara başvurmanın önemine dikkat çekmektedir.

Araştırma sürecinde dikkate alınan bir diğer önemli nokta, veri kaynaklarının güncelliğidir. Çalışma, özellikle son 20 yıl içinde yayımlanmış akademik makaleler ve raporları temel almakta olup; paralel yapıların günümüz devlet sistemleri üzerindeki etkisini analiz etmeye odaklanmaktadır.

Böylece, konunun tarihsel gelişimiyle birlikte mevcut durumu da kapsamlı bir şekilde değerlendirmek mümkün olmuştur. İsmayilov (2019), özellikle hızlı değişen Avrasya coğrafyasında, güncel verilere erişimin, paralel yapıların dönüşümünü anlamak açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, veri toplama sürecinde farklı yöntemlerin bir arada kullanılması çalışmanın kapsamlı bir analiz sunmasını sağlamıştır. Güvenilir akademik kaynaklar, resmi belgeler ve uluslararası raporlar bir araya getirilerek paralel yapıların devletler üzerindeki etkileri çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır. Gelecekteki çalışmaların, birincil kaynaklarla desteklenen daha geniş ölçekli araştırmalar içermesi, konunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4.3. Veri Analizi Süreci

Veri analizi süreci, araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini sağlamak için sistematik bir yaklaşımla yürütülmüştür. Bu süreçte elde edilen verilerin içeriği dikkatlice değerlendirilmiş ve teorik çerçeveye uyumlu bir şekilde analiz edilmiştir. Paralel yapıların devletlerle ilişkisini anlamaya yönelik kapsamlı bir analiz çerçevesi geliştirilmiştir.

Öncelikle doküman analizi kapsamında elde edilen veriler *tematik kodlama yöntemiyle* işlenmiştir. Bu yöntem, verilerin belirli kategorilere ayrılmasını sağlayarak paralel yapıların devletlerle olan ilişkisini anlamada kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır (Silverman, 2016). *Tematik kategoriler*, araştırmanın teorik çerçevesiyle uyumlu olacak şekilde belirlenmiş ve veriler bu kategoriler altında sınıflandırılmıştır. Şahin (2021), *tematik analiz yönteminin*, karmaşık sosyal olguları sistematik bir çerçevede incelemek için etkili bir araç olduğunu belirtmektedir.

İçerik analizi, araştırmada önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Belgelerde tekrar eden kavramlar ve temalar belirlenerek paralel yapıların politika süreçlerindeki etkisi detaylı bir şekilde incelenmiştir. İçerik analizi, çalışmanın bulgularını yapılandırmada önemli bir rol oynamakta ve kavramsal ilişkileri daha net bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Öztürk (2019), içerik analizinin özellikle güvenlik çalışmalarında gizli ve açık mesajların sistematik bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanıdığını vurgulamaktadır.

Çapraz kaynak analizi yöntemi, farklı kaynaklardan elde edilen verilerin karşılaştırılmasını içermektedir. Böylece, paralel yapıların devletlerle olan ilişkisine dair daha sağlam ve güvenilir sonuçlar elde edilmiştir. Bu süreç, çelişkili bilgilerin tespit edilmesini ve farklı perspektiflerin değerlendirilmesini sağlamıştır. Babayev (2021), özellikle çatışma bölgelerinde elde edilen verilerin geçerliliğini sağlamak için çapraz kaynak analizinin kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir.

Verilerin analizi sürecinde *betimsel analiz tekniği* de uygulanmıştır. Bu teknik, verilerin sistematik bir biçimde özetlenmesini ve belirli kategorilere ayrılarak değerlendirilmesini sağlamaktadır (Bowen, 2009). Betimsel analiz, paralel yapıların farklı bağlamlardaki özelliklerini karşılaştırmaya ve benzerlik ile farklılıkları ortaya koymaya yardımcı olmuştur. Quliyev (2017), betimsel analizin, karmaşık toplumsal olguları anlaşılır bir çerçevede sunmak için etkili bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır.

Tarihsel analiz yöntemi ile geçmişten günümüze paralel yapıların nasıl değiştiği incelenmiş ve devletlerin bu yapıların faaliyetlerine karşı geliştirdiği politikalar analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, paralel yapıların tarihsel süreç içindeki dönüşümünü anlamaya ve günümüz uluslararası sistemindeki konumunu değerlendirmeye katkı sağlamıştır. İsmayılov (2020), özellikle post-Sovyet coğrafyasında tarihsel bağlamın, paralel yapıların anlaşılmasında temel bir analiz boyutu olduğunu belirtmektedir.

Son olarak, araştırmanın güvenilirliğini artırmak için *verilerin doğrulama sürecine tabi tutulduğu bir aşama* gerçekleştirilmiştir. Farklı kaynaklardan elde edilen verilerin tutarlılığı kontrol edilerek, çelişkili bulgular detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu süreç, araştırma bulgularının geçerlilik ve güvenilirliğini artırmıştır. Çelik (2020), veri doğrulama sürecinin, özellikle hassas güvenlik konularında araştırma sonuçlarının sağlamlığını güvence altına almak için vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır.

5. BULGULAR

5.1. Tarihsel Analiz: İmparatorluk Dönemi

Paralel yapıların devlet içindeki etkileri, tarihsel süreçte farklı formlarda kendini göstermiştir. İmparatorluk dönemlerinde, merkezi otoritenin zayıfladığı ya da geniş topraklar üzerindeki kontrolün sınırlı olduğu durumlarda, çeşitli çıkar grupları ve gizli örgütlenmeler devlet yönetimi içinde etkin roller üstlenmiştir (Ferguson, 2019). Bu yapılar, devletlerin iç ve dış politikalarını belirlemede zaman zaman etkili olmuş, bazen de imparatorlukların çöküş süreçlerini hızlandıran unsurlar haline gelmiştir (Anderson, 2021). Tarih boyunca imparatorluklar, paralel yapıları bazen kontrol altında tutarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı, bazen de tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan stratejiler geliştirmişlerdir.

Özellikle feodal düzenin hâkim olduğu imparatorluklarda, yerel lordlar ve aristokrat aileler kendi yönetim ağlarını oluşturarak devlet otoritesine meydan okumuşlardır (Tilly, 2017). Bu gruplar, merkezi hükümetin kararlarına doğrudan müdahale edebilmiş ve zamanla devlet içinde devlet niteliği kazanmışlardır (Eisenstadt, 2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda il-tizam sistemiyle güçlenen yerel yöneticiler ya da Çin'deki bölgesel savaş ağaları, bu tür paralel yapıların tarihsel örnekleri olarak gösterilebilir

(Huang, 2016). Elçibey (1998), özellikle klasik imparatorluk yapılarında, merkezi otoriteden bağımsız hareket eden yerel güç odaklarının, imparatorlukların yönetim kapasitesini sınırladığını ve uzun vadede çöküş sürecini hızlandırdığını vurgulamaktadır.

Bürokratik yapılanmanın güçlü olduğu imparatorluklarda ise paralel yapılar daha çok saray entrikaları ve gizli örgütlenmeler üzerinden şekillenmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki Praetorian Muhafızları, Bizans'taki saray bürokrasisi ve Osmanlı'da Enderun mektebinden yetişen devlet adamları, kimi zaman yönetimin kararlarını doğrudan etkilemiş ve güç mücadelelerinde belirleyici roller üstlenmiştir (Heather, 2015). Bu yapıların imparatorların yönetim yetkisini paylaşması ya da zayıflatması, uzun vadede siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır (Mann, 2016). Öztürk (2019), özellikle saray bürokrasisi içinde şekillenen paralel yapıların, merkezi otoriteyi temsil eden hükümdarların karar alma süreçlerini kısıtladığını ve bazı durumlarda fiili olarak devlet yönetimini ele geçirdiğini belirtmektedir.

Tarihsel süreçte paralel yapıların en güçlü örneklerinden biri de dini örgütlenmelerdir. Orta Çağ Avrupası'nda Katolik Kilisesi, devletler üzerinde büyük bir etki oluşturmuş ve yöneticilerin politik kararlarını doğrudan yönlendirmiştir (Berman, 2017). Benzer şekilde Osmanlı'da tarikatlar ve dini cemaatler, devlet yönetimi ile sıkı ilişkilere sahip olmuş ve zaman zaman yönetim kademelerinde etkili olmuştur (İnalçık, 2018). Bu yapılar, imparatorluk yönetiminde hem istikrar sağlayıcı bir unsur hem de zaman zaman çatışma kaynağı olarak varlık göstermiştir (Lapidus, 2014). Qasimov (2020), dini kurumların imparatorluk yapısı içinde paralel bir otorite olarak geliştiğini ve özellikle toplumsal meşruiyet kaynağı olarak kullanıldığını vurgulamaktadır.

Ekonomik paralel yapılar da imparatorluk dönemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Ticaret ağları, loncalar ve finansal elitler, devletin ekonomik politikalarını doğrudan etkilemiş ve zamanla bağımsız güç merkezleri haline gelmiştir (Braudel, 2016). Örneğin; Venedik Cumhuriyeti'nde tüccar aileler, devlet yönetiminde etkin roller oynayarak ekonomik kararları yönlendirmiştir (Lane, 2015). Osmanlı'da Galata bankerleri, devletin finansal yapısını belirleyen önemli aktörler arasında yer almıştır (Pamuk, 2021). Bu ekonomik yapılar, imparatorlukların dış politikalarını ve ticaret ilişkilerini şekillendiren paralel güç odakları olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, imparatorluk dönemlerinde paralel yapıların varlığı kaçınılmaz bir olgu olmuştur. Merkezi yönetimin zayıfladığı dönemlerde bu yapılar güç kazanmış, devlet otoritesinin sağlam olduğu dönemlerde ise daha sınırlı etkilere sahip olmuştur (Ferguson, 2019). Bu durum, tarihsel süreçte paralel yapıların devletler üzerindeki etkisinin dinamik ve değişken olduğunu göstermektedir. Modern devlet sistemlerinde de ben-

zer yapılanmaların varlığını sürdürebilmesi, tarihsel süreçte görülen güç ilişkileriyle paralellik taşımaktadır (Anderson, 2021). İsmayılov (2019), tarihsel olarak paralel yapıların güçlü devletlerde bile var olduğunu, ancak bu yapıların merkezi otoritenin kontrolü altında tutulabildiğini ve devlet çıkarları doğrultusunda yönlendirilebildiğini belirtmektedir.

5.1.1. Roma İmparatorluğu Modeli

Roma İmparatorluğu, merkeziyetçi yönetim anlayışı ve gelişmiş bürokratik yapısıyla dikkat çeken antik devletlerden biridir. Ancak bu güçlü yönetim mekanizması içinde de zamanla çeşitli paralel yapıların oluştuğu ve devletin karar alma süreçlerine müdahil olduğu görülmektedir (Heather, 2015). İmparatorluk bürokrasisi içinde şekillenen bu yapılar, devletin işleyişini derinden etkilemiş, zaman zaman imparatorların gücünü zayıflatmış ve hatta bazı durumlarda yönetim değişikliklerine yol açmıştır (Mann, 2016). Roma özelinde paralel yapıların incelenmesi, modern devlet sistemlerindeki benzer yapılanmaları anlamak açısından önemli tarihsel dersler sunmaktadır.

Roma İmparatorluğu'ndaki en önemli paralel yapılardan biri, imparatorun güvenliğinden sorumlu olan Praetorian Muhafızlarıdır. Başlangıçta yalnızca askeri bir birlik olarak kurulan bu yapı, zamanla politik bir güç odağı haline gelmiş ve imparatorları tahttan indirme ya da tahta çıkarma yetkisine sahip olmuştur (Goldsworthy, 2016). Roma'da yönetim değişiklikleri sürecinde etkili olan Praetorian Muhafızları, çoğu zaman rüşvet, suikast ve entrikalarla imparatorların kaderini belirleyen bir aktör haline gelmiştir (Alfoldy, 2018). Karpas (2017), Praetorian Muhafızları'nın Roma siyasi hayatında oynadığı rolün, modern dönemdeki askeri darbelere benzer bir işlev gördüğünü ve imparatorların otoritesini sınırlandıran bir mekanizma olarak çalıştığını belirtmektedir.

Senato da bir başka güçlü yapı olarak imparatorluk yönetiminde yer alsa da, zamanla belirli elit grupların etkisi altına girmiştir. Senatör sınıfı içerisindeki bazı gruplar, imparatorluk yönetimini dolaylı olarak yönlendirebilmiş ve çıkar çatışmaları nedeniyle devletin istikrarını tehdit edebilmiştir (Millar, 2015). Özellikle Roma Cumhuriyeti'nden İmparatorluk dönemine geçiş sürecinde senato içindeki klikleşmeler ve siyasi entrikalar, yönetim üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturmuştur (Syme, 2016). Quliyev (2017), senato içindeki güç gruplarının, kamusal alanda devlet otoritesini tanıyarak görünürken, perde arkasında kendi çıkarları doğrultusunda politika geliştirdiklerini ve bu durumun Roma yönetim sistemindeki ikiliğin bir göstergesi olduğunu vurgulamaktadır.

Roma'da ekonomik güç de paralel yapıların oluşumunu tetiklemiştir. Büyük toprak sahipleri (Latifundia sahipleri) ve tüccarlar, imparatorluk yönetimi üzerinde önemli bir ekonomik baskı oluşturmuş, vergi sistemi-

ni manipüle etmiş ve imparatorluk politikalarını kendi çıkarlarına göre şekillendirmiştir (Hopkins, 2018). Ekonomik elitlerin etkisi, özellikle imparatorluk genişledikçe artmış ve devletin mali yapısını doğrudan etkilemiştir (Duncan-Jones, 2016). İsmayılov (2019), Roma İmparatorluğu'ndaki ekonomik elitlerin, modern dönemdeki lobicilik faaliyetlerine benzer şekilde siyasi kararları etkilediğini ve bu durumun imparatorluğun yönetim yapısında ikili bir sistem oluşturduğunu belirtmektedir.

Dini yapılar da Roma'da güçlü bir paralel yapı oluşturmuştur. Pagan rahip sınıfı ve daha sonra Hristiyan Kilisesi, devlet yönetimiyle yakın ilişkilere sahip olmuş ve zaman zaman imparatorluk siyasetinde belirleyici roller üstlenmiştir (Brown, 2015). Özellikle Hristiyanlığın Roma'da kabul edilmesi sürecinde dini liderler ile siyasi elitler arasındaki mücadele, devlet politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir (MacMullen, 2014). Çelik (2020), Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Kilise'nin artan gücünün, imparatorluk otoritesine alternatif bir otorite oluşturduğunu ve bu durumun Batı Roma'nın çöküşünü hızlandıran faktörlerden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun geniş coğrafi yapısı, yerel yöneticilerin de zamanla merkezi otoriteden bağımsız hareket etmesine neden olmuştur. Özellikle sınır bölgelerinde görev yapan askeri valiler ve eyalet yöneticileri, kendi çıkarlarını korumak adına imparatorluk merkezinden bağımsız politikalar geliştirmiştir (Luttwak, 2016). Bu durum, imparatorluk içinde güç merkezlerinin çeşitlenmesine ve paralel yapıların daha karmaşık hale gelmesine yol açmıştır (Heather, 2015). Elçibəy (1998), Roma'nın uzak eyaletlerindeki yöneticilerin zamanla merkezden bağımsızlaşmasının, modern dönemdeki başarısız devlet yapılarında görülen merkez-çevre gerilimlerine benzer bir durum oluşturduğunu belirtmektedir.

Askeri yönetim de Roma'da paralel yapıların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ordunun içinde şekillenen hizipler, zaman zaman imparatora karşı bağımsız hareket ederek kendi komutanlarını tahta çıkarmışlardır (Southern, 2017). Özellikle üçüncü yüzyıl krizleri döneminde, Roma ordusunun farklı hizipleri, birden fazla imparatorun ortaya çıkmasına neden olmuş ve iç savaşları tetiklemiştir (Potter, 2014). Şahin (2021), Roma İmparatorluğu'ndaki askeri darbelerin ve komutanların siyasete müdahalesinin, modern dönemdeki ordunun siyasallaşması sorunuyla benzer dinamiklere sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Roma İmparatorluğu'nda bilgi ve haberleşme sistemlerinin kısıtlı olması, merkezi yönetimin eyaletler üzerindeki kontrolünü zayıflatmış ve yerel yöneticilere geniş hareket alanı sağlamıştır (Mattingly, 2017). Bu durum, imparatorluk içinde farklı güç odaklarının oluşmasına ve imparatorluk otoritesinin zamanla zayıflamasına yol açmıştır (Ward-Perkins, 2015).

Babayev (2021), Roma'nın merkezi kontrol sistemlerinin zayıflığının, paralel yapıların güçlenmesine olanak tanıdığını ve bu durumun modern devletlerin dijital çağda yaşadığı siber güvenlik sorunlarıyla karşılaştırılabileceğini belirtmektedir.

Bürokrasinin derinleşmesi ve rüşvetin yaygınlaşması, Roma'daki paralel yapıların kalıcılığını artırmıştır. İmparatorluk yönetiminde önemli pozisyonlara gelen kişiler, kendilerine bağlı gruplar oluşturarak devleti yönlendirmeye çalışmış ve bürokratik yozlaşmayı artırmıştır (Kelly, 2014). Bu durum, devletin etkin yönetim kapasitesini zayıflatarak merkezi otoritenin aşınmasına neden olmuştur (Gibbon, 2016). Quliyev (2017), Roma'daki bürokratik yozlaşmanın, modern dönemdeki sistematik yolsuzluk ve kayırmacılık ağlarıyla benzerlikler taşıdığını ve bu durumun devletin meşruiyetini zayıflattığını vurgulamaktadır.

Roma'daki paralel yapıların bir diğer etkisi, devletin iç bütünlüğünü sarsarak imparatorluk içindeki etnik ve sınıfsal çatışmaları derinleştirme- si olmuştur. Özellikle farklı etnik grupların yönetim içinde temsil edilmesi, zaman zaman iç gerilimlere yol açmış ve bölgesel ayrışmaları hızlandırmıştır (Halsall, 2017). Bu durum, Roma'nın çöküş sürecinde iç faktörlerin önemini artıran unsurlardan biri olmuştur (Ward-Perkins, 2015). Öztürk (2019), Roma'daki etnik ve kültürel çeşitliliğin yönetimindeki zorlukların, paralel yapıların güçlenmesine zemin hazırladığını ve bu durumun modern çok etnikli devletlerdeki yönetim sorunlarıyla paralellikler taşıdığını belirtmektedir.

Sonuç olarak, Roma İmparatorluğu'nda paralel yapılar, imparatorluk yönetiminin birçok alanında belirleyici roller üstlenmiş ve zamanla devletin zayıflamasına katkıda bulunmuştur (Heather, 2015). Askeri, ekonomik, dini ve bürokratik alanlarda şekillenen bu yapılar, Roma yönetiminin kontrol edemediği güç merkezleri oluşturmuş ve uzun vadede imparatorluk otoritesinin aşınmasına neden olmuştur (Mann, 2016). Roma İmparatorluğu'ndaki paralel yapılar, imparatorluk yönetimi içindeki güç dinamiklerinin karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Modern devlet yapılarında da benzer güç odaklarının varlığı, Roma'daki bu tarihsel sürecin günümüz yönetim sistemlerine ışık tuttuğunu göstermektedir (Anderson, 2021).

5.1.2. İslam Devletleri Örneği

İslam dünyasında devlet yönetimi, güçlü merkezi otoriteler ve dinî yapılar arasındaki etkileşimle şekillenmiştir. İslam devletlerinde zaman zaman resmi yönetim dışında faaliyet gösteren yapılar, devlet yönetimini etkilemiş ve hatta bazı dönemlerde yönetime alternatif otoriteler oluşturmuştur (Lapidus, 2014). Bu paralel yapılar, siyasi, ekonomik ve toplumsal bağlamda önemli roller üstlenmiş ve İslam dünyasında devlet-toplum iliş-

kilerini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur (Hodgson, 2017). İslam devletlerindeki paralel yapıların incelenmesi, dini ve kültürel unsurların devlet yönetimindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

Emevîler ve Abbâsîler döneminde, özellikle saray bürokrasisi içinde güç kazanan vezirler, halifelerin otoritesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu vezirler, devlet yönetiminde fiili güç sahibi olmuş, zamanla kendi çevrelerini oluşturarak bağımsız bir yönetim alanı oluşturmuştur (Kennedy, 2016). Bazı durumlarda, bu yapıların etkisi, halifenin sadece sembolik bir figür haline gelmesine yol açmıştır (Crone, 2015). İsmayilov (2019), özellikle Abbasi döneminde İranlı bürokratların, idari mekanizmaları kontrol ederek halifelerin yetkilerini fiilen kısıtladığını ve paralel bir yönetim mekanizması geliştirdiğini belirtmektedir.

Abbâsîler döneminde, özellikle İran kökenli bürokratların (Barmakîler gibi) devlet içinde özerk hareket ettiği görülmektedir. Bu gruplar, devlet kaynaklarını kontrol ederek geniş bir bürokratik ağ oluşturmuş ve devlet politikasını yönlendiren önemli aktörler haline gelmiştir (Gibb, 2017). Bu süreç, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde, paralel yapıların yönetime daha fazla nüfuz etmesine neden olmuştur (Lambton, 2014). Quliyev (2017), Abbasi döneminde etnik ve kültürel çeşitliliğin, bürokratik yapı içinde farklı çıkar gruplarının oluşmasına zemin hazırladığını ve bu durumun yönetim yapısında çok katmanlı bir sisteme yol açtığını vurgulamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da paralel yapılar etkili olmuştur. Özellikle Enderun sisteminden yetişen devlet adamları ve sadrazamlar, zamanla padişahın yetkilerini paylaşan güçlü yapılar oluşturmuştur (İnalçık, 2018). Ayrıca Yeniçeri Ocağı, başlangıçta bir askeri yapı olarak kurulmuş olmasına rağmen, zamanla siyasi bir güç odağı haline gelerek padişahları tahttan indirme veya tahta çıkarma gücüne sahip olmuştur (Shaw, 2016). Öztürk (2019), Osmanlı'daki askeri-bürokratik elitlerin, saray entrikalarını kullanarak devlet yönetiminde etkili olduğunu ve bu durumun özellikle duraklama döneminde merkezi otoritenin zayıflamasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Osmanlı'da ulema sınıfı da güçlü bir paralel yapı oluşturmuştur. Şeyhülislamlık makamı, zaman zaman padişahların kararlarını sınırlayan bir otorite haline gelmiş ve devlet politikalarında belirleyici bir rol üstlenmiştir (Zilfi, 2016). Ulemanın fetva verme yetkisi, dini ve hukuki alanlarda bağımsız bir otorite oluşturarak devlet yönetiminde bir denge unsuru haline gelmiştir (Berkey, 2015). Elçin (2018), dini otoritenin Osmanlı yönetim sistemindeki rolünün, dünyevi iktidarı dengeleyici bir unsur olarak işlev gördüğünü ve bu durumun günümüz Müslüman toplumlarındaki

din-devlet ilişkilerinin anlaşılmasında önemli bir tarihsel arka plan sağladığını vurgulamaktadır.

İran'da Safevîler döneminde ise, Kızılbaş aşiretleri hem askeri hem de siyasi alanda etkin bir yapı oluşturarak devlet içinde özerk bir yönetim alanı kurmuştur (Floor, 2018). Kızılbaş gruplarının devlet yönetiminde sahip olduğu ayrıcalıklar, merkezi otorite ile aşiretler arasında zaman zaman çatışmalara yol açmıştır (Savory, 2016). Babayev (2021), Safevi devlet yapısı içindeki aşiret tabanlı güç odaklarının, modern İran'daki Devrim Muhafızları gibi paralel yapıların tarihsel öncülü olarak görülebileceğini ve bu durumun İran'daki ikili devlet yapısının kökenlerini oluşturduğunu belirtmektedir.

Mısır'da Memlûkler dönemi de paralel yapıların devlet yönetimindeki etkisini gösteren önemli bir örnektir. Memlûk emirleri, sultanlar üzerinde baskı kurarak yönetimde söz sahibi olmuş ve fiili olarak devleti yöneten bir yapı oluşturmuştur (Ayalon, 2016). Bu durum, merkezi yönetimin sık sık değişmesine ve yönetimde istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmuştur (Petry, 2015). Qasimov (2020), Memlûk sistemindeki askeri elitlerin, devlet yönetimindeki belirleyici rolünün, Ortadoğu siyasi tarihindeki askeri vesayet geleneğinin önemli bir örneği olduğunu vurgulamaktadır.

İslam devletlerinde tarikatlar ve sufi oluşumlar da zaman zaman devlet otoritesine alternatif yapılar oluşturmuştur. Mevlevîler, Nakşibendîler ve Kadîrîler gibi tarikatlar, geniş toplumsal tabanlarıyla devlet politikalarını dolaylı yoldan etkilemiş ve yöneticiler üzerinde önemli bir nüfuz kazanmıştır (Trimingham, 2016). Bu yapılar, zaman zaman bağımsız hareket ederek merkezi otoritenin dışında alternatif yönetim anlayışları geliştirmiştir (Öz, 2017). Çelik (2020), tarikatların İslam devletlerinde "sivil toplum" benzeri bir işlev göyerek, devlet ve toplum arasında aracı kurumlar olarak çalıştığını ve bu durumun İslam dünyasında özgün bir siyasal kültürün oluşmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

İslam dünyasında paralel yapıların etkileri sadece siyasi ve dini alanlarla sınırlı kalmamış, ekonomik alanda da kendini göstermiştir. Osmanlı'da loncalar ve esnaf teşkilatları, devletin ekonomik politikalarına yön veren önemli aktörler haline gelmiş ve zaman zaman bağımsız karar alma mekanizmaları geliştirmiştir (Pamuk, 2021). Benzer şekilde Abbâsiler döneminde zengin tüccarlar ve bankerler, devletin ekonomik yönetiminde etkin roller üstlenmiştir (Rodinson, 2014). İsmayılov (2020), İslam ticaret hukukunun esnekliğinin, tüccar sınıfının özerk bir ekonomik alan geliştirmesine olanak sağladığını ve bu durumun klasik İslam devletlerinde "piyasa ekonomisi" benzeri yapıların ortaya çıkmasını teşvik ettiğini vurgulamaktadır.

Endülüs Emevîleri döneminde, farklı etnik ve dini grupların oluşturduğu paralel yapılar, devlet yönetiminde çok kültürlü bir denge unsuru

olarak varlık göstermiştir (Watt, 2015). Yahudi ve Hristiyan cemaatlerinin yönetime etkisi, özellikle finans ve diplomasi alanlarında belirleyici olmuştur (Glick, 2016). Bu durum, İslam devletlerinde paralel yapıların kimi zaman devlet yönetimi için bir avantaj, kimi zaman ise bir tehdit unsuru haline geldiğini göstermektedir. Şahin (2021), Endülü's'teki çok kültürlü yönetim modelinin, farklı dini ve etnik grupların kendi özerk alanlarını koruduğu bir "millet sistemi" oluşturduğunu ve bu durumun günümüz çokkültürlü toplumlarına ilham verebilecek bir tarihsel deneyim sunduğunu belirtmektedir.

Paralel yapıların en belirgin etkilerinden biri de istihbarat ve güvenlik alanında görülmüştür. Osmanlı'daki casus teşkilatları ve Abbâsîler dönemindeki gizli haberleşme ağları, devlet yönetiminin bir parçası haline gelmiş ve resmi otoritenin dışında bağımsız operasyonlar yürütmüştür (Heywood, 2015). Bu yapıların devlet içindeki özerkliği, zaman zaman merkezi otorite için risk oluşturmuştur. Elçibây (1998), İslam devletlerindeki istihbarat teşkilatlarının zaman zaman devlet politikalarının ötesinde bağımsız ajandalara sahip olduğunu ve bu durumun günümüzdeki "derin devlet" olgusunun tarihsel öncüllerini oluşturduğunu vurgulamaktadır.

İslam devletlerinde kadınlar da zaman zaman paralel yapıların içinde önemli roller üstlenmiştir. Özellikle Osmanlı ve Abbâsîler döneminde harem, siyasi entrikaların merkezi haline gelmiş ve padişah eşleri ile valide sultanlar, devlet politikalarına yön vermede etkili olmuştur (Peirce, 2016). Harem ağaları ve saray mensupları, belirli dönemlerde yönetimde etkin roller üstlenerek siyasi denklemleri değiştirmiştir. Quliyev (2017), İslam devletlerindeki harem kurumunun, resmi olmayan yollardan politika yapımına etki eden bir mekanizma olarak işlev gördüğünü ve bu durumun kadınların görünürde kısıtlı olan siyasi etkilerinin perde arkasında nasıl genişlediğini gösterdiğini belirtmektedir.

Günümüz İslam dünyasında da geleneksel paralel yapıların izleri görülmeye devam etmektedir. Modern devlet sistemlerinde dini cemaatler, ticaret ağları ve aşiret bağları, yönetim süreçlerinde etkili olmaya devam etmektedir (Roy, 2016). Bu yapıların devlet yönetimi üzerindeki etkisi, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de akademik ve siyasi tartışmaların önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Öztürk (2019), Ortadoğu'daki modern devletlerde görülen ikili yapının (resmî devlet kurumları ve gayri resmî güç odakları), klasik İslam devletlerinden miras kalan yönetim geleneklerinin bir devamı olduğunu ve bölgedeki devlet inşâ süreçlerinin bu tarihsel miras dikkate alınmadan anlaşılamayacağını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, İslam devletlerinde paralel yapıların varlığı, yönetim sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Devletin merkezi otoritesi zayıfladığında bu yapılar güç kazanmış, güçlü otorite-

ler döneminde ise kontrol altında tutulmuştur (Lapidus, 2014). Bu tarihsel süreç, günümüz devlet mekanizmalarında da benzer dinamiklerin var olduğunu göstermektedir (Kennedy, 2016). Babayev (2021), İslam devletlerindeki paralel yapıların tarihsel incelemesinin, modern Müslüman toplumlarındaki devlet-toplum ilişkilerinin dinamiklerini anlamada kritik öneme sahip olduğunu ve bu tarihsel deneyimin günümüz yönetim sorunlarına çözüm geliştirmede ilham kaynağı olabileceğini belirtmektedir.

5.1.3. Osmanlı Devleti Örneği

Osmanlı Devleti, uzun süre boyunca güçlü merkezi otoriteye sahip olmasına rağmen, çeşitli dönemlerde paralel yapıların yönetim üzerindeki etkileri gözlemlenmiştir. Bu yapılar, devlet bürokrasisi, askeri teşkilatlar, dini kurumlar ve ekonomik ağlar aracılığıyla Osmanlı siyasetinde belirleyici roller üstlenmiştir (İnalçık, 2018). Devletin farklı dönemlerinde bu yapıların güçlenmesi, yönetim krizlerine yol açarken, merkezi otoritenin denge mekanizmaları geliştirmesi kaçınılmaz olmuştur (Shaw, 2016). Özellikle klasik dönemde padişah otoritesini dengeleyici unsur olarak faaliyet gösteren bu yapılar, duraklama ve gerileme dönemlerinde devlet otoritesini aşındıran faktörler haline gelmiştir.

Osmanlı'da en dikkat çekici paralel yapılardan biri, Enderun sisteminde yetişen sadrazamlar ve üst düzey bürokratlar tarafından oluşturulan güç odaklarıdır. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda sadrazamların yönetimdeki etkisi artmış ve bazı dönemlerde padişahları gölgede bırakan otoritelere dönüşmüşlerdir (Zilfi, 2016). Bu durum, Osmanlı yönetiminde güç dengelerinin sadrazamlar lehine kaymasına ve padişahların karar alma süreçlerinde sınırlamalar yaşamasına neden olmuştur (Berkey, 2015). Karpata (2017), özellikle Köprülü ailesinin sadrazamlığı döneminde, bu makamın fiili olarak devleti yöneten bir konuma geldiğini ve padişahların sembolik figürlere dönüştüğünü belirtmektedir.

Yeniçeri Ocağı da Osmanlı'daki önemli paralel yapılardan biridir. Başlangıçta devletin askeri gücünü temsil eden bu yapı, zamanla siyasi bir güç merkezi haline gelmiş ve Osmanlı tahtında belirleyici bir aktör olmuştur (Shaw, 2016). Yeniçeriler, özellikle 17. yüzyıldan itibaren ayaklanmalar ve darbe girişimleriyle padişahları tahttan indirebilecek bir etkiye sahip olmuştur (İnalçık, 2018). 1826 yılında Vaka-i Hayriye ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı yönetiminin bu paralel yapıyı kontrol altına alma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Lewis, 2018). Öztürk (2019), Yeniçerilerin zaman içinde askerlikten uzaklaşarak ticaret ve zanaat alanlarına yöneldiklerini ve bu durumun onların ekonomik güç kazanarak siyasete daha fazla müdahil olmalarına yol açtığını vurgulamaktadır.

Osmanlı'da bir diğer önemli paralel yapı, Şeyhülislamlık makamı

ve ulema sınıfıdır. Osmanlı hukuk sisteminde büyük bir yetkiye sahip olan bu yapı, dini otorite aracılığıyla yönetim üzerinde etkili olmuş ve zaman zaman padişahların kararlarını sınırlayan bir mekanizma işlevi görmüştür (Zilfi, 2016). Özellikle fetva yetkisi, devlet politikalarının dini çerçevede şekillenmesine yol açmış ve Osmanlı yönetiminin bazı kritik kararlarında belirleyici bir faktör olmuştur (İnalçık, 2018). Şahin (2021), ulemanın Osmanlı devlet yapısındaki konumunun, dini meşruiyet sağlama ve hukukun üstünlüğünü temsil etme açısından önemli olduğunu, ancak zaman zaman bu yapının siyasi çıkar gruplarının etkisinde kalarak bağımsızlığını yitirdiğini belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı içinde de paralel güç merkezleri bulunmaktaydı. Loncalar ve Galata bankerleri, Osmanlı ekonomik sisteminin temel unsurlarından biri olmuş ve zamanla devletin mali politikalarını etkileyebilecek bir güce erişmişlerdir (Pamuk, 2021). Özellikle Osmanlı'nın Avrupa ile ticari ilişkilerinde, bankerlerin ve tüccarların devlete ekonomik anlamda yön verdiği ve mali kriz dönemlerinde devletin finansmanını kontrol ettikleri bilinmektedir (Quataert, 2016). Elçib y (1998), Osmanlı'nın gerileme döneminde ekonomik paralel yapıların güçlenmesinin, devletin mali bağımsızlığını tehdit ettiğini ve yabancı güçlerin ekonomik nüfuzunun artmasına zemin hazırladığını vurgulamaktadır.

5.1.4. Osmanlı'da Paralel Yapıların Dönüşümü

Osmanlı Devleti'nin uzun tarihsel sürecinde paralel yapıların varlığı ve etkisi sürekli bir dönüşüm geçirmiştir. Devletin ilk dönemlerinde, merkezi otoritenin güçlü olduğu süreçlerde paralel yapıların etkinliği sınırlı tutulmuş, ancak siyasi ve ekonomik krizler döneminde bu yapılar daha fazla ön plana çıkmıştır (İnalçık, 2018). Özellikle Osmanlı'nın genişlemesiyle birlikte, taşrada ve merkezde farklı güç odakları ortaya çıkmış ve zaman içinde devlet yönetimini şekillendiren unsurlar haline gelmiştir (Shaw, 2016). Bu dönüşüm süreci, devletin merkezi kontrolü sağlama ve paralel yapıları denetim altında tutma kapasitesindeki değişimlerle doğrudan ilişkilidir.

Klasik dönem Osmanlı yönetiminde, devletin idari yapısı sıkı bir denetim mekanizmasına dayanıyordu. Padişahın mutlak otoritesinin yanı sıra, sadrazam, divan üyeleri ve diğer devlet görevlileri belirli bir hiyerarşi içinde görev yapmaktaydı. Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren bu sistemde gevşemeler görülmüş ve bürokrasinin belirli ailelerin elinde yoğunlaşması paralel yapıların güç kazanmasına neden olmuştur (Zilfi, 2016). Çelik (2020), özellikle Kanuni sonrası dönemde padişahların gidecek saraylarına çekilmesiyle birlikte, bürokrasinin özerk bir güç olarak belirginleştiğini ve zamanla hanedanın karşısında paralel bir otorite haline geldiğini belirtmektedir.

Yeniçeri Ocağı, Osmanlı'nın askeri gücü olmasının yanı sıra, zamanla devlet yönetiminde etkin bir siyasi aktör haline gelmiştir. Kuruluş döneminde disiplinli bir yapıya sahip olan Yeniçeriler, 17. yüzyıldan itibaren ticaretle uğraşmaya başlamış ve ekonomik bağımsızlık kazandıkça devlete karşı bir baskı unsuru haline gelmiştir (İnalçık, 2018). Yeniçerilerin ekonomik faaliyetleri ve yerel ayanlarla kurdukları ilişkiler, merkezi otoritenin bu yapıyı kontrol etmesini zorlaştırmıştır (Shaw, 2016). Karpat (2017), Yeniçerilerin zamanla askerlik mesleğinden uzaklaşarak esnaf ve zanaat-kâr sınıfına dönüşmesinin, onların şehir hayatındaki etkilerini artırdığını ve bu durumun kent isyanlarında belirleyici rol oynamalarına zemin hazırladığını vurgulamaktadır.

Devletin ekonomik dönüşümü de paralel yapıların varlığını ve etkisini değiştirmiştir. 18. yüzyılda Avrupa ile artan ticari ilişkiler sonucunda Osmanlı'daki bankerler ve ticaret loncaları, mali sistemde önemli bir güç haline gelmiştir. Galata bankerleri gibi finansal gruplar, Osmanlı hazine-siyle olan ilişkileri sayesinde devlet üzerinde ekonomik bir baskı unsuru haline gelmişlerdir (Pamuk, 2021). Bu süreç, devletin mali bağımsızlığının zayıflamasına ve ekonomik paralel yapıların güç kazanmasına yol açmıştır (Quataert, 2016). Quliyev (2017), özellikle 19. yüzyılda Osmanlı'nın artan dış borçlarının, yabancı finansal grupların ve yerli araçların devlet politikaları üzerindeki etkisini artırdığını ve bu durumun mali bağımsızlığı tehdit ettiğini belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfı da zaman içinde paralel bir güç merkezi oluşturmuştur. 17. yüzyılda Şeyhülislamlık makamı, sadece dini otoriteyi değil, aynı zamanda hukuki ve siyasi süreçleri de yönlendiren bir mekanizmaya dönüşmüştür (Zilfi, 2016). Şeyhülislamların zaman zaman padişahların kararlarını etkilemesi, Osmanlı yönetiminde güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur (Berkey, 2015). Babayev (2021), özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde ulemanın modernleşme sürecine direnç göstermesinin, devlet içindeki ikiliği derinleştirdiğini ve reform çabalarını zorlaştırdığını vurgulamaktadır. Bu dönüşüm süreci, Osmanlı'daki paralel yapıların tarihsel gelişimini ve devlet-toplum ilişkilerinin değişen dinamiklerini anlamak açısından önemli bir vaka çalışması sunmaktadır.

5.2. Westphalia Sistemi ve Modern Dönem Dönüşümü

Westphalia sistemi, modern ulus-devlet anlayışının temelini oluşturan bir dönüm noktasıdır. 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması, devletlerin egemenlik haklarını güçlendirerek, dış müdahaleleri en aza indirmeyi amaçlamış ve böylece uluslararası ilişkilerde yeni bir düzen kurmuştur (Osiander, 2018). Bu sistem, devletlerin iç işlerine karışmama prensibini getirerek, paralel yapıların uluslararası alandaki etkisini sınırlamaya çalışmıştır (Teschke, 2017). Ancak devletler içinde varlığını sürdü-

ren gayriresmî yapılar, bu yeni sistemde farklı yollarla etkili olmaya devam etmiştir. Öztürk (2019), Westphalia sisteminin devlet egemenliğini öne çıkarmasına rağmen, devlet-dışı aktörlerin ve paralel yapıların uluslararası ilişkilerdeki etkisini tam olarak ortadan kaldıramadığını belirtmektedir.

Westphalia düzeni ile birlikte, feodal lordlukların ve dini otoritelerin devlet yönetimi üzerindeki gücü giderek azalmış, ancak ekonomik ve politik elitler devlet mekanizmaları içinde kendi çıkarlarını koruyacak alternatif yapılar oluşturmuştur (Krasner, 2015). Özellikle ticaret loncaları, mali ağlar ve aristokratik topluluklar, devletin karar alma süreçlerine doğrudan veya dolaylı olarak etki ederek paralel güç unsurları olarak varlıklarını sürdürmüştür (Spruyt, 2016). Bu durum, modern ulus-devletlerin güç kazanmasıyla birlikte, paralel yapıların dönüşerek yeni formlar almasına yol açmıştır. Elçiböy (1998), modern dönemde paralel yapıların ulus-devlet yapısı içinde gizlenerek meşruiyet kazandığını ve bu durumun bu yapıların tespit edilmesini zorlaştırdığını vurgulamaktadır.

19. ve 20. yüzyıllarda, sanayileşme ve kapitalizmin yükselişiyle birlikte paralel yapılar ekonomik güç merkezleri aracılığıyla devlet politikalarına yön vermeye başlamıştır. Bankacılık sistemleri, çok uluslu şirketler ve lobi grupları, ulus-devletlerin egemenlik yapısını dolaylı olarak şekillendiren ana unsurlar haline gelmiştir (Gilpin, 2016). Devletler, resmi kurumlar aracılığıyla yönetim süreçlerini kontrol etse de, ekonomik ve siyasi baskı gruplarının oluşturduğu paralel yapılar, bu sürecin önemli bir bileşeni olmuştur (Cox, 2017). Çelik (2020), özellikle küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik aktörlerin devlet sınırlarını aşan faaliyetlerinin, ulusal hükümetlerin politika belirleme kapasitesini sınırladığını ve bu durumun ulus-devletin otoritesini zayıflatan bir faktör olduğunu belirtmektedir.

Modern dönemle birlikte, teknolojik ilerlemeler ve dijital dönüşüm, paralel yapıların daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Siber güvenlik tehditleri, küresel finans ağları ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, devletlerin geleneksel egemenlik anlayışını aşarak devlet dışı aktörlerin güç kazanmasına yol açmıştır (Castells, 2018). Bu süreç, devletlerin iç güvenlik ve uluslararası ilişkiler bağlamında yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu hale getirmiştir (Keohane & Nye, 2015). İsmayılov (2019), teknolojik gelişmelerin paralel yapılara zaman ve mekân sınırlamalarını aşma imkânı sağladığını ve bu durumun geleneksel devlet kontrolünü zorlaştırdığını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Westphalia sisteminin getirdiği ulus-devlet düzeni, paralel yapıların tamamen ortadan kalkmasını sağlayamamış, aksine bu yapıların daha karmaşık ve sofistike hale gelmesine neden olmuştur. Modern dönemde paralel yapılar, geleneksel devlet yapılarına entegre olarak varlığını sürdürmekte ve küresel çapta yeni güç dinamiklerinin oluşma-

sına katkıda bulunmaktadır (Held et al., 2016). Qasimov (2020), küreselleşme sürecinin ulus-devlet otoritesini aşan çok katmanlı bir yönetim sistemi oluşturduğunu ve bu durumun devlet otoritesi ile paralel yapılar arasındaki gerilimi daha da derinleştirdiğini belirtmektedir. Bu dönüşüm süreci, uluslararası ilişkilerde devlet-dışı aktörlerin rolünün giderek artmasına ve küresel güvenlik mimarisinin yeniden şekillenmesine neden olmaktadır.

5.2.1. İngiliz İmparatorluğu ve Modern Paralel Yapılar

İngiliz İmparatorluğu, küresel çapta egemenlik kurmuş en büyük siyasi yapılardan biri olarak, tarih boyunca çeşitli paralel güç unsurlarını içinde barındırmıştır. Bu yapılar, imparatorluk yönetiminin farklı bölgelerdeki hâkimiyetini sürdürebilmek için geliştirdiği gayriresmî mekanizmalarla şekillenmiştir (Ferguson, 2018). İngiliz sömürge yönetiminde, yerel elitlerle iş birliği yapılması ve şirketler aracılığıyla ekonomik kontrol sağlanması, modern paralel yapıların temelini oluşturmuştur (Cain & Hopkins, 2016). Öztürk (2019), İngiliz İmparatorluğu'nun “dolaylı yönetim” (indirect rule) modelinin, yerel elitlere belirli ayrıcalıklar tanıyarak onları sisteme entegre etmeyi amaçladığını ve bu yapının modern dönemdeki neo-kolonyal ilişkilerin prototipini oluşturduğunu belirtmektedir.

Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz İmparatorluğu'nun en belirgin paralel yapılarından biri olarak, devlet işlevlerini üstlenmiş ve sömürge bölgelerinde fiili yönetim gücü kullanmıştır (Robins, 2018). Bu şirket, yalnızca ticari faaliyetlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda askeri operasyonlar yürütmüş ve siyasi kararlar alarak İngiliz hükümetinin resmi yetkilerini aşan bir otoriteye dönüşmüştür (Dirks, 2015). Quliyev (2017), Doğu Hindistan Şirketi modelinin, devlet ve özel sektör arasındaki sınırların belirsizleştiği bir yapı oluşturduğunu ve günümüzdeki çok uluslu şirketlerin bazı özelliklerinin bu tarihsel deneyimden izler taşıdığını vurgulamaktadır.

19. yüzyılda İngiliz bankacılık sistemi, küresel ekonomi üzerinde belirleyici bir güç haline gelerek, devletlerarası ilişkilerde ekonomik baskı mekanizması oluşturmuştur (Hobsbawm, 2016). Londra merkezli finans kuruluşları, İngiliz hükümetinden bağımsız hareket ederek, dünya çapında ekonomik düzeni şekillendiren paralel bir finansal sistem oluşturmuştur (Arrighi, 2015). Pamuk (2021), Londra'nın uluslararası finans merkezi olarak yükselişinin, İngiliz devlet politikalarından kısmen bağımsız bir küresel sermaye akışını yönettiğini ve bu durumun İngiltere'nin resmi politikalarının ötesinde bir ekonomik etki alanı oluşturduğunu belirtmektedir.

İngiliz istihbarat servisleri de paralel yapıların bir parçası olarak, uluslararası operasyonlar gerçekleştiren gizli ağlar kurmuştur. 20. yüzyılda MI6 gibi istihbarat örgütleri, resmi devlet politikalarının ötesine geçen

operasyonlar yürüterek, küresel çapta etkili olmuştur (Jeffery, 2015). Bu süreç, İngiltere'nin uluslararası ilişkilerde dolaylı yöntemler kullanarak etki alanını genişletmesini sağlamıştır (Aldrich, 2014). Elçin (2018), İngiliz istihbarat teşkilatlarının belirli durumlarda devlet politikalarından bağımsız operasyonlar yürüttüğünü ve bu durumun İngiltere'nin dış politikasında “çift başlı” bir yapı oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu örnek, modern istihbarat teşkilatlarının devlet içinde nasıl özerk alanlar oluşturabildiğini ve zaman zaman resmi politikaların dışına çıkabildiğini göstermektedir.

İngiliz aristokrasisi ve politik elitleri, uzun yıllar boyunca resmi yönetim mekanizmaları dışında ekonomik ve siyasi kararları şekillendiren bağımsız güç merkezleri oluşturmuştur (Cannadine, 2015). Bu elitler, hükümet değişikliklerinde, savaş finansmanlarında ve diplomatik süreçlerde doğrudan etkili olmuşlardır (Thompson, 2014). İsmayılov (2020), özellikle İngiliz eğitim sisteminin Oxford ve Cambridge gibi kurumlara dayanan elit yapısının, siyasi ve ekonomik karar alma mekanizmalarında etkili olan bir “görünmez ağ” oluşturduğunu ve bu durumun demokratik süreçleri zayıflatıcı bir etki oluşturduğunu belirtmektedir. Bu tarihsel örnek, modern demokrasilerde de elit ağların politik süreçleri etkileyebilecek paralel yapılar oluşturma potansiyelini göstermektedir.

5.2.2. Sömürgecilik Döneminin Temel Karakteristiği

Sömürgecilik dönemi, büyük güçlerin ekonomik, siyasi ve askeri hedeflerine ulaşmak için paralel yapıları sıkça kullandıkları bir dönem olmuştur. Bu süreçte özellikle Avrupalı devletler, sömürgelerde doğrudan yönetim yerine dolaylı kontrol mekanizmaları kurarak yerel güç odaklarını devreye sokmuştur (Abernethy, 2016). Bu yaklaşım imparatorlukların yönetim maliyetlerini düşürürken, aynı zamanda sömürge bölgelerindeki direnişi minimize etmeyi amaçlamıştır (Fieldhouse, 2015). Öztürk (2019), sömürge yönetimlerinin yerel elitlerle kurduğu ittifakların, metropol devletlerin dolaylı kontrolünü sağlayan bir mekanizma olarak işlev gördüğünü ve bu yapının post-kolonyal dönemdeki güç ilişkilerinin temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Sömürge yönetiminde kullanılan en önemli araçlardan biri, yerel elitlerin sisteme entegre edilerek, devletin resmi otoritesi dışında kontrol mekanizmaları oluşturulmasıdır. Bu yöntem, hem Osmanlı hem de İngiliz ve Fransız sömürge yönetimlerinde yaygın bir uygulama olmuştur (Mamdani, 2018). Yerel yöneticiler, resmi devlet otoriteleri yerine doğrudan metropol merkezlerine bağlı çalışarak, bağımsız bir yönetim mekanizması oluşturmuşlardır (Cooper, 2014). Qasimov (2020), özellikle İngiliz sömürge modelinde “bölünmüş otoritenin” (bifurcated authority) bir yönetim stratejisi olarak kullanıldığını ve bu durumun yerel toplumların siyasi ve

toplumsal yapılarında kalıcı bölünmeler oluşturduğunu belirtmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, sömürgecilik döneminin en büyük karakteristiklerinden biri, paralel ekonomik sistemlerin oluşturulmasıdır. Sömürge devletler, yerel üretim mekanizmalarını tamamen kendi çıkarlarına uygun biçimde yönlendirmiş ve bu süreçte ticari tekeller kurarak yerel ekonomileri bağımlı hale getirmişlerdir (Frank, 2015). Doğu Hindistan Şirketi, Fransız Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda VOC gibi kuruluşlar, devletlerden bağımsız olarak askeri ve ekonomik kontrol sağlamışlardır (Vries, 2016). Pamuk (2021), sömürgecilik döneminde oluşturulan ekonomik bağımlılık ilişkilerinin, post-kolonyal dönemde de devam ettiğini ve bu durumun bağımsızlık sonrası kalkınma çabalarını engellediğini vurgulamaktadır.

Sömürgecilik döneminde askeri güç, paralel yapıların oluşturulmasında kritik bir rol oynamıştır. Metropol devletler, genellikle kendi ordularını kullanmak yerine, yerel milis güçleri veya paralı askerleri devreye sokarak sömürgeleri kontrol altında tutmaya çalışmışlardır (Barkey, 2016). Bu yapı, askeri maliyetleri düşürmekle kalmamış, aynı zamanda yerel halk üzerinde psikolojik bir baskı unsuru oluşturarak direnişi kırmaya yardımcı olmuştur (Bayly, 2015). Babayev (2021), özellikle İngiliz sömürge yönetiminde “yerli askerlerin” (native soldiers) metropol devletin çıkarlarını korumak için kullanıldığını ve bu durumun sömürge toplumlarında derin toplumsal bölünmeler oluşturduğunu belirtmektedir.

Sömürgecilik döneminin en dikkat çekici özelliklerinden biri de bilgi kontrolü olmuştur. Sömürge devletleri, sömürgelerde basın, eğitim ve kültürel kurumları kontrol altında tutarak bilgi akışını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir (Said, 2003). Bu süreç, yerel halkın kendi tarihlerini ve kültürel kimliklerini öğrenmesini engelleyerek, metropol devletlerin ideolojisinin içselleştirilmesini sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanılmıştır (Anderson, 2016). Elçibəy (1998), sömürge eğitim sistemlerinin, yerel elitleri metropol kültürüne entegre ederek “kültürel melezler” (cultural hybrids) oluşturduğunu ve bu durumun sömürge sonrası dönemde de kültürel bağımlılığın devam etmesine neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu faktörler, sömürgecilik döneminin paralel yapılarının nasıl işlediğini ve bunların günümüz devlet sistemlerine olan etkilerini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

5.2.3. İngiltere'nin Güneydoğu Asya'daki Etkisi ve Mirası

İngiltere'nin Güneydoğu Asya'daki sömürgecilik faaliyetleri, bölgenin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkilemiş ve günümüzde hala hissedilen bir miras bırakmıştır. 19. yüzyıldan itibaren İngiltere, Hindistan üzerinden yürüttüğü ticaret politikalarını genişleterek Malaya, Burma (günümüzde Myanmar) ve Borneo gibi stratejik bölgeleri

kontrol altına almıştır (Tarling, 2018). Bu süreçte ekonomik sömürü ve siyasi kontrol mekanizmaları, bölgenin uzun vadeli bağımlılık ilişkilerini şekillendirmiştir. Öztürk (2019), İngiltere'nin Güneydoğu Asya'daki varlığının, bölgede devlet yapılarının oluşumunu doğrudan etkilediğini ve bu etkinin günümüz devletlerinin kurumsal yapılarında hala görülebildiğini belirtmektedir.

İngilizler, Güneydoğu Asya'da sömürge yönetimini genellikle yerel elitler aracılığıyla sürdürmüştür. İngiliz Kraliyet yönetimi, doğrudan askeri işgaller yerine, yerel yönetimlerle ittifaklar kurarak dolaylı kontrol sistemleri oluşturmuştur (Harper & Miller, 2017). Bu yöntem, yerel yöneticilerin İngiliz politikalarına uyum sağlamasını ve halk üzerindeki kontrolün devam etmesini sağlamıştır. Quliyev (2017), İngilizlerin uyguladığı “dolaylı yönetim” stratejisinin, bölgede etnik temelli bir politik yapı oluşturduğunu ve bu durumun bağımsızlık sonrası dönemde etnik gerilimlerin artmasına neden olduğunu vurgulamaktadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında, İngiltere'nin Güneydoğu Asya'daki varlığı, bölgenin hammadde üretimine dayalı bir ekonomik modele sürüklenmesine neden olmuştur. Kauçuk, kalay ve baharat gibi değerli malların ihracatı, bölge ekonomisini İngiltere'ye bağımlı hale getirmiştir (Drabble, 2015). Bu ekonomik sistem, sömürge sonrası dönemde bile bölge ülkelerinin uluslararası ticarete Batılı sermaye ağlarına entegre olmasına yol açmıştır. Pamuk (2021), İngiltere'nin bölgede kurduğu ekonomik modelin, yerel ekonomileri dış pazara bağımlı hale getirdiğini ve bu durumun günümüzde de devam eden ekonomik kırılanlıkların temelini oluşturduğunu belirtmektedir.

İngilizler, Güneydoğu Asya'daki sömürge yönetimini desteklemek için güçlü bir ulaşım ve iletişim ağı geliştirmiştir. Limanlar, demiryolları ve telgraf sistemleri, ticari faaliyetleri hızlandırmış ve İngiliz kontrolünün devamlılığını sağlamıştır (Andaya & Andaya, 2017). Ancak bu altyapı projeleri genellikle yerel halkın ihtiyaçlarından çok, sömürge yönetiminin çıkarlarına hizmet etmiştir. Babayev (2021), sömürge döneminde inşa edilen altyapının bölgenin dış bağımlılığını pekiştirdiğini ve iç pazar entegrasyonunu zayıflattığını vurgulamaktadır.

İngiliz eğitim sistemi, Güneydoğu Asya'da modernleşme sürecini şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. İngilizler, bölgedeki seçkin kesime Batı tarzı eğitim sağlayarak yeni bir yönetici sınıfı oluşturmuş, ancak geniş halk kitlelerinin eğitimine yeterli yatırım yapmamıştır (Rudner, 2015). Bu durum, bağımsızlık sonrası dönemde eğitimde ciddi eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İsmayılov (2019), sömürge eğitim sisteminin bölgede “kültürel melezlik” oluşturduğunu ve yerel elitlerin kendi toplumlarına yabancılaşmasına neden olduğunu belirtmektedir. Bu tarihsel süreç,

Güneydoğu Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası dönemde karşılaştıkları yapısal sorunların kökenlerini anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

5.2.4. İngiltere-ABD İlişkisi ve Küresel Hegemonya

İngiltere ve ABD arasındaki ilişkiler, küresel hegemonya dinamiklerini şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. İngiltere'nin sömürgecilik dönemi sona ererken, ABD dünya siyasetinde baskın bir güç haline gelmiş ve iki ülke arasında özel bir stratejik ortaklık kurulmuştur (Kennedy, 2017). Bu iş birliği, ekonomik, askeri ve diplomatik alanlarda ortak çıkarların korunmasını sağlamış ve küresel güç dengelerini belirleyen en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir (Ikenberry, 2015). Öztürk (2019), İngiltere'nin 20. yüzyılda küresel hegemonik konumunu ABD'ye devrettiğini, ancak bu sürecin iki ülke arasında bir "özel ilişki" (special relationship) kurulmasıyla yumuşatıldığını vurgulamaktadır.

İngiltere ve ABD arasındaki ilişki, II. Dünya Savaşı sonrasında daha da güçlenmiş ve Batı Bloku'nun liderliğini pekiştiren bir yapı oluşturmuştur. İngiltere, ABD'nin küresel politikalarının önemli bir destekçisi olmuş ve NATO gibi uluslararası organizasyonlarda birlikte hareket etmişlerdir (Hennessy, 2015). Bu ittifak, Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği'ne karşı ortak bir cephe oluşturmuş ve dünya siyasetinde Batı merkezli bir hegemonik düzenin devam etmesini sağlamıştır (Westad, 2015). Babayev (2021), İngiltere-ABD ittifakının "Anglo-Amerikan dünya düzeni" olarak tanımlanabilecek bir uluslararası sistem oluşturduğunu ve bu düzenin günümüzde de temel kurumsal yapıların işleyişinde belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, İngiltere ve ABD arasındaki ilişkiler, küresel kapitalizmin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. 1944'te imzalanan Bretton Woods Anlaşması, uluslararası para sistemini ABD doları merkezli hale getirmiş ve İngiltere bu sistemin inşasında önemli bir rol oynamıştır (Eichengreen, 2016). Londra ve New York finans merkezleri, küresel ekonominin temel dinamiklerini belirleyen merkezler haline gelmiş ve İngiltere-ABD ekonomik iş birliği, dünya ekonomisinin yönünü belirleyen ana faktörlerden biri olmuştur (Strange, 2015). Pamuk (2021), Anglo-Amerikan finansal sistemin küresel ekonomik düzeni şekillendirdiğini ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerin ekonomik bağımsızlığını kısıtladığını vurgulamaktadır.

Askeri iş birliği açısından, İngiltere ve ABD uzun yıllardır yakın bir ittifak içinde olmuştur. İngiltere, ABD'nin askeri operasyonlarında stratejik bir ortak olarak hareket etmiş ve Orta Doğu, Afganistan ve diğer bölgelerde ABD ile birlikte askeri operasyonlar yürütmüştür (Coker, 2015). Bu süreç, İngiltere'nin ABD liderliğindeki küresel düzen içinde kendine güçlü

bir yer edinmesini sağlamış, ancak aynı zamanda eleştirilere de neden olmuştur (Chalmers, 2016). Elçin (2018), İngiltere'nin ABD ile olan askeri iş birliğinin, özellikle Irak Savaşı sonrasında İngiliz kamuoyunda ciddi tartışmalara yol açtığını ve bu durumun İngiltere'nin bağımsız dış politika geliştirme kapasitesi konusundaki endişeleri artırdığını belirtmektedir.

İstihbarat alanında da iki ülke arasında derin bir iş birliği bulunmaktadır. ABD ve İngiltere, "Beş Göz" (Five Eyes) istihbarat paylaşım ağının en önemli aktörleri olarak, küresel güvenlik politikalarını şekillendiren mekanizmalar kurmuşlardır (Aldrich, 2014). Bu istihbarat ağı, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmış, ancak günümüzde terörizmle mücadele ve siber güvenlik alanlarında etkinliğini sürdürmektedir (Rudner, 2014). Qasimov (2020), "Beş Göz" istihbarat ağının, üye ülkelerin resmi dış politikalarının ötesinde faaliyetler yürütebildiğini ve bu durumun demokratik kontrol mekanizmalarını zayıflatan bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Bu yapılanma, modern dönemde paralel yapıların nasıl uluslararası iş birlikleri aracılığıyla küresel bir etki alanı oluşturabildiğinin önemli örneklerinden biridir.

5.3. Soğuk Savaş Dönemi ve Yeni Yapılanmalar

Soğuk Savaş dönemi, küresel siyasetin iki büyük blok arasında bölündüğü ve devletlerin ideolojik kamplara ayrıldığı bir dönem olmuştur. ABD öncülüğündeki Batı Bloku ve Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloku, dünya çapında siyasi, ekonomik ve askeri yapılanmalar oluşturarak küresel rekabetin temel aktörleri haline gelmiştir (Gaddis, 2016). Bu süreç, paralel yapıların uluslararası ilişkilerde belirleyici bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Öztürk (2019), Soğuk Savaş döneminin, devlet dışı aktörlerin ve gizli operasyonların uluslararası ilişkilerde belirleyici rol oynadığı bir "gölge savaş" olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir.

Bu dönemde Batı Bloku, NATO ve Marshall Planı gibi ekonomik ve askeri mekanizmalar aracılığıyla küresel etkinliğini artırmaya çalışmıştır (Hogan, 2015). Sovyetler Birliği ise Varşova Paktı ve COMECON gibi yapılarla kendi etki alanını genişletmiş, böylece dünya iki kutuplu bir sisteme dönüşmüştür (Westad, 2015). Bu karşılıklı rekabet, Soğuk Savaş sürecinde paralel yapıların devletlerarasındaki ilişkilerde belirleyici olmasına yol açmıştır. Babayev (2021), Soğuk Savaş'ın açık çatışmalardan çok, istihbarat örgütleri, vekil savaşçılar ve ekonomik manüplasyonlar aracılığıyla yürütüldüğünü ve bu durumun paralel yapıların güçlenmesine zemin hazırladığını vurgulamaktadır.

Soğuk Savaş boyunca istihbarat örgütleri de büyük bir önem kazanmıştır. ABD'nin CIA ve İngiltere'nin MI6 gibi istihbarat teşkilatları, Sovyetler Birliği'nin KGB'sine karşı küresel çapta operasyonlar yürütmüştür (Andrew & Mitrokhin, 2016). Bu istihbarat savaşları, birçok ülkede hü-

kümet değişikliklerine ve siyasi krizlere neden olmuş, paralel yapıların devlet yönetimindeki etkisini artırmıştır. Quliyev (2017), istihbarat örgütlerinin Soğuk Savaş döneminde devlet politikalarından bağımsız hareket edebildiğini ve bu durumun özellikle gelişmekte olan ülkelerde siyasi istikrarsızlığı derinleştirdiğini belirtmektedir.

Soğuk Savaş'ın bir diğeri önemli unsuru, propaganda savaşları olmuştur. ABD ve Sovyetler Birliği, medya ve akademi gibi alanları kullanarak ideolojik mücadele yürütmüş, böylece kamuoyunu şekillendirmeye çalışmıştır (Simpson, 2016). Özellikle ABD, Hollywood ve Voice of America gibi araçlarla Batı'nın üstünlüğünü vurgulayan bir kültürel hegemonya oluşturmayı hedeflemiştir (Cull, 2015). İsmayılov (2019), Soğuk Savaş döneminde kültürel diplomasinin ideolojik mücadelenin önemli bir aracı haline geldiğini ve bu durumun hem ABD hem de Sovyetler Birliği'nin yurtdışındaki kültürel faaliyetlere büyük yatırımlar yapmasına neden olduğunu vurgulamaktadır.

Ekonomik düzlemde, Batı Bloku küresel kapitalist sistemin güçlenmesini sağlarken, Doğu Bloku merkezi planlamaya dayalı sosyalist ekonomik yapıları desteklemiştir (Harrison, 2016). Bu iki farklı ekonomik sistem, dünya çapında farklı kalkınma modellerinin benimsenmesine yol açmış ve ülkelerin politik tercihlerini doğrudan etkilemiştir. Elçin (2018), Soğuk Savaş'ın ekonomik boyutunun, günümüzde bile ülkelerin ekonomik yapılanmalarında izleri görülen bir "kurumsal miras" bıraktığını ve özellikle post-komünist ülkelerin ekonomik dönüşüm süreçlerini etkilediğini belirtmektedir. Bu dönemde kurulan ekonomik yapılar ve ilişki ağları, günümüz küresel ekonomisinin temellerini şekillendiren önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir.

5.3.1. İki Kutuplu Sistem

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistem, ABD öncülüğündeki Batı Bloku ile Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloku arasında kesin çizgilerle ayrılmış iki kutuplu bir yapıya dönüşmüştür (Gaddis, 2016). Bu sistem, küresel güç dengelerini belirlemiş ve dünya çapında diplomatik, ekonomik ve askeri ilişkilerin temel çerçevesini oluşturmuştur. Öztürk (2019), iki kutuplu sistemin, uluslararası ilişkilerde devletlerin hareket alanını sınırlandırdığını ve çoğu ülkenin bu iki bloktan birini seçmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

İki kutuplu sistem, küresel hegemonya mücadelesinin yanı sıra, uluslararası hukuk ve normların da şekillenmesine neden olmuştur. Batı Bloku, liberal demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini desteklerken, Doğu Bloku sosyalist ekonomik yapılar ve merkezi planlamaya dayalı yönetim modellerini benimsemiştir (Westad, 2015). Bu farklılıklar, bloklar arasında sürekli bir ideolojik rekabete yol açmıştır. Babayev (2021), Soğuk Savaş'ın

yalnızca askeri ve siyasi bir mücadele değil, aynı zamanda farklı toplumsal modeller arasında bir “meşruiyet savaşı” olduğunu vurgulamaktadır.

Askeri anlamda, iki kutuplu sistem NATO ve Varşova Paktı gibi ittifaklar aracılığıyla şekillenmiştir. NATO, ABD'nin liderliğinde Batı'nın güvenlik şemsiyesi olarak örgütlenirken, Sovyetler Birliği de benzer şekilde Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde askeri denetim kurmuştur (Hogan, 2015). Bu karşılıklı yapılanma, Soğuk Savaş süresince küresel gerilimi artırmıştır. Quliyev (2017), bu dönemde oluşan askeri ittifakların, üye ülkelerin savunma politikalarını blok liderlerinin çıkarlarına tabi kıldığını ve bu durumun ulusal egemenlik kavramının anlamını değiştirdiğini belirtmektedir.

İstihbarat teşkilatları da iki kutuplu sistemde önemli bir rol oynamıştır. ABD'nin CIA'i ile Sovyetler Birliği'nin KGB'si arasında gerçekleşen casusluk faaliyetleri, küresel düzeyde birçok ülkede siyasi dengeleri değiştirmiştir (Andrew & Mitrokhin, 2016). Bu süreçte istihbarat örgütleri yalnızca bilgi toplamakla kalmamış, aynı zamanda hükümet değişikliklerini yönlendiren ve vekâlet savaşlarını destekleyen araçlar haline gelmiştir. İsmayılov (2019), istihbarat örgütlerinin Soğuk Savaş döneminde “devlet içinde devlet” gibi davranabildiğini ve resmi dış politikadan bağımsız operasyonlar yürütebildiğini vurgulamaktadır.

İki kutuplu sistem, propaganda savaşlarını da beraberinde getirmiştir. ABD ve Sovyetler Birliği, kendi ideolojilerini yaymak için kitle iletişim araçlarını yoğun şekilde kullanmış, Hollywood filmleri, radyo yayınları ve akademik söylemler ideolojik mücadelenin bir parçası haline gelmiştir (Simpson, 2016). Bu süreç, kamuoyunun yönlendirilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır. Elçin (2018), Soğuk Savaş dönemindeki kültürel diplomasi faaliyetlerinin, “yumuşak güç” (soft power) kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırladığını ve günümüz kamu diplomasisi uygulamalarının temelini oluşturduğunu belirtmektedir. İki kutuplu sistem, yalnızca askeri ve siyasi rekabeti değil, aynı zamanda farklı yaşam tarzları ve değerler arasındaki mücadeleyi de simgelemiştir.

5.3.2. Soğuk Savaş'ın Operasyonel Boyutu

Soğuk Savaş, yalnızca ideolojik ve siyasi rekabetten ibaret olmamış, aynı zamanda çok boyutlu operasyonel stratejiler içeren bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Süper güçler, doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınırken, farklı coğrafyalarda vekâlet savaşları, istihbarat operasyonları ve ekonomik manipülasyonlar yoluyla birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmışlardır (Gaddis, 2016). Bu süreç, küresel siyasetin yapısını ve devletlerin güvenlik anlayışını büyük ölçüde değiştirmiştir. Öztürk (2019), Soğuk Savaş'ın operasyonel boyutunun, geleneksel diplomasiden çok “gölge diplomasi” olarak adlandırılabilir yöntemlerle şekillendiğini ve bu durumun uluslararası ilişkilerde şeffaflığı zayıflattığını belirtmektedir.

Soğuk Savaş döneminde en önemli operasyonel araçlardan biri vekâlet savaşları olmuştur. ABD ve Sovyetler Birliği, doğrudan savaşmak yerine, Kore, Vietnam, Afganistan ve Orta Doğu gibi bölgelerde yerel aktörler aracılığıyla savaş yürütmüşlerdir (Byman, 2015). Bu çatışmalar, süper güçlerin nüfuz alanlarını genişletme mücadelesi olarak değerlendirilmiştir. Quliyev (2017), vekâlet savaşlarının Soğuk Savaş'ı "sıcak çatışmalara" dönüştürdüğünü ve üçüncü dünya ülkelerinin süper güçler arasındaki mücadelenin arenası haline geldiğini vurgulamaktadır.

İstihbarat savaşları, Soğuk Savaş'ın en kritik unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır. CIA ve KGB gibi istihbarat teşkilatları, hükümet değişiklikleri organize etmek, casus ağları oluşturmak ve rakip devletlerin planlarını deşifre etmek için dünya genelinde faaliyet göstermiştir (Andrew & Mitrokhin, 2016). Örneğin; CIA'nın İran'da 1953 yılında düzenlediği Ajax Operasyonu ve KGB'nin Batı Avrupa'daki sol örgütlere sağladığı destek, bu istihbarat rekabetinin somut örnekleridir. Babayev (2021), istihbarat teşkilatlarının Soğuk Savaş döneminde kendi ülkelerinin resmi dış politikalarından bağımsız hareket edebildiğini ve bu durumun "derin devlet" yapılarının güçlenmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Soğuk Savaş'ın operasyonel boyutu, propaganda savaşlarını da içermiştir. ABD, Hollywood ve Voice of America gibi araçlarla Batı değerlerini yaymaya çalışırken, Sovyetler Birliği de Pravda ve Radio Moscow gibi araçlarla sosyalist ideolojiyi destekleyen içerikler üretmiştir (Simpson, 2016). Bu süreç, halkları yönlendirme ve kamuoyu oluşturma mücadelesinin bir parçası olmuştur. İsmayılov (2019), Soğuk Savaş dönemindeki propaganda faaliyetlerinin, günümüz "bilgi savaşları" ve dezenformasyon kampanyalarının temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Nükleer caydırıcılık, Soğuk Savaş'ın en stratejik operasyonel boyutlarından biri olmuştur. ABD ve Sovyetler Birliği, karşılıklı yok oluş doktrinine (MAD) dayalı bir denge kurarak doğrudan savaşa girmeyi engellemiştir (Freedman, 2014). Bu durum, iki süper gücün doğrudan çatışmaya girmemesi için en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Elçin (2018), nükleer caydırıcılığın Soğuk Savaş döneminde paradoksal bir "barış" sağladığını, ancak bu durumun dünyayı sürekli bir nükleer felaket tehdidi altında tuttuğunu belirtmektedir. Soğuk Savaş'ın operasyonel boyutu, günümüz küresel güvenlik mimarisini şekillendiren temel faktörlerden biri olmuş ve devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki rolünün artmasına katkıda bulunmuştur.

5.3.3. Bloklar Arası Rekabet ve İstihbarat Operasyonları

Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabet, yalnızca askeri ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda istihbarat operasyonları ve örtülü faaliyetler aracılığıyla da yo-

ğunlaşmıştır (Gaddis, 2016). Bloklar arası rekabet, dünya çapında siyasi istikrarsızlıklara, darbeler ve vekâlet savaşlarına yol açarken, istihbarat teşkilatları bu süreçte kritik roller üstlenmiştir (Andrew & Mitrokhin, 2016). Öztürk (2019), Soğuk Savaş dönemindeki istihbarat operasyonlarının yalnızca bilgi toplama faaliyetleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda rakip ülkelerin iç işlerine müdahale etme ve siyasi süreçleri etkileme amacı taşıdığını belirtmektedir.

ABD'nin CIA (Merkezi İstihbarat Teşkilatı) ve Sovyetler Birliği'nin KGB (Devlet Güvenlik Komitesi), Soğuk Savaş boyunca rakip bloğun zayıf noktalarını tespit etmek, ajan sızdırmak ve propaganda faaliyetlerini yürütmek için geniş çaplı operasyonlar gerçekleştirmiştir (Westad, 2015). Bu istihbarat savaşları, birçok ülkede rejim değişikliklerine ve iç karışıklıklara neden olmuştur. Quliyev (2017), istihbarat teşkilatlarının Soğuk Savaş döneminde “gölge savaşçılar” olarak faaliyet gösterdiğini ve uluslararası ilişkilerin görünmeyen yönünü oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Bloklar arası rekabetin bir parçası olarak ABD ve Sovyetler Birliği, dünya genelinde siyasi ve askeri etkilerini artırmak için çeşitli ülkelerde darbeler düzenlemiş veya hükümetleri desteklemiştir. CIA'in 1953'te İran'da düzenlediği Ajax Operasyonu ve 1973'te Şili'deki Pinochet darbesine verdiği destek, bu tür müdahalelere örnek olarak gösterilebilir (Kinzer, 2016). Sovyetler Birliği ise Küba, Angola ve Afganistan gibi ülkelerde sol eğilimli grupları destekleyerek karşı hamlelerde bulunmuştur. Babayev (2021), Soğuk Savaş dönemindeki istihbarat operasyonlarının, üçüncü dünya ülkelerinde kırılğan siyasi yapıların oluşmasına katkıda bulunduğunu ve bu durumun günümüzde de bu ülkelerdeki istikrarsızlığın kökenlerini oluşturduğunu belirtmektedir.

Bloklar arası istihbarat rekabetinde teknolojik üstünlük elde etmek kritik bir hedef haline gelmiştir. Her iki taraf da gelişmiş casusluk teknikleri kullanarak askeri sırları ele geçirmeye çalışmıştır. Sovyet KGB ajanları, ABD'nin nükleer silah programları hakkında istihbarat toplamak için geniş çaplı casus ağı kurarken, CIA de Sovyet askeri planlarını deşifre etmek için operasyonlar yürütmüştür (Jeffrey, 2014). İsmayılov (2019), Soğuk Savaş'ın istihbarat boyutunun, teknolojik casusluk ve endüstriyel sırların çalınması gibi ekonomik yönleri de içerdiğini ve bu durumun günümüzdeki siber casusluk faaliyetlerinin öncülü olduğunu vurgulamaktadır.

İstihbarat operasyonları yalnızca casuslukla sınırlı kalmamış, aynı zamanda psikolojik savaş yöntemlerini de içermiştir. ABD ve Sovyetler Birliği, propaganda araçlarını kullanarak rakip blok içinde huzursuzluk oluşturmaya çalışmışlardır. Örneğin; ABD tarafından desteklenen Radio Free Europe yayınları, Doğu Avrupa'daki halklara sosyalizmin başarısızlıklarını anlatırken, Sovyet medyası Batı'yı emperyalist ve sömürücü bir

sistem olarak tanıtmayı amaçlamıştır (Simpson, 2016). Elçin (2018), Soğuk Savaş dönemindeki psikolojik operasyonların, günümüzde hala devam eden bilgi savaşlarının temelini attığını ve modern medya manipülasyonu tekniklerinin bu dönemde geliştirildiğini belirtmektedir.

5.4. Postmodern Dönem ve Yeni Paradigmalar

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler, geleneksel iki kutuplu sistemin yerini daha karmaşık ve çok aktörlü bir yapıya bıraktığı yeni bir paradigmayla şekillenmiştir (Lyotard, 2014). Postmodern dönem olarak adlandırılan bu süreçte devlet dışı aktörlerin yükselişi, küreselleşme, dijitalleşme ve uluslararası iş birliği dinamikleri ön plana çıkmıştır (Rosenau, 2015). Öztürk (2019), post-modern dönemin, devlet merkezli güvenlik anlayışından insan ve toplum merkezli güvenlik yaklaşımlarına geçiş sürecini temsil ettiğini ve bu durumun devlet otoritesini sorgulayan paralel yapıların güçlenmesine zemin hazırladığını vurgulamaktadır.

Bu yeni dönemde, devletlerin mutlak hâkimiyetinde olan uluslararası ilişkiler anlayışı zayıflamış ve çok merkezli bir sistem ortaya çıkmıştır. Uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve hatta bireysel aktörler küresel siyaset üzerinde etkili olmaya başlamıştır (Keohane & Nye, 2015). Bu değişim, ulus-devletlerin rolünün sorgulanmasına neden olmuştur. Quliyev (2017), postmodern dönemde devlet otoritesinin erozyona uğradığını ve bu durumun özellikle zayıf devletlerde paralel yapıların güçlenmesine olanak sağladığını belirtmektedir.

Postmodern dönemin en belirgin özelliklerinden biri de uluslararası güvenlik anlayışındaki dönüşümdür. Geleneksel askeri tehditler yerine siber güvenlik, ekonomik manipülasyon, ekolojik krizler ve salgın hastalıklar gibi yeni güvenlik tehditleri öne çıkmıştır (Beck, 2015). Devletlerarası savaşlar yerine, asimetrik savaşlar ve hibrit tehditler küresel güvenliğin temel belirleyicileri hâline gelmiştir. Babayev (2021), postmodern güvenlik tehditlerinin devletlerin tek başına başa çıkamayacağı kadar karmaşık hale geldiğini ve bu durumun uluslararası iş birliğini zorunlu kıldığını vurgulamaktadır.

Ekonomik anlamda, postmodern dönem neoliberal küreselleşmenin hız kazandığı bir süreci temsil etmektedir. Çok uluslu şirketler, küresel finans kuruluşları ve bölgesel ekonomik bloklar, uluslararası politikada giderek daha fazla belirleyici hâle gelmiştir (Harvey, 2016). Bu süreç, geleneksel devlet merkezli ekonomi politikalarının yerini daha açık ve piyasa odaklı sistemlere bırakmasına yol açmıştır. İsmayilov (2019), ekonomik küreselleşmenin devlet egemenliğini zayıflattığını ve ulus-ötesi ekonomik ağların devlet politikalarını etkileme kapasitesini artırdığını belirtmektedir.

Teknolojik ilerlemeler, postmodern dönemin bir diğer önemli bileşeni olmuştur. Dijitalleşme, yapay zekâ, büyük veri ve blok zinciri teknolojileri gibi gelişmeler, devletler arası ilişkileri olduğu kadar toplumsal yapıları da derinden etkilemiştir (Castells, 2018). Bilgi, artık merkezi olmayan ağlar aracılığıyla yayılmakta ve küresel siyaset üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır. Elçin (2018), dijital teknolojilerin hızla gelişmesinin, devletlerin kontrol kapasitesini aşan ve paralel yapıların etkinliğini artıran bir ortam oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu teknolojik dönüşüm, devletlerin geleneksel güvenlik ve denetim mekanizmalarını yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır.

5.4.1. Postmodern Dönemin Temel Özellikleri

Postmodern dönem, uluslararası ilişkilerde ve toplumsal yapıda köklü değişimlerin yaşandığı bir süreci ifade etmektedir. Geleneksel güç dengelerinin sarsıldığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin devletler üzerindeki etkisinin arttığı bu dönemde, uluslararası sistemin dinamikleri de yeniden şekillenmiştir (Lyotard, 2014). Öztürk (2019), postmodern dönemin en belirgin özelliğinin, mutlak doğrulara olan inancın zayıflaması ve farklı perspektiflerin meşruiyet kazanması olduğunu belirtmektedir. Bu durum, devletlerin ve paralel yapıların stratejilerinin daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur.

Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri, mutlak doğruların yerini göreceli bakış açılarına bırakmasıdır. Devletler, geçmişte olduğu gibi tek bir ideoloji veya hegemonya ekseninde hareket etmek yerine, esnek ve çok boyutlu dış politika yaklaşımlarına yönelmişlerdir (Rosenau, 2015). Küreselleşme ile birlikte ulusal sınırların etkisinin azalması, postmodern dönemin önemli bir özelliği hâline gelmiştir. Quliyev (2017), postmodern dönemde kimliğin ve mensubiyetin akışkan hale geldiğini, bu durumun devlet otoritesinin sorgulanmasına ve alternatif bağlılık formlarının güçlenmesine yol açtığını vurgulamaktadır.

Teknolojinin gelişimi, postmodern dönemin belirleyici unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Dijitalleşme, yapay zekâ, büyük veri ve siber güvenlik gibi kavramlar, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki stratejilerini doğrudan etkilemektedir (Castells, 2018). Bilginin merkezîyetçi yapıdan uzaklaşarak daha yatay ve demokratik bir şekilde yayılması, devletler üzerindeki kontrol mekanizmalarının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Babayev (2021), dijital teknolojilerin, bilgi tekeline dayalı devlet otoritesini zayıflattığını ve sivil toplumun güçlenmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Ekonomik yapılar da bu dönemde büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Neoliberal politikalar küreselleşmeyi hızlandırmış, finans piyasalarının uluslararası düzeyde entegrasyonu, devletlerin ekonomik politikalarının ba-

ğimsizliğini sınırlamıştır (Harvey, 2016). Çok uluslu şirketlerin ve finansal kurumların ulus-devletlerden daha güçlü hâle gelmesi, postmodern dönem ekonomisinin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. İsmayilov (2019), finansal küreselleşmenin, ulusal ekonomik politikaların özerkliğini kısıtladığını ve uluslararası finansal kurumların devlet politikalarını yönlendirme kapasitesini artırdığını vurgulamaktadır.

Güvenlik anlayışı da postmodern dönemde değişime uğramıştır. Geleneksel askeri tehditlerin yerini siber saldırılar, ekonomik manipülasyonlar, çevresel tehditler ve pandemiler gibi yeni riskler almıştır (Beck, 2015). Devletlerin güvenlik politikalarını belirlerken yalnızca askeri güce değil, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik araçlara da odaklanmaları gerektiği ortaya çıkmıştır. Elçin (2018), postmodern güvenlik anlayışının, bireyi ve toplumu merkeze alan bir yaklaşıma doğru evrildiğini ve devlet güvenliği ile insan güvenliği arasındaki dengenin yeniden kurulduğunu belirtmektedir. Bu dönüşüm, paralel yapıların faaliyet alanlarının genişlemesine ve devletlerin güvenlik stratejilerinin daha karmaşık hale gelmesine yol açmıştır.

5.4.2. 11 Eylül Sonrası Küresel Güvenlik Düzeni

11 Eylül 2001 saldırıları, uluslararası güvenlik anlayışında köklü bir değişime yol açarak devletlerin tehdit algısını yeniden şekillendirmiştir. Devletler, geleneksel askeri tehditlerin yanı sıra, devlet dışı aktörlerden kaynaklanan güvenlik tehditlerine karşı kapsamlı politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Terörle mücadele, istihbarat paylaşımı, siber güvenlik ve uluslararası iş birlikleri, bu dönemin en belirgin güvenlik stratejileri hâline gelmiştir (Byman, 2015). Öztürk (2019), 11 Eylül saldırılarının güvenlik paradigmasını kökten değiştirdiğini ve devletlerin iç güvenlik ile dış güvenlik arasındaki ayrımın bulanıklaştığı yeni bir dönemi başlattığını vurgulamaktadır.

ABD, 11 Eylül saldırılarının ardından ulusal güvenliğini güçlendirmek amacıyla geniş çaplı reformlar gerçekleştirmiştir. 2001 yılında çıkarılan Patriot Yasası ile istihbarat kurumlarına daha geniş yetkiler verilmiş, vatandaşların özel yaşamlarına yönelik izleme faaliyetleri artırılmıştır. Bu yasa, ulusal güvenliği sağlama adına bireysel özgürlüklerin sınırlandırılacağı yönünde yeni bir tartışma başlatmıştır (Dershowitz, 2016). Quliyev (2017), 11 Eylül sonrası dönemde güvenlik-özgürlük dengesinin güvenlik lehine değiştiğini ve bu durumun liberal demokrasilerde bile istisna halinin normalleşmesine neden olduğunu belirtmektedir.

Terörle mücadele stratejileri, 11 Eylül sonrası küresel güvenlik düzeninin merkezine oturmuştur. ABD'nin 2001'de Afganistan'a, 2003'te ise Irak'a müdahale etmesi, uluslararası güvenlik anlayışını değiştirerek, devletlerin dış politika yaklaşımlarını yeniden şekillendirmiştir. Bu askeri

operasyonlar, terörle mücadelede önleyici saldırı (preemptive strike) doktrinini uluslararası sistemde meşru bir güvenlik politikası hâline getirmiştir (Jervis, 2015). Babayev (2021), 11 Eylül sonrası ABD'nin benimsediği "önleyici savaş" doktrininin, uluslararası hukuk ve devlet egemenliği ilkelerini zayıflattığını ve büyük güçlerin müdahaleci politikalarına zemin hazırladığını vurgulamaktadır.

İstihbarat teşkilatları, 11 Eylül sonrası dönemde güç kazanmış ve küresel istihbarat paylaşım mekanizmaları oluşturulmuştur. ABD, Five Eyes (Beş Göz) ittifakı kapsamında İngiltere, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda ile istihbarat paylaşımını artırmış, ayrıca Avrupa'daki müttefikleriyle daha yakın bilgi alışverişine dayalı iş birlikleri geliştirmiştir. Bu süreç, küresel ölçekte istihbarat ağlarının daha koordineli çalışmasına yol açmıştır (Aldrich, 2014). İsmayılov (2019), 11 Eylül sonrası dönemde istihbarat teşkilatlarının devlet yapısı içindeki rolünün güçlendiğini ve bu durumun istihbarat operasyonlarının demokratik denetimini zorlaştırdığını belirtmektedir.

Siber güvenlik, 11 Eylül sonrası dönemin en kritik güvenlik meselelerinden biri hâline gelmiştir. Devletler, yalnızca fiziksel terör saldırılarına değil, aynı zamanda dijital sistemlere yönelik tehditlere karşı da önlemler geliştirmiştir. Bankacılık sistemleri, kritik altyapılar ve devlet kurumları, siber saldırılara karşı daha korunaklı hâle getirilmiş, uluslararası düzeyde siber güvenlik iş birlikleri artırılmıştır (Singer & Friedman, 2014). Elçin (2018), siber tehditlerin devletlerin güvenlik politikalarında giderek daha merkezi bir konuma geldiğini ve ulusal güvenlik stratejilerinin dijital boyutunun önemli ölçüde güçlendiğini vurgulamaktadır. 11 Eylül sonrası güvenlik mimarisi, terörle mücadele, istihbarat paylaşımı ve siber güvenlik alanlarında uluslararası iş birliğinin arttığı, ancak aynı zamanda devletlerin izleme ve gözetim kapasitelerinin genişlediği bir dönemi temsil etmektedir.

5.4.3. Postmodern Hibrit Tehditler

Postmodern dönem, geleneksel güvenlik tehditlerinin yerini alan daha karmaşık, çok katmanlı ve asimetrik tehditlerle karakterize edilmektedir. Hibrit tehditler, devletler arası savaşların yerine, devlet dışı aktörlerin, siber saldırıların, dezenformasyon kampanyalarının ve ekonomik manipülasyonların ön plana çıktığı yeni bir güvenlik ortamı oluşturmuştur. Geleneksel savaş yöntemlerinden farklı olarak hibrit tehditler, hedef alınan devletin iç dinamiklerini kullanarak istikrarsızlık oluşturmayı ve ulusal güvenlik mekanizmalarını aşındırmayı amaçlamaktadır (Hoffman, 2016). Öztürk (2019), hibrit tehditlerin özellikle zayıf devlet yapılarını hedef aldığını ve iç çatışma potansiyelini artırarak devlet otoritesini zayıflattığını vurgulamaktadır.

Hibrit tehditler, askeri, ekonomik, siyasi ve bilişim teknolojileri alanlarındaki unsurları birleştiren çok boyutlu bir strateji içermektedir. Devletler, bu tehditlere karşı koyabilmek için yalnızca geleneksel askeri güçlere değil, aynı zamanda siber güvenlik, istihbarat paylaşımı ve kamu diplomasisi gibi araçlara da yönelmek zorundadır. Bu bağlamda güvenlik politikalarının çok yönlü hale gelmesi zorunlu bir ihtiyaç hâline gelmiştir (Cullen & Reichborn-Kjennerud, 2017). Babayev (2021), hibrit tehditlerin, geleneksel güvenlik paradigmalarını aşan ve devletlerin reflekslerini zayıflatan bir etki oluşturduğunu belirtmektedir.

Siber güvenlik, postmodern hibrit tehditlerin en önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Devletler, kritik altyapılara ve stratejik kurumlara yönelik siber saldırılar aracılığıyla rakiplerinin savunma sistemlerini aşındırmakta ve ekonomik düzenlerini sarsmaktadır. Örneğin; 2010 yılında İran'ın nükleer tesislerini hedef alan Stuxnet saldırısı, siber savaşların geleneksel askeri müdahalelere alternatif bir yöntem olarak kullanıldığını göstermektedir (Singer & Friedman, 2014). Quliyev (2017), siber saldırıların, uluslararası hukuk çerçevesinde tanımlanması ve düzenlenmesi zor bir alan olduğunu ve bu durumun devletlere “inkâr edilebilir” operasyonlar yürütme imkânı sağladığını vurgulamaktadır.

Dezenformasyon ve psikolojik savaş, hibrit tehditlerin en güçlü araçlarından biri hâline gelmiştir. Sosyal medya platformları ve dijital haber kaynakları, kamuoyunu manipüle etmek, toplumları kutuplaştırmak ve siyasi istikrarsızlık oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle seçim süreçlerinde yabancı devletler tarafından yürütülen dezenformasyon kampanyaları, demokratik sistemlerin güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır (Benkler et al., 2018). İsmayılov (2019), sosyal medya platformlarının hibrit tehdit aktörleri tarafından kullanılmasının, demokratik toplumların en büyük kırılma noktalarından biri haline geldiğini ve bu durumun toplumsal kutuplaşmayı derinleştirdiğini belirtmektedir.

Ekonomik manipülasyon, postmodern dönemde kullanılan hibrit tehdit stratejilerinden biridir. Devletler, ekonomik yaptırımlar, finansal spekülasyonlar ve ticaret savaşları yoluyla rakiplerini zayıflatmaya çalışmaktadır. Küresel finans sistemine erişimin kısıtlanması, belirli sektörlerde ambargolar uygulanması ve döviz piyasaları üzerinden yapılan spekülasyonlar, hibrit savaşın ekonomik araçları olarak öne çıkmaktadır (Blackwill & Harris, 2016). Elçin (2018), ekonomik araçların giderek daha fazla jeopolitik amaçlarla kullanıldığını ve bu durumun “geoeconomik” küresel güç mücadelesinin önemli bir boyutu haline geldiğini vurgulamaktadır. Hibrit tehditler, geleneksel güvenlik paradigmalarını aşan ve devletleri çok boyutlu savunma stratejileri geliştirmeye zorlayan kompleks bir güvenlik ortamı oluşturmaktadır.

5.4.4. Küresel Sistemin Geleceği ve Paralel Yapılar

Küresel sistem, son yüzyılda sürekli bir dönüşüm geçirmiş ve devletler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ve devlet dışı aktörler arasındaki güç dengeleri değişime uğramıştır. Bu süreçte paralel yapılar, hem devletlerin iç işleyişinde hem de uluslararası arenada önemli roller üstlenmiştir. Gelecekte, küresel sistemin nasıl şekilleneceği, büyük ölçüde bu yapıların etkisine ve devletlerin bu yapılarla nasıl başa çıkacağına bağlı olacaktır (Nye, 2015). Öztürk (2019), küresel sistemin geleceğinde, devlet-dışı aktörlerin ve paralel yapıların belirleyici rolünün artacağını ve bu durumun geleneksel devlet merkezli uluslararası ilişkiler anlayışını dönüştüreceğini belirtmektedir.

Paralel yapılar, küresel yönetimde giderek daha belirgin roller üstlenmektedir. Devletler, bu yapıların finansal, politik ve teknolojik alandaki etkilerini dengelemek için çeşitli stratejiler geliştirmeye yönelmektedir. Uluslararası örgütler, paralel yapıların etkisini sınırlandırmak için daha sıkı düzenlemeler ve denetim mekanizmaları oluşturma çabasıdadır (Slaughter, 2017). Quliyev (2017), paralel yapıların küresel sistemdeki etkisinin artmasının, ulus-devletin egemenlik kavramını yeniden tanımlamayı gerektirecek bir dönüşüm oluşturacağını vurgulamaktadır.

Bu süreçte küresel aktörlerin rekabeti, ekonomik ve siyasi güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Devletler, paralel yapılarla doğrudan mücadele etmek yerine, bu yapıların faaliyetlerini kendi çıkarlarına uygun biçimde yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu durum, gelecekte devletlerin ve paralel yapıların birbirine bağımlı, ancak gerilimli bir ilişki içinde olacağını göstermektedir (Strange, 2015). Babayev (2021), güçlü devletlerin bile, özellikle ekonomik ve teknolojik alanlarda paralel yapıların etkisini tam olarak kontrol edemediğini ve bu durumun küresel güç dağılımını daha karmaşık hale getirdiğini belirtmektedir.

Teknolojik gelişmeler, paralel yapıların etki alanını genişletmeye devam edecektir. Yapay zekâ, blockchain teknolojisi ve kuantum bilişim gibi yeni teknolojiler, bu yapıların faaliyet kapasitelerini artıracak ve devletlerin kontrol mekanizmalarını aşmalarını kolaylaştıracaktır (Singer & Friedman, 2014). Bu bağlamda siber güvenlik ve dijital denetim, devletlerin en önemli güvenlik önceliklerinden biri haline gelecektir. İsmayılov (2019), teknolojik gelişmelerin hem devletlere hem de paralel yapılara yeni imkânlar sunduğunu, ancak devletlerin kurumsal yapısının bu değişime adapte olmakta zorlandığını ve bu durumun paralel yapılar lehine bir avantaj oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Gelecekte, devletlerin paralel yapılarla mücadelede başarılı olabilmesi için uluslararası iş birliğini güçlendirmesi ve hukuk, ekonomi ve teknoloji alanlarında entegre politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda,

devletlerin meşruiyetlerini güçlendirmeleri ve toplumsal desteği artırmaları, paralel yapıların etki alanını sınırlamanın en etkili yollarından biri olacaktır (Ikenberry, 2015). Elçin (2018), küresel sistemin geleceğinin, devletlerin paralel yapılar karşısında geliştireceği üretici, yenilikçi, pratik ve uyarlanabilir stratejilere bağlı olacağını ve bu süreçte devlet kapasitesini güçlendiren ülkelerin avantajlı konumda olacağını belirtmektedir. Küresel sistemin geleceği, devlet otoritesi ile paralel yapılar arasındaki dinamik ilişkinin nasıl şekilleneceğine bağlı olarak belirlenecektir.

5.4.4.a. Ekonomik Güç Dengelerinin Değişimi ve Paralel Yapılar

Küresel ekonomi, son yıllarda köklü değişimlerden geçerken, paralel yapıların ekonomik süreçlerdeki rolü giderek artmaktadır. Devletlerin ekonomik düzenleme yetkileri, giderek daha karmaşık hâle gelen küresel finansal sistemler nedeniyle sınırlandırılmaktadır. Özellikle dijital para birimleri, merkezizsiz finans (DeFi) platformları ve uluslararası yatırım fonları, devletlerin geleneksel ekonomik kontrol mekanizmalarını zorlamaktadır (Strange, 2015). Öztürk (2019), dijital finans devriminin, merkez bankalarının geleneksel para politikası araçlarını etkisiz hale getirme potansiyeline sahip olduğunu ve bu durumun ulus-devletlerin ekonomik egemenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Paralel yapıların ekonomik gücü, özellikle kriz dönemlerinde belirginleşmektedir. 2008 küresel mali krizi gibi büyük ekonomik şoklar, paralel yapıların geleneksel finans sistemleri dışında alternatif ekonomik yapılar oluşturmalarına olanak tanımıştır. Bu süreç, devletlerin ekonomik bağımsızlığını zayıflatırken, küresel ekonominin dengesini de değiştirmektedir (Harvey, 2016). Quliyev (2017), ekonomik krizlerin paralel yapılara “fırsat pencereleri” açtığını ve bu durumun özellikle finans sektöründe alternatif yapıların güçlenmesine zemin hazırladığını belirtmektedir.

Teknolojik gelişmeler, ekonomik süreçleri hızlandırarak paralel yapıların küresel ekonomi üzerindeki etkisini artırmaktadır. Özellikle blok zinciri tabanlı finansal sistemler, büyük ölçekli finansal operasyonların denetlenmesini zorlaştırmakta ve devletlerin ekonomik politikalarını yönlendirme kabiliyetini sınırlamaktadır. Bu süreç, devletlerin ekonomik politikalarını yeniden değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır (Tapscott & Tapscott, 2016). Babayev (2021), teknolojik gelişmelerin ekonomik alanda “asimetrik güç” oluşturduğunu ve küçük ama teknolojik olarak yetkin aktörlerin bile finansal sistemleri etkileyebilme kapasitesine sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Paralel yapıların ticaret üzerindeki etkisi de giderek belirginleşmektedir. Geleneksel ticaret ağları, bu yapıların finansal ve lojistik ağlarını kullanarak daha geniş coğrafyalara yayılmaktadır. Küreselleşmenin hızlanması, devletlerin ticaret politikalarını yeniden şekillendirmesine neden olmaktadır (Gilpin, 2016). İsmayılov (2019), paralel ticaret ağlarının

özellikle yaptırım uygulanan ülkelerde alternatif ekonomik kanallar oluşturduğunu ve bu durumun ekonomik yaptırımların etkinliğini azalttığını belirtmektedir.

Gelecekte, uluslararası ekonomi politikalarının paralel yapıları sınırlandıracak şekilde tasarlanması kaçınılmaz olacaktır. Özellikle uluslararası finans kurumları, paralel yapıların etkisini azaltmak için daha sıkı düzenlemeler geliştirmeye çalışmaktadır. Ancak bu sürecin başarıya ulaşması, devletlerin iş birliği yapma kapasitesine bağlı olacaktır (Stiglitz, 2016). Elçin (2018), ekonomik düzenlemelerin etkili olabilmesi için sadece ulusal değil, küresel düzeyde koordineli bir yaklaşım gerektirdiğini ve bu durumun devletleri daha fazla iş birliğine zorladığını vurgulamaktadır. Ekonomik paralel yapılar, küresel finans sistemindeki boşlukları kullanarak faaliyetlerini sürdürmeye devam edeceklerdir.

5.4.4.b. Dijitalleşme, Siber Güvenlik ve Paralel Yapıların Yeni Alanları

Dijitalleşme, devletlerin ve küresel aktörlerin karşı karşıya olduğu güvenlik tehditlerini derinleştirmiş ve paralel yapıların faaliyet alanlarını genişletmiştir. Geleneksel güvenlik paradigmasının yetersiz kaldığı bu süreçte siber güvenlik en kritik önceliklerden biri hâline gelmiştir. Devletler, yalnızca fiziksel sınırlarını değil, aynı zamanda dijital altyapılarını da korumak için yeni politikalar geliştirmektedir (Singer & Friedman, 2014). Öztürk (2019), dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, fiziksel sınırların öneminin azaldığını ve devletlerin teritoryal egemenlik anlayışının dönüşüme uğradığını belirtmektedir.

Siber saldırılar, paralel yapıların en yaygın kullandığı yöntemlerden biri hâline gelmiştir. Bankacılık sistemlerine, devlet veritabanlarına ve kritik altyapılara yönelik saldırılar, devletlerin egemenliğini tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle gelişmiş kötü amaçlı yazılımlar ve yapay zekâ destekli saldırılar, bu tehdidin giderek daha sofistike hâle gelmesine neden olmaktadır (Clarke & Knake, 2014). Quliyev (2017), siber saldırıların devletler açısından en tehlikeli yönünün, saldırganların kimliğini tespit etmenin zorluğu ve bu durumun “inkâr edilebilirliğe” olanak sağlaması olduğunu vurgulamaktadır.

Siber güvenlik politikalarının etkinliği, devletlerin bu tehditlere karşı iş birliği yapmasına bağlıdır. NATO ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar, siber tehditlerle mücadele için ortak stratejiler geliştirmektedir. Ancak paralel yapılar, devletlerarasındaki güvenlik açıklarını kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Nye, 2014). Babayev (2021), siber güvenlik alanındaki uluslararası iş birliğinin teknik düzeyde gelişme gösterse de, politik farklılıklar ve güven eksikliği nedeniyle stratejik düzeyde sınırlı kaldığını belirtmektedir.

Dijitalleşme ile birlikte, dezenformasyon kampanyaları da paralel yapıların en etkili araçlarından biri hâline gelmiştir. Sosyal medya platformları ve dijital haber kaynakları, toplumları manipüle etmek, siyasi istikrarsızlık oluşturmak ve uluslararası ilişkileri etkilemek için kullanılmaktadır (Benkler et al., 2018). Devletler, bu tür tehditlere karşı siber istihbarat faaliyetlerini artırmaktadır. İsmayılov (2019), sosyal medya platformlarının algoritma yapılarının dezenformasyon kampanyalarının hızla yayılmasına olanak sağladığını ve bu durumun özellikle demokratik toplumlar için ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Kripto paralar, paralel yapıların finansal bağımsızlığını artıran en önemli araçlardan biri olmuştur. Merkezi olmayan finansal sistemler, geleneksel bankacılık sistemlerine olan bağımlılığı azaltarak, yasa dışı fon transferlerini daha kolay hâle getirmektedir. Devletler, bu sistemleri denetim altına almak için yeni düzenlemeler getirmeye çalışmaktadır (Taps-cott & Tapscott, 2016). Elçin (2018), kripto para teknolojilerinin devletlerin para politikası üzerindeki tekeli tehdit ettiğini ve bu durumun merkez bankalarını dijital para birimleri geliştirmeye zorladığını belirtmektedir. Dijitalleşme süreci, paralel yapılara yeni hareket alanları sağlayarak devletlerin kontrol kapasitesini zorlayan karmaşık bir güvenlik ortamı oluşturmaktadır.

5.4.4.c. Küresel Güvenlik Politikaları ve Paralel Yapılar

Küresel güvenlik politikaları, geleneksel tehditlerin yanı sıra, paralel yapıların oluşturduğu risklere karşı da şekillenmektedir. Devletler, güvenlik stratejilerini oluştururken sadece askerî güçlerini değil, aynı zamanda istihbarat, diplomasi ve ekonomik araçları da kullanarak paralel yapıların etkisini sınırlandırmayı hedeflemektedir (Nye, 2014). Öztürk (2019), küresel güvenlik politikalarının, devlet merkezli tehdit algısından insan ve toplum merkezli güvenlik anlayışına doğru evrildiğini ve bu durumun devletlerin paralel yapılarla mücadele stratejilerini de dönüştürdüğünü belirtmektedir.

Paralel yapılar, devletlerin güvenlik politikalarını aşındırmak için siber saldırılar, hibrit savaş teknikleri ve istihbarat operasyonları gibi çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Devletlerin bu tehditlere karşı koyabilmesi için güvenlik politikalarını güncelleyerek çok boyutlu stratejiler geliştirmesi gerekmektedir (Hoffman, 2016). Quliyev (2017), paralel yapıların en tehlikeli yönünün, devletlerin kurumsal zayıflıklarını tespit ederek bu alanlarda faaliyet göstermesi olduğunu ve bu durumun özellikle zayıf devletlerin güvenlik açıklarını artırdığını vurgulamaktadır.

Uluslararası örgütler, paralel yapıların küresel güvenlik üzerindeki etkisini azaltmak için daha fazla iş birliği yapmaktadır. NATO, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi kurumlar, paralel yapıların faaliyetlerine

karşı ortak operasyonlar düzenlemekte ve bilgi paylaşımını artırmaktadır (Slaughter, 2017). Babayev (2021), uluslararası örgütlerin paralel yapılarla mücadelede önemli roller üstlenebileceğini, ancak bu kuruluşların kendilerinin de büyük güçlerin etkisi altında kaldığını ve bu durumun etkinliklerini sınırladığını belirtmektedir.

Paralel yapıların vekil savaşlar yoluyla güvenlik politikalarına müdahale etmesi, devletler için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Devletler, bu yapıların desteklediği milis gruplarına karşı daha etkili karşı stratejiler geliştirmek zorundadır (Byman, 2015). İsmayılov (2019), vekil savaşların devletlerin doğrudan çatışmaya girmeden rakiplerine zarar verme imkânı sağladığını ve bu durumun uluslararası hukuku zayıflattığını vurgulamaktadır.

İstihbarat teşkilatları, paralel yapıların güvenlik politikalarına etkisini en aza indirmek için önemli bir rol üstlenmektedir. Devletler, istihbarat paylaşımı ve koordinasyonunu artırarak, bu yapıların faaliyetlerini önceden tespit etmeye çalışmaktadır (Aldrich, 2014). Elçin (2018), istihbarat faaliyetlerinin küresel güvenlik açısından kritik öneme sahip olduğunu, ancak aynı zamanda demokratik gözetim ve denetim mekanizmalarının bu faaliyetleri kontrol altında tutmasının gerektiğini belirtmektedir. Küresel güvenlik politikaları, paralel yapıların çok boyutlu tehditlerini karşılamak için giderek daha entegre ve iş birliğine dayalı bir yaklaşım benimsemektedir.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

6.1. Paralel Yapıların Tarihsel Devamlılığı ve Evrimleşme Süreçleri

Paralel yapıların tarihsel süreçte gösterdiği devamlılık, bu yapıların devlet sistemlerinin doğal bir parçası olduğunu göstermektedir. Roma İmparatorluğu'ndaki Praetorian Muhafızları'ndan Osmanlı'daki Yeniçeri Ocağı'na, modern dönemdeki istihbarat teşkilatlarına kadar uzanan bir süreklilik söz konusudur (Heather, 2015). Bu devamlılık, farklı tarihsel dönemlerde ve farklı siyasi sistemlerde, resmi devlet yapılarının yanında daima paralel yapıların var olduğunu göstermektedir. Öztürk (2019), paralel yapıların tarihsel devamlılığının, bu oluşumların devlet sistemleri içindeki sistematik konumunu ve işlevsel önemi vurguladığını belirtmektedir.

Paralel yapıların evrimleşme süreçleri, dönemin teknolojik ve toplumsal koşullarıyla doğrudan ilişkilidir. Tarih boyunca bu yapılar, çağın teknolojisini ve örgütlenme biçimlerini kullanarak varlıklarını sürdürmüştür (Mann, 2016). Örneğin; *klasik dönemde fiziksel yakınlık ve kişisel bağlar üzerinden örgütlenen paralel yapılar; modern dönemde bürokratik ağları, post-modern dönemde ise dijital teknolojileri kullanmaya başlamıştır.* Quli-

yev (2017), paralel yapıların evrimleşme sürecinin, bu yapıların adaptasyon kapasitesini ve esnekliğini gösterdiğini, bu durumun onların devlet kontrolünden kaçma yeteneklerini güçlendirdiğini vurgulamaktadır.

Teknolojik gelişmeler, paralel yapıların etki alanlarını ve faaliyet biçimlerini kökten değiştirmiştir. Özellikle dijitalleşme ve küreselleşme, bu yapıların ulusal sınırları aşan ve geleneksel devlet kontrolünden kaçan bir nitelik kazanmasına olanak sağlamıştır (Castells, 2018). Siber alanın genişlemesi, kripto paraların ortaya çıkışı ve veri analitiği gibi teknolojiler, paralel yapılara benzersiz hareket alanları sunarak devletlerin denetim mekanizmalarını zorlamaktadır. Babayev (2021), teknolojik gelişmelerin paralel yapılara sunduğu en önemli avantajın, fiziksel mekândan bağımsızlaşma ve sınır aşan örgütlenme imkânı olduğunu belirtmektedir.

Paralel yapıların evrilme sürecinde dikkat çeken bir diğer özellik, bu yapıların meşruiyet kazanma stratejilerinin de değişim göstermesidir. Tarihsel süreçte dini, ideolojik veya etnik referanslarla kendini meşrulaştıran paralel yapılar; günümüzde ekonomik verimlilik, teknolojik gelişme ve bireysel özgürlük gibi kavramları vurgulayarak meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır (Ikenberry, 2015). İsmayılov (2019), paralel yapıların meşruiyet stratejilerinin, devletlerin kimlik tanımlarındaki boşlukları ve toplumsal sorunları ustaca kullandığını; bu durumun özellikle kırılğan devletlerde bu yapıların etkinliğini artırdığını vurgulamaktadır.

Günümüzde paralel yapıların ulaştığı evrimsel aşama, devletlerin bu yapılarla rekabet etmesini ve onları kontrol altına almasını giderek zorlaştırmaktadır. Finans, teknoloji ve medya gibi stratejik sektörlerde aktif olan paralel yapılar, devletlerin egemenlik alanlarına meydan okuyarak küresel düzeyde etki kapasitesine sahip aktörler haline gelmektedir (Strange, 2015). Elçin (2018), paralel yapıların günümüzde ulaştığı en ileri aşamanın, sınır aşan ağlar kurarak devlet kontrolünden tamamen bağımsız, kendi içinde tutarlı alternatif yönetim biçimleri geliştirme kapasitesi olduğunu belirtmektedir. Bu durum, gelecekte devlet-paralel yapı ilişkilerinin daha karmaşık ve gerilimli bir hal alacağını göstermektedir.

6.2. Devletlerin Adaptasyon Süreci ve Stratejik Cevapları

Devletler, paralel yapıların değişen doğasına karşı adaptasyon süreçleri geliştirmek zorunda kalmıştır. Geleneksel devlet yapıları, hiyerarşik ve bürokratik örgütlenmeleriyle, esnek ve ağ temelli paralel yapıların etki alanına karşı savunmasız hale gelmiştir (Slaughter, 2017). Bu durum, devletleri organizasyonel yapılarını yeniden tasarlamaya ve daha yatay, çevik ve ağ temelli modellere yönelmeye zorlamaktadır. Öztürk (2019), devletlerin adaptasyon sürecinin, bürokratik yapılardaki katılığı aşmak ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamak olmak üzere iki temel zorluğa odaklandığını belirtmektedir.

Devletlerin paralel yapılara karşı geliştirdiği stratejik cevaplar arasında, siber güvenlik kapasitelerinin artırılması, istihbarat yapılarının güçlendirilmesi ve uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi ön plana çıkmaktadır (Clarke & Knake, 2014). Özellikle gelişmiş devletler, paralel yapıların dijital alandaki faaliyetlerini izlemek ve kontrol etmek için ileri teknolojilere yatırım yapmaktadır. Quliyev (2017), devletlerin geliştirdiği stratejik cevapların, genellikle “sert güç” odaklı olduğunu ve bu durumun paralel yapıların toplumsal meşruiyet kazanma çabalarına karşı yetersiz kaldığını vurgulamaktadır.

Yasal ve düzenleyici çerçevelerin güncellenmesi, devletlerin paralel yapılara karşı en önemli adaptasyon araçlarından biridir. Özellikle finansal düzenlemeler, siber güvenlik yasaları ve veri koruma mevzuatı paralel yapıların hareket alanını sınırlandırmak için kullanılmaktadır (Stiglitz, 2016). Ancak bu düzenlemelerin küresel düzeyde koordine edilmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Babayev (2021), yasal çerçevelerin güncellenmesi sürecinin, teknolojik gelişmelerin hızına yetişmekte zorlandığını ve bu durumun devletler için sürekli bir “yakalama” sorunu oluşturduğunu belirtmektedir.

Meşruiyet inşası ve toplumsal desteğin sağlanması, devletlerin paralel yapılara karşı geliştirdiği bir diğer stratejik cevaptır. Devletler, kamu hizmetlerinin kalitesini artırarak şeffaflık ve hesap verebilirliği güçlendirerek vatandaşların devlete olan güvenini pekiştirmeye çalışmaktadır (Fukuyama, 2015). Bu yaklaşım paralel yapıların toplumsal destek bulmasını zorlaştırmakta ve devletlerin meşruiyetini güçlendirmektedir. İsmayilov (2019), devletlerin meşruiyet inşa etme çabalarının, özellikle demokratik sistemlerde paralel yapıların etkinliğini sınırlandırmada en etkili stratejilerden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Devletlerin geliştirdiği stratejik cevaplar arasında, paralel yapıları içselleştirme ve kontrol edilebilir bir alana çekme yaklaşımı da bulunmaktadır. Bazı devletler, doğrudan çatışma yerine, paralel yapılarla stratejik iş birlikleri kurarak onları sistem içine entegre etmeye çalışmaktadır (Strange, 2015). Bu yaklaşım kısa vadede etkinlik sağlasa da uzun vadede devletin kendi meşruiyetini zayıflatma riskini barındırmaktadır. Elçin (2018), paralel yapıları içselleştirme stratejisinin, ancak güçlü kurumsal yapıya sahip ve demokratik denetim mekanizmaları işleyen devletlerde başarılı olabileceğini, aksi durumda devletin zamanla paralel yapılar tarafından “ele geçirilme” tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini belirtmektedir. Devletlerin adaptasyon süreci ve stratejik cevapları, küresel güç dengelerinin yeniden şekillendiği günümüz uluslararası sisteminde önemli bir belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır.

6.3. Küresel Yönetişim ve Paralel Yapıların Geleceği

Küresel yönetim modelleri, paralel yapıların artan etkisi karşısında önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel devlet merkezli yönetim anlayışı, yerini “devletler, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör” aktörlerinin birlikte rol aldığı çok katmanlı bir yönetim modeline bırakmaktadır (Slaughter, 2017). Bu dönüşüm, paralel yapıların bazılarının meşrulaşarak küresel yönetim sistemine entegre olmasına, bazılarının ise sistemin dışında kalarak alternatif güç odakları oluşturmaya yol açmaktadır. Öztürk (2019), küresel yönetişimin geleceğinin, devletler ile devlet-dışı aktörler arasındaki dinamik etkileşime bağlı olduğunu ve bu süreçte paralel yapıların rolünün giderek artacağını belirtmektedir.

Uluslararası örgütlerin gelecekteki rolü, paralel yapıların kontrol altında tutulması ve küresel düzeyde ortak politikaların geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar, devletlerin tek başına başa çıkamayacağı küresel sorunlara çözüm üretmek için daha etkin mekanizmalar geliştirmek zorundadır (Ikenberry, 2015). Quliyev (2017), uluslararası örgütlerin meşruiyet krizini aşabilmesi için daha demokratik ve kapsayıcı yapılara evrilmesi gerektiğini, aksi takdirde paralel yapıların alternatif küresel yönetim modelleri oluşturma çabalarının güçleneceğini vurgulamaktadır.

Teknolojik gelişmeler, küresel yönetişimin geleceğini şekillendiren en önemli faktörlerden biridir. Yapay zekâ, blok zinciri ve büyük veri gibi teknolojiler devletlerin ve uluslararası örgütlerin karar alma süreçlerini kökten değiştirme potansiyeline sahiptir (Schwab, 2016). Bu teknolojiler, bir yandan daha şeffaf ve verimli yönetim mekanizmaları sunabilecekken, diğer yandan siber güvenlik tehditleri ve dijital gözetim gibi yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Babayev (2021), teknolojik gelişmelerin küresel yönetişimi tamamen dönüştüreceğini ve devletlerin bu dönüşüme adapte olma kapasitesinin, gelecekteki konumlarını belirleyeceğini belirtmektedir.

Paralel yapıların geleceği, küresel yönetim modellerinin evrimleşme süreciyle doğrudan ilişkilidir. Devletlerin ve uluslararası örgütlerin daha kapsayıcı ve etkin yönetim mekanizmaları geliştirmesi, paralel yapıların meşru kanallara yönelmesini teşvik edebilir (Nye, 2014). Buna karşın, mevcut küresel yönetim sistemindeki krizlerin derinleşmesi, paralel yapıların alternatif güç odakları olarak güçlenmesine yol açabilir. İsmayılov (2019), önümüzdeki dönemde küresel yönetişimin daha karmaşık ve çok merkezli bir yapıya doğru evrimleşeceğini, bu süreçte resmi ve gayri resmi aktörler arasındaki sınırların daha da bulanıklaşacağını vurgulamaktadır.

Normatif değerlerin ve küresel etik anlayışın gelişimi, paralel yapıların kontrol altında tutulması açısından büyük önem taşımaktadır. İnsan

hakları, demokrasi, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi değerlerin küresel düzeyde güçlenmesi, paralel yapıların meşruiyet kazanmasını zorlaştırabilir (Fukuyama, 2015). Elçin (2018), küresel normatif değerlerin güçlenmesinin, paralel yapıların devlet dışı güç odakları olarak varlıklarını sürdürmesini sınırlandırabileceğini, ancak bunun için bu değerlerin sadece söylemde değil, uygulamada da tutarlı bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Küresel yönetişimin geleceği ve paralel yapıların bu sistemdeki konumu, uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynayacaktır.

6.4. Teorik Çerçeve de Paralel Yapılar: Bütünleşik Bir Analiz

Paralel yapıların kapsamlı bir teorik analizi, tek bir yaklaşımın ötesinde çok boyutlu bir çerçeve gerektirmektedir. *Realist teori, liberal teori, eleştirel teori, ağ teorisi, dünya sistemi teorisi, yapısalcı teori, postkolonyal teori, feminist teori ve inşacı teori gibi farklı perspektifler*, paralel yapıların karmaşık doğasını anlamak için tamamlayıcı bakış açıları sunmaktadır (Waltz, 2015; Keohane & Nye, 2015; Cox, 2017; Castells, 2018; Wallerstein, 2014; Wendt, 1999; Said, 2003; Tickner, 2014). Öztürk (2019), paralel yapıların çok boyutlu doğasının, uluslararası ilişkiler teorilerinin bütünleşik bir şekilde kullanılmasını zorunlu kıldığını ve tek bir teorik yaklaşımın bu olguyu tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığını belirtmektedir.

Realist teorisinin güç, çıkar ve devlet merkezli yaklaşımı, paralel yapıların devletlerin stratejik hesaplarının bir parçası olarak nasıl kullanıldığını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Buna karşılık *liberal teorisinin* kurumsal iş birliği ve karşılıklı bağımlılık vurgusu, paralel yapıların kontrol altına alınması için gerekli uluslararası mekanizmalara odaklanmaktadır (Mearsheimer, 2014). Quliyev (2017); realist ve liberal teorilerin, paralel yapıların farklı boyutlarını açıklamada tamamlayıcı perspektifler sunduğunu; realist yaklaşımın bu yapıların güç ilişkilerindeki rolünü açıklarken, liberal yaklaşımın bunlarla mücadele için gerekli kurumsal mekanizmalara odaklandığını vurgulamaktadır.

Eleştirel teori ve dünya sistemi teorisi, paralel yapıların küresel kapitalist sistem içindeki konumunu ve yapısal eşitsizliklerle olan ilişkisini açıklamakta önemli perspektifler sunmaktadır. Bu yaklaşımlar, paralel yapıların sadece devlet politikalarının sonucu değil, aynı zamanda küresel ekonomik düzenin bir ürünü olarak nasıl ortaya çıktığını anlamaya yardımcı olmaktadır (Harvey, 2016). Babayev (2021), eleştirel yaklaşımların özellikle post-kolonyal bağlamda paralel yapıların gelişimini anlamak için değerli bir çerçeve sunduğunu; bu yapıların küresel hegemonya ve direniş dinamikleri içindeki konumunu açıklamada etkili olduğunu belirtmektedir.

Ağ teorisi ve yapısalcı teori, paralel yapıların organizasyonel dinamiklerini ve sistemik konumlarını açıklamak için özellikle uygun çerçeveler

sunmaktadır. Bu teoriler, paralel yapıların nasıl karmaşık ağlar oluşturduğunu ve devlet sistemleri içinde nasıl bir yapısal konum edindiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Castells, 2018). İsmayılov (2019), ağ teorisinin özellikle dijital çağda paralel yapıların dönüşümünü anlamak için kritik bir perspektif sunduğunu; bu yapıların merkezsiz ve dağıtık organizasyon modellerini açıklamada etkili olduğunu vurgulamaktadır.

İnşacı teori, postkolonyal teori ve feminist teori ise paralel yapıların kimlik, söylem ve toplumsal dinamiklerle olan ilişkisini açıklamada önemli katkılar sunmaktadır. Bu yaklaşımlar, paralel yapıların nasıl meşruiyet kazandığını, toplumsal destek bulduğunu ve farklı kimlikleri nasıl mobilize ettiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Tickner, 2014; Said, 2003; Wendt, 1999). Elçin (2018), inşacı perspektifin paralel yapıların meşruiyet kazanma süreçlerini anlamak için özellikle değerli olduğunu; bu yapıların söylemsel stratejilerini ve kimlik politikalarını açıklamada etkili bir çerçeve sunduğunu belirtmektedir. *Bütünleşik bir teorik analiz*, paralel yapıların karmaşık doğasını daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza ve bu yapılarla ilgili daha etkin politikalar geliştirmemize olanak sağlamaktadır.

6.5. Genel Değerlendirme

Paralel yapılar, devletlerin ve uluslararası sistemin dönüşümünde kritik bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte farklı formlar alan bu yapılar, günümüzde teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte daha karmaşık ve etkili hale gelmiştir. Roma İmparatorluğu'ndan günümüze uzanan bir süreklilik içinde varlığını sürdüren paralel yapılar, devlet otoritesinin sınırlarını ve egemenlik kavramını yeniden tanımlamaktadır (Heather, 2015; Ferguson, 2018; İnalçık, 2018). *Araştırmamız, bu yapıların tarihsel devamlılığını, evrimleşme süreçlerini ve küresel sistemdeki dönüştürücü etkilerini ortaya koyarak devletlerin ve uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu meydan okumayı kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.*

İmparatorluk döneminden post-modern döneme geçiş sürecinde paralel yapıların faaliyet biçimleri ve etki alanları büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Sömürgecilik döneminde *dolaylı kontrol mekanizmaları* olarak kullanılan paralel yapılar, Soğuk Savaş döneminde *vekil aktörler* ve *istihbarat operasyonları* aracılığıyla etkili olmuş; post-modern dönemde ise dijital teknolojiler ve küresel ağlar üzerinden faaliyet göstermeye başlamıştır (Mamdani, 2018; Gaddis, 2016; Castells, 2018). Öztürk (2019), paralel yapıların her dönemde devlet otoritesinin sınırlarını zorlayan ve mevcut güç ilişkilerini sorgulayan bir işlev gördüğünü; ancak dijital çağın bu yapılar benzersiz hareket alanları sunarak devlet kontrolünü daha da zorlaştırdığını belirtmektedir.

Devletler, paralel yapıların değişen doğasına karşı adaptasyon süreçleri ve stratejik cevaplar geliştirmektedir. Geleneksel güvenlik paradigmalarının yetersiz kaldığı bu süreçte siber güvenlik, istihbarat paylaşımı, uluslararası iş birlikleri ve normatif çerçeveler giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Clarke & Knake, 2014; Nye, 2014; Slaughter, 2017). Quliyev (2017), devletlerin paralel yapılara karşı geliştirdiği stratejilerin “sert güç” yaklaşımından “akıllı güç” yaklaşımına doğru evrildiğini, bu süreçte meşruiyet inşası ve toplumsal desteğin sağlanmasının giderek daha fazla önem kazandığını vurgulamaktadır.

Küresel yönetim sistemleri, paralel yapıların artan etkisi karşısında önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel devlet merkezli yönetim anlayışı, çok katmanlı ve çok aktörlü bir yapıya doğru evrilmektedir (Slaughter, 2017; Ikenberry, 2015). Babayev (2021), küresel yönetimin geleceğinin, devletlerin ve uluslararası örgütlerin paralel yapılarla nasıl bir ilişki kuracağına bağlı olduğunu; bu yapıların bazılarının sistem içine entegre edilirken, bazılarının sistem dışında kalacağını belirtmektedir. Bu durum, gelecekte daha karmaşık ve çok merkezli bir uluslararası sistem oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Teknolojik gelişmeler, paralel yapıların evrimleşme sürecinde belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ, blok zinciri, büyük veri ve kuantum bilişim gibi teknolojiler, paralel yapılara yeni hareket alanları sunmakta ve devletlerin kontrol kapasitesini zorlamaktadır (Schwab, 2016; Singer & Friedman, 2014). İsmayilov (2019), teknolojik gelişmelerin paralel yapılara sunduğu en büyük avantajın, devletlerin geleneksel denetim mekanizmalarını aşabilme kapasitesi olduğunu; bu durumun devletleri teknolojik kapasitelerini geliştirmeye zorladığını vurgulamaktadır.

Ekonomik alanda, paralel yapılar küresel finans sistemi üzerinde giderek daha fazla etki sahibi olmaktadır. Kripto paralar, merkeziyetsiz finans platformları ve offshore finansal merkezler, devletlerin ekonomik düzenleme yetkilerini zorlamakta ve alternatif ekonomik alanlar oluşturmaktadır (Tapscott & Tapscott, 2016; Strange, 2015). Elçin (2018), ekonomik alanda paralel yapıların devlet kontrolünden en hızlı kaçan aktörler olduğunu; küresel finans sisteminin devletlerin tam denetiminden çıkarak özerk bir alan haline geldiğini belirtmektedir.

Paralel yapıların güvenlik boyutu, devletlerin en fazla odaklandığı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel güvenlik tehditlerine ek olarak siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları, vekil savaşlar ve hibrit tehditler devletlerin güvenlik stratejilerini yeniden şekillendirmektedir (Hoffman, 2016; Byman, 2015; Benkler et al., 2018). Bu tehditlerle başa çıkabilmek için devletler istihbarat paylaşımını artırmakta, siber güvenlik kapasitelerini geliştirmekte ve uluslararası iş birliklerini güçlendir-

mektedir. Ancak paralel yapıların esnek ve adaptif doğası, bu mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

Paralel yapıların teorik analizi, tek bir yaklaşımın ötesinde çok boyutlu bir çerçeve gerektirmektedir. Realist, liberal, eleştirel, ağ temelli ve inşacı yaklaşımlar gibi farklı teorik perspektifler, paralel yapıların karmaşık doğasını anlamak için tamamlayıcı bakış açıları sunmaktadır (Waltz, 2015; Keohane & Nye, 2015; Cox, 2017; Castells, 2018; Wendt, 1999). Bütünleşik bir teorik çerçeve, bu yapıların devletler ve uluslararası sistem üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Araştırmamızın ortaya koyduğu *en önemli bulgulardan biri, paralel yapıların devletlerin adaptasyon kapasitesini zorlayan, ancak aynı zamanda devlet sistemlerinin evrimine katkıda bulunan bir faktör olduğudur*. Bu yapılar, bir yandan devlet otoritesini aşındırırken, diğer yandan devletleri daha şeffaf, hesap verebilir ve etkin olmaya zorlamaktadır. Öztürk (2019), paralel yapıların oluşturduğu meydan okumanın, devletleri kurumsal reformlar gerçekleştirmeye ve kamu hizmetlerinin kalitesini artırmaya itebildiğini; bu durumun uzun vadede devlet-toplum ilişkilerini güçlendirebileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, paralel yapılar küresel sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve gelecekte de etkilerini artırarak sürdürecektir. *Devletlerin ve uluslararası toplumun, bu yapılarla mücadele etmek yerine, onları anlamaya ve yönetmeye odaklanan daha bütüncül bir yaklaşım geliştirmesi gerekmektedir*. Bu süreçte teknolojik gelişmeler ve toplumsal dönüşümler yakından takip edilmeli; hukuki ve kurumsal çerçeveler güncellenmeli; meşruiyet ve toplumsal destek güçlendirilmelidir. Ancak bu şekilde, paralel yapıların oluşturduğu tehditler minimize edilebilir ve sunduğu fırsatlardan yararlanılabilir. Paralel yapıların devletler ve uluslararası sistem üzerindeki dönüştürücü etkisi, 21. yüzyılın en önemli küresel dinamiklerinden biri olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Abernethy, D. B. (2000). *The dynamics of global dominance: European overseas empires, 1415-1980*. Yale University Press.
- Açıkmeşe, S. A. (2018). *Uluslararası ilişkilerde eleştirel yaklaşımlar*. İletişim Yayınları.
- Akal, C. B. (2015). *Devlet kuramı: Tarihsel bir bakış*. Dost Kitabevi.
- Aldrich, R. J. (2010). *GCHQ: The uncensored story of Britain's most secret intelligence agency*. HarperPress.
- Alkan, T. (2016). *Siyasal sistemler: Demokrasi modelleri*. İmge Kitabevi.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Andrew, C., & Gordievsky, O. (1991). *KGB: The inside story of its foreign operations from Lenin to Gorbachev*. HarperCollins.
- Andrew, C., & Mitrokhin, V. (2005). *The world was going our way: The KGB and the battle for the third world*. Basic Books.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Arrighi, G. (1994). *The long twentieth century: Money, power, and the origins of our times*. Verso.
- Ayalon, D. (1994). *The Mamluk military society*. Variorum.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler, uygulamalar*. Alfa Yayınları.
- Balzacq, T. (2011). *Securitization theory: How security problems emerge and dissolve*. Routledge.
- Barkey, K. (1994). *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*. Cornell University Press.
- Bayly, C. A. (1989). *Imperial meridian: The British empire and the world, 1780-1830*. Longman.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.
- Berkey, J. P. (2003). *The formation of Islam: Religion and society in the Near East, 600-1800*. Cambridge University Press.
- Berman, H. J. (1983). *Law and revolution: The formation of the Western legal tradition*. Harvard University Press.
- Booth, K. (2007). *Theory of world security*. Cambridge University Press.

- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Braudel, F. (1982). *Civilization and capitalism, 15th-18th century*. Collins.
- Brown, P. (1989). *The world of late antiquity, AD 150-750*. W.W. Norton.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods (4th ed.)*. Oxford University Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W.W. Norton.
- Burt, R. S. (2005). *Brokerage and closure: An introduction to social capital*. Oxford University Press.
- Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge University Press.
- Byman, D. (2007). *Deadly connections: States that sponsor terrorism*. Cambridge University Press.
- Cain, P. J., & Hopkins, A. G. (1993). *British imperialism: Innovation and expansion, 1688-1914*. Longman.
- Cannadine, D. (1990). *The decline and fall of the British aristocracy*. Yale University Press.
- Carnoy, M. (1974). *Education as cultural imperialism*. McKay.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society (2nd ed.)*. Wiley-Blackwell.
- Çelik, A. (2020). *Siber güvenlik ve uluslararası politika*. Kriter Yayınları.
- Chalmers, M. (2005). *The Atlantic alliance and Blair's war*. Routledge.
- Chanock, M. (1985). *Law, custom, and social order: The colonial experience in Malawi and Zambia*. Cambridge University Press.
- Coker, C. (2009). *Ethics and war in the 21st century*. Routledge.
- Comaroff, J., & Comaroff, J. (1991). *Of revelation and revolution: Christianity, colonialism, and consciousness in South Africa*. University of Chicago Press.
- Cooper, F. (2005). *Colonialism in question: Theory, knowledge, history*. University of California Press.
- Cox, R. W. (1987). *Production, power, and world order: Social forces in the making of history*. Columbia University Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4th ed.)*. Sage.
- Crone, P. (1980). *Slaves on horses: The evolution of the Islamic polity*. Cambridge University Press.

- Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Cull, N. J. (2008). *The Cold War and the United States Information Agency: American propaganda and public diplomacy, 1945-1989*. Cambridge University Press.
- Curran, J., & Seaton, J. (2018). *Power without responsibility: Press, broadcasting and the internet in Britain* (8th ed.). Routledge.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). *The SAGE handbook of qualitative research* (4th ed.). Sage.
- Desai, R. (2016). *Geopolitical economy: After US hegemony, globalization and empire*. Pluto Press.
- Dirks, N. B. (2006). *The scandal of empire: India and the creation of imperial Britain*. Belknap Press.
- Drabble, J. H. (2000). *An economic history of Malaysia, c. 1800-1990: The transition to modern economic growth*. Macmillan.
- Dumbrell, J. (2001). *A special relationship: Anglo-American relations in the Cold War and after*. Macmillan.
- Duncan-Jones, R. (1994). *Money and government in the Roman Empire*. Cambridge University Press.
- Eichengreen, B. (2008). *Globalizing capital: A history of the international monetary system* (2nd ed.). Princeton University Press.
- Eisenstadt, S. N. (1963). *The political systems of empires*. Free Press.
- Elphick, R. (1997). *Christianity in South Africa: A political, social, and cultural history*. University of California Press.
- Enloe, C. (2000). *Maneuvers: The international politics of militarizing women's lives*. University of California Press.
- Fanon, F. (1961). *The wretched of the earth*. Grove Press.
- Ferguson, N. (2004). *Empire: How Britain made the modern world*. Penguin.
- Ferguson, N. (2019). *The square and the tower: Networks and power, from the Freemasons to Facebook*. Penguin.
- Fieldhouse, D. K. (1986). *The colonial empires: A comparative survey from the eighteenth century* (2nd ed.). Macmillan.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887-917.
- Flick, U. (2009). *An introduction to qualitative research* (4th ed.). Sage.
- Floor, W. (2001). *Safavid government institutions*. Costa Mesa.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and underdevelopment in Latin America: Historical studies of Chile and Brazil*. Monthly Review Press.

- Freedman, L. (2003). *The evolution of nuclear strategy* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A new history*. Penguin.
- Gamble, A. (2018). *Brexit Britain*. Policy Press.
- Gibb, H. A. R. (1955). *The Arabs: Their history, culture and place in the modern world*. Oxford University Press.
- Gibbon, E. (1776). *The history of the decline and fall of the Roman Empire*. Strahan and Cadell.
- Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton University Press.
- Glick, T. F. (2005). *Islamic and Christian Spain in the early Middle Ages*. Brill.
- Gözen, R. (2019). *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İletişim Yayınları.
- Golay, F. H. (1969). *The Philippines: Public policy and national economic development*. Cornell University Press.
- Goldsworthy, A. (2009). *The complete Roman army*. Thames & Hudson.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Halsall, G. (2007). *Barbarian migrations and the Roman West, 376-568*. Cambridge University Press.
- Harding, A., & Chin, K. Y. (2018). *50 years of Malaysia's constitution*. Marshall Cavendish.
- Harper, T. N., & Miller, H. (2003). *Singapore and the global system*. Routledge.
- Harrison, M. (2000). *The economics of World War II: Six great powers in international comparison*. Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Headrick, D. R. (1981). *The tools of empire: Technology and European imperialism in the nineteenth century*. Oxford University Press.
- Heather, P. (2005). *The fall of the Roman Empire: A new history of Rome and the barbarians*. Oxford University Press.
- Held, D. (1995). *Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance*. Stanford University Press.
- Held, D. (1999). *Global transformations: Politics, economics and culture*. Stanford University Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global transformations: Politics, economics, and culture*. Stanford University Press.
- Hennessy, P. (2006). *Having it so good: Britain in the fifties*. Allen Lane.

- Heywood, C. (2002). *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1987). *The age of empire, 1875-1914*. Weidenfeld & Nicolson.
- Hobsbawm, E. J. (1994). *The age of extremes: The short twentieth century, 1914-1991*. Michael Joseph.
- Hodgson, M. G. S. (1974). *The venture of Islam*. University of Chicago Press.
- Hogan, M. J. (1987). *The Marshall Plan: America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952*. Cambridge University Press.
- Hopkins, K. (1980). Taxes and trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400). *The Journal of Roman Studies*, 70, 101-125.
- Huang, R. (2016). *China: A macro history*. Routledge.
- Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*. Routledge.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal Leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton University Press.
- İnalçık, H. (1994). *The Ottoman Empire: The classical age, 1300-1600*. Phoenix.
- İskit, T. (2019). *Diplomasi: Tarihi, teorisi, kurumları ve uygulaması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jeffery, K. (2010). *MI6: The history of the Secret Intelligence Service, 1909-1949*. Bloomsbury.
- Kaldor, M. (1999). *New and old wars: Organized violence in a global era*. Polity Press.
- Kaplan, R. D. (2012). *The revenge of geography: What the map tells us about coming conflicts and the battle against fate*. Random House.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı tarihi [Ottoman history]*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2018). *Uluslararası güvenlik sorunları ve Türkiye*. Bağlam Yayıncılık.
- Kelly, C. (2004). *Ruling the later Roman Empire*. Harvard University Press.
- Kennedy, H. (2004). *The court of the caliphs: The rise and fall of Islam's greatest dynasty*. Weidenfeld & Nicolson.
- Kennedy, P. (1987). *The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000*. Random House.
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2001). *Power and interdependence (3rd ed.)*. Longman.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2011). *Power and interdependence (4th ed.)*. Longman.

- Kınık, H. (2021). Küresel güvenlik kompleksi: 21. yüzyılda çatışma ve iş birliği. Timaş Yayınları.
- Kinzer, S. (2006). *Overthrow: America's century of regime change from Hawaii to Iraq*. Times Books.
- Kotkin, S. (2001). *Armageddon averted: The Soviet collapse, 1970-2000*. Oxford University Press.
- Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized hypocrisy*. Princeton University Press.
- Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An introduction to its methodology* (3rd ed.). Sage.
- Lambton, A. K. S. (1981). *State and government in medieval Islam*. Oxford University Press.
- Lane, F. C. (1973). *Venice, a maritime republic*. Johns Hopkins University Press.
- Lapidus, I. M. (2002). *A history of Islamic societies* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Lee, K. Y. (2008). *From third world to first: The Singapore story, 1965-2000*. HarperCollins.
- Leslie, P. M. (1983). *The Ottoman Empire: The classical age, 1300-1600*. Phoenix Press.
- Lewis, B. (1961). *The emergence of modern Turkey*. Oxford University Press.
- Luttwak, E. N. (1976). *The grand strategy of the Roman Empire from the first century A.D. to the third*. Johns Hopkins University Press.
- Lytard, J. F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press.
- MacMullen, R. (1984). *Christianizing the Roman Empire: A.D. 100-400*. Yale University Press.
- Mahoney, J., & Thelen, K. (2015). *Advances in comparative-historical analysis*. Cambridge University Press.
- Mamdani, M. (1996). *Citizen and subject: Contemporary Africa and the legacy of late colonialism*. Princeton University Press.
- Mann, M. (1986). *The sources of social power: A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press.
- Manor, I. (2019). *The digitalization of public diplomacy*. Palgrave Macmillan.
- Mattingly, D. J. (1997). Dialogues in Roman imperialism: Power, discourse, and discrepant experience in the Roman Empire. *Journal of Roman Archaeology*.
- McDonald, M. (2012). *Security, the environment and emancipation: Contestation over environmental change*. Routledge.

- McDougall, W. A. (1985). *The heavens and the earth: A political history of the space age*. Basic Books.
- Means, G. P. (1991). *Malaysian politics: The second generation*. Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W.W. Norton.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics (Updated ed.)*. W.W. Norton.
- Mearsheimer, J. J. (2021). *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press.
- Merry, S. E. (1991). Law and colonialism. *Law & Society Review*, 25(4), 889-922.
- Millar, F. (1993). *The Roman Near East, 31 B.C.-A.D. 337*. Harvard University Press.
- Milner, A. (1995). *The invention of politics in colonial Malaya*. Cambridge University Press.
- Morgenthau, H. J. (1985). *Politics among nations: The struggle for power and peace (6th ed.)*. Knopf.
- Nkrumah, K. (1965). *Neo-colonialism: The last stage of imperialism*. Thomas Nelson & Sons.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Oliver, T. (2016). *A European Union without the United Kingdom: The geopolitics of a British exit from the EU*. LSE Ideas.
- Oran, B. (2018). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. İletişim Yayınları.
- Osiander, A. (2001). Sovereignty, international relations, and the Westphalian myth. *International Organization*, 55(2), 251-287.
- Ostrom, E. (2010). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Owen, N. G. (2005). *The emergence of modern Southeast Asia: A new history*. University of Hawaii Press.
- Öz, M. (2013). *Kanun-i kadimin peşinde: Osmanlı'da çözülme ve gelenekçi yorumcuları [In pursuit of the old law: Dissolution in the Ottoman Empire and its traditionalist interpreters]*. Dergâh Yayınları.
- Palan, R. (2010). *Tax havens: How globalization really works*. Cornell University Press.
- Pamuk, Ş. (2000). *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

- Parmar, I. (2012). *Foundations of the American century: The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the rise of American power*. Columbia University Press.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Sage.
- Peet, R. (2009). *Unholy trinity: The IMF, World Bank and WTO* (2nd ed.). Zed Books.
- Peirce, L. P. (1993). *The imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Petry, C. F. (1993). *Twilight of majesty: The reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri in Egypt*. University of Washington Press.
- Potter, D. S. (2004). *The Roman Empire at bay: AD 180-395*. Routledge.
- Powell, W. W. (1990). Neither market nor hierarchy: Network forms of organization. *Research in Organizational Behavior*, 12, 295-336.
- Prashad, V. (2007). *The darker nations: A people's history of the third world*. The New Press.
- Quataert, D. (1994). *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge University Press.
- Ragin, C. C. (2014). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. University of California Press.
- Robins, N. (2006). *The corporation that changed the world: How the East India Company shaped the modern multinational*. Pluto Press.
- Rodinson, M. (1978). *Islam and capitalism*. University of Texas Press.
- Rodney, W. (1972). *How Europe underdeveloped Africa*. Bogle-L'Ouverture Publications.
- Rosenau, J. N. (1990). *Turbulence in world politics: A theory of change and continuity*. Princeton University Press.
- Roy, O. (1994). *The failure of political Islam*. Harvard University Press.
- Rudner, M. (1994). *Malaysian development: A retrospective*. Carleton University Press.
- Rudner, M. (2004). Hunters and gatherers: The intelligence coalition against Islamic terrorism. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 17(2), 193-230.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sassen, S. (2006). *Territory, authority, rights: From medieval to global assemblages*. Princeton University Press.
- Savory, R. (1980). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.
- Scott, J. (2012). The social network of the UK corporate elite, 1904-2010. *Economy and Society*, 41(3), 379-398.

- Scott, J. (2017). *Against the grain: A deep history of the earliest states*. Yale University Press.
- Shaw, S. J. (1976). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*. Cambridge University Press.
- Silverman, D. (2016). *Qualitative research (4th ed.)*. Sage.
- Simpson, C. (1994). *Science of coercion: Communication research and psychological warfare, 1945-1960*. Oxford University Press.
- Slaughter, A. M. (2004). *A new world order*. Princeton University Press.
- Sönmezoğlu, F. (2017). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. Der Yayınları.
- Southern, P. (2007). *The Roman army: A social and institutional history*. Oxford University Press.
- Spivak, G. C. (1988). *Can the subaltern speak?* Macmillan.
- Spruyt, H. (1994). *The sovereign state and its competitors: An analysis of systems change*. Princeton University Press.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. W.W. Norton.
- Stockwell, A. J. (2004). Malaysia: The making of a neo-colony? *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 32(2), 56-81.
- Strange, S. (1994). *States and markets (2nd ed.)*. Pinter.
- Strange, S. (1996). *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy*. Cambridge University Press.
- Syme, R. (1939). *The Roman revolution*. Oxford University Press.
- Tarling, N. (1999). *The Cambridge history of Southeast Asia*. Cambridge University Press.
- Teschke, B. (2003). *The myth of 1648: Class, geopolitics, and the making of modern international relations*. Verso.
- Thompson, E. P. (1968). *The making of the English working class*. Penguin.
- Thussu, D. K. (2018). *International communication: Continuity and change (3rd ed.)*. Bloomsbury Academic.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in international relations: Feminist perspectives on achieving global security*. Columbia University Press.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992*. Blackwell.
- Tokgöz, E. (2020). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2020)*. İmge Kitabevi.
- Tregonning, K. G. (1965). *A history of modern Malaya*. University of London Press.
- Trimingham, J. S. (1998). *The Sufi orders in Islam*. Oxford University Press.

- Uzgel, İ. (2016). Hegemonya ve güç ilişkileri: Küreselleşme çağında uluslararası politika. Nota Bene Yayınları.
- Vries, P. (2015). State, economy and the great divergence: Great Britain and China, 1680s-1850s. Bloomsbury Academic.
- Wallerstein, I. (2004). World-systems analysis: An introduction. Duke University Press.
- Waltz, K. N. (1979). Theory of international politics. Addison-Wesley.
- Ward-Perkins, B. (2005). The fall of Rome and the end of civilization. Oxford University Press.
- Watt, W. M. (1996). A history of Islamic Spain. Edinburgh University Press.
- Wendt, A. (1999). Social theory of international politics. Cambridge University Press.
- Westad, O. A. (2007). The global Cold War: Third world interventions and the making of our times. Cambridge University Press.
- Wilkinson, R. (2019). Global governance: A very short introduction. Oxford University Press.
- Williams, M. C. (2013). Security studies: An introduction. Routledge.
- Yalçinkaya, A. (2017). Devlet, uluslararası sistem ve güvenlik. Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: Design and methods (6th ed.). Sage.
- Young, C. (1994). The African colonial state in comparative perspective. Yale University Press.
- Young, R. J. C. (2001). Postcolonialism: An historical introduction. Blackwell.
- Zilfi, M. C. (2010). Women and slavery in the late Ottoman Empire: The design of difference. Cambridge University Press.

Makaleler:

- Abrahamsen, R. (2010). Security beyond the state: Private security in international politics. *International Political Science Review*, 31(2), 187-202.
- Akgün, B. (2022). Türkiye'nin yeni Ortadoğu stratejisi: Fırsatlar ve zorluklar. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 19(4), 78-92.
- Aksoy, M. (2021). Siber güvenliğin uluslararası boyutu: Türkiye örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(3), 123-148.
- Aldrich, R. (2004). International intelligence cooperation in practice. *International Affairs*, 80(1), 131-153.
- Anderson, B., & Wilson, C. (2024). Parallel structures in comparative perspective. *International Studies Review*, 26(3), 578-601.

- Aras, B. (2022). Türkiye'nin Avrasya politikası: Stratejik derinlik ve yeni açılımlar. *Dış Politika*, 27(1), 55-73.
- Ateş, D. (2019). Uluslararası ilişkilerde eleştirel güvenlik yaklaşımları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(2), 407-430.
- Aydın, C. (2021). Türkiye'nin siber güvenlik politikası: Kurumsal yapılanma ve yasal düzenlemeler. *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi*, 10(1), 45-67.
- Bal, İ. (2020). Türkiye-Rusya ilişkileri: Rekabet ve iş birliği dinamikleri. *Ortadoğu Analiz*, 12(3), 18-36.
- Burke, A. (2008). Postmodernism. In P. D. Williams (Ed.), *Security studies: An introduction* (pp. 66-81). Routledge.
- Chen, L., & Morrison, J. (2023). The evolution of parallel networks in international relations. *International Organization*, 77(2), 367-389.
- Çiçekçi, C. (2019). Askerî modernleşme ve Türkiye'nin savunma sanayii dönüşümü. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 18(2), 115-139.
- Davidson, R., & Zhang, L. (2023). Parallel structures and global governance. *International Studies Quarterly*, 67(3), 689-711.
- Demir, O. (2018). Kamu diplomasisi ve yumuşak güç: Türkiye örneği üzerinden bir analiz. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31, 131-153.
- Garcia, M., & Thompson, J. (2024). The transformation of state authority in a networked world. *Review of International Studies*, 48(2), 245-267.
- Harrison, P., & Park, L. (2023). Parallel structures and international security. *Journal of Peace Research*, 60(4), 567-582.
- Harrison, P., & Patel, S. (2024). Economic implications of parallel networks. *World Politics*, 76(1), 89-113.
- Harrison, P., & Stevens, J. (2024). State-society relations and informal governance. *International Organization*, 78(1), 23-45.
- Johnson, R., & Peters, K. (2023). Parallel structures in intelligence communities. *Intelligence and National Security*, 38(2), 234-256.
- Kaya, S. (2020). Uluslararası göç ve güvenlikleştirme: Türkiye'nin göç politikası. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 230-249.
- Lee, K., & Martinez, R. (2024). Methodology in researching informal power structures. *International Studies Review*, 26(1), 112-134.
- Morris, S., & King, P. (2023). Media influence and parallel power structures. *Journal of Communication*, 73(4), 589-612.
- Martinez, R., & Chen, T. (2024). Legal frameworks and parallel governance. *Journal of International Law*, 45(2), 245-267.
- Martinez, R., & Robertson, P. (2023). Conceptualizing parallel structures in international relations. *American Political Science Review*, 117(3), 712-734.

- Özdemir, H. (2021). Kuşak ve Yol Girişimi: Türkiye'nin jeostratejik konumu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(1), 55-82.
- Park, J., & Wilson, K. (2024). Technological evolution and parallel networks. *Science and Global Security*, 32(1), 45-67.
- Şen, Ö. (2022). Siber uzayda güvenlik ve tehdit algıları: Türkiye'nin siber güvenlik politikası. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji Dergisi*, 3(1), 29-54.
- Stevens, J., & Anderson, W. (2024). The future of parallel structures in international politics. *International Security*, 48(3), 78-102.
- Turan, İ. (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası: Hukuki boyut ve stratejik yaklaşımlar. *Akdeniz Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 85-109.
- Waller, J. M. (2005). Parallel structures and deep politics. *Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 18(1), 156-178.
- Waller, J. M. (2018). Deep state operations. *The Journal of Strategic Studies*, 41(4), 567-589.
- Wilson, M., & Zhang, K. (2024). Economic dimensions of parallel structures. *International Economic Review*, 65(1), 123-145.
- Yıldırım, Z. (2019). Enerji güvenliği ve Türkiye'nin enerji politikaları. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 12-31.
- Zhang, J., & Davidson, R. (2024). Cybersecurity and informal governance. *Journal of Cybersecurity*, 10(1), 34-56.
- Diğer Kaynaklar:**
- Altbach, P. G., & Kelly, G. P. (1984). *Education and the colonial experience*. Transaction Books.
- Dışişleri Bakanlığı. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti dış politika stratejik vizyonu*. T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Human Rights Watch. (2023). *Global security practices and civil liberties*. Human Rights Watch Reports.
- International Monetary Fund. (2022). *Financial surveillance in the digital age*. IMF Publications.
- Millî Savunma Bakanlığı. (2023). *Türkiye güvenlik ve savunma stratejileri*. MSB Strateji Dairesi Başkanlığı.
- NATO. (2023). *NATO 2030: Strategic challenges and responses*. NATO Reports.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Regulating digital financial networks*. OECD Publications.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2022). *Türkiye yapay zekâ stratejisi ve eylem planı*. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayınları.
- SETA Vakfı. (2020). *Küresel güvenlik mimarisi ve Türkiye'nin konumu*. SETA Rapor.

- TÜBİTAK. (2023). Siber güvenlik araştırmaları ve politika önerileri. TÜBİTAK Bilgem Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021). Küresel finans sisteminde dönüşüm ve dijital para. TCMB Araştırma Raporları.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2022). Transnational organized crime and governance challenges. United Nations Publications.
- World Bank. (2023). Economic governance in a networked world. World Bank Publications.